

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ **JOURNAL of SOCIAL SCIENCES**

cilt VII volume

sayı 1 nisan 2014 april number 1

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

cilt VII volume

sayı 1 nisan 2014 april number 1

Editör - Editor

Aykut Polatoğlu

Yardımcı Editör - Assistant Editor

Ali Dayıoğlu

Yazı Kurulu - Editorial Board

Nilgün Abisel

Çelik Aruoba

Ebru Çakıcı

Ali Dayıoğlu

Ümit Hassan

Aykut Polatoğlu

Danışma Kurulu - Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Şinasi Aksoy - Lefke Avrupa Üniversitesi

Prof. Dr. Uğurcan Akyüz - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Meliha Altunışık - Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Çelik Aruoba - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Fulya Atacan - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Korkut Boratav - Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Eero Elfengren - National Defense University (Finland)

Prof. Dr. Olavi Falt - University of Oulu (Finland)

Prof. Dr. Haldun Güllalp - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ümit Hassan - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Norman Itzkowitz - Princeton University (USA)

Prof. Dr. Raşit Kaya - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Fuat Keyman - Koç Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara Kellner Heineke - Freie Universität Berlin (Germany)

Prof. Dr. Bilsay Kuruç - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. İlber Ortaylı - Galatasaray Üniversitesi

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu - Yakın Doğu Üniversitesi

Doç. Dr. Julian Saruin - University of Sussex (UK)

Prof. Dr. Gencay Şaylan - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Taner Timur - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Vamık Volkan - University of Virginia (USA)

Yayınlanması istenilen yazılar ve yayın ile ilgili iletişim;

Abonelik ve reklam talepleri ile ilgili iletişim için adres/

Manuscripts and all editorial correspondence;

Subscription and advertising enquiries should be addressed to/

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Lefkoşa / Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

(Editor, NEU Journal of Social Sciences

Near East University, Faculty of Economics and

Administrative Sciences

Nicosia / Northern Cyprus)

Kapak Tasarım - Uygulama

Erdal Aygenc - YDÜ Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisinde ileri sürülen görüşler ve gerçeklere ilişkin ifadeler tamamen yazarlara aittir ve dergide yayınlanmış olması bu görüş ve ifadelerin editör ya da Yakın Doğu Üniversitesi tarafından benimsendiği anlamına gelmez.

Statements of fact or opinion appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editor or NEU.

Tüm yayın hakları saklıdır. Bu derginin hiç bir bölümü yazılı ön izni olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced and disseminated in any means without the prior written permission of the Near East University.

Baskı: Yakın Doğu Üniversitesi

Fiyatı: 20 TL.

Abone Bedeli / Yıllık: 35 TL.

Hesap No: YDÜ Bank 11-304-455

e posta: sosbilder@neu.edu.tr

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir ve **ECON Lit, ULAKBİM, Sociological Abstracts ve Worldwide Political Science Abstracts** kapsamındadır. NEU Journal of Social Sciences is a refereed journal and covered by **Econ Lit ULAKBİM, Sociological Abstracts and Worldwide Political Science Abstracts**.

YDÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**İÇİNDEKİLER / CONTENTS**

Bülent Sarper Ağır	Etnik Çatışmaların Yayılması ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri: Kosova Örneği ----- 2
Ceren Kalfa Faruk Ataay	Tocqueville'in Demokrasi Teorisine Katkıları Üzerine ----- 29
Çelik Aruoba İrfan Circiv	Social and Environmental Awareness of Foreign Students in North Cyprus ----- 56
Banu S. Ünsal-Akbıyık	The Mediating Role of Human Resource Management Practices on Affective Commitment and Type of Contract ----- 72
K. Övgü Çakmak Otluoğlu	Bir Çalışma Alanı Olarak Kariyerin Sosyoloji ve Psikoloji Disiplinlerindeki Temelleri ----- 87
Onur Şaraplı	Detainee Conditions in Australia: 1996-2001 ----- 109
Rüştü Yayar Yusuf Demir	Türkiye'de Sürdürülebilir Cari Açık ----- 118
Serhat Kaymas	Türkiye ve Bilgi Toplumu Siyaseti: Bir Toplumsal Dönüşüm Hikâyesini Yeniden Okumak ----- 149
Yavuz Yıldırım Aysun Gezen	2000'li Yıllarda Gramsci'yi Anlamak: Ortak Duyunun Kaynağı Olarak Toplumsal Hareketlerin Önemi ----- 197
Yusuf Ekrem Akbaş Ahmet Uğur	OECD Ülkelerinde Kısa Vadeli Sermaye Akımları ve Ekonomik Büyümenin Cari Açık Üzerindeki Etkisinin Statik ve Dinamik Panel Veri Modelleriyle Tahmini ----- 217

ETNİK ÇATIŞMALARIN YAYILMASI VE BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİLERİ: KOSOVA ÖRNEĞİ

Bülent Sarper AĞIR*

ÖZET

Tüm düzeylerde güvenliğe (insani, toplumsal, ulusal, bölgesel ve uluslararası) yönelik temel tehditlerden birisi olarak etnik çatışmalar, önemli insani acılara sebep olmakta ve politik istikrar ve güvenlik üzerinde yıkıcı etkiler doğurmaktadır. Ayrıca etnik çatışmaların yayılma etkisi, bölgesel ve/veya uluslararası sistemi istikrarsızlaştırabilmektedir. Bu bağlamda Kosova sorunu, bölgede Arnavut nüfusa sahip olan ülkeleri etkileyerek, bu ülkelerdeki devlet-inşası süreci üzerinde doğrudan etkide bulunmuştur. Kosova'daki etnik çatışmalar, komşu devletlerin güvenliği üzerinde özellikle Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Bu nedenle, Kosova sorunu, bölgedeki etnik çatışmaları provoke etme tehdidini ortaya koyan önemli bir sorunu temsil etmiştir. Bu makale, Kosova'daki etnik çatışmalar bağlamında bölgesel güvenliği etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Etnik Çatışma, Kosova, Bölgesel Güvenlik, Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk.*

ABSTRACT

THE SPILL-OVER OF ETHNIC CONFLICTS AND THEIR IMPACTS ON REGIONAL SECURITY: KOSOVO EXAMPLE

As one of the major challenges to the all levels (human, societal, national, regional and international security), ethnic conflicts cause enormous human suffering and produce devastating impacts on political stability and security. And also spill-over effect of ethnic conflicts can destabilize the regional and/or international system. In this context, Kosovo question, by affecting the states that have Albanian population in the region, has directly influenced the state-building process of these countries. Ethnic conflicts in Kosovo have detrimental effects on the security of the neighbouring states, particularly Macedonia, Albania, Serbia and Montenegro. Therefore, Kosovo question represented a critical issue that threatened to provoke a chain reaction of ethnic conflicts throughout the region. This article aims to examine the underlying factors that influenced regional security in the context of ethnic conflicts in Kosovo.

Keywords: *Ethnic Conflict, Kosovo, Regional Security, Macedonia, Serbia, Albania.*

* Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
(bsarper68@gmail.com)

Giriş

Ted Robert Gurr'un belirttiği gibi dünyadaki mevcut ulus-devletlerin sayısı ile potansiyel ulus-devletlerin sayısı arasında önemli bir fark vardır. Bu nedenle, dünya politik sistemi etnik-milliyetçi çatışmalar için yüksek bir potansiyele sahiptir (Gurr, 1993). Nitekim uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu temel sorunlardan birisi de, devletler içindeki etnik gruplar arasındaki silahlı çatışmalardır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bu çatışmaların ortaya çıkmasında bir katalizör işlevi görmüş ve devletler ve etnik gruplar arasındaki çatışmalar iç ve uluslararası güvenliğe yönelik en önemli tehditler arasında yer almaya başlamıştır (Gurr, 1998: 198). 1989'dan bu yana devletlerin birbirleri ile yaptıkları savaşların oranı düşerken, mevcut devletler içindeki silahlı çatışmaların oranında önemli bir artış görülmüştür (bkz. David, 1997: 553). Örneğin, Soğuk Savaş sonrası dönemde Birleşmiş Milletler (BM) barış güçlerinin müdahalede bulunduğu uluslararası çatışma sayısı yalnızca 3 iken, 2006 yılı verilerine göre bu sayı devlet-içi çatışmalar için 44 olarak belirlenmiştir.¹ 2009 yılında ise 29 adet devlet-içi çatışmanın varlığı saptanmıştır.² Dolayısıyla yeni kurulan ulus-devletlerde azınlıklara yönelik devlet politikalarının nasıl tanımlandığı, hem bu devletlerin hem de içinde bulundukları bölgenin barış ve güvenliğinin sağlanmasında ve korunmasında önemlidir. Siyasal sınırların kültürel sınırlar ile örtüşmediği ve hemen her devletin önemli sayıda azınlık nüfusa sahip olduğu Balkanlar bölgesinde de azınlık hakları ve ulusal kimlikler, bölgesel güvenlik açısından büyük önem taşımıştır (Woodward, 2000: 39).

Etnik gruplar arası çatışmalar, farklı zamanlarda ve yerlerde ve farklı şekillerde ortaya çıkmakta ve dış müdahale fırsatları yaratarak, istikrarsızlık korkusu ve komşu devletler arasında güvenlik çıkmazları oluşturarak, mülteci ve terörizm sorunları yaratarak, bölgesel güvenliği tehdit eden sorunlar meydana getirmektedirler. Bu nedenle, güvenlik, şiddet ve bu çerçevede yaşanan etkileşimlerin ortaya konmasında bölgesel boyut önemli bir analitik çerçeve sağlamaktadır. Devlet düzeyinde yaşanan birçok güvenlik sorunu, politik sınırları aşan etkileri neticesinde bölgesel bir nitelik kazanabilmektedir. Bu kapsamda, bölgesel güvenliği korumak, temelde devlet-içi çatışmaların yayılmasını engellemeyi gerektirmektedir.

¹ Bu veriler için bkz. www.un.org'dan aktaran Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar, Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 1.

² Bu veriler için bkz. *Intrastate Conflict by the Numbers*, [www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Special Feature/Detail/?Ing=en&id=158597&contextid774=158597&contxtid775=158596&tabid=1453496062](http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Special%20Feature/Detail/?Ing=en&id=158597&contextid774=158597&contxtid775=158596&tabid=1453496062), 23.09.2013.

Etnik çatışmaların bölgesel ve uluslararası boyutu, “yayılma” ve “örnek etkisi” ile kendisini göstermektedir. Etnik çatışmaların yayılması, bir bölgede başlayan yerel nitelikteki etnik çatışmaların, benzer siyasal yapı ve nüfus kompozisyonuna sahip diğer yakın bölgelere sıçramasıdır. Örnek etkisi ise, arada fiziksel bir yakınlık bulunsun ya da bulunmasın, baskı altındaki bir etnik grubun merkezi otoriteye yönelik isyanının diğer gruplara örnek teşkil etmesini ifade eder. Bu örnek teşkil etme, sorunun nedenleri, çıkış koşulları, taktik ve stratejiler bağlamında olabileceği gibi, salt manevi açıdan cesaret verme şeklinde de olabilir (bkz. Yılmaz, 2007: 41; Yılmaz, 2006: 28). Yayılma etkisi daha direkt ve genellikle belirli bir bölge ile sınırlıyken, örnek etkisi ise daha dolaylı bir niteliğe sahiptir. Arada herhangi bir fiziksel yakınlık veya temas olmasa dahi, dünyanın bir bölgesinde yaşanan etnik gelişmeler, kendilerini benzer konumda gören diğer etnik grupları aynı yönde etkileyebilmektedir (Yılmaz, 2007: 41).

Bu çalışmada, Kosova sorunu, etnik çatışmaların yayılma ve örnek etkisi çerçevesinde ele alınmış ve bu kapsamda Makedonya,³ Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ örnekleri üzerinden bir analiz yapılmıştır. Her ne kadar Kosova sorunu, Batı Balkanlar’daki sorunların hemen tamamını etkileme potansiyeline sahip olmuş olsa da, Makedonya, Arnavutluk, Karadağ ve Sırbistan, içlerinde barındırdıkları Arnavut nüfus nedeniyle Kosova sorununa karşı daha duyarlı olmuşlardır. Makedonya ve Sırbistan örneklerinde ise, devlet aktörü ve Arnavut azınlık arasında var olan sosyo-politik bağlaşma sorunu, her iki ülkedeki etnik Arnavutların silahlı bir mücadeleye girişmelerinin yapısal koşulunu oluşturmuştur. Bununla birlikte, Makedonya ve Sırbistan örneklerinde, etnik Arnavutların silahlı hareketlenmeye girişmelerinde Kosova’da yaşanan çatışmalardan ve gelişmelerden etkilenmeleri önemli rol oynamıştır. Arnavutluk ise, Kosova’daki Arnavutlar ile olan etnik ve kültürel bağları nedeniyle Kosova’da yaşanan çatışmalardan doğrudan etkilenmiştir. Kosova sorununun Karadağ’a olan etkisi ise, bu ülkede bulunan Arnavut nüfusunun görece azlığı ve Karadağ’ın Kosova sorununun doğrudan bir tarafı olmaması nedeniyle sınırlı olmuştur.

Bu makale, esas olarak dört bölüm halinde yapılandırılmıştır. İlk bölümde, Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik kimlikler üzerinden tanımlanan devlet-içi çatışmaların sayısındaki artışa ve doğurdukları sonuçlara bağlı olarak etnik çatışmaların bir güvenlik sorunu olarak ele alınması gereği üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, etnik çatışmaların sınır aşan etkileri nedeniyle bölgesel ve

³ “Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti”, BM tarafından resmi olarak Makedonya Cumhuriyeti’nin adı olarak kullanılmaktadır. Fakat bu çalışmada 2001 yılında yürürlüğe konan Makedonya Cumhuriyeti Anayasası’nda kullanılan “Makedonya Cumhuriyeti” ifadesi kullanılacaktır.

uluslararası güvenlik için doğurdukları sonuçlar değerlendirilmiştir. Makalenin üçüncü bölümünde ise, en basit anlamda Sırlar ve Arnavutlar arasındaki politik, kültürel ve demografik bir mücadele olarak tanımladığımız Kosova sorununun yayılma etkisi, bölgesel güvenliğe olan yansımaları çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, Kosova sorununun yayılma ve örnek etkisi, Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ'a olan etkileri çerçevesinde incelenmiştir.

Bir Güvenlik Sorunu Olarak Etnik Çatışmalar

Etnik çatışma kavramı, çatışmanın taraflarından en az birisinin kendisini etnik temelde (köken, dil, din, ırk ve çeşitli kültürel unsurlar gibi) tanımladığı ve çatışmanın etnik kimliğe bağlı ayrımlar üzerinden geliştiği çatışma şeklidir (Wolff, 2006: 2). Bu tür çatışmalar, bir ülke dâhilinde bir ya da birden fazla etnik grubun, diğer etnik gruplara veya bu grupların baskın konumda bulunduğu devlet otoritesine karşı geniş ölçekli başkaldırışını ifade eder. Buradaki etnik grup kavramı, ortak soy, ortak tarihsel geçmiş veya ortak dil ve kültür gibi temellerde bir araya gelen ya da örgütlenen bireyler topluluğuna işaret etmektedir (Yılmaz, 2007: 3).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, etnik çatışmalar ile ilgili bilinç düzeyini ve farkındalığı arttırmış olsa da, bu sorun çok daha önceden beri uluslararası ilişkilerin gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile etnik çatışmaların artan önemini bir arada ele alan iddialara karşı Ted Robert Gurr ve Barbara Harff, 1950'lerden beri bu tür çatışmaların sayısındaki artış nedeniyle, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin etnik çatışmaların artışı ile doğrudan ilişkilendirilemeyeceğini ileri sürmektedirler (1994: 10). *Minorities at Risk* veritabanı da, Soğuk Savaş boyunca etnik çatışmaların görece yaygın olduğunu göstermektedir.⁴ Bu eğilimin bir yansıması olarak, günümüzdeki şiddetli çatışmaların büyük çoğunluğunu etnisite ve din gibi kimlik belirleyicilerinin büyük rol oynadığı devlet-içi çatışmalar oluşturmaktadır. Örneğin, Etnik Çatışmalar Araştırma Projesi Dünya Çatışma İndeksi'ne göre, 1995-2000 yılları arasında

⁴ Buna göre, 1960'lar ve 1970'ler arasında meydana gelen etnik çatışmalarda yer alan grupların sayısındaki artış otuz altı gruptan elli beş gruba şeklinde gerçekleşmiştir. 1980'lerden 1990'ların başına kadar olan dönemde gerçekleşen artış ise, altmış ikiden yetmiş şeklinde gerçekleşmiştir. Ted Robert Gurr, "People Against State: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System", *International Studies Quarterly*, Vol. 28, No. 3, (September 1994), s. 350.

yaşanan çatışmaların % 60'ından fazlasını etnik çatışmalar oluşturmuştur.⁵ Sonuç olarak, etnik çatışmalar, Soğuk Savaş sonrası döneme ait olgular olmamakla birlikte, bu dönem ile birlikte uluslararası ilişkilerin önemli faktörlerinden birisi haline gelmişlerdir. Ian Clark'ın da belirttiği gibi, kimlik, milliyetçilik, insan hakları ve demokratikleşme gibi kavramların Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile özgür kalmaları (1999: 112), bu süreçte önemli bir rol oynamıştır.

Etnik çatışmalar, genellikle insan hakları, adalet ve sosyo-ekonomik sorunlar ile ilgili olsalar da, bu çatışmalar kendilerini etnik temelde ortaya koymaktadırlar. Bu kapsamda, etnik çatışma, çatışmanın nedenlerini değil, çatışmanın aldığı görünümü temsil etmektedir (Carment vd., 2009: 65). Örneğin, azınlık gruplarının sosyo-ekonomik kalkınma sürecinde orantısız bir biçimde dezavantajlı bir konumda bulunmaları, bu dezavantajlı grupların sosyo-ekonomik çıkarlarının etnik-kültürel haklar olarak sunulmasına yol açabilmektedir (Brown, 1998: 11). Fakat etnik çatışmalar, sadece maddi koşullar üzerindeki anlaşmazlıklardan kaynaklanmazlar. Dil ve diğer kültürel unsurlar gibi alanlarda yaşanan anlaşmazlıklar da bu tür çatışmaların ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadırlar (Horowitz, 1991: 227). Bu sorunlar sadece etnik ayrımcılıktan ya da ulusal kimliğin baskın etnik grubun soyuna veya kültürüne dayandırılma çabalarından değil, aynı zamanda etnik grubun fiziksel varlığını koruma, kültürel kimliğini ifade etme, geliştirme ya da özerk yönetim veya ayrılma taleplerinden de kaynaklanabilir. Bir başka ifadeyle etnik sorunlar, temelde bir etnik kimliğin tanınması, etnik kimliğe ilişkin hakların yasal statüye kavuşturulması, etnik grupların iktidarı bir biçimde paylaşmaları ve sosyo-ekonomik şartlarının düzeltilmesine ilişkin sorunların bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurubaş, 2008: 16).

Etnisite üzerinden gelişen çatışmalar, bir etnik kimliğin “diğer”i tarafından dışlanması sonucunda ortaya çıkarlar. Bu nedenle, etnik farklılığın kendisi bir çatışma süreci üretmez. Statikten çok dinamik bir niteliğe sahip olan etnik ve milliyetçi kimlikler, sosyal gerçekliklerde yaşanan değişikliklerden yakında etkilenirler ve buna göre yeni şekiller alırlar. Kimliğin durağan olmayan doğası, kimliğin oluşumunda kurucu bir role sahip olan “öteki” ile girdiği dinamik ilişkiye de yansımıştır. Etnik milliyetçi hareketler, “öteki” olarak tanımlanan grupları geçmişteki trajedilerden sorumlu tutarak, düşman niyetlerin sahipleri olarak betimlerler. “Öteki” ile ilgili

⁵ Söz konusu indeksin ayrıntıları için bkz. Christian P. Scherner, *Ethnicity, Nationalism and Violence: Conflict Management, Human Rights and Multilateral Regimes*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2003, s. 102.

geliştirilen bu algı, ulusal sınırlar içinde yaşayan azınlıklara eşit hakların verilmesinin engellenmesi yönündeki savların desteklenmesi için kullanılır. Böylece kimlik temelli farklılıklar, siyasi söylemler aracılığıyla doğal bir niteliğe büründürülürler.

Yeni kurulan devletler, ulus-inşası sürecinde ya azınlıkları ulus tanımının dışında tutmuşlardır ya da azınlıkları ulus inşası projesi ile bütünleştirme çabası içine girmişlerdir. Bu çerçevede, etnik milliyetçilik ve sivil milliyetçilik ulus-inşası sürecinde öne çıkan iki farklı milliyetçilik anlayışı olmuştur. Etnik milliyetçilik, ulusu kültürel ve etnik temelde tanımlayan ve vatandaşlık haklarını da aynı temelde sağlayan dışlayıcı bir ulus anlayışına sahiptir. Sivil milliyetçilik ise, etnik kökenlerine bakmaksızın tüm vatandaşları eşit kültürel, politik ve sosyal haklara sahip bireyler olarak ele almaktadır (Ryan, 1997: 159). Bu anlamda sivil milliyetçilik, vatandaşların etnik ve kültürel özelliklerine karşı tarafsız bir tutum takınmaktadır. Sivil milliyetçilik, bütünleştirici bir şekilde kullanılırken, etnik milliyetçilik ise ayrılıkçılık ile birlikte ele alınmıştır ve bu nedenle bölgesel ve uluslararası istikrara yönelik bir tehdit olarak görülebilir. Çünkü ayrılıkçı eğilimler taşıyan milliyetçilik hareketlerini mevcut egemen devletler sistemi içerisine dâhil etmek kolay değildir.

Etnik Çatışmaların Bölgesel ve Uluslararası Güvenliğe Yansımaları

Etnik çatışmalar, çoğu kez sadece taraflarını bağlamakla kalmaz; yerel sınırlar içerisinde cereyan eden bir “iç sorun” olmanın ötesine taşarak, hızla uluslararası barışı ve güvenliği tehdit eden bir düzeye tırmanabilmektedirler. Böylece, bir ülkedeki devlet-içi bir çatışma, uluslararası krizler ve devletler arası çatışmalar gibi uluslararası ilişkilerin yüksek politika konuları arasına girebilmektedir. Gerçekten etnik çatışmaların uluslararası politika üzerinde çeşitli etkileri vardır. Birincisi, bu tür çatışmalarda öne sürülen ayrılıkçı iddialar, devletin varlığının temeli olan egemenlik kavramının sorgulanmasına yol açarak devletlerin parçalanmasını teşvik etmekte ve dolayısıyla mevcut devletler sistemini tehdit etmektedir (Kaufmann, 1996: 163). Bu tür bir sorgulama, bölgedeki diğer devletler üzerinde de yansılarda bulunabilmektedir. Özellikle söz konusu bölgedeki devletler, güvenlik sorunları bakımından birbirleri ile karşılıklı bağımlı bir ilişki içinde bulunuyorlarsa, bu yansımalar daha güçlü hissedilebilmektedir.

İkinci etkisi, irredantist iddialar ile birlikte etnik çatışmaların devletler arası çatışmalara dönüşmesi olasılığıdır. Bu noktada iç çatışmalar, devletler arası ilişkilerde yansılarını bularak, geleneksel güvenlik sorunları haline dönüşebilmektedirler (Carment ve James, 1997: 206-207). Çünkü bir devlette yaşanan etnik çatışmalar, diğer devletlerin yaşanan otorite boşluğundan ya da politik

zayıflıktan yararlanarak muhtemel irredantist politikalar izlemelerini olanaklı kılabilir (Kaufmann, 1996: 163). Özellikle etnik gruplar arası şiddet, baskı altındaki etnik gruplar bir soydaş devlete sahipse, bölgeselleşme eğilimini arttırmaktadır. Böylece, etnik çatışmalar, çözümlenmemiş sınır anlaşmazlıkları ve ülkesel sorunların tekrar su üstüne çıkma riskini beraberinde taşımaktadır. Görüldüğü üzere, etnik grupların devletlerin fiziki sınırları üzerinde dağınık bir biçimde bulunmaları durumunda, toplumsal tehditler ve gerilimler, kısa mesafeler üzerinde daha fazla etki doğurabilmektedirler. Çünkü sınır aşırı etnik bağlılıkların olduğu yerlerde ayrılıkçı hareketlerin gelişme potansiyeli daha yüksektir. Neticede, devlet-içi çatışmaların yayılmasında önemli bir rol oynayan etnik kimliğe dayalı çatışmaların yayılması, yayılmanın gerçekleştiği ülkedeki çatışma riskinin gerçeğe dönüşmesine katkıda bulunur.

Etnik çatışmaların bir diğer etkisi ise, neden oldukları soykırım eylemleri, etnik temizlik uygulamaları ve göç sorunları gibi insan hakları ihlalleri ile uluslararası ilgiye konu olmalarıdır (Kaufmann, 1996: 169-170). Etnik çatışmaların bu etkilerinden dolayı iç ve uluslararası çatışmalar arasındaki sınır çizgisi ortadan kalkmaktadır. Askeri koşullar altında ortaya çıkan şiddetli iç çatışma durumları, iç göçlere, mülteci akımlarına, insani acil durumlara ve silah, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizm gibi bölgesel ve uluslararası istikrarı zedeleyici başka sorunlara neden olabilmektedir.

Kosova Sorunu'nun Bölgesel Güvenliğe Etkileri

Farklı dinsel ve etnik topluluklarının bir arada yaşama arzularını kaybetmeleri, bağımsız bir devlet oluşturmak ve kendi kaderlerini tayin etmek istemeleri, bir yandan kimlik ve niyetlere ilişkin tehdit algılarını keskinleştirirken, diğer yandan istikrarsızlığın tüm bölgeye yayılması riskini arttırmaktadır. Bu nedenle, devlet-içi çatışmaların anlaşılmasında iç çatışmalar ile bu çatışmaların bölgesel etkileri arasındaki ilişkinin ortaya konması önemlidir. Balkanlar gibi etnik açıdan iç içe geçmiş bölgelerde azınlıkların içinde bulunduğu koşullar, devletler arası ilişkileri ve devlet-toplum ilişkilerini yakından etkilemektedir. Kosova sorunu, en basit anlamda Sırp ve Arnavutlar arasındaki kültürel, politik ve demografik bir mücadeledir. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren silahlı mücadeleye ve çatışmalara konu olan Kosova sorunu, tüm Balkanlar'ın güvenliğini ve istikrarını tehlikeye atma riskini taşımıştır. Arnavutların Balkan coğrafyasında farklı siyasi sınırlar içerisinde dağınık bir halde bulunmaları, çatışmaların Kosova dışına yayılması ihtimalini gündeme getirmiştir.

Kosova'da çatışmaların yoğunluk kazandığı 1998-1999 döneminde, Balkanlar'daki 6 milyon Arnavut'tan sadece 3.3 milyonu Arnavutluk'ta yaşamakta, geri kalan kısmı ise komşu ülkelerde bulunmaktaydı. Arnavutların anavatanlarının dışında yoğun olarak yaşadıkları yerlerin başında nüfusun % 90'ının Arnavutlardan oluştuğu Kosova gelmiştir. İkinci olarak nüfusunun yaklaşık % 25'i Arnavut kökenli kişilerden oluşan Makedonya gelmiştir ve buradaki Arnavut sayısı 500 bin civarında olmuştur.⁶ Balkanlar'daki Arnavut unsurlar açısından çok küçük bir bölümünü oluşturan diğer bir grup Karadağ'da yaşamaktadır. 2003 nüfus sayımına göre Karadağ nüfusunun % 5'ini Arnavutlar oluşturmuş ve bu nüfus, Kosova ve Arnavutluk sınırında yoğunlaşmaktadır. 2011 yılında düzenlenen nüfus sayımında ise, Arnavutlar, Karadağ nüfusunun % 4,9'unu oluşturmuştur.⁷

Kosova sorununun ortaya çıkışı, Balkanlar'da "Arnavut sorunu"nun tekrar gündeme girmesine yol açmıştır. Makedonya'da, Sırbistan'da ve Karadağ'da da önemli sayıda Arnavut nüfus yaşadığı düşünüldüğünde, "Arnavut sorunu"nun sadece Kosova ile sınırlı bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır. Arnavutların Balkanlar'da birbirlerine sınırdaş bölgelerde yaşadığı dikkate alındığında, Kosova'da yaşanan çatışmanın tırmanması, Balkanlar'daki tüm Arnavut unsurları içermeye riskini taşımıştır. Nitekim Kosova Kurtuluş Ordusu (KKO), öncelikle "Büyük Arnavutluk" hedefinin gerçekleştirilmesi için mücadele eden bir örgüt olarak kurulmuştur. Temmuz 1998'de KKO sözcüsü Jakup Krasniqi de, KKO'nun amacının Arnavutların yaşadığı tüm toprakların birleştirilmesi olduğunu açıklamıştır.⁸ Görüldüğü üzere, KKO'nun Kosova'nın bağımsızlığının yanı sıra tüm Arnavutların birleştirilmesini de amaçları arasında sayması, bölgede yaşanan çatışmaların yayılması riskini arttırmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkan politikası ile ilgili önemli gelişmelerden birisi, Balkan devletlerinin ülkeleri dışındaki soydaşları ile ilişkilerinin önemli bir dış politika konusu haline gelmesidir. Bu nedenle, Balkanlar'da Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik azınlıklar sorunu ve milliyetçilik dalgaları bölge güvenliği için büyük tehdit oluşturmuştur. Balkan devletlerinin çok

⁶ Balkanlar'daki Arnavut nüfus ile ilgili belirtilen veriler 1999 yılı itibarıyla geçerlidir ve günümüzdeki nüfus verilerini yansıtmamaktadır. Bkz. Birgül Demirtaş-Çoşkun, "Arnavutluk'un Dış Politikası ve Balkanlar'da Arnavut Sorunu", *Balkan Diplomasisi*, Ömer E. Lütem ve Birgül Demirtaş-Çoşkun ed., ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 67-101.

⁷ Karadağ'daki Arnavut nüfus verileri için bkz. www.monstat.org/eng/index.php, 23.09.2013.

⁸ KKO'nun "Büyük Arnavutluk"u kurma amacı hakkında bkz. International Crisis Group, "Pan-Albanianism: How Big a Threat to Balkan Stability?", *Europe Report*, No. 153 (26 February 2004), <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/153%20Pan-Albanianism%20How%20Big%20-%20amended.pdf>, 05.08.2012.

etnikli yapısı, bölgedeki devletler arasındaki ilişkileri etkileyerek, yanlış algılamaya ve şüpheye zemin hazırlamıştır (Bkz. Uzgel, 1982-1991: 96). Komşu ülkedeki azınlıklar, eğer özellikle sınır bölgelerine yerleşmişlerse, azınlığa ev sahipliği yapan ülkede önemli bir güvensizlik duygusu yaratmaktadır (Uzgel, 1982-1991: 100). Örneğin, Kosovalı Arnavutların, Arnavutluk ve Makedonya'daki diğer Arnavutlar ile kurmuş olduğu temas, Arnavutların direniş düzeyini arttırdığı kadar Kosova sorununun tüm Balkanlar'a yayılması riskini de arttırmıştır.

20. yüzyılın son çeyreğindeki savaşların genel özelliğinin “yayılmamaları” olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden Batılı ülkeler politikalarını çatışmaları mutlaka “önlemek” için değil, “yayılmalarını önlemek” şeklinde belirlemişlerdir (bkz Uzgel, 1998: 36). Nitekim Şubat 1998'e kadar uluslararası toplum çabalarını Kosova'da çatışmanın çıkmasını önlemeye yoğunlaştırmışken, bu tarihten sonra söz konusu çabalar, Kosova'da yaşanan çatışmaların komşu ülkelere yayılmasının önlenmesi şeklinde olmuştur.⁹ Daha geniş ölçekli bir çatışmaya yol açma riski, Kosova sorununun çözümünü zorunlu kılan en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Nitekim Kosova'ya yönelik yapılan Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization-NATO*) müdahalesi, bir taraftan çatışmaların bölge ülkelerine yayılmasını önlemeyi amaçlamışken, diğer taraftan da yaşanan çatışmanın uluslararası bir nitelik kazanmasına yol açmıştır (Woodward, 2000: 35). Çalışmanın diğer bölümlerinde Kosova sorununun yayılmasının Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

Makedonya

8 Eylül 1991 tarihinde Makedonya'nın bağımsızlığını kazanmasından sonraki dönemde Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın Makedonya ve Makedon kimliğini hedef alan tutumları,¹⁰ Makedonların kendi kültürel kimliklerini daha güçlü bir biçimde dile getirmelerine yol açmıştır. Bu durum, Makedonya içindeki etnik Arnavutların da kendi kültürel kimlikleri yönündeki taleplerini ortaya koymalarına neden olmuştur. Arnavut azınlık ile Makedon çoğunluk arasında, nüfus

⁹ Bu kapsamda BM'nin Makedonya'daki önleyici konuşlanması ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Eli Stamnes, “Critical Security Studies and the United Nations Preventive Deployment in Macedonia”, *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 1, (2004), s. 161-181.

¹⁰ Dil anlamında Bulgarlar, Makedon kimliğine yönelik en temel tehdit iken, din anlamında Sırlar ve Makedon ulusunun adı ve devleti anlamında Yunanlılar en büyük tehdidi oluşturmuştur. Bkz. Srdjan Vucetic, “Traditional versus Societal Security and the Role of Securitization”, *Southeast European Politics*, Vol. 3, No. 1, (June 2002), s. 73.

oranları konusundaki anlaşmazlık,¹¹ Arnavutların kamu sektöründe nüfusları oranında istihdam edilmemesi,¹² anayasal statü sorunu ve tüm düzeylerde ana dilde eğitim hakkının tanınması gibi sorunlar Makedonya’da istikrarlı ve güçlü bir devletin oluşturulmasını engellemiş ve ülkedeki etnik gerilimi artırmıştır. Nitekim Makedonya Arnavutları, yeni devlet içindeki konumlarının önemli ölçüde olumsuz etkileneceğini düşünerek, 1991 yılındaki bağımsızlık referandumunu ve nüfus sayımını boykot etmişlerdir.

1991 tarihli Makedonya Anayasası’nda sadece Makedonlara kurucu ulus statüsü verilmiş olması, Makedonya Arnavutlarının kurucu ulus statüsü elde etme çabaları ile tezatlık oluşturarak, iki etnik grup arasındaki huzursuzluğun kaynağını teşkil etmiştir (Jano, 2009: 83-84). Bununla birlikte, 1991 tarihli Makedonya Anayasası’nın azınlıklarla ilgili maddeleri incelendiğinde, 48. madde ile milliyetlerin etnik, dil, din ve kültürel varlık ve değerleri garanti edilmiştir. Milliyetlerin, milli kimliklerini korumak ve geliştirmek amacıyla kültür, sanat ve bilim örgütleri kurma hakkı ve hürriyetine sahip oldukları belirtilmiş ve ilk ve orta öğretimde ana dillerinde eğitim görme hakkı tanınmıştır (Hamza, 2007: 258). Fakat yine de Makedonya Arnavutları, anayasadaki kurucu ulus-kurucu olmayan ulus farklılaşmasını bir ayrımcılık olarak değerlendirmişlerdir. Sonuçta, bağımsızlığını kazanmasından sonra Makedonya’daki politik yaşamın temel özelliği, etnisiteye dayalı siyasetin etkinleşmesi olsa da, Kosova’da gerçekleşen düzeyde bir kutuplaşma söz konusu olmamıştır. Gilles de Rapper, bu durumu, Makedonya’daki Arnavutların, Kosova’daki Arnavutlar ile karşılaştırıldığında belirli bir ekonomik ve politik istikrara sahip olmaları ile ilişkilendirmektedir (1998: 34).

Etnik Arnavutlar, Makedonya siyasi sistemi içerisinde aktif bir biçimde yer almakla birlikte, kendilerini bir azınlık olarak görmemişler ve kendilerini Makedonlar ile birlikte Makedonya devletinin kurucu ulusu olarak tanımlama eğiliminde olmuşlardır. Buna karşın, etnik Arnavutları “milliyet” olarak tanımlayan 1991 tarihli Makedonya Anayasası, etnik Makedonların kültürel olarak baskın konumunu ve etnik milliyetçilik üzerine kurulu olan Makedonya devletinin niteliğini açıkça ortaya koymuştur (Engström, 2002: 12). Bu duruma tepki olarak,

¹¹ 1994 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Makedonya’nın 2.054.800 kişilik nüfusunun % 66.6’sı Makedon, % 22.7’si Arnavut, % 4’ü Türk, % 2.2’si Roman, % 2.1’i Sırp, % 0.36’sı Ulah ve % 1.64’ü diğer etnik gruplardan oluşmuştur. Bkz. Ömer Göksel İşyar ve Ergin Ahmed, “Makedonya Cumhuriyeti’nde Arnavut Azınlık Sorunu”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 3, (2005), s. 218.

¹² 1993 yılında kamu sektöründe çalışanların sadece % 3’ünü Arnavutlar oluşturmuştur. Bkz. Ulf Brunnbauer, “Fertility, Families and Ethnic Conflict: Macedonians and Albanians in the Republic of Macedonia, 1944-2002”, *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 3, (September 2004), s. 580.

1992 yılında düzenlenen gayri-resmî bir referandumda Makedonyalı Arnavutların % 90'ı özerk yapıların oluşturulması yönünde oy kullanmıştır (Wolff, 2003: 86). Genel olarak, bağımsızlıktan sonra Makedonya için temel sorun, anlaşmazlıklar içinde bulunan komşular ile çevrili ve etnik açıdan kırılgan bir ülkenin bekasının sağlanması olmuştur (Uzgel, 1982-1991: 120).

Kosova'da Arnavut silahlı direniş hareketinin ortaya çıkması ve yaşanan mülteci sorunları kaçınılmaz olarak Makedonya'nın istikrarını olumsuz etkilemiştir. Bu durum, Makedonya'daki etnik Arnavut nüfus arasında ayrılıkçı duyguları arttırmış ve Makedonların Arnavut karşıtı duygularını teşvik etmiştir. Bu nedenle Makedonya, Kosova'daki çatışmanın tırmanmasını ulusal güvenliğine yönelik ciddi bir tehlike kaynağı olarak görmüştür.¹³ Çünkü Makedonya'nın ulusal güvenliğine yönelik en önemli iç tehdit, etnik gruplar arası çatışmadır ve bu tür bir çatışmanın olası aktörleri Makedonya'da yaşayan Makedonlar ve Arnavutlardır.

Bazı devletler Kosovalı Arnavut mültecileri kendi güvenliklerine yönelik bir tehdit olarak algılamak, bazıları ise bu tür bir tehdit algısına sahip olmamıştır. Bu durum, güvenlik tehditlerinin sosyal olarak inşa edilmiş olgular olduğunu göstermektedir. Mültecileri tehdit olarak algılayan anlayış, bu mültecilerin durumunu güvenlikleştirme eğilimi gösterebilmiştir. Nitekim NATO müdahalesi sonucunda Mayıs 1999 tarihinde Makedonya'ya ulaşan mülteci sayısı 250.000'e ulaşırken, Üsküp yönetimi ülkenin ekonomik durumu nedeniyle sadece 20.000 mülteci kabul edebileceğini ve geri kalan mültecilerin üçüncü ülkelere gönderilmesini istemiştir (bkz. Daskalovski, 2004: 60). Makedonya'nın bu talebinin temel nedenini, mülteci akınının Makedonya'daki etnik Arnavutların harekete geçmesine neden olabilecek bir etnik bilinçlenme sürecine yol açabileceği endişesi oluşturmuştur.

Bu çerçevede, Arnavut mülteciler arasında milliyetçi eğilimlerin güçlü olduğu algısı, Makedonya için bir politik güvenlik sorunu haline gelmiştir. Kosovalı Arnavutların Makedonya Arnavutları ile etkileşimi, bu mülteci sorununu Makedonya için bir iç güvenlik tehdidi haline de getirmiştir. Bir başka endişe konusu ise, Kosova'dan gelen Arnavut mültecilerin ülkedeki nüfus dengesini değiştirme olasılığı olmuştur. Bu endişeler doğrultusunda Makedonya yönetimi, daha fazla Kosovalı Arnavut mülteci kabul edemeyeceğini belirterek Kosova ile olan sınırı kapatmıştır. Makedonya Arnavutları bu karara tepki gösterecekler de,

¹³ 1990'lı yıllarda Makedonya Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik anlayışı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Sinisa Tataloviç, "National Security of Macedonia", *Croatian Political Science Review*, Vol. 35, (1998), s. 108.

NATO'nun ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Kosovalı Arnavut mültecilerin durumu ile ilgili olarak hızlı bir biçimde devreye girmeleri sonucunda bu tepki nispeten önlenebilmiştir (Phillips, 2004: 74-75).

Kosovalı Arnavutların yıllarca süren pasif direniş stratejisinin somut bir sonuç doğurmadığını anlayarak, silahlı mücadele seçeneğini devreye sokmaları ve bu sayede uluslararası toplumun dikkatini Kosova'ya çekerek somut sonuçlar elde etmelerinin, Makedonya'daki Arnavutları da aynı yönetimi izlemeye teşvik ettiği ileri sürülmüştür (bkz. İşyar ve Ahmed, 2005: 227). Şubat 2001 tarihinde Makedonya ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC) arasında Kosova ile Makedonya arasındaki sınırı tespit eden bir anlaşmanın imzalanması, Arnavut silahlı gruplarının harekete geçmesinin bir başka nedeni olmuştur (Ragaru, 2008: 4). Bu çerçevede, Şubat ve Ağustos 2001 tarihleri arasında Ulusal Kurtuluş Ordusu (*National Liberation Army-NLA*), Makedonya yönetimine karşı silahlı bir mücadele başlatmıştır.¹⁴ Böylece politik süreç yerini Makedonya devlet kurumları ile Arnavut toplumu ve silahlı birimleri arasındaki silahlı çatışmalara bırakmıştır. Ali Ahmeti'nin liderliğini yaptığı NLA, eski KKO üyelerinden, Sırbistan'ın güneyindeki Presevo, Bujanovac ve Medvedja bölgelerindeki Arnavutların ve Makedonya Arnavutlarının katılımıyla oluşmuştur (bkz. Daskalovski, 2009: 124). Makedonya'daki etnik Arnavut toplumunun haklarını iyileştirmek amacıyla faaliyete geçtiklerini iddia eden Arnavut gerillalar, faaliyetlerini Kosova sınırına yakın yerlerde yoğunlaştırmakla beraber çatışmalar başkent Üsküp'e kadar uzanmıştır.

Makedonya'da yaşanan çatışmalar üzerinde Kosova sorununun ve KKO'nun etkide bulunduğuna şüphe olmamakla birlikte, sorunun belki de daha önemli bir boyutunu Makedonya Arnavutlarının yaşadıkları sorunlar oluşturmıştır. Makedonya devlet sistemi içerisinde etnik Arnavutların kimliklerinin yeterince tanınmaması, dil ve eğitim konularında yaşadıkları sorunlar ve kamusal alanda yeterince temsil edilmemeleri gibi etnik Arnavutların yaşadıkları toplumsal güvenlik soruları, 2001 yılında yaşanan çatışmaların asıl itici gücünü oluşturmıştır.

Makedonya'da çatışmaların başlaması üzerine Kosova Gücü (*Kosovo Force-KFOR*), çatışmanın yayılmasını önlemek amacıyla Makedonya-Kosova sınırında

¹⁴ Şubat-Temmuz 2001 tarihleri arasında Makedonya'da yaşanan çatışmalar 200'den fazla kişinin ölümüne yol açarken, 65.000'den fazla Makedonyalı Arnavut Kosova'ya göç etmiş ve 35.000 Makedon ve Arnavut, Makedonya içinde yerlerinden edilmiştir. Ivo Banac, "What Happened in the Balkans (or Rather ex Yugoslavia)?", *East European Politics and Societies*, Vol. 23, No. 4, (Fall 2009), s. 475; Brunnbauer, *a.g.m.*, s. 565.

bir tampon bölge oluşturmuştur. Makedonya yönetimi de, 2001 yılında yaşanan çatışmaların dış bağlantısı üzerinde durarak, Arnavut gerillaların Kosova'dan ve Güney Sırbistan'daki Presevo Vadisi'nden Makedonya'ya giriş yaptıklarını ve bu bölgelerden lojistik destek sağladıklarını belirtmiştir. Makedonlar, Arnavutlar arasındaki bu dayanışmanın "Büyük Arnavutluk"un yaratılmasına yönelik inançtan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir (bkz. Daskalovski, 2009: 131). 2001 yılında yaşanan çatışmalar da, bölgeye yönelik en büyük tehdidin "Büyük Arnavutluk" arayışı olduğu yönündeki değerlendirmelere katkıda bulunmuştur. Gerçekten, Temmuz 2001 tarihinde Kosova Koruma Birlikleri'nde (KKB) görevli bazı Arnavut generaller Makedonya'daki Arnavut silahlı gruplarla bağlantıları olduğu gerekçesiyle görevlerinden alınmışlardır (bkz. Özerdem, 2003: 94).

Mart 2001 tarihinde Kosova-Makedonya sınırında Arnavut gerillalar ile Makedon güvenlik güçleri arasında çatışmalar başladığında, NATO Genel Sekreteri Lord Robinson, NATO'nun Makedonya'nın güvenliğini, istikrarını ve toprak bütünlüğünü desteklediğini açıklamıştır (bkz. Latawski ve Smith, 2003: 55). Uluslararası toplumun Makedonya'nın toprak bütünlüğüne karşı gösterdiği hassasiyet ve gerekli reformların yapılması koşulu ile Makedon yönetimini desteklemesinin de etkisiyle NLA, talebini Makedonya'dan ayrılmak yerine merkezsizleşmiş bir siyasal yapının oluşturulması yönünde belirtmiştir. Kosovalı Arnavutlar da, Makedonya'da yaşanan şiddetin, Kosova'nın bölgede yaşanan istikrarsızlığın kaynağı olarak görülmesine yol açarak, bağımsızlık isteklerine zarar vermesinden endişe duymuşlardır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'nin (AB) yoğun baskıları ile Temmuz 2001 tarihinde taraflar arasında ateşkes sağlanmış ve 13 Ağustos 2001 tarihinde azınlık gruplarının sivil haklarını içeren anayasal ve yasal düzenlemeleri öngören Ohri Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Ohri sürecinde Makedonya Arnavutlarının temel talepleri, anayasanın değiştirilmesi, Arnavutların kurucu ulus olarak tanınması, daha fazla merkezsizleşme ve yerel yönetimlere yetki devri gibi alanlarda yoğunlaşmış ve imzalanan anlaşma da, merkezsizleşme sürecini ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesini kapsayıcı devlet anlayışının temeli olarak tanımlamıştır. Ohri Anlaşması'nın temel amacı, Arnavutların rahatsızlıklarını gidermek ve Makedonların ülkenin federasyona dönüşmesi ve bunun sonucunda parçalanması yönündeki endişelerini ortadan kaldırmak olmuştur (Bieber, 2005: 108). Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra 28 Ağustos 2001 tarihinde başlayan ve NLA'nın silahsızlandırılması görevini yerine getirecek olan NATO'nun Zorunlu Hasat Operasyonu (*Essential Harvest Operation*) 26 Eylül 2001 tarihinde sona ermiştir. 16 Kasım 2001 tarihinde yapılan anayasal değişiklikler ile Makedonya

Cumhuriyeti'nin kurucu unsuru olmanın şartı ulusal veya etnik bir kimliğe değil, Makedonya Cumhuriyeti vatandaşlığına bağlanarak, Makedonya Cumhuriyeti'nin Makedonya'da yaşayan bütün toplulukların devleti olduğu belirtilmiştir (Hamza, 2007: 258-259).

Kosova'daki ve Makedonya'daki Arnavutlar arasındaki ilişki, eski Yugoslavya zamanında farklı federal birimler içinde yer almış olsalar da, federasyon içindeki hareket özgürlüğünün de yardımıyla yoğun olmuştur. Bu durumun bir yansıması olarak, 16 Mayıs 1996 tarihinde Makedonya'da faaliyet gösteren Arnavut Demokratik Refah Partisi üyesi Memduh Taci, "Kosova'da çatışma sürerken, bizden oturup gelişmeleri televizyondan izlememiz beklenemez. Bu mücadele, tüm Arnavutların mücadelesidir" şeklinde bir açıklama yapmıştır (bkz. Vickers, 1998: 296). Nitekim Kosova'da çatışmaların yaşandığı dönemde Makedonya'da Arnavutların yaşadığı şehirlerde Kosovalı Arnavutlara destek olmak amacıyla gösteriler düzenlenmiştir. Fakat bu gösteriler, sadece Kosova'da yaşanan olaylardan esinlenilmiş gösteriler değildir, öncelikli olarak Makedonya Arnavutlarının içinde bulundukları koşullara bir tepkidir.

Kosova'da gelişen durum, Makedonya üzerinde doğrudan politik ve toplumsal etkiler göstermiş olsa da, Mart 2004 tarihinde Kosova'da yaşanan şiddet olaylarının Makedonya'ya yayılmaması olumlu bir gelişme olarak görülmüştür (Kim, 2005: 10). Buna karşın, Ağustos 2007 tarihinde Makedonya Arnavutları, Tetovo'da Kosova'nın bağımsızlığını destekleyen bir gösteri düzenlemişler ve bu gösterilerden üç gün sonra Makedonya hükümet binasının yakınlarında iki el bombası patlatılmıştır (bkz. Ragaru, 2008: 33). Bu olaylar, Kosova'nın nihai statüsündeki belirsizliğin Makedonya'daki etnik gruplar arası ilişkilere olumsuz yansıyabileceğini göstermiştir.

Kosova'nın nihai statüsü ile ilgili olarak yürütülen Viyana görüşmeleri sırasında Makedonya yönetimi, uluslararası toplumun ve ilgili tarafların kabul edeceği bir çözümü destekleyeceğini açıklamış ve olası sonucun bölgedeki istikrarı olumsuz yönde etkilememesi gerektiğini vurgulamıştır. Makedonya Devlet Başkanı Branko Crvenkovski, eğer Kosova'nın nihai statüsü ile ilgili BM çerçevesinde bir çözüme ulaşılamazsa, Kosova konusunda AB'nin ve NATO'nun ortak politikalarını takip edeceklerini ifade etmiştir (Ragaru, 2008: 32). Görüldüğü üzere Makedonya, Kosova'nın nihai statüsü ile ilgili olarak Batılı devletlerin politikalarına paralel bir yaklaşım sergilemiştir. Aynı şekilde, Kosova'nın bağımsızlık ilanına yönelik Batılı devletlerin desteği çerçevesinde Makedonya, Ekim 2008 tarihinde Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. Zhidas Daskalovski de, Ohri sonrası

Makedonya’da 2001 öncesi koşullar ve yasal ve anayasal sınırlılıklar bulunmadığı için, bağımsız bir Kosova’nın Makedonya için bir sorun oluşturmadığı iddiasındadır (2008: 267-280). Bu anlamda, Makedonya açısından Kosova kaynaklı güvenlik sorunlarının görece olarak öneminin azaldığı ileri sürülebilir.

Arnavutluk

Arnavutların önemli bir kısmının anavatan dışındaki bölgelerde bulunmaları ve bu ülkelerde karşılaştıkları sorunlar, Arnavutluk dış politikasının oluşturulmasında önemli bir faktör olmuştur. Soğuk Savaş döneminde dışarıdaki soydaşlarıyla pek ilgilenmeyen Tiran yönetimi, Yugoslavya’nın parçalanması, Miloseviç rejimi tarafından Kosova’daki Arnavutlara uygulanan baskının artması ve içerideki kamuoyu baskısının da etkisiyle diğer ülkelerdeki Arnavutlarla ilgilenmek durumunda kalmıştır (Demirtaş-Coşkun, 2001: 68). Balkanlar’ın diğer ülkelerinde bulunan Arnavut azınlıkların durumu, Arnavutluk dış politikasının belirlenmesinde ve Balkan ülkeleriyle ilişkilerinde en önemli unsur haline gelirken, Kosova’daki Arnavutların yaşadıkları baskı ve sorunlar, Arnavutluk-YFC ilişkilerinde Kosova’yı temel etken yapmıştır.

Dış Arnavutlar meselesi, Arnavutluk Demokrasi Partisi lideri Sali Berişa’nın 1992’de seçim kampanyasında en çok kullandığı söylemlerden biri olmuştur. Söz konusu seçimlerde Arnavut toplumun % 65’inin desteğini kazanan Berişa yönetimi, Arnavutluk’ta yaşanan iç sorunlara yönelik kamuoyu ilgisini dağıtmak amacıyla tüm Arnavutların bir ülkede toplanması düşüncesini savunmaya başlamıştır. Fakat Yugoslavya’nın parçalandığı bir dönemde “Büyük Arnavutluk” düşüncesi, Arnavutluk’un Batı’nın ekonomik yardımına duyduğu ihtiyaçtan dolayı uygulanabilir bir seçenek olarak görülmemiştir. Çünkü Batılı ülkeler Yugoslavya’da yaşanan çatışmaların yayılmasını istememişlerdir. Bu nedenle, Arnavutluk, uluslararası toplumun Kosova sorununda daha etkin bir rol almasını desteklemiştir. 1991’de bağımsızlığını ilan eden “Kosova Cumhuriyeti”ni sadece Arnavutluk’un tanıması, Arnavutluk yönetimini uluslararası alanda daha gerçekçi politikalar izlemek zorunda bırakmıştır. Bu tutumun bir başka nedeni ise, Arnavutluk’un toplumsal ve ekonomik yapısının yeniden inşasında Batı’nın desteğini kaybetmek istememesidir. Bu çerçevede, Arnavutluk, Kosova sorununa Yugoslavya içerisinde bir çözüm bulunmasını savunmuş, çatışmayı tırmandırmaktan kaçınmış ve 1994 yılında imzaladığı bir antlaşma ile YFC’nin mevcut sınırlarını tanımıştır (Wolff, 2003: 85-86). Böylece Berişa yönetimi, 1990’lı yılların başlarında dile getirdiği Kosova ile birlik düşüncesini terk etmiştir.

1997 yılında düzenlenen seçimler sonrasında iktidara gelen Fatos Nano liderliğindeki Sosyalist Parti, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal sorunların etkisiyle Kosova’da devam eden çatışmaya mesafeli durmuştur. Ekim 1997’de Miloseviç ile bir araya gelen Arnavutluk Başbakanı Fatos Nano, Kosova sorununun çözümünün öncelikli olarak Kosovalı Arnavutları ve Yugoslav yönetimini ilgilendirdiğini belirtmiştir.¹⁵ Bu politikanın en önemli sebeplerinden birisi, Arnavutluk’un yeniden inşasında Batı’nın desteğini kaybetmemek olmuştur. Arnavutluk yönetiminin bu tutumu, Kosovalı Arnavutların radikalleşme eğilimini arttırmıştır.

Yugoslavya-Arnavutluk ikili ilişkileri, Miloseviç döneminde Kosova’da uygulanan etnik temizlik politikası sonucunda sürekli gergin bir pozisyonda kalmıştır. Kosova’da KKO ve Sırp güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar, Arnavutluk sınırında yoğunluk kazanmıştır. Çünkü KKO, bu bölgeyi silah tedariki, lojistik destek ve eğitim amacıyla kullanmıştır. Bu nedenle, Sırp güvenlik güçleri, KKO’ya karşı mücadelelerinde zaman zaman Arnavutluk sınırını aşan operasyonlar düzenlemişlerdir. Haziran 1998 tarihinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gözetim misyonu, Kosova-Arnavutluk sınırında yaptığı incelemelerde sınır boyunca önemli bir askeri faaliyet düzeyi bulunduğunu ve çatışmalar yaşandığını rapor etmiştir (The Independent International Commision on Kosovo, 2000: 73). Fakat Arnavutluk, Yugoslavya ile ilişkilerinin gerildiği Kosova meselesinde, tek başına müdahale değil, konuyu uluslararası alana taşıyıp, Batı’yı müdahale etmeye ikna yöntemi izlemiştir. Nitekim 24 Mart 1999 tarihinde başlayan NATO müdahalesi sırasında Arnavutluk, NATO güçlerine üslerini açmış ve her türlü yardıma hazır olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında, müdahale sırasında yaklaşık 1,5 milyon Kosovalı Arnavut yerlerinden edilirken, 444.600’ü Arnavutluk’a göç etmiştir (The Independent International Commision on Kosovo, 2000: 90).

Makedonya ile olan ilişkilerinde ise Arnavutluk, yeni kurulan Makedonya Cumhuriyeti’ni tanımakla birlikte, bu devletin sadece etnik Makedonlara ait bir devlet olmadığı konusunda ısrarcı olmuştur. Örneğin Sali Berişa yönetimi, Makedonya’daki etnik Arnavutların sorunlarını sık sık gündeme getirmiş ve Makedonya yönetimi tarafından yasadışı sayılan Arnavutça eğitim yapan Tetovo Üniversitesi’ne yönelik desteğini belirtmiştir (Engström, 2002: 11). 1997 yılında Arnavutluk’ta ik-

¹⁵ 1990’lı yıllarda Arnavutluk’un özelde Kosova sorununa ve genelde Balkanlar’daki Arnavut sorununa bakışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Evangelos Kofos, “The Two Headed ‘Albanian Question’: Reflections on the Kosovo Dispute and the Albanians of FYROM”, *Kosovo: Avoiding Another Balkan War*, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos ed., ELIAMEP, Athens, 1998, s. 80.

tidara gelen Fatos Nano yönetimi ise, Makedonya Arnavutlarına olan desteğini sürdürmekle birlikte, Arnavut azınlığın haklarının Avrupa standartlarına göre mevcut siyasi sistem içerisinde paralel devlet yapıları oluşturulmadan gerçekleştirilmesi gereğine işaret etmiştir.¹⁶

Arnavutluk, Makedonya’da 2001 yılında Makedon-Arnavut etnik çatışması başlar başlamaz, şiddeti kınayan ve Makedonya’nın toprak bütünlüğünü savunan ülkeler arasında yer almıştır. Arnavutluk’un, kendi stratejik müttefikleri olarak algıladığı NATO, AB ve ABD’nin Makedonya’daki gerillaları şiddetli bir şekilde eleştirmeleri yüzünden bu tutumu sergilemek zorunda kaldığı söylenebilir. Görüldüğü üzere, Kosova sorunu ve Makedonya’da yaşanan gerilim ve çatışma döneminde Arnavutluk’un bu sorunlara yönelik politikası, uluslararası toplumun genel tavrına paralel olarak gelişmiştir. Her ne kadar zaman zaman söylem düzeyinde söz konusu olsa da, Arnavutluk yönetimleri etnik ve kültürel bağların etkisinde kalan herhangi bir irredantist ve yayılmacı politika yürütmemişlerdir.

Sırbistan ve Karadağ

Kosova, Sırbistan egemenliğindeki bir bölge olduğu için, doğal olarak bu ülke Kosova sorunun temel bir parçasını oluşturmuştur. Bununla birlikte, Kosova’da yaşanan çatışmaların yayılma etkisi açısından Sırbistan’ı etkileyen boyutu ise, bu çatışmaların Güney Sırbistan’da yoğunlaşan etnik Arnavutları politik ve askeri olarak harekete geçirmesi ile söz konusu olmuştur. Güney Sırbistan, Kosova’nın kuzeydoğusuna sınırdaş olan ve önemli sayıda Arnavut nüfus barındıran Presevo, Bujanovac ve Medvedja şehirlerini kapsamaktadır. 2002 yılı itibarıyla bu üç şehirde yaşayan 85.000 kişinin yaklaşık 58.000’ini etnik Arnavutlar oluşturmuş¹⁷ ve bu bölgelerde yaşanan Sırp baskısı ve Kosova’da Arnavutların kazandığı “zafer”, Presevo Vadisi’ndeki Arnavutların harekete geçmesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede, Presevo Vadisi’nde 2000 yılında başlayan çatışmalar, Kosova sorununun yayılma etkisinin bir sonucu olarak ele alınabilir (Bacevic vd., 2011: 2). Gerçekten Presevo Vadisi’nde yaşanan etnik bölünme, çatışma döneminin öncesine

¹⁶ Kosova’da silahlı çatışmaların başladığı döneme kadar Arnavutlar mücadelelerini Sırbistan’ın bölgedeki meşruiyetini yok sayan paralel devlet yapıları aracılığıyla sürdürmüşlerdir. Kosovalı Arnavutların oluşturduğu paralel devlet yapıları ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Sarper Ağır, “Transformation of Kosovar Albanians’ Struggle from Parallelism to Armed Conflict: Why is Violence Necessary?”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. 43, (2012), s. 62-108.

¹⁷ Geri kalan nüfusun 24.929’ünü Sırlar ve 4.298’ini Çingeneler oluşturmuştur. Bkz. International Crisis Group, “Serbia: Maintaining Peace in the Presevo Valley”, *Europe Report*, No. 186, (16 October 2007), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/186_serbia_maintaining_peace_in_the_presevo_valley.pdf, 10.07.2012.

dayanmakla birlikte, Kosova’da yaşanan çatışmalar, bu bölgedeki etnik bölünmenin çatışmaya dönüşmesinde katalizör görevi görmüştür.

2000 yılının ikinci yarısında Sırp güçlerine karşı silahlı eylemlere başlayan Presevo-Bujanovac-Medvedja Kurtuluş Ordusu’nun (PBMKO) politik amacı, bu üç bölgeyi Kosova ile birleştirmek olmuştur (International Crisis Group, 2011). PBMKO, Haziran 1999 tarihinde Sırbistan ve Kosova sınırında oluşturulan ve amacı NATO güçleri ile Yugoslav ordusu arasında kazara bir silahlı çatışma çıkmasını önlemek olan beş kilometrelik askerden arındırılmış bölgeyi kendi operasyonları için kullanmıştır. PBMKO, sürdürdüğü silahlı mücadele sonucunda NATO’nun desteğini sağlayacağını hesaplamış olsa da, NATO müttefikleri Belgrad’daki yeni yönetimle olumlu ilişkileri öncelikli görmüşlerdir. 14 Mayıs 2001 tarihinde NATO, Yugoslav güçlerinin Presevo Vadisi’ndeki askerden arındırılmış bölgeye tekrar konuşlanabileceğini duyurmuş (bkz. International Crisis Group, 2011) ve 31 Mayıs 2001 tarihinde Sırp güçleri, askerden arındırılmış olan söz konusu bölgeye konuşlanmışlardır. Çatışmaların yayılmasını önlemek amacıyla olan NATO, Sırp güçlerinin bölgeye konuşlanmasını desteklemiştir. Şubat 2001 tarihinde Makedonya’da Arnavut gerillalar ile Makedon güvenlik güçleri arasında çatışmaların başlaması ve NATO’nun Kosova-Makedonya sınırını daha sıkı bir biçimde kontrol etme gereği, Sırp askeri güçlerinin askerden arındırılmış bölgeye konuşlanmasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Böylece, Makedonya’da yaşanan çatışma ortamının benzer bir etkiyi Presevo, Bujanovac ve Medvedya bölgelerinde göstermesini önlemek amacıyla Sırp otoritesinin tekrar tesisi amaçlanmıştır.

Bu üç bölgedeki silahlı Arnavut gruplar ile Sırp güvenlik güçleri arasındaki çatışma ortamı 17 ay sürmüş ve NATO’nun arabuluculuğunda 2001 yılında imzalanan Coviç Antlaşması ile sona ermiştir (International Crisis Group, 2011). Söz konusu antlaşmanın varlığına karşın, 2006 tarihli Sırbistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, en tehlikeli iç güvenlik tehdidi olarak, Kosova’nın statü sorununun çözülmemesi ile bu sorunun güney Sırbistan’a yayılması potansiyeline işaret etmiştir.¹⁸ Bu değerlendirme, Sırp kolektif bilincindeki Arnavutların güvenilmez, sadakatsiz ve ayrılıkçı bir etnik “azınlık” olduğu yönündeki görüşün bir yansımasıdır.

Nitekim Coviç Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Arnavut Ulusal

¹⁸ Sırbistan’ın ulusal güvenlik stratejisi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Filip Ejduš ve Marko Savković, “Emergent Concept of National Security Policy in Republic of Serbia”, http://cenaa.org/wp/wp-content/uploads/2009/11/2008-10-30_The_Emergent_Concept_of_National_Security_in_the_Republic_of_Serbia1.doc, 12.07.2011.

Ordusu (AUO) olarak bilinen bir örgüt “Büyük Arnavutluk”u kurmak amacıyla 2003 yılında Presevo Vadisi’nde Sırp güvenlik güçlerine ve ılımlı Arnavut siyasetçilere karşı silahlı eylemlerde bulunmuştur. Üyelerinin büyük bir bölümünün eski PBMKO üyelerinden oluştuğu iddia edilen AUO’nun silahlı eylemlerini Kuzey Makedonya’da ve Kosova’da da devam ettirmesi üzerine BM Kosova Misiyonu Başkanı Michael Steiner, AUO’yu terörist bir örgüt olarak tanımlamıştır (bkz International Crisis Group, 2003). AUO’nun söz konusu silahlı faaliyetlerine rağmen, Arnavut toplumu tarafından geniş bir desteğe sahip olmadığı belirtilmiştir. Örneğin, 2003 yılında KKB Generali Agim Ceku, KKB mensuplarına ya AUO ile herhangi bir temasta bulunmamalarını ya da KKB’den ayrılmalarını emretmiştir (International Crisis Group, 2003).

Kosova’nın nihai statüsünün belirlenmesi süreci ile ilgili olarak bazı Kosovalı Arnavutlar, Presevo Vadisi’ni bir pazarlık unsuru olarak görme eğiliminde olmuşlardır.¹⁹ Bu çerçevede, Arnavutların “Doğu Kosova” olarak adlandırdığı Presevo Vadisi, Kosova’nın nihai statüsü tartışmalarında bölgenin taksimi ile ilgili olarak gündeme gelmiştir. Bu anlamda, Sırpların çoğunluğu oluşturduğu Kuzey Mitrovica’nın Sırbistan’a bağlanması karşılığında Presevo Vadisi’nin Kosova’nın siyasi sınırları içerisine dâhil edilmesi seçeneği tartışılmıştır (bkz International Crisis Group, 2003). Fakat hem uluslararası toplumun bu tür bir toprak düzenlemesine sıcak bakmaması, hem de Sırbistan Parlamentosu’nun Ağustos 2003 tarihinde Kosova’nın Sırbistan’ın ayrılmaz bir parçası olduğu yönünde bir karar alması nedeniyle bu seçenek gündemden düşmüştür.

Kosova’daki savaş ve çatışmalarda tarafsız bir tutum takınan Karadağ, NATO müdahalesi ile birlikte mülteci konumuna düşen 69.000 Kosovalı Arnavut’u ülkesinde misafir etmiştir (The Independent International Commission on Kosovo, 2000: 90). Kosova’daki gerilimli ortamın, istikrarsızlığın ve mülteci sorununun etkisi altında kalan Karadağ yönetimi, kendi vatandaşı olan Arnavutlar ile nispeten sorunsuz bir ilişkiye sahip olmuştur. Ağırlıklı olarak Karadağ’ın güneydoğusunda yaşayan Arnavutlar, Karadağ’ın toplam nüfusunun % 5’ini oluşturmaktadırlar. Kurdukları siyasi partiler aracılığıyla Karadağ siyasal sisteminde temsil edilen Arnavutlar, politik, kültürel, toplumsal ve ekonomik anlamda herhangi bir baskı ve ayrımcılık yaşamamışlardır.²⁰ Bu anlamda, Balkanlar’daki en istikrarlı konuma

¹⁹ Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. International Crisis Group, “Southern Serbia’s Fragile Peace”, *Europe Report*, No. 152, (9 December 2003), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/152_south_serbia_fragile_peace.pdf, 08.08.2011.

²⁰ Karadağ Arnavutları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Heinz Vetschera, “The Secession of Kosovo – A Precedent for the Region?”, *Cutting or Tightening the Gordian Knot? The Future of Kosovo and*

sahip olan Karadağ Arnavutları, ülkenin 2006 yılındaki bağımsızlık ilanında Karadağlıların büyük bölümü ile birlikte olumlu oy kullanmışlardır.²¹ Kosova sorunu, Karadağ tarafından içinde barındırdığı Arnavut azınlığın ayrılıkçı ve irredantist taleplerini alevlendirebilecek bir gelişme olarak görülmemiştir. Fakat Kosova sorununun Karadağ için yarattığı en büyük sorun, Priştine ile kurulan olumlu ilişkiler ile Belgrad arasında denge kurmak ile ilgili olmuştur.

Sonuç

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte etnik, dini ve ulusal kimlikler ile ilgili yaşanan güvensizlikler, ortaya çıkardıkları etkiler sonucunda güvenlik tartışmalarında çok önemli bir konuma yükselmişlerdir. Bu güvensizlikler, birçok durumda devlet-içi çatışmalarla sonuçlanmış ve bu devlet-içi çatışmalar, sınır-aşan etkileri sonucunda hem bölgesel hem de uluslararası güvenlik için büyük önem arz etmişlerdir. Birçoğu özerk statü arayışında olan ya da mevcut devletten ayrılmayı amaçlayan etnik grupların varlığını içeren bu tür çatışmalar, dış müdahale fırsatları yaratarak, istikrarsızlık korkusu ve komşular arasında güvenlik çıkmazları oluşturarak, mülteci ve terörizm sorunları yaratarak, önemli bir ulusal ve uluslararası güvenlik sorunu meydana getirmektedirler.

Soğuk Savaş yıllarında bastırılmış olan milliyetçi eğilimler, parçalanma olgusunu gündeme getirmiş ve kültürel, dini ve etnik farklılıklar üzerinden yükselen aşırıcılık, sadece devletler arası ilişkilerde bir sorun olarak ortaya çıkmamış, devletlerin kendi iç yapılarını da derinden etkilemiştir. Demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin yayılması da, milliyetçi ve ayrılıkçı istemleri ifade etmeyi kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır. Neticede, uluslararası politikada ortaya çıkan parçalanma olgusuna paralel olarak artan bölgesel ve yerel çatışmalar, devletler arasında kolektif güvenlik ihtiyacını arttırmıştır. Bu durumun en somut yansıması da, BM'nin barışı sağlama ve koruma operasyonlarındaki varlığının artması olmuştur.

Balkanlar bölgesinde farklı siyasi sınırlar ile bölünmüş olsalar da, aynı ulusal

the Peace Process in the Western Balkans after the Decision of Independence, Ernst Felberbauer, Pregrag Jurekovic ve Frederic Labarre ed., Austrian National Defense Academy, Vienna, 2008, s. 96.

²¹ 21 Mayıs 2006 tarihinde Karadağ'da düzenlenen bağımsızlık referandumunda katılımcıların % 55'i bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır. 3 Haziran 2006 tarihinde Karadağ, bağımsızlığını ilan etmiştir. Bkz. Rick Fawn, "Kosovo-and Montenegro-Effect", *International Affairs*, Vol. 84, No. 2, (2008), s. 276.

topluluğun üyeleri olan Arnavutlar, Kosova sorunundan doğrudan etkilenmişlerdir. Kosovalı Arnavutların pasif direnişten silahlı direnişe doğru kaymaları üzerine Balkanlar'da Arnavutların yaşadığı diğer bölgelerde de bazı sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu anlamda, Makedonya ve Sırbistan'a bağlı Presevo Vadisi'ndeki Arnavutların silahlı hareketlenmeye girişmelerinde Kosova'nın bir örnek etkisi yarattığı ileri sürülebilir. Bu nedenle, Kosova'da yaşanan çatışmaların yayılma olasılığı, tüm Balkanlar için önemli bir güvenlik tehdidi oluşturmıştır. Nitekim Kosova'da yaşanan çatışma ortamı, bir yandan Makedonya'daki etnik Arnavutlar üzerinde etkiye bulunurken, diğer yandan da yol açtığı mülteci sorunları nedeniyle bölge devletlerinin istikrarını ve güvenliğini etkilemiştir. Ayrıca Kosovalı Arnavutlar ile Arnavutluk arasındaki etnik ve kültürel bağlar nedeniyle, Kosovalı Arnavutların yaşadığı güvenlik sorunları Arnavutluk'un bu sorunun içine çekilebilme olasılığını da ortaya çıkarmıştır. Neticede, çatışmanın yayılma riski içermesi, Kosova sorununun uluslararası kamuoyu tarafından yakından takip edilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Kosova sorunu sırasında BM'ye bağlı askerler, bölgede yaşanan sorunun Makedonya ve Arnavutluk'a sıçramasını engellemek amacıyla Kosova'nın Makedonya ve Arnavutluk ile sınır bölgelerinde devriye görevi görerek, bir tür önleyici güç işlevi yerine getirmiştir. Uluslararası toplumun söz konusu çatışmanın yayılmasını önleme çabalarının bir nedenini de, Kosovalı Arnavutların Makedonya ve Arnavutluk'a göç etmesinin bu ülkeleri Kosova'da yaşanan çatışmanın içine çekme ihtimali doğurması nedeniyle YFC için bir dış güvenlik sorununa dönüşmüş olması oluşturmıştır.

NATO müdahalesi sonrasında ise, Güney Sırbistan ve Makedonya'da faaliyet gösteren silahlı Arnavut gruplar, sadece içinde bulundukları ülkelerin istikrarını ve güvenliğini değil, Kosova'nın nihai statüsünün belirlenme sürecini ve istikrarını da etkilemişlerdir. Buna karşın Güney Sırbistan'da ve Makedonya'da harekete geçen silahlı Arnavut gruplar, Kosova'ya yönelik NATO müdahalesi ile ilgi yanlış bir değerlendirmede bulunmuşlardır. Faaliyet gösterdikleri devletlerde güvenlik güçlerinin aşırı tepkisini teşvik ederek, uluslararası toplumun kendi amaçları doğrultusunda harekete geçebileceğini düşünmüşlerdir (bkz. Rupnik, 2001: 21). Fakat uluslararası toplum açısından Miloseviç sonrası Balkanlar, demokrasinin, işbirliğinin ve istikrarın gelişmesi gereken bir bölge olarak görülmüştür. Bu çerçevede, uluslararası toplumu temsilen NATO ve AB, Presevo'daki ve Makedonya'daki silahlı Arnavut grupların tarafı olduğu çatışmaları sonlandıran Coviç ve Ohri anlaşmalarının imzalanmasında arabuluculuk yapmışlardır. Böylece, her iki ülkede yaşanan silahlı çatışmalar, söz konusu ülkelerin toprak bütünlüklerini tehlikeye atmayan yollarla sonlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Ağır, Bülent Sarper, “Transformation of Kosovar Albanians’ Struggle from Parallelism to Armed Conflict: Why is Violence Necessary?”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. 43, (2012), s. 62-108.

Bacevic, Jana, Bancroft, Ian, Fridman, Orli ve Totic, Jelena, *The Conflict and its Aftermath in South Serbia-Social and Ethnic Relations, Agency and Belonging in Presevo and Bujanovac*, Center for Comparative Conflict Studies, Belgrade, October 2011, http://www.cfccs.org/images/pdf/south_serbia_analysis_cfccs.pdf, 10.08.2012.

Banac, Ivo, “What Happened in the Balkans (or Rather ex Yugoslavia)?”, *East European Politics and Societies*, Vol. 23, No. 4, (Fall 2009), s. 461-478.

Bieber, Florian, “Partial Implementation, Partial Success: The Case of Macedonia”, *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies*, Ian O’Flynn ve David Russell ed., Pluto Press, London, 2005, s. 107-122.

Brown, David, “Why is the Nation-State so Vulnerable to Ethnic Nationalism?”, *Nations and Nationalism*, Vol. 4, No. 1, (January 1998), s. 1-15.

Brunnbauer, Ulf, “Fertility, Families and Ethnic Conflict: Macedonians and Albanians in the Republic of Macedonia, 1944–2002”, *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 3, (September 2004), s. 565-598.

Bumci, Aldo, “Regional Perspectives for an Independent Kosovo-Albania and Macedonia”, *Understanding the War in Kosovo*, Florian Bieber ve Zhidas Daskalovski ed., Frank Cass, London, 2003, s. 283-301.

Carment, David ve James, Patrick, “International Politics of Ethnic Conflict: New Perspectives on Theory and Policy”, *Global Society*, Vol. 11, No. 2, (1997), s. 205-232.

Carment, David, James, Patrick ve Taydaş, Zeynep, “The Internationalization of Ethnic Conflict: State, Society and Synthesis”, *International Studies Review*, Vol. 11, No. 1, (March 2009), s. 63-86.

Clark, Ian, *Globalization and International Relations Theory*, Oxford University Press, New York, 1999.

Daskalovski, Zhidas, "Democratic Consolidation and the 'Stateness' Problem: The Case of Macedonia", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 3, No. 2, (January 2004), s. 52-66.

Daskalovski, Zhidas, "The Independence of Kosovo and the Consolidation of Macedonia-A Reason for Worry?", *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 16, No. 2, (2008), s. 267-280.

Daskalovski, Zhidas, "Macedonia Between EU Integration the Recognition of Kosovo and Ethnic Politics", *The Proceedings of the Fourth International Conference on Security, Challenges to Balkan Security and Contribution of the International Organizations*, Dokuz Eylül University Press, İzmir, 2009, s. 115-139.

David, Steven R., "Internal War: Causes and Cures", *World Politics*, Vol. 49, No. 4, (July 1997), s. 552-576.

De Rapper, Gilles, "Crisis in Kosovo: reactions in Albania and Macedonia at the Local Level", *The Ethnobarometer Working Paper Series*, 1998, <http://www.ethnobarometer.org/wp-content/uploads/2013/03/wp03.pdf>, 09.09.2010.

Demirtaş-Çoşun, Birgül, "Arnavutluk'un Dış Politikası ve Balkanlar'da Arnavut Sorunu", *Balkan Diplomasisi*, Ömer E. Lütem ve Birgül Demirtaş-Çoşkun ed., ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 67-101.

Ejdus, Filip ve Savkovic, Marko, "Emergent Concept of National Security Policy in Republic of Serbia", http://cenaa.org/wp/wp-content/uploads/2009/11/2008-10-30_The_Emergent_Concept_of_National_Security_in_the_Republic_of_Serbia1.doc, 12.07.2011.

Engström, Jenny, "The Power of Perception: The Impact of the Macedonian Question on Inter-Ethnic Relations in the Republic of Macedonia", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 3, (March 2002), s. 3-17.

Fawn, Rick, "Kosovo-and Montenegro-Effect", *International Affairs*, Vol. 84, No. 2, (2008), s. 269-294.

Gurr, Ted Robert, *Minorities at Risk: A Global Review Ethnopolitical Conflict*, United States Institute of Peace, Washington, 1993.

Gurr, Ted Robert, "People against State: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System", *International Studies Quarterly*, Vol. 28, No. 3, (September 1994), s. 347-377.

Gurr, Ted Robert, "Communal Conflicts and Global Security", *The Global Agenda: Issues and Perspectives*, Charles W. Kegley Jr. ve Eugene R. Wittkopf ed., McGraw Hill, New York, 1998, s. 197-207.

Gurr, Ted Robert ve Harff, Barbara, *Ethnic Conflict in World Politics*, Westview Press, Boulder, 1994.

Hamza, Aktan, "Makedonya Arnavutları", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ ed., Karam ve Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 257-268.

Horowitz, Donald L., "Ethnic and Nationalist Conflicts", *World Security: Trends and Challenges at Century's End*, Michael T. Klare ve Daniel C. Thomas ed., St. Martin's Press, New York, 1991, s. 225-236.

International Crisis Group, "Southern Serbia's Fragile Peace", *Europe Report*, No. 152 (9 December 2003), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/152_south_serbia_fragile_peace.pdf, 08.08.2011.

International Crisis Group, "Pan-Albanianism: How Big a Threat to Balkan Stability?", *Europe Report*, No. 153 (26 February 2004), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/153%20Pan-Albanianism%20How%20Big%20%20_amended.pdf, 05.08.2012.

International Crisis Group, "Serbia: Maintaining Peace in the Presevo Valley", *Europe Report*, No. 186 (16 October 2007), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/186_serbia_maintaining_peace_in_the_presevo_valley.pdf, 10.07.2012

International Crisis Group, “Peace in Presevo: Quick Fix or Long Term Solutions?”, *Balkan Report*, No. 116 (10 August 2011), <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Serbia%2017.pdf>, 12.09.2012.

İşyar, Ömer Göksel ve Ahmed, Ergin, “Makedonya Cumhuriyeti’nde Arnavut Azınlık Sorunu”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 3, (2005), s. 217-239.

Jano, Dorian, “Aspects of Security “Dilemma” – What We Have Learned from the Macedonian Case”, *Perceptions*, Vol. 14, No. 1-2, (Spring-Summer 2009), s. 73-90.

Kaufmann, Chaim, “Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars”, *International Security*, Vol. 20, No. 4, (Spring 1996), s. 136-175.

Kim, Julie, “Macedonia (FYROM): Post Conflict Situation and U.S. Policy”, *Congressional Research Service Report for Congress*, 17 June 2005, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32172.pdf>, 10.05.2011.

Kofos, Evangelos, “The Two Headed ‘Albanian Question’: Reflections on the Kosovo Dispute and the Albanians of FYROM”, *Kosovo: Avoiding Another Balkan War*, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos ed., ELIAMEP, Athens, 1998, s. 43-98.

Kurubaş, Erol, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, *Doğu-Batı*, Yıl. 11, Sayı. 44, (Şubat-Mart-Nisan 2008), s. 11-41.

Latawski, Paul ve Smith, Martin, *The Kosovo Crisis and the Evolution of Post-Cold War European Security*, Manchester, Manchester University Press, 2003.

Özerdem, Alpaslan, “From a ‘Terrorist’ Group to a ‘Civil Defence’ Corps: The ‘Transformation’ of the Kosovo Liberation Army”, *International Peacekeeping*, Vol. 10, No. 3, (2003), s. 79-101.

Perritt, Jr, Henry H., *Road to Independence for Kosovo: A Chronicle of the Ahtisaari Plan*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

Phillips, John, *Macedonia: Warlords and Rebels in the Balkans*, I. B. Tauris, London, 2004.

Ragaru, Nadege, "Macedonia Between Ohrid and Brussels", *Chaillot Papers*, No. 107, (January 2008), <http://spire.sciences-po.fr/hdl:/2441/1d1vlhp8p7t3k7k972q97ek4g/resources/macedonia-between-ohrid-and-brussels-long-version.pdf>, 05.07.2011.

Rupnik, Jacques, "Yugoslavia After Milosevic", *Survival*, Vol. 43, No. 2, (Summer 2001), s. 19-29.

Ryan, Stephen, "Nationalism and Ethnic Conflict", *Issues in World Politics*, Brian White, Richard Little ve Michael Smith ed., Macmillian Press, London, 1997, s. 157-178.

Scherner, Christian P., *Ethnicity, Nationalism and Violence: Conflict Management, Human Rights and Multilateral Regimes*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2003.

Stamnes, Eli, "Critical Security Studies and the United Nations Preventive Deployment in Macedonia", *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 1, (2004), s. 161-181.

Tataloviç, Sinisa, "National Security of Macedonia", *Croatian Political Science Review*, Vol. 35, (1998), s. 105-124.

The Independent International Commission on Kosovo, *Kosovo Report: Conflict, International Response and Lessons Learned*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Uzgel, İlhan, "The Role of Muslim Minorities in Interstate Relations in the Balkans", *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. 21, (1982-1991), s. 95-132.

Uzgel, İlhan, "Kosova Sorunu ve Türkiye", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt. 22, Sayı. 210-212, (1998), s. 33-38.

Wolff, Stefan, "The Limits of Non-Military International Intervention: A Case Study of the Kosovo Conflict", *Understanding the War in Kosovo*, Florian Bieber ve Zhidas Daskalovski ed., Frank Cass, London, 2003, s. 79-100.

Wolff, Stefan, *Ethnic Conflict: A Global Perspective*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Vetschera, Heinz, “The Secession of Kosovo – A Precedent for the Region?”, *Cutting or Tightening the Gordian Knot? The Future of Kosovo and the Peace Process in the Western Balkans after the Decision of Independence*, Ernst Felberbauer, Prerag Jurekovic ve Frederic Labarre ed., Austrian National Defense Academy, Vienna, 2008, s. 77-102.

Woodward, Susan L., “Kosovo and the Region: Consequences of the Waiting Game”, *The International Spectator*, Vol. 35, No. 1, (January-March 2000), s. 35-48.

Vickers, Miranda, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Hurst and Company, London, 1998.

Vucetic, Srdjan, “Traditional versus Societal Security and the Role of Securitization”, *Southeast European Politics*, Vol. 3, No. 1, (June 2002), s. 71-76.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ‘Sınır İçi’ Etnik Çatışmalar”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt. 2, No. 6, (2006), s. 17-30.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar; Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

www.isn.ethz.ch

TOCQUEVILLE'İN DEMOKRASİ TEORİSİNE KATKILARI ÜZERİNE

Ceren KALFA*

Faruk ATAAY**

ÖZET

Tocqueville, Amerika'da Demokrasi adlı ünlü eserini, Amerikan ve Fransız toplumlarının çok yakın zamanlarda ama oldukça farklı demokrasi deneyimleri yaşamalarından hareketle, Fransızlara, Amerikan demokrasisinin karakterini tanıtmak amacıyla yazmıştır. Fakat ortaya çıkan eser bu dar amacı aşmış ve bugün artık demokrasi teorisi üzerine bir klasik haline gelmiştir. Tocqueville'in bu klasik eserinin ve düşüncesinin inceleneyeceği bu çalışma, üç bölüm olarak kurgulanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, Tocqueville'in genel tarih görüşü çerçevesinde, büyük bir demokratik devrim olarak gördüğü gelişmelere ilişkin yorumları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, demokrasi ve demokrasinin kurum ve kuralları konusundaki görüşleri incelenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, demokrasinin karşı karşıya bulunduğu olası tehlikeler üzerine geliştirdiği görüşleri ele alınacaktır. Böylece Tocqueville'in ortaya koyduğu ve 'klasik' olarak kabul edilen demokrasi teorisinin eleştirel bir analizi gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tocqueville, Demokrasi, Çoğunluğun Despotizmi, Adem-i Merkeziyetçilik, Din ve Demokrasi İlişkisi, Sivil Birlikler.

ABSTRACT

ON TOCQUEVILLE'S CONTRIBUTION TO THE THEORY OF DEMOCRACY

Tocqueville, had written his famous book Democracy in America in order to explain the characteristics of American democracy to the French people since ABD and France have experienced democracy in radically different ways at exactly the same time. However the book had gone beyond that purpose of Tocqueville and had become one of the classical texts of modern democratic theory. This paper is aiming to discuss Tocqueville's theory of democracy by analyzing his views in this book. The first part of the paper is dealing with Tocqueville's perspective on the democratic revolution within the terms of his approach to the history. The second part is about Tocqueville's understanding of the rules and institutions of democracy. Finally the third part discusses his views on the perils that threatens democracy. Thus we try to make a critical analyses

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü (cerenkalfa@akdeniz.edu.tr)

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü (fataay@akdeniz.edu.tr)

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, No. 1, (Nisan 2014)

of Tocqueville's conception of democracy that is a cornerstone in the theories of democracy.

Keywords: Tocqueville, Democracy, Tyranny of Majority, Decentralization, Relation between Democracy and Religion, Civic Associations.

Giriş

Alexis de Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* adlı eseri (Tocqueville, 1994), onu demokrasi teorisinin en temel düşünürlerinden biri konumuna getirmiştir. Bu eser, Tocqueville'in 1831'de Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) dokuz ay süren bir inceleme gezisine çıkmasının ardından, 1835'te ilk cildinin, 1840'da da ikinci cildinin yayımlanması ile ortaya çıkmıştır. Yayınlanır yayınlanmaz dikkatleri hemen üzerine çeken eser, aradan geçen zamanda değerini giderek arttırmıştır. Öyle ki, Tocqueville'in eseri, yayımlanmasının üzerinden geçen 177 yıla rağmen demokrasi teorisi açısından güncelliğini korumakta, cumhuriyetçi yönetim anlayışının yeniliği, gerekliliği ve aynı zamanda tehlikeleri üzerine hala en derinlikli çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir (Touraine, 2000: 125; Dinçkol, 2004: 149; Kahraman, 2007). Günümüzde, Amerikan siyaseti, demokrasi, özgürlük, eşitlik, bürokrasi ya da siyasetin herhangi bir kavramı konusunda araştırmaya girişen bir kişinin yolunun Tocqueville ile kesişmesi kaçınılmazdır (Epstein, 2006: 1).

Amerika'da Demokrasi'nin birinci cildinin ilk kez Fransa'da yayınlanmasından itibaren önemli yankı uyandırmıştır. Eser hemen ardından İngilizceye çevrilerek Anglosakson dünyada büyük başarı kazanmış ve yazarına büyük bir ün getirmiştir. Amerikan demokrasisini geleceğin yönetim şekli olarak dünyaya öğütleyen bu eser, özellikle Amerika'da çok benimsenmiş ve ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır. Bununla beraber, Tocqueville'in daha eleştirel bir yaklaşım sergilediği ikinci cilt aynı ilgiyle karşılanmamış; hatta yazarının ölümünden sonra eser hala okunmakla birlikte eski ilgiyi bulamamıştır. Tocqueville ve eserinin yeniden hatırlanması, 1938 yılında yazarın el yazmaları, mektupları, Amerika seyahati sırasında tuttuğu gezi notları ve günlüklerini içeren koleksiyonun keşfedilmesiyle gerçekleşmiştir (Epstein, 2006: 3). Fransa'da Raymond Aron ve Amerika'da C. W. Mills'in çabaları, Tocqueville'in düşüncesinin ve özellikle de demokrasi anlayışının canlandırılmasında etkili olmuştur.

Aslında aristokrat kökenli bir Fransız olan ve Fransa'da önemli görevlerde bulunan Tocqueville'in, ABD'yi incelemeye girişmesi oldukça anlamlıdır. *Amerika'da Demokrasi* eseri, Amerika üzerine olmasına rağmen, gerçekte

Amerikan okurunu değil, herkesten önce Fransız okurunu hedef almaktadır (Winthrop, 1976: 94). Tocqueville'in amacı, Fransızlara, kontrolden çıkan ve kaosla sonuçlanan Fransız devriminin alternatifi olarak, Amerika'da demokrasinin nasıl başarıldığını anlatmaktır. Fransızların demokrasiyi gerçekleştirmenin akılcı ve sağlıklı yollarını anlamasını ve uygulamasını istemektedir (Janara, 2002: 28). Tocqueville'e göre, ABD, yeni gelişmekte olan 'demokratik toplum'un ideal tipini oluşturmaktadır ve geleceğin toplumunun bazı temel özellikleri ilk olarak burada ortaya çıkmıştır (Aron, 2006: 237-238). Bu nedenle, Amerikan demokrasisi, Fransızlar için örnek alınacak önemli bir tarihsel deneyim teşkil etmektedir.

Demokrasi, 18. yüzyıla gelene kadar, Antik Yunan kent devletlerinde hayata geçmiş olan 'doğrudan demokrasi' ile özdeşleştiriliyordu. Bu nedenle, demokrasi kavramı, onu halkın sınırsız ve doğrudan egemenliği (çoğunluğun despotizmi) olarak gören Platoncu bakış açısı ile değerlendiriliyor ve olumsuz bir içeriğe işaret ediyordu. ABD ise, büyük bir devlette gerçekleşen ilk 'temsili demokrasi' deneyimi olmuştu. Dolayısıyla, Tocqueville, bu ilk modern temsili demokrasi örneği üzerine yazdığı *eserle*, modern kitlesel demokrasinin ilk teorisyenini unvanını elde etmişti (Schmidt, 2001: 76-8). Fakat, Tocqueville demokrasiyi yeniden ele alırken, kavramın Eski Yunan toplumlarındaki özgün anlamını içeren 'kent devleti' ve 'doğrudan demokrasi' kavramları yerine, 'ulusal devlet' ve 'temsili demokrasi' içeriğine vurgu yapmıştır. Ayrıca, demokrasi Tocqueville için sadece bir siyasal rejimin adı olmakla kalmamış, düşünür bu kavramı, aynı zamanda 19. yüzyılda yaşanan ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve hukuksal dönüşümler sonucunda gelişmeye başlayan modern toplumu ifade etmek için kullanmıştır. Böylece, Tocqueville, modern toplumla demokrasiyi özdeşleştirmiş ve modernleşmenin sonuçlarını demokrasiye atfetmiştir (Schmidt, 2001: 81-2).

Yeni kurulmakta olan dünya için yeni bir siyaset bilimine çağrı yapan (Tocqueville, 1994: 21) Tocqueville'in eseri, demokrasi teorisi açısından güncelliğini hala koruyan bir klasik niteliğindedir. Tocqueville'in bu klasik eserinin ve düşüncesinin inceleneceği bu çalışma, üç bölüm olarak kurgulanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, Tocqueville'in genel tarih görüşü çerçevesinde, büyük bir demokratik devrim olarak gördüğü modernleşme sürecine ilişkin yorumları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, demokrasi ve demokrasinin kurum ve kuralları konusundaki görüşleri incelenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, demokrasinin karşı karşıya bulunduğu olası tehlikeler üzerine geliştirdiği görüşleri ele alınacaktır. Böylece Tocqueville'in ortaya koyduğu ve günümüzde "klasik" olarak kabul edilen demokrasi teorisinin eleştirel bir analizi gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

1. Demokratik Devrim ve Fırsat Eşitliği

Tocqueville, ABD’yi, modern topluma giden ilk önemli örnek olarak değerlendirmiştir. Bu iddianın en önemli temeli, ABD’nin aristokratik ayrıcalıklardan kurtulmuş toplumsal yapıya sahip olması dolayısıyla, ‘eşitlikçi’ modern toplumu ve demokratik siyasal sistemi ortaya çıkartan ilk ülke olmasıdır. Ona göre, gelecek demokratik rejimlerindir ve ABD demokratik düzenin kurulduğu ilk modern ülke olduğundan, ABD’de yaşanan sosyal devrim Avrupa’nın geleceğine ilişkin önemli işaretler taşımaktadır (Schmidt, 2001: 79). Tocqueville, bu nedenle, ABD incelemesinin Fransa ve Avrupa için öğretici bilgiler sağlayacağı kanısındadır (Tocqueville, 1994: 28). Arkadaşı Ernest Chabrol’a yazdığı mektupta da, Amerikan toplumundan ne kadar etkilendiğini, şu sözlerle belirtmektedir:

“Yapabilirsiniz eğer, kafanızda dünyanın bütün uluslarını birleştirmiş bir toplum canlandırın - İngiliz, Fransız, Alman. Birbirinden dil, inançlar ve düşünceler açısından tamamen farklı insanlar, bir başka deyişle kökleri, hatıraları, ortak fikirleri, önyargıları, rutinleri ve ulusal karakteri bulunmayan bir toplumun insanları yine de bizden yüz kat daha mutlu bir hayat yaşıyorlar” (Tocqueville, 1995: 38).

Tocqueville, 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan büyük ‘demokratik devrim’in temel özelliklerini, aristokratların ayrıcalıklarının kaldırılarak bireyler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması, siyasi otoritenin toplumun rızasına dayanması, bireysel hakların korunması, sivil toplumun gelişmesi ve vatandaşların büyük çoğunluğunun refahtan daha büyük pay alması olarak saymıştır (Tocqueville, 1994: 24). Tocqueville’e göre, bu özelliklerden eşitlik ilkesi, Amerikan demokrasisinin başat karakteridir: “*Amerikan toplumunu incelemem derinleştikçe şunu daha iyi kavradım ki, fırsat eşitliği, diğer bütün toplum özelliklerinin asıl kaynağı idi...*” (Tocqueville, 1994: 17). Eşitlik ilkesini, feodal toplumun aristokratik ayrıcalıklarının ortadan kalkması ve bütün bireylerin fırsat eşitliğine sahip olması temelinde tanımlayan Tocqueville için, eşitliğe gidiş önüne geçilemeyecek evrensel bir gelişmedir¹

¹ Fırsat eşitliği, toplumun sağladığı hak, fayda ve ödülleri elde etme şansının herkese eşit bir biçimde verilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla fırsat eşitliğinin, ilki bireylerin aynı noktadan (eşit koşullar ve şansla) işe başlamasını öngören, ikincisi ise bireylerin tercihlerini takip ederken, çaba ve girişimlerinin keyfi olarak engellenmemesi, kişilerin negatif bir ayrımcılığa maruz kalmaması anlamına gelen iki farklı kapsamı bulunmaktadır (Yayla, 2004, s. 75-76). İnsanlara hayata eşit bir şekilde başlama olanağı tanınmasını vurgulayan eşitlik anlayışı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan sosyal refah düşüncesiyle aynı döneme ait olup açıkça Tocqueville’in fırsat eşitliği kavramına karşılık gelen anlayış değildir. Tocqueville vergi toplama vb. gibi feodal ayrıcalıkların ortadan kalkması ile her bireyin özellikle siyasal katılım açısından ve sosyal açıdan eşit haklara sahip olarak kabul edildiği eşitlik anlayışını vurgulamaktadır.

(Mitchell, 2002: 123). Çağımız artık eşitlik çağıdır.

Tocqueville'e göre, Amerikan demokratik toplumunun en büyük başarısı, fırsat eşitliğini gerçekleştirmesidir ki, bu özellik insanlık için oldukça yeni bir gelişmedir. Demokratik toplum, aristokratik ayrıcalıkların kaldırıldığı, zümre ayrımının olmadığı ve bütün bireylerin fırsat eşitliğine sahip olduğu bir toplumdur. Ayrıca, siyasal haklar açısından da (özellikle de seçme ve seçilme hakkı) eşitlik geçerlidir. Tocqueville'in, kitabının girişine "*Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğum esnada dikkatimi çeken bir yığın farklılık arasında hiçbir fırsat eşitliği kadar şaşırtıcı gelmedi bana*" cümlesiyle başlaması rastlantı değildir (Tocqueville, 1994: 17). Düşünürün, demokrasi kavramını hem demokratik siyasal yönetimi hem de eşitliğin doğurduğu toplumsal yapıyı betimlemek için kullanması adeta demokrasiyi eşitlikle özdeş gördüğünü ortaya koymaktadır (Elster, 2009: 3).

Tocqueville'e göre, eşitlik ilkesi, politik hakların en sade vatandaşın düzeyine kadar inmesini sağlamıştır.² İnsanlara politik hakları kullanmayı öğretmek kolay olmasa da, artık bunun zamanı gelmişti. Politik hakların verilmesi, vatandaşlar açısından, özel çıkarlar ile kamusal çıkarların bağdaştırılmasını sağlıyordu. Dinsel inancın ve vatanseverlik duygularının yerini çıkarların aldığını ve çıkarsız bir vatan sevgisinin artık tarihe karıştığını belirten Tocqueville'e göre, özel çıkarlarla kamu çıkarının birleştirilmesi vatandaşlık ruhunun güçlendirilmesinde çok etkiliydi. Vatandaşların yönetime etkin bir şekilde katılması, belde, kent ve eyalet işlerine sahip çıkmalarını sağlıyordu. Vatandaşlar, toplumun zenginliğini kendi zenginliği olarak görüyor ve eyaletinin ilerlemesi için 'açgözlü bir şekilde' çalışıyordu (Tocqueville, 1994: 90-93). Tocqueville'in bu yorumu, demokratik devrimi, tebaadan vatandaşa geçiş süreci olarak gördüğünü göstermektedir. Aynı zamanda düşünür, vatandaşlığı da kamu yararını sağlamaya yönelik aktif bir katılımıla özdeşleştirmekte, dolayısıyla demokrasiyi cumhuriyetçi bakış açısından değerlendirmektedir.

Tocqueville, fırsat eşitliğini, özgürlüklerin korunması açısından da önemli görmüştür. Tocqueville, özgürlüklerin korunabilmesi ve özgürlüklere tehdit

² Demokrasinin ancak ABD gibi 'eşitliğin dostları' tarafından geliştirilebileceğini savunan Tocqueville, aslında bu ülkede deneyimlenen eşitlik durumunu biraz abartılı değerlendirir görünmektedir. Zira, Tocqueville'in ABD ziyaretinin gerçekleştiği yıllarda, nüfusun ancak % 7 ile % 10'luk kısmı siyasal haklardan yararlanabilirken, kadınlar ve siyahlar hiçbir siyasal hakka sahip değildir (Schmidt, 2001: 85). Her ne kadar bu dönem için en ileri demokrasi anlayışına sahip olsa da, günümüzden bakışla değerlendirdiğimizde, oldukça sınırlı olan bu demokrasinin, Tocqueville tarafından biraz abartıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

oluşturabilecek ‘keyfi yönetim’in önlenmesi için, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ve devlet otoritesinin sınırlanması gibi liberal ilkelerin yanı sıra fırsat eşitliği ilkesinin de hayata geçirilmesini savunmuştur (Aron, 2006: 215). Ona göre, kişileri birbirinden bağımsız kılan eşitlik ilkesi, onlara kişisel eylemlerini kendi özgür iradeleriyle yapma alışkanlığı ve biçimi kazandırmaktadır (Tocqueville, 1994: 251). Bireylerin özel hayatlarında kendi eşitleriyle olan ilişkilerindeki bu tam bağımsızlık, siyasal özgürlük sevgisini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, kendi kendini özgürce yönetme isteğini ve demokratik yönetim arzusunu da güçlendirmektedir.³ Tocqueville’in bu görüşleri, liberal demokrasinin gelişimi açısından yaptığı katkının önemini kanıtlar niteliktedir (Schneck, 1992: 283).

Öte yandan, Tocqueville’in eşitlik anlayışı hiçbir zaman ekonomik eşitliği kapsamamaktadır. Aslında ona göre, ekonomik ve sosyal eşitlik olanaklı değildir. Bununla birlikte, demokratik toplum bütün bireylerin refahını ve huzurunu hedef aldığı için eşitlikçi anlayışı korumaktadır (Aron, 2006: 212-214). Aslında eşitliğe yaptığı vurguya rağmen Tocqueville’in eserinin temel dayanağı özgürlük kavramıdır. En önemli tutkusunun özgürlük olduğunu savunan düşünürün gerçekte tüm çabası özgürlüğü gerçekleştirme, koruma ve geliştirme yollarını keşfetmektir (Kahan, 2010: 23): “*Amacım, Amerika örneğini kullanarak, yasaların ve diğer tüm örf ve adetlerin demokrasilerde yaşayan insanların özgür kalmalarını sağladığını göstermektir*” (Tocqueville, 1994: 24). Buna karşılık Tocqueville, Fransa’da eşitlik tutkusunun insanların gönlünde özgürlükten daha büyük bir yer kazandığına dikkat çekmektedir ve bu durumun yarattığı tehlikeler konusunda uyarılmaktadır. Aşırı eşitlik tutkusu, Tocqueville’e göre, bireylerin özgürlüğü geri plana almalarına, hatta eşitliği sağlayacağına inandıkları bir merkezi ve antidemokratik iktidara onay vermelerine yol açar: “*Özgürlük içinde bile eşitliği ararlar eğer buna sahip olamıyorlarsa, kölelik içindeki eşitliğe razı olurlar*” (Tocqueville, 1994: 167). Dolayısıyla, Antik Yunan demokrasisini eleştiren Platon gibi, Tocqueville de, eşitlik düşüncesinin özgürlükleri sınırlayacak kadar ileri götürülmesine karşıdır. Fransa’da 1789 Devrimi sırasında gözlediği bu durum, ona göre, demokrasiden uzaklaşma anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, Tocqueville, her ne kadar, eşitlik olmadan özgürlük olmayacağını kitabının birçok yerinde vurgulasa da, despotizmin de eşitliğin

³ Öte yandan Tocqueville, eşitliğin ortaya çıkarttığı bu özgürlük sevgisinin, anarşi yaratabilecek bir potansiyele sahip olduğunun da farkındadır. Ancak ona göre, anarşi demokratik toplumların en az korkması gereken bir konudur. Çünkü siyasal bağımsızlık ve özgürlük sevgisi neden olacağı zararlara çözüm yolunu da kendi içinde taşımaktadır (Tocqueville, 1994: 251).

yardımlı olmadan hüküm süremeyeceğini savunmaktadır. Zaten Tocqueville'in tüm çabası eşitlik ve özgürlük arasındaki gerilimi çözme arayışıdır. Çünkü, aşırı eşitlik tutkusu eninde sonunda merkezîyetçi bir iktidar yapısı ile sonuçlanacak, bu da özgürlüklere zarar verecektir (Welch, 2001: 51). Düşünün, hem *Amerika'da Demokrasi*, hem de *Eski Rejim ve Devrim* eserlerinde cevabını aradığı temel soru, eşitler toplumunda yaşayan bireylerin hangi koşullarda özgür insanlar olarak varolabilecekleri sorusudur. Kısaca "eşitlik ve özgürlüğün nasıl birlikte varolabileceği" sorusuna verdiği cevap, iktidarın pek çok açıdan sınırlandırıldığı bir demokrasi anlayışını önermek olmuştur (Pittz, 2011: 797). Tocqueville'in siyasal iktidarın sınırlanması ilkesine büyük önem vermesinin temelinde, demokratik bir şekilde seçilerek başa geçen siyasal iktidarların bile özgürlüklere tehdit oluşturabileceğini düşünmesi yatmaktadır. Bu nedenle, bu yeni siyasal gücün kontrol altına alınabilmesi, yönetimin keyfileşmesinin önlenmesi ve özgürlüklerin korunabilmesi için, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ve devlet otoritesinin sınırlanması gibi liberal ilkelerin hayata geçirilmesini savunmuştur (Aron, 2006: 215).

Tocqueville, yeni gelişmeye başlayan modern toplumun henüz emekleme döneminde olduğunu ve devrimin henüz sona ermediğini gözlemiştir. Yeni oluşan dünya hala eski düzenden kalıntılar taşımaktaydı ve eski kurumlardan hangilerinin kalıp hangilerinin yok olacağı henüz belli değildi (Tocqueville, 1994: 276). ABD'de barış içinde ve ılımlı bir şekilde gerçekleşen demokratik devrim, Avrupa'da henüz tam olarak yerleşmemişti, dolayısıyla kurumsal kargaşa gelişmeyi duraklatıyordu. Tocqueville, Fransa'nın aslında büyük toplumsal devrimin en hızlı ilerlediği ülke olduğu görüşüne katılmaktadır. Ancak, bu devrim, devleti yönetenler tarafından kontrol altına alınamadığı için, demokrasi kendi vahşi içgüdülerine (aşırı eşitlik arayışına) terk edilmişti. Demokrasinin kusurlarını azaltacak ve avantajlarını arttıracak mekanizmalar geliştirilemediği gibi, demokrasinin kurumsallaşması engelleniyor ve ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Bütün bunlara rağmen, demokratik devrim Avrupa'da bir kere yol almaya başlamıştı ve tarih ister istemez bu yöne akacaktı (Tocqueville, 1994: 22). Çünkü Tocqueville'e göre, demokrasi kaçınılmaz geleceğin ta kendisidir. Tocqueville, "*Bu artık yeni bir dünyadır; eskisinden o denli farklıdır ki bu dünya için yeni bir siyaset bilimi gereklidir*" (Tocqueville, 1994: 21) sözleriyle, demokratik devrimin getirdiği dönüşümün radikalliğini ortaya koymaktadır.

2. Tocqueville'in Demokrasi Anlayışı

Tocqueville'in eserlerinde demokrasi özel bir anlam taşımaktadır. Tocqueville için demokrasi siyasal bir sistem olmaktan öte, herkesin eşit kabul edildiği sosyal bir durumu anlatmaktadır. Bununla beraber, demokratik toplumlar, özgürlüğün gerçekleşmesi için önemli fırsatlar sunarken aynı zamanda özgürlüğe karşı kimi tehditler de içermektedir (Kahan, 2010: 24-25). Yukarıda tartıştığımız üzere Tocqueville, ister eşit ve demokratik bir topluluktan, ister tek başına bir diktatörden gelsin, özgürlüğü kısıtlayan her tür girişime karşı olmuştur. Dolayısıyla, demokratik bir çoğunluğun özgürlüğü engelleyecek kararlar almasının da demokrasiyi tehlikeye düşürebileceğini ve hatta yolundan çıkarabileceğini savunmuştur. İşte bu nedenle, demokratik yolla ortaya çıkmış olsa bile, her tür iktidarın toplum üzerindeki etkilerini ve gücünü sınırlayacak çeşitli mekanizmaların varlığını zorunlu görmüştür.

Kendisini 'yeni bir tür liberal' olarak tanımlayan Tocqueville, ABD üzerine yaptığı incelemede, bu soruyu yanıtlamak amacıyla, Fransa ve başka ülke örnekleri ile karşılaştırmalara gitmiştir (Winthrop, 1992: 307). Tocqueville'e göre, Fransa'da monarşi yıkılmış ama cumhuriyet istikrar sağlayamamıştı. Eski rejim ve eski rejimin kurumları yıkılırken, yeni düzen hala oturtulamamıştı. ABD ise, Fransa'nın çözümsüz kalan sorunları için örnek oluştururcasına, ılımlı ve istikrarlı bir demokrasi örneği teşkil ediyordu (Schmidt, 2001: 79). Tocqueville'in üzerinde durduğu sorulardan biri, neden ABD'de ılımlı ve istikrarlı bir liberal demokrasi kurulurken, Fransız devriminde demokrasinin despotizme kaydığıydı. Tocqueville, bu farklılıktan hareketle, Platon ve Aristoteles'i hatırlatırcasına, demokrasinin iki türünü 'özgürlükçü demokrasi' ve 'despotik demokrasi' (çoğunluğun tiranlığı) olarak ele almış; belirli önlemler alınmadığı takdirde demokrasinin despotizme kayabileceğine dikkat çekmiştir (Smith, 2006).

Tocqueville, 'çoğunluk yönetimi' ile 'çoğunluk despotizmi' arasında temel bir ayrım çizmişti. Demokraside çoğunluğun yönetim hakkına saygı duyan Tocqueville, çoğunluğun azınlığın haklarını ihlal etmesine ve azınlığın çıkarlarına haksız bir biçimde zarar vermesine açıkça karşı olmuştur (Dahl, 1993: 212). Daha da ötesinde, demokrasinin karşı karşıya bulunduğu en önemli tehlikenin, çoğunluğun zorbaca eylemlerinden kaynaklanabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle de, demokrasinin korunması için alınması gereken en önemli önlemin, iktidarın sınırlandırılması olduğunu düşünüyordu (Touraine, 2000: 126-127). Tocqueville'in bu yargısı, Locke ve Montesque'nün etkisi altında, demokratik özgürlüklerin korunabilmesi için, liberalizmin sınırlı iktidar, kuvvetler ayrılığı, anayasal yönetim

(hukuk devleti), adem-i merkeziyetçilik gibi temel ilkelerini benimsemesine neden olmuştur (Dinçkol, 2004: 161; Göze, 1995: 250-251; Sarıca, 1977: 111). İktidarın sınırlanması açısından siyasal kurumların varlığı ve işlevsel kullanımı konusuna yaptığı vurgu Tocqueville'in bir başka özgün yaklaşımını ortaya koymaktadır (Engster, 1998: 491). Aşağıda, Tocqueville'in Amerikan demokrasisinin sürekliliğini sağlayan kurumlar konusundaki görüşleri incelenmektedir.

2. 1. Hukuk Devleti

Tocqueville, demokrasilerde sınırlandırılmamış iktidarların, çoğunluğun despotizmine dönüşerek kişi hak ve özgürlüklerini tehdit edebildiklerine ve hükümetlerin kendi amaçlarını gerçekleştirmek uğruna kişi haklarını yok sayabildiklerine dikkat çekmiştir (Tocqueville, 1994: 273; Yetiş, 2006: 296). Ona göre, Amerikan demokrasisinde, kişi hak ve özgürlüklerinin, daha ilk kuruluş yıllarından itibaren yerleşmiş olması bu ülkeyi demokrasiye yönelten nedenlerden biri olmuştur. Tocqueville, bu noktada, İngiltere'den gelen göçmenlerin, İngiltere'de geçerli olan, demokratik hak ve özgürlükleri ABD'ye getirmelerinin etkisine dikkat çekmiştir (Tocqueville, 1994: 39, 258-260).

Tocqueville'e göre, demokratik devrimin ABD'de barış içinde ve eksiksiz bir şekilde gerçekleşmesinin ilk adımları, 17. yüzyıl başlarında Amerika kıtasına yerleşen göçmenlerin, barış içinde, hürriyeti koruyan ve hukuksal bir çerçeveye sahip olan bir düzen kurmaları ile atılmıştı (Tocqueville, 1994: 27-28). Kuzey Amerika kıtasındaki İngiliz kolonilerinin kuruluş aşamasında, İngiltere'den gelerek Amerika'ya yerleşen göçmenler, İngiltere'den, bireysel hak ve özgürlükler, ifade ve basın özgürlüğü, kamu görevlerine katılma, yerel özgürlük, jüriyle yargılama gibi liberal ilkeleri de beraberlerinde getirmişlerdi. Ayrıca Amerikalılar başından beri kendi kendilerini yönetmeyi bilmişler ve devleti kendilerini koruması için yardıma çağırmamışlardı (Tocqueville, 1994: 258-260).

Tocqueville, Amerika'daki İngiliz kolonileri arasında en çok New England'ı ilginç bulmuştur. New England'ı kuran göçmenler, Püriten mezhebine bağlı, ahlaki değerlere sadık ve düzen anlayışına sahip bir gruptu. Tocqueville'e göre, Püritenlerin dinsel inançları, cumhuriyetçi ve demokratik ilkeleri destekliyordu (Tocqueville, 1994: 35). New England'da, kişi özgürlükleri, halkın kamu işlerine katılımı, vergilerin halkoyuna sunulması, idarenin sorumluluğu, jüri tarafından yargılanma gibi ilkeler kabul edilmişti. Devletin kuruluşu tabandan tavana doğru, önce kasabalarda, sonra kentlerde, sonra eyaletlerde, en son da federal devlet düzeyinde gerçekleşmişti (Kessler, 1977: 125-134). Halk antik kent devletlerinde

olduğu gibi pazar yerlerinde toplanıp, kamusal işleri tartışıp karar alıyordu (Tocqueville, 1994: 39). Tocqueville'e göre, bütün bu gelişmeler Amerika'da devrimden sonra demokrasinin kayıtsız şartsız yerleşmesini sağlamıştı. Artık toplum kendi kendisini yönetiyor, yasaları seçilmiş parlamento çıkartıyor ve halk tarafından seçilen yöneticiler de uygulamaya geçiriyordu (Tocqueville, 1994: 48-50).

Tocqueville, Amerikan yargısındaki cumhuriyetçi bir eğilimin ürünü olarak gördüğü halk jürisi sisteminin de, toplumda hak ve adalete olan saygıyı arttırdığını vurgulamıştır (Tocqueville, 1994: 110-111). Bu anlamda yine İngiliz göçmenlerinin, özellikle de New England eyaletindeki gelişmelerin etkisi yadsınamazdı. Tocqueville, ABD'de, yargı organının demokrasinin aşırılıklarına karşı en güçlü güvenceyi oluşturduğunu belirtmiştir. Amerika'da, yurttaşlar arasında hakem görevi üstlenen yargının, baskı altında olanların haklarının savunulması için devreye girdiğini ve hakların koruyucusu olduğunu belirtmektedir (Tocqueville, 1994: 107-108; 271-272).

Tocqueville, Amerikalıları, sadece anayasal ilkelere bağlı bir devlete sahip oldukları için değil, aynı zamanda hakimlere karar verirken tek tek yasaları değil Anayasa'yı temel alma hakkını verdikleri için de takdir etmektedir (Engster, 1998: 498-499). Bu durum ulusal meclisin çıkarttığı yasaların anayasal denetimine (anayasa yargısı) kapı aralamaktadır. Eğer anayasal hakları zedeleyen bir yasa kabul edilecek olursa, bireylerin federal mahkemelere başvurarak yasanın yeniden değerlendirilmesini talep etme hakları bulunmaktadır. Dolayısıyla, federal mahkemeler ve yargıçlar bireysel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda önemli bir rol oynamaktadırlar. Ayrıca, federal mahkemeler, ulusal hükümetin kararlarına karşı yerel toplulukların haklarının savunulması açısından da bir kurumsal başvuru mercii olarak görev yapmaktadırlar (Engster, 1998: 499).

Tocqueville'e göre, hukukçular, aristokratların düzeni ve özgürlükleri koruma, keyfiliğe karşı olma, adalet gibi karakter özelliklerini taşımaktadır. Toplumun aydın kesimini oluşturan hukukçular, çoğunluğun aşırılıklarını dengelerler (Tocqueville, 1994: 107-8). Hukukçuların bu özellikleri, Tocqueville tarafından, çoğunluğun sayısal üstünlüğü ile kabul edilen ama hak ve özgürlüklere zarar veren yasaların denetimi açısından oldukça önemli bulunmaktadır.

2. 2. Adem-i Merkeziyetçilik

Tocqueville'in Amerikan demokrasisi konusunda üzerinde en çok durduğu başlıklardan biri başkası adem-i merkeziyetçilik olmuştur. Tocqueville, adem-i merkeziyetçi yönetim biçimini incelerken, ilk olarak 'hükümette (siyasi) merkeziyetçilik' ile 'yönetmel (idari) merkeziyetçilik' arasında ayırım yaparak başlamıştır. Tocqueville'e göre, 'siyasi merkeziyetçilik' genel (ulusal) çıkarı ilgilendiren dış politika, savunma gibi genel konuları içermekte ve esasen merkezi devlette somutlaşmaktadır. Siyasi merkeziyetçiliğin zıddı ise 'yönetmel adem-i merkeziyetçilik' değil, 'siyasi adem-i merkeziyetçilik'tir. Siyasi adem-i merkeziyetçilik, ulusal çıkarı ilgilendiren konuların, Ortaçağ feodalizminde olduğu gibi, yerel birimlerce üstlenilmesi anlamına gelmektedir. Siyasi adem-i merkeziyetçiliğin örneği olarak Almanya'nın ulusal birliğini kurmadan önceki durumu gösterilebilir ve zayıf bir merkez olarak adlandırılmaktadır. Tocqueville'in siyasi merkeziyetçiliği anlatmak için verdiği örnek ise, ABD federal devletidir ve bu güçlü bir merkez anlamına gelmektedir (Tocqueville, 1994: 53-64; Yetiş, 2006: 280-285).

Tocqueville'e göre, yönetmel (idari) merkeziyetçilik, yerel nitelikli kamu hizmetlerinin (mahalli müşterek ihtiyaçlar) merkezi devlet tarafından yerine getirilmesi, yetki ve görevlerin merkezde toplanması olarak açıklanmaktadır. Yönetmel merkeziyetçiliğin örneği Fransa'dır. Yönetmel adem-i merkeziyetçilik ise, yerel nitelikli hizmetlerin yerel yönetimlerce yürütülmesidir. Yönetmel adem-i merkeziyetçiliğin örneği de, güçlü yerel yönetimleriyle İngiltere ve ABD'dir (Tocqueville, 1994: 53-64; Yetiş, 2006: 280-285).

Tocqueville, İngiltere ve ABD'yi, siyasi merkeziyetçilik ile yönetmel adem-i merkeziyetçiliğin kaynaştırılması açısından olumlu örnekler olarak görmektedir. Almanya'yı siyasi adem-i merkeziyetçiliğin, Fransa'yı da yönetmel merkeziyetçiliğin örneği olarak olumsuz örnekler olarak değerlendirmektedir. Tocqueville, yönetmel merkeziyetçiliğin yeni despotizmin yayılmasına hizmet ettiğini belirterek, merkezi devletin toplumun bütün yaşam alanlarına müdahalesini, bireylerin girişim kapasitesini engelleyen, yurttaşlık erdemini zayıflatan, insanları devlete karşı yabancılaştıran zararlı bir düzenleme olarak görmektedir. Tocqueville'e göre, yönetmel adem-i merkeziyetçilik ise, despotizmin gelişmesine engel oluşturmuş ve demokratik ilerlemeye hizmet etmiştir. Yetkilerin yerel birimlere aktarılması yurttaş katılımı ve siyasal hakların gelişimini desteklemiştir. Kendi sorunlarını çözerken özgüveni artan yurttaşların girişim yeteneği gelişmektedir (Yetiş, 2006: 280-5; 297).

Tocqueville'e göre, ABD'de siyasi merkeziyetçilik ile yönetsel merkeziyetçilik birleşseydi (federalizm ve özerk yerel yönetimler olmasaydı) özgürlük ortadan kalkardı. Dolayısıyla, siyasi merkeziyetçilik ile yönetsel merkeziyetçiliğin birleşmesi, yönetimi güçlendirirken, bireylerin özgürlüklerini daraltmaktadır. ABD'de siyasi merkeziyetçilik uygulanmak-tadır, ancak yönetsel merkeziyetçilik reddedilmiştir. Bu durum, merkezi hükümetin görev ve yetkilerini sınırlamakta, böylece çoğunluğun etkisini de azaltmaktadır. Dolayısıyla, Tocqueville'e göre, yerel yönetimler ve eyaletler, merkezi devleti sınırlandırarak, çoğunluğun baskıcı eğilimlerine karşı önemli bir dalga-kıran işlevi üstlenmektedirler (Tocqueville, 1994: 55-56, 106).

Tocqueville, “yerel yönetimlere güç ve bağımsızlık verildiğinde, merkezi yönetimi tehdit ederek toplumu anarşiye sürükleyeceğine” ilişkin korkuların yersizliğine de dikkat çekmiştir. Tocqueville, “yerel yönetimlere yetki aktarımının merkezi yönetimi zayıflatacağını ve istikrarsızlığa yol açacağını” savunan görüşlere karşı, federalizmin üstünlüklerini savunmuştur. Yerel yönetimlere güç ve bağımsızlık [özerklik] verilmesinin katılımcı yurttaşlığın gelişmesi açısından önemini vurgulayan düşünür, yerel yöneticilerin seçimle belirlendiğini ve yetkilerinin sınırlı olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca, halk denetiminin yerelde daha kolay gerçekleşmesi nedeniyle, yerel yönetimlerde karışıklığa çok ender rastlandığını savunmaktadır (Tocqueville, 1994: 52-53).

Tocqueville adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışını desteklerken, merkeziyetçi yönetim anlayışının olumsuz sonuçları üzerinde de durmuştur. Tocqueville'e göre, merkezi devlet ne kadar bilgili ve becerikli olursa olsun, büyük bir ülkenin yerel işlerine hâkim olması mümkün değildir (Tocqueville, 1994: 58). Avrupa'nın bazı ülkelerinde, merkeziyetçi yönetim anlayışı nedeniyle, yerel halk memurlardan korkmakta, merkezi devletin memurlarını ve yasalarını yabancı bir devlet gibi algılamakta ve bu nedenle yasalara itaat etmekte isteksiz davranmaktadır. Bu durum halkta yerel işlere sahip çıkma, onları düzeltme ve güzelleştirme isteğinin gelişmesini engellemektedir. Sonuç olarak, bireyler yurttaşlık erdemini bilmeyen pasif birer tebaa olarak yaşamakta ve vatanseverlik içgüdüleri ile aidiyet duyguları zayıflamaktadır (Tocqueville, 1994: 60). Tocqueville'e göre, adem-i merkeziyetçi yönetim modelinde, halk uyanık ve çıkarlarını korumayı bilen aktif yurttaşlar olmayı öğrendikleri için, adem-i merkeziyetçilik merkeziyetçi yönetim anlayışına göre etkinliğini ve üstünlüğünü kanıtlamış bulunmaktadır.

Tocqueville, diğer yandan, sivil toplumdaki dernekleşme ile adem-i merkeziyetçilik (yerelleşme) arasında da doğrudan bağlantı kurmaktadır. Tocqueville, yurttaşların kolektif gücünün kamusal refaha yapacağı katkının,

merkeziyetçi yönetim anlayışına göre daha fazla olacağını savunmaktadır. Yönetimde merkeziyetçiliğin önlenmesi, yurttaşlık bilicinin ve kamusal alana katılımın güçlendirilmesini sağlayacaktır. Tocqueville'e göre, demokrasinin beşiği yerel demokrasidir ve özgürlüğün temelinde ortak çıkarları adına örgütlenen halk vardır. Yerel birimin etkili olması ve yurttaşlara güven aşılayabilmesi, bireylerin kendi çıkarlarını topluluğun çıkarlarıyla özdeşleştirmesini sağlar (Yetiş, 2006: 291-292, 303; Smith, 2006). Tocqueville, ABD'de her yurttaşın, ülkenin çıkarlarına, kendi çıkarıymış gibi sıkıca bağlı olduğunu gözlemiştir. İnsanlar, toplumsal bir ihtiyaç doğduğunda, gönüllü dernekler kurarak sorunu kişisel çabayla çözmeye çalışırlar. Tocqueville, bu gözlemleri sonucunda, devlet gücü ile gönüllü inisiyatiflerin birleşmesinin en etkili güç olduğu düşüncesine ulaşmıştır. Ona göre, insanlar için gerçek güç, çıkarların özgür olarak birleşmesiyle sağlanacaktır (Tocqueville, 1994: 61-62).

2. 3. Sivil Birlikler ve Basın

Tocqueville, eseri boyunca “sivil birlikler”, “gönüllü gruplar”, “dernekler” gibi adlarla andığı sivil toplum kuruluşlarını demokrasi deneyiminin önemli yapı taşları olarak görür. O, baskı-çıkâr gruplarının demokrasi açısından önemini vurgulayan ilk düşünürlerden biridir (Dinçkol, 2004: 160). Tocqueville, sadece siyasal alanda değil, ekonomik ve sosyal alanlarda örgütlenen güçlü sivil birliklerin, bireyle devlet arasında aracı kurumlar olarak, devletin aşırı merkezileşmesinin önüne set çekebileceğine inanmıştır. Bu açıdan, bireylerin merkezileşmiş iktidar karşısında korunmasını sağlayan önemli mekanizmalardan bir diğeri de sivil birliklerdir (Held, 2011: 83). Bu birlikler, aynı zamanda, bireylerin demokratik yurttaş olmayı, inisiyatif ve sorumluluk almayı ve diğêr insanlarla işbirliği yapmayı öğrendiği yerler olarak, merkezi hükümete karşı haklarını savunabildiği örgütlenmelerdir (Smith, 2006). Ona göre, özgürlüğün temelini ortak çıkarları adına örgütlenen halk oluşturmaktadır.

Tocqueville, derneklerin ülkedeki özgürlükleri hükümete karşı koruduğunu belirterek, örgütlenme hakkının sınırlandırılması isteklerine karşı çıkmaktadır (Tocqueville, 1994: 178-9). Çoğunluğun baskısına karşı bireysel özgürlüklerin korunmasında toplumsal örgütlenmelerin önemini vurgulayan Tocqueville, şöyle yazmaktadır:

“Günümüzde en demokratik ülke ortak bir amacı gerçekleştirmek için yığınların katılımını sağlayan ülkedir. (...) Demokratik ülkelerde yaşayanlar, siyasi amaçlar için bir araya gelmeyi öğrenmeselerdi özgürlükleri de tehlikeye düşerdi. (...)

Örgütlenme alışkanlığı edinmeselerdi uygarlık tehlikeye düşerdi. (...) Eğer örgütlenme alışkanlığı gelişmezse, ilkelliğe geri dönüş başlar” (Tocqueville, 1994: 173).

Tocqueville’in gözlemlerine göre, ABD’de insanlar bir fikre inandıkları zaman, bunun için bir araya gelerek örgütlenmektedir ve böylece artık yalnız olmayıp güçlü hale gelmekte ve sözlerini dinletebilmektedirler (Tocqueville, 1994: 171-174; 271). ABD’de yurttaşlar tarafından kurulan ve yönetilen derneklerin sayısal fazlalığına dikkat çekmektedir. Dernekler, genel olarak yurttaşların belli bir düşüncüyü yaymak için bir araya gelmeleriyle kurulmaktadır. Bu dernekler ülkenin çeşitli kentlerinde şubeler açtıkça etkileri yayılmaktadır. Bu anlamda yereldeki siyasal örgütler ve halkın kurduğu sivil örgütler birbirini desteklemektedir (Tocqueville, 1994: 177). Tocqueville’e göre, örgüt kurma hakkı baskıya karşı geçerli bir garanti niteliğindedir. Örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanması toplumun temelini sarsacaktır. ABD’de iktidar partisi kamu gücünü elinde tuttuğu ve yandaşlarını kamu görevlerine atadığı için, muhalefet de devlet dışında örgütlenmektedir. Bu yolla, örgütlenmenin serbest olması, politik örgütlerin amaçlarını barışçı ve yasal yollardan gerçekleştirmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca, serbest genel seçimlerin varlığı ve iktidarın seçimle belirleniyor olması, muhalefetin şiddete başvurmasını engelleyen diğer etkenleri oluşturmaktadır. Tüm bu nedenlerle, örgütlenme özgürlüğü, çoğunluğun baskısının önlenmesi ve özgürlüklerin korunmasında çok önemli bir rol üstlenmektedir (Tocqueville, 1994: 84-7).

Tocqueville’in toplumsal örgütlenmeler kadar önem verdiği bir başka önemli kurum yazılı basındır. Tocqueville’e göre, örgütlenmeye çalışan bireyler ve demokratik örgütler, gazeteler aracılığıyla bir araya gelmektedirler. Dolayısıyla, gazeteler olmasaydı ortak eylem de olamayacaktır (Tocqueville, 1994: 175). Amerika’da her beldenin kendi yerel gazetesi vardır. Küçük bir okuyucu kitlesinin varlığı gazete çıkartmak için yeterli olduğundan, gazete çıkartmak kolaydır. Ayrıca, adem-i merkezîyetçilik, bölgeyi ilgilendiren konularda politik tartışmanın sürdürülebilmesi için yerel basına duyulan ihtiyacı arttırmaktadır (Winthrop, 1992: 309). Bu nedenle, ABD’de inanılmayacak kadar çok gazete ve dergi yayınlanır.

Skocpol (1997: 460-461) ve John (1995: 19) gibi yazarlar,⁴ Tocqueville’in

⁴ Skocpol, John’dan alıntılanarak Tocqueville’in ABD’yi posta arabaları aracılığıyla gezdiğini ve bu araçlarla yaptığı yolculuklar sırasında bu ülkede iyi işleyen mektup ve gazete dağıtım sistemine tanık olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak bu yakın tanıklık Skocpol’e göre, Tocqueville’in gözleminde abartıya kaçmasına sebep olmuştur (Skocpol, 1997: 461).

Amerika’da basının rolünü abarttığını düşünseler de, Tocqueville, basın özgürlüğünün bu ülkenin demokratik gelişimi açısından önemini ısrarla vurgulamaktadır. Tocqueville’e göre, çağdaş dünyada bağımsız basın, özgürlüğün temel şartıdır (Tocqueville, 1994: 80-85). Sivil birlikler gazeteleri, gazeteler de sivil birlikleri ortaya çıkartmaktadır. Basın, ezilen ve hakları ihlal edilen vatandaşların sığınabileceği bir araç olduğundan, basın özgürlüğü çok önemlidir. Basın, özgürlüğün en güçlü demokratik silahıdır (Tocqueville, 1994: 271).

2. 4. Din ile Demokrasi İlişkisi

Tocqueville için temel sorunlardan biri de, modernite ve din olgusunu uzlaştırmak olmuştur. Ossewaarde’ye göre, düşünürün ilgilendiği konulardan bir diğeri, geleneksel dindar ile modern yurttaşı tek vücutta birleştirme isteğidir (Ossewaarde, 2004, xi). Tocqueville, gelenek ile özgürlüğü ve akıl ile imanı uzlaştırmak gibi zor bir işe kalkışmıştır.⁵ Buna öylesine inanmıştır ki, Amerika’da gerçekleşen demokratik yönetimin bu uzlaşmayı sağladığını ve bu nedenle başarılı olduğunu ileri sürmüştür. Tocqueville, buna bağlı olarak, ABD’de demokrasinin özgürlükçü biçiminin yerleşmesinde dinin oldukça önemli bir rol oynadığını savunmuştur (Maletz, 1998: 520).

Tocqueville’e göre, Avrupa’da din ile demokrasi sürekli olarak çatışma halinde olmasına karşın, Amerika’da demokrasi ile din el ele ilerleyebilmiştir. Bunda, güçlü dini duyguları olan Püritenlerin, devlete şüpheyile yaklaşması, devletten bağımsızlık isteği duymaları ve büyük ölçüde “sivil” bir ruh taşımaları etkili olmuştur. Kilise-devlet ayrılığı, dinsel özgürlüklerin ve aynı zamanda siyasal özgürlüklerin temelini oluşturmaktadır (Smith, 2006: 4-7).

Dinlerin etkisinin modernleşme sürecinde gerileyeceğini iddia eden görüşlere karşı çıkan Tocqueville, demokrasi için dinin gerekli olduğunu, din olmadan kamusal ahlakın geliştirilemeyeceğini ve kamusal ahlak olmadan da özgür toplumun kurulamayacağını savunmaktadır (Smith, 2006). Dinin toplumsal ve siyasal işlevlerini önemli bulan Tocqueville, yurttaşlık erdemini, dinin sağlayacağı

⁵ Ossewaarde bu düşüncüyü savunurken, Tocqueville’in din ile modernliği uzlaştırma çabasının yarattığı epistemolojik problemlerin farkındadır. Üstelik, bu çabanın hem modernist hem de geleneksel kuramcılar tarafından eleştirildiğini dile getirmektedir. Ancak Ossewaarde, bizi Tocqueville’in düşüncesinin, onun dini değer ve geleneklere bağlılığını yansıttığını ve düşünürün siyasal kuramının onun dinsel düşüncesinden ayrılmayacağı konusunda uyarmaktadır. Yazar, Tocqueville’in sadece siyasal değil aynı zamanda dinsel kaygılar taşıdığı anlaşılmadan, onun kuramının anlaşılamayacağını savunmaktadır.

toplumsal bütünleşme ile desteklemek gerektiğine inanmaktaydı (Touraine, 2000: 126-128). Tocqueville'e göre, dinin, toplumsal birlik faktörü olarak işlevini yerine getirebilmesi için, siyasal iktidardan bağımsız olarak örgütlenebilmesi sağlanmalıdır (Audier, 2006: 61).

Bu açıklamalarla birlikte, Tocqueville'in din ile özgürlük arasında bir çatışma görmediğini de belirtmek gereklidir. O, din ile özgürlüğün doğal bir ittifak içinde bulunduğunu savunmaktadır (Kahan, 2010: 25). Hatta, vicdanın insan eylemleri üzerindeki sınırlamasının, insanlığın gerçek anlamda özgür kılınması için gerekli olduğunu, şu sözlerle belirtmektedir: *"İnsanın dini bağımsızlıkla (inançsızlıkla) politik bağımsızlığı (özgürlüğü) bir arada taşıyabileceğine inanmıyorum"* (Tocqueville, 1994: 130-133).

Tocqueville, New England'da din ile özgürlük ruhunun bağdaştırılmasını önemli bir örnek olarak ele almaktadır. Ona göre, New England'da, Püriten halkın dindarlığı, siyasette ve ticarete yaratıcı olmasına engel olmadığı gibi, din yasaların ve özgürlüklerin teminatı olmuştur (Tocqueville, 1994: 41-42). Bu noktaya özellikle dikkat çeken Tocqueville, Püriten inancın Amerikan demokrasisinin temelinde yatan yerel bağımsızlık ve adem-i merkeziyet uygulamalarının gelişmesinde önemli bir rol oynadığına inanmaktadır. Dinsel inancın, devletin müdahalesine karşı bağımsızlığı korunması gereken bir alan olarak algılanması, adem-i merkeziyetçiliğin ve sivil toplumun özerkliğinin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak Tocqueville, dinsel inanç ve demokrasinin birbirinden ayıramayacağı düşüncesinde ısrarlıdır. Despotizmin inançsız var olabileceğini, ama özgürlüğün inançsız varolamayacağını savunan Tocqueville, din kurumunun diğer rejimlerden daha çok cumhuriyet ve demokrasi için gerekli olduğunu, dinsel inancın demokratik değerleri derinden desteklediğini ileri sürmektedir (Smith, 2006: 5; Tessitore, 2002: 1142-1143).

3. Demokrasinin Karşı Karşıya Bulunduğu Tehlikeler

Tocqueville, demokratik rejimi idealleştirmeden, olumlu ve olumsuz yönleriyle nesnel bir biçimde analiz etmeye çalışmıştır. Demokratik rejimin alternatifsizliğini vurgulayarak sempatisini açıkça dile getiren Tocqueville'in, demokrasinin zayıf taraflarını ve olası risklerini de analiz etmesi önemlidir. Ona göre, kamu görevlerine yetenek ve ahlak açısından en iyi kişilerin seçilememesi ve siyasal makamlara genellikle vasat nitelikli kişilerin getirilmesi demokrasilerde sıklıkla görülen bir durumdur (Tocqueville, 1994: 89, 95). Bir başka önemli sorun, yöneticilerin sık sık değişmesi nedeniyle yönetimde istikrarın sağlanamaması ve

kısa vadeli düşüncelerin siyasete egemen olmasıdır. Bu durum uzmanlaşmanın ve yönetimde etkinliğin istenen ölçüde gerçekleştirilebilmesini de zorlaştırmaktadır. Bu sorunlar yalnızca yürütmeye görülen sorunlar değildir; parlamento da, yasaların aceleye gelmesi nedeniyle, yasama kalitesi açısından istenen performansa sahip değildir. Diğer yandan, rüşvet ve suiistimallerin engellenememesi de, demokrasinin zayıf yönlerinden birini oluşturmaktadır (Schmidt, 2001: 83-84). Tocqueville, demokrasinin bütün bu olumsuzluklarına rağmen, yapılan hataların yine demokrasi içinde kalınarak düzeltilebileceğini savunmuş ve tüm sorunlara rağmen demokrasinin toplumsal ve siyasal sorunlara çözüm üretilebilen en iyi yönetim biçimi olduğunu vurgulamıştır.

Bununla birlikte, Tocqueville, yukarıda sayılanların ötesinde demokrasinin karşı karşıya kaldığı iki büyük sorunun üzerinde önemle durmuştur. Bunlardan ilki demokrasinin çoğunluğun despotizmine dönüşmesi tehlikesi, ikincisi de Tocqueville'in "bireycilik" olarak adlandırdığı eğilimin sonucunda yeni bir despotizm türünün ortaya çıkmasıdır. Bunlar aşağıda sırayla incelenecektir.

3. 1. Çoğunluğun Despotizmi

Tocqueville, demokrasinin karşı karşıya bulunduğu en önemli tehlikelerin başında, çoğunluğun mutlak iktidarının bir despotizme yol açması olasılığını görmüştür. Düşünür, uygulamada 'çoğunluk yönetimi' şeklinde işleyen demokrasinin, 'çoğunluk despotizmi'ne dönüşmesinin örneğini Fransız Devrimi sürecinde bulmaktadır. Fransız Devrimi sırasında, Rousseau'cu genel irade ve ulusal egemenlik anlayışının, çoğunluğun mutlak egemenliğine yol açtığını gören Tocqueville, bunu demokrasinin karşı karşıya bulunduğu en önemli tehlikelerden biri olarak ele almaktadır (Schmidt, 2001: 87). Bu nedenle, 'çoğunluk yönetimi' ile 'çoğunluk despotizmi' arasındaki ayrımı net bir biçimde çizmiştir. Tocqueville'e göre, demokratik yöntemlerin özü çoğunluğun kesin egemenliğidir (Tocqueville, 1994: 95). Ancak, ara kurumların ortadan kalkıp merkezi iktidarın her şeye hükmetmeye başlaması ve giderek çoğunluğun azınlığın haklarını ihlal etmeye başlaması, çoğunluk yönetiminin çoğunluk despotizmine dönüşme-sine yol açmaktadır (Dahl, 1993: 212; Göze, 1995).

Tocqueville, ABD demokrasini incelerken, çoğunluğun, gerek yasama organında, gerek yürütme organında, gerekse yargı organında kesin bir hâkimiyete sahip olduğunu tespit etmiştir. Demokratik yasalar çoğunluğun ortak çıkarları göz önünde tutularak yapılmaktadır. Seçimle gelen kamu görevlileri, çıkarlarını vatandaşların çoğunluğunun çıkarlarıyla örtüştürmek çabasıdadır (Tocqueville, 1994:

88-9). Yargı yetkisi de, yine çoğunluğun seçimi ile belirlenmektedir. Üstelik ABD’de, çoğunluğun gücünü arttırıcı suni yollar da kullanılmaktadır. Tocqueville’e göre, bu nedenlerle, ABD’de çoğunluk gerçek ve olağanüstü bir yetkiye sahiptir ve çoğunluğun gücünü kısıtlayacak bir güç bulunmamaktadır (Tocqueville, 1994: 95-97).

Düşünürümüz, bu yolla, ABD demokrasisinin, çoğunluk yönetiminin çoğunluk despotizmine kayması riskiyle karşı karşıya bulunduğu sonucuna varmıştır. Her ne kadar, ABD demokrasisi, kuvvetler ayrılığı ilkesiyle yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek bir elde toplanmasının engellenmesi, bu erkler arasında kurulan denge-fren sistemi, federalizm, adem-i merkezîyetçi yerel yönetim modeli, hukuk devleti ilkesi ile yargısal denetimin kurulması, sivil özgürlükler (düşünce, basın ve örgütlenme özgürlüğü) ve güçlü sivil toplum gibi önemli güvencelere sahip olsa da, Tocqueville çoğunluğun gücünün durdurulamaması tehlikesinin, ABD için bir tehdit oluşturduğunu savunmuştur (Schmidt, 2001: 88; Smith, 2006). ABD’de çoğunluk despotizmine karşı yeterince kurumsal önlem alınmadığını düşünen Tocqueville’e göre, bu gidişi engelleyen şey yasalardan çok, “gelenek ve alışkanlıklar”dır (Tocqueville, 1994: 97-99).

Tocqueville, çoğunluk yönetiminin despotizme dönüşmesi tehlikesini, “*Bir gün Amerika’da özgür kurumlar yıkılırsa bunun nedeni çoğunluğun gücü olabilir*” cümlesiyle vurgulamaktadır (Tocqueville, 1994: 105). Bu konudaki düşüncelerini desteklemek için, ABD’nin kurucularından Jefferson ve Madison’dan da alıntılar yapmıştır. Jefferson’dan, “en büyük tehlikenin parlamentonun ve iktidarın uyguladığı baskı olduğunu” belirten sözlerini alıntılaman Tocqueville, Madison’un dile getirdiği, “bir cumhuriyette yöneticilerin toplumu baskı altına almasının engellenmesinin yeterli olmadığı, toplumda çoğunluğu oluşturanların azınlıktaki grupların haklarını ihlal etmesinin ve baskı uygulamasının da engellenmesi gerektiği” düşüncesini de onaylamaktadır (Tocqueville, 1994: 105-6).

Tocqueville’in, Madison’un, “hükümetin, toplumdaki farklı grupların hepsinin haklarını koruması gerektiğine” ilişkin sözlerini onaylaması (Tocqueville, 1994: 105), onun Rousseau’cu anlamda ‘çoğunlukçu’ demokrasi anlayışına karşı tepkisini ortaya koymaktadır. Tocqueville’e göre, toplumda çoğunluğu oluşturanların ve çoğunluğun desteğine sahip olan yönetimlerin politik bağlamda her şeyi yapmaya hakları olması kabul edilemez. Sınırsız güç tehlikeli ve kötüdür. Sınırsız gücün adalet ve bilgelikle kullanılması ihtimali zayıftır. Bu yüzden mutlak yönetim hakkı despotizme ve zulme yol açacaktır (Tocqueville, 1994: 97-99).

Tocqueville, çoğunluk baskısının demokrasi açısından başka olumsuzluklarına da dikkat çekmiştir. Çoğunluk, azınlıktaki grupları ve muhalefeti çeşitli yöntemlerle sindirmektedir. Üstelik uygarlık, despotizmi mükemmelleştirdiğinden, bunun için zorlama veya şiddet uygulaması da gerekmez. Çoğunluk, düşünce özgürlüğünün çerçevesini çizme gücünü elinde tuttuğu için, bu sınırın dışına çıkanlar acımasızca eleştirilmekte, derin bir yalnızlığın içine itilmekte ve tecrit edilmektedir. Muhafız olanlar, dışlanma korkusu nedeniyle, çoğunluğa boyun eğmek zorunda kalmakta ve sessizliği seçebilmektedir (Tocqueville, 1994: 100-104; Smith, 2006; Kahraman, 2007). Daha da ötesi, çoğunluğun baskısı azınlıktakileri ümitsizliğe sürükleyip çatışmaya itebilmekte ve bu yüzden kargaşa ve kaos doğabilmektedir (Tocqueville, 1994: 105).

3. 2. Yeni Despotizm

Tocqueville, modern toplumda, demokrasi açısından olumsuz sonuçlara yol açabilecek yeni ve farklı bir eğilimi de ilk kez saptamıştır. Düşünürün ‘bireycilik’ olarak adlandırdığı bu gelişme, feodal cemaat ilişkilerinden kurtulan bireylerin toplum içinde yalnızlaşarak atomize olmasından ve giderek toplumun parçalanmasından kaynaklanmaktadır (Tocqueville, 1994: 251, 265). Kendilerine yalnızca aile ve yakın dostlardan oluşan küçük bir dünya kuran insanlar, bu şekilde yalnızlaşır ve topluma yabancılaşırken, aynı zamanda güçsüzleşecektir. Tocqueville bu durumu ‘bireycilik’ veya ‘bireycileşme’ olarak nitelese de, aslında burada kastettiği atomizasyondur (Callinicos, 2004: 111-112; Yetiş, 2006: 289-90).

Bu süreçte, insanlar kendi özel işlerine ve kendi küçük dünyalarına yoğunlaşırken, toplumdan kopmakta ve toplumsal sorunlar ile kamu işlerine daha az ilgi göstermektedirler. Bireyler kendilerini kişisel işlerine verdikleri için, kamusal işlere ayıracak boş zamanları azalmaktadır. Bireycilik nedeniyle yalnızlaşan ve zayıflaşan bireyler, kamusal işleri devlete bırakmaya ve her şeyi devletten beklemeye ve giderek devlete teslim olmaya başlayacaktır (Tocqueville, 1994: 255-7). Refaha ve rahata alışmış, atomize olmuş insanlar, kendilerini kaosa karşı koruyacak olan merkezi otoriteye yeni yetkiler vermeye, toplumsal güvence arayışlarını güçlü merkezi devlete yöneltmeye eğilim gösterirler. Hükümetin toplumun güvenliğini sağlaması, ihtiyaçlarını karşılaması ve sorunlara çözüm üretmesi sonucunda, bireyler özgürlüklerini kullanma isteklerini yitirirler (Yetiş, 2006: 289-90; Dinçkol, 2004: 154). Böylece, bireyler haklarını devlete aktarırken, devlet giderek güçlenmeye, büyümeye ve her şeye hâkim olmaya başlayacaktır. Bütün toplumu yöneten merkezi devletin varlığını gerekli bulan vatandaşlar, bu gücün bireylere üstünlüğünü ve bireyleri yönetmeye hakkı olduğunu da kabul

etmeye yatkındırlar. Bu güç yasalastığı durumda artık onu sınırlandırmak mümkün olmayacak ve kişiler onun her istediğini yapmaya hakkı olduğunu kabul etmeye hazır olacaklardır (Tocqueville, 1994: 252-3). Böylece, devlet kudreti giderek topluma yayılmaya ve sivil toplumu kontrol altına almaya başlar. Tocqueville, bu durumu şu sözlerle tanımlamaktadır:

“Bu güç toplumun her bireyini güçlü pençesinin içine aldıktan ve istediği gibi biçimlendirdikten sonra tüm toplumu da avucunun içine alır. Toplumu karışık kurallar ağıyla örür ve en yetenekliler bile bu kurgunun dışına çıkamazlar. İnsan iradesi yumuşatılmış ve yönlendirilmiştir artık. Hükümeti çoban, halkı da çekingen ve çalışkan bir sürüye dönüştüren bu güç zalim değildir ama halkı baskı altında tutar, kuvvet ve yüreklilikten yoksun bırakır ve aptallaştırır” (Tocqueville, 1994: 266).

Tocqueville ‘modern despotizm’i bu şekilde tarif ederken, modern despotizmin eskilerin despotizmi gibi korkutucu olmadığını da ekler. Ona göre, modern despotizmde demokrasi kaçınılmaz bir şekilde varlığını koruyacaktır, ancak böylesi bir düzende demokrasinin varlığı da artık çok fazla bir anlam taşımamaktadır. İnsanlar toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgilenmedikleri, çözüm yollarına kafa yormadıkları için, önlerine konulan adaylar arasından, yöneticilerin seçilmesini önerdiği adaya oy vermekle yetinmektedirler. Böylece, seçim süreci de farklı partiler ve politikalar arasında rekabetin olduğu gerçek bir seçim niteliği taşımamaktadır (Göze, 1995: 247-250; Sarıca, 1977: 111).

Tocqueville’e göre, böylesi bir düzen, merkeziyetçilik ilkesiyle halk egemenliği ilkesinin birleşiminden oluşur. Hükümet, halk tarafından seçilmiş olmakla beraber, bütün gücü elinde toplamıştır. Halk, yöneticilerini kendisinin seçtiğine ve egemenliğin halkta olduğuna inansa da, kendi seçtiği yöneticilere teslim olmuştur. Böyle bir düzende arada bir seçim yapıp yöneticilerin değişmesinin de çok fazla anlamı kalmayacaktır (Tocqueville, 1994: 266-268):

“Kendini yönetmekten tümüyle vazgeçmiş insanların, onları yönetecek kişileri seçmekte başarılı bir seçim yapabileceklerini kabul etmek imkânsızdır ve köleleşmiş bir toplumun seçiminden liberal, akılcı ve enerjik bir hükümetin ortaya çıkacağı hiç de inandırıcı değildir” (Tocqueville, 1994: 268).

Tocqueville’in modern toplumlara özgü yeni bir despotizm türü olarak tanımladığı bu düzende, bireylerin atomizasyon ve yabancılaşması, siyasal kayıtsızlık ve edilgenliğe, bu durum da giderek yurttaşlık erdeminin zayıflamasına yol açacaktır (Tocqueville, 1994: 167-8). Bu durumu tehlikeli bir gelişme olarak

değerlendiren Tocqueville, insanların bilinçli ve aktif bir yurttaş olmak yerine, sahip olduğu hakları kullanma yetisini yitirmiş pasif birer uyruk durumuna düşeceğine dikkat çekmektedir (Göze, 1995: 247-248; Kahraman, 2007).

Tocqueville, ABD demokrasisinin, sahip olduğu bazı özellikler sayesinde, modern toplumlara özgü bu yeni despotizm türünün tehlikelerine karşı koymakta başarılı olduğunu belirtmiştir. Ona göre, adem-i merkezîyetçi ve federalist yönetim sistemi, politik yaşamı ülkenin dört bir yanına yayarak yurttaşları birlikte davranmaya teşvik etmiştir. Yerel özgürlükler insanları bir araya getirmekte ve yardımlaşmayı teşvik etmektedir. Ayrıca, yerel sorunlar, yurttaşların bilincinde, bireysel çıkarla kamu yararı arasındaki bağlantının kurulmasını sağlayarak, kamusal işlere daha fazla ilgi göstermelerini sağlamaktadır. Tocqueville'e göre, Amerikalıların sahip olduğu özgür kurumlar ve politik haklar, toplumsal bağları güçlendirmekte, böylece bireycilik (atomizasyon) önlenebilmektedir (Tocqueville, 1994: 169-172).

Tocqueville'in buraya kadar ele alınan yeni despotizm teorisi, 20. yüzyıl demokrasi teorisi tartışmalarında önemli bir referans noktası oluşturmuş ve sonraki düşünürlerce geliştirilmiştir. Tocqueville'in büyük bir hayranı olan Hannah Arendt, bu çerçevede sayılacak ilk isimlerden biridir (Tessitore, 2002: 1137-1139). Arendt, modern toplumda sınıfsal yapıların, cemaatlerin ve ailelerin çözülmesiyle insanların yalnızlaşmaya başladığını belirtir. Bu durum insanların toplumsal alandan kopup, özel alanlarına kapatılmasına neden olmaktadır. Kamusal ilişkilerden kopartılan insanlar, toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgilenme ve eleştirel düşünme kapasitelerini yitirmektedir. Böylece atomize olmuş insanlardan oluşan bir 'kitle toplumu' ortaya çıkar ki, modern despotizmin temeli budur (Kahraman, 2007).

Tocqueville'in geliştirdiği izleği takip eden bir başka önemli düşünür C. W. Mills olmuştur. Mills'in 'kitle toplumu' adını vererek eleştirdiği modern toplum, Tocqueville'in yeni despotizm teorisiyle benzerlikler taşır. Hatta bazı araştırmacılara göre, Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* adlı eseri, kitle toplumunun adı koyulmamış ilk sosyolojik eleştirisidir (Swingewood, 1996: 18). Mills, Tocqueville'in modern toplum ve bireycilik eleştirisini kitle toplumunu kavramlaştırmak için kullanır. Mills'e göre, kitle toplumu, yabancılaşmış bireylerden oluşan ve bu yabancılaşma nedeniyle kamunun yok olduğu atomize bireyler yığındır (Mills, 1974: 421). Mills'e göre, kitle iletişim araçları eliyle kamuoyu şekillendirilerek ve çeşitli sosyal denetim mekanizmaları kullanılarak, insanların yaşam biçimi, düşünme biçimi ve davranışları yönlendirilmekte ve böylece kitle toplumunun yönetici sınıf tarafından kontrol edilmesi sağlanmaktadır (Mills, 1974: 416-450).

Tocqueville'in 'yeni despotizm' teorisini izleyenler arasında Frankfurt Okulu düşünürleri de önemlidir (Schmidt, 2001: 83). Bunlar arasında Herbert Marcuse, modern toplumda teknolojik rasyonalitenin, atomizasyona ve bireyler üzerinde denetim kurulmasına yol açtığını savunmuştur. Marcuse'e göre, böylece, bireylerin belirli kurallara ve standartlara uymaları ve sisteme boyun eğmeleri sağlanmaktadır. Bu süreçte, kitle iletişim araçları da, insanların eleştirel düşünme yetisini yok ederek, toplumda düşünsel standartlaşmaya ve kitleleşmeye neden olmaktadır (Marcuse, 1997). Marcuse'ün kitle iletişim araçlarına yönelttiği eleştirilere benzer bir eleştiri de Theodor Adorno'dan gelmiştir. Adorno, kitle iletişim araçlarınca yaygınlaştırılan kültür endüstrisinin, insanları manipüle ederek düşünen ve sorgulayan bireyleri yok ettiğini ve böylece sahte bir bireysellik görünümü altında bireyselliği yıkıma uğrattığını belirtmiştir. Böylece, toplumun kitleleştirilmesi (sürüleştirme) ve kontrol altında tutulması başarılmaktadır (Adorno, 2011).

Sonuç

Bu çalışmada, Tocqueville'in modern demokrasi teorisine yaptığı katkılar, *Amerika'da Demokrasi* adlı eseri temelinde ele alınmıştır. Tocqueville, devrim sürecini çok yakın zamanlarda yaşayan Amerikan (1787) ve Fransız (1789) toplumlarının oldukça farklı demokrasi deneyimleri yaşamalarından hareketle, Amerikan deneyimini incelemiştir. Onun eserinin temel yazılış saiki, Fransızlara, Amerikan demokrasisinin ürettiği başarılı çözüm formüllerini tanıtmak olsa da, ortaya çıkan eser bu dar amacı aşarak, bugün artık demokrasi teorisi üzerine bir klasik sayılmaktadır. Eser, bir taraftıyla Amerikan demokrasisi ve kurumları üzerine nesnel bir analiz geliştirmeye yoğunlaşırken, diğer taraftan da yazarın modernleşme ve demokratikleşme süreci üzerine yorumlarını da içermektedir.

Tocqueville'in bakış açısının şekillenmesinde, Locke ve Montesquieu gibi klasik düşünürlerin derin etkisi olmuştur. Bu etki, onun liberalizmin birey hakları, sınırlı devlet, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, adem-i merkezîyetçilik gibi temel ilkelerini benimsemesinde açıkça görülür. Gerçekten de, Tocqueville esas itibarıyla liberal bir düşünürdür. Ancak, düşüncesi liberalizmin dar bir yorumuyla sınırlı kalmamış, aristokratik ve cumhuriyetçi tonlar da taşımıştır (Callinicos, 2004: 115). Nitekim, Fransız devriminin ortadan kaldırdığı aristokrasinin, despotizmi engelleyen bazı önemli roller üstlendiğine ilişkin yorumları, kendisi de aristokrat kökenli bir düşünür için şaşırtıcı değildir (Aron, 2006: 237-238). Ancak, o, dünyadaki değişimin yönünü sezebilen ve eski aristokratik toplumun geri gelmesinin mümkün olmadığını gören bir düşünür olarak, tercihini demokratik

toplumdan yana yapmıştır. Dahası, Fransız Devrimi'nin demokratikleşme konusunda yaşadığı başarısızlıklar, Tocqueville'in demokrasinin karşı karşıya bulunduğu tehlikeler konusunda günümüzde de önemini koruyan uyarıcı analiz ve yorumlar geliştirmesini sağlamıştır. Sonuç olarak, onun eseri demokrasi teorisi alanında, çağdaş yazarların hala esinlenmeye devam ettikleri bir klasik niteliği kazanmıştır.

Tocqueville ABD'nin anayasal düzeni üzerine yaptığı bu incelemede, ABD'yi "demokrat bir halkın nasıl özgür kalabileceğini gösteren" bir örnek olarak ele almıştır. Ünlü düşünür, böylece, "demokrasinin despotizme kaymasını engelleyen demokratik çözümleri" ve "demokratik kurumların sürekliliğini sağlayan koşulları" ortaya koymayı hedeflemiştir (Tocqueville, 1994: 117, 270-273). Tocqueville'e göre, demokrasinin karşı karşıya bulunduğu tehlikelerden sakınabilmek için başvurulabilecek bazı önlemler bulunmaktadır. Bu doğrultuda, ilk olarak, kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemine dikkat çekmiştir. Tocqueville'e göre, otoritenin daha az tehlikeli hale gelmesi için, yetkiler farklı ellere verilmelidir. Toplumun özgür kılınması açısından kuvvetler ayrılığı ilkesi vazgeçilmezdir (Tocqueville, 1994: 54). Sınırlı devlet ilkesinin hayata geçirilebilmesi için Tocqueville'in öne sürdüğü bir başka önemli kurum, yasama ve yürütme erklerinden bağımsız olan yargı organıdır. Ona göre, güçlü yargı vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini koruyan en önemli kurumlardan biridir (Tocqueville, 1994: 64-68).

Tocqueville'in üzerinde önemle durduğu diğer ilke, adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışıdır. Adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışı, hem iktidarın parçalanarak tek elde toplanmasını engellemeye hizmet eder, hem de katılımcılığı sağlaması nedeniyle insanların toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgilenmelerini ve aktif birer yurttaşla dönüşmelerini sağlar (Tocqueville, 1994: 84-87). Tocqueville'in ABD'de demokrasinin korunması açısından çok önemli gördüğü bir diğer oluşum "sivil birlikler", "gönüllü gruplar", "dernekler" gibi adlarla andığı sivil toplum kuruluşlarıdır. Dernekler, insanların toplumsal-siyasal yaşama katılım kanalı olarak önemli bir işlev üstlendiği gibi, iktidarın sınırlanması açısından da önemli bir rol oynar. Ona göre, özgür basının varlığı da demokrasi deneyiminin önemli bir yapı taşıdır. Basın, zayıf kalan bireylerin ve azınlıktaki grupların seslerini duyurmaları ve etkinliğini arttırmaları açısından çok önemli bir araçtır (Tocqueville, 1994: 271).

Tocqueville, Amerikan demokrasisini incelerken demokratik rejimi idealleştirmeden, olumlu ve olumsuz yönleriyle nesnel bir biçimde analiz etmeye çalışmıştır. Ancak demokrasinin alternatifsiz tek siyasal rejim olduğunu söylemeden de yapamaz. Demokraside, yanlış liderlerin seçilmesi ve yanlış yasaların yapılması

gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilse de, bu yanlışların yine demokrasi içinde kalınarak düzeltilmesi mümkündür. Toplumsal ve siyasal sorunları çözme yeteneğine sahip bir rejim olan demokrasi, vatandaşlık ruhunu geliştirmesi ve toplumsal refahı artırması gibi olumlu özellikleri ile kaçınılmaz olarak geleceğin toplumlarının alacağı biçimdir (Schmidt, 2001: 82). Tocqueville demokrasiyi son biçimini almış bir siyasal sistem olarak değil, değişim ve gelişim halinde bir sosyal ve siyasal süreç olarak değerlendirmiştir. Tocqueville'in demokrasi karşısındaki tutumunu açıklamak için en iyisi, sonsözü kendisine (arkadaşı Kergorlay'e yazdığı bir mektupta eseri için yazdığı şu satırlara) bırakmak olacaktır: *“Çok düşündükten sonra böyle bir kitap yazmaya karar verdim... Bazıları derinlerde demokrasiyi sevmediğimi düşünecek ancak bazıları da onun gelişimine katkıda bulunmak istediğimi düşünecektir”* (Tocqueville, 1985: 95).

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W. (2011), *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, çev. N. Ülner, M. Tüzel, E. Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aron, Raymond (2006), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, İstanbul: Kırmızı.

Audier, Serge (2006), *Cumhuriyet Kuramları*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: İletişim.

Callinicos, Alex (2004), *Toplum Kuramı*, çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim.

Dahl, Robert A. (1993), *Demokrasi ve Eleştirileri*, çev. Levent Köker, Ankara: Yetkin.

Dinçkol, Bihterin (2004), “Çoğunluk Tiranisine Karşı Bir Çözüm Yolu: Tocqueville’in Siyasal Kuramı”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, s. 149-163.

Elster, John (2009), *Alexis De Tocqueville: The First Social Scientist*, Cambridge University Press, New York.

Engster, Dan (1998), “Democracy in the Balance: The Role of Statist, Liberal, and Republican Institutions in Tocqueville’s Theory of Liberty”, *Polity*, Vol. 30, No. 3, pp. 489-511.

Epstein, Joseph (2006), *Alexis De Tocqueville Democracy’s Guide*, Harper Collins E-books.

Göze, Ayferi (1995), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Held, David (2008), *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press.

Janara, Laura (2002), *Democracy Growing Up: Authority, Autonomy and Passion in Tocqueville’s Democracy in America*, State University of New York Press, New York.

John, R. (1995), *Spreading the News: The American Postal System from Franklin to Morse*. Cambridge: Harvard University Press.

Kahan, Alan S. (2010), *Alexis De Tocqueville: Major Conservative and Libertarian Thinkers*, The Continuum International Publishing Group Ltd., New York.

Kahraman, Hasan Bülent (2007), "Tocqueville'ci Demokrasi, Toplumsal İktidar ve Sivil Toplum Kaygıları", *DoğuBatı*, Sayı: 39, Sayfa: 229-258.

Kessler, Sanford (1977), "Tocqueville on Civil Religion and Liberal Democracy", *The Journal of Politics*, Vol. 39, No. 1, pp. 119-146.

Maletz, Donald J. (1998), "The Spirit of Tocqueville's Democracies", *Polity*, Vol. 30, No. 3, pp. 513-530.

Marcuse, Herbert (1997), *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

Mitchell, Harvey (2004), *America after Tocqueville: Democracy against Difference*, The Press Syndicate of the University of the Cambridge, Cambridge.

Mills, C. Wright (1974), *İktidar Seçkinleri*, çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ossewaarde, M. R. R. (2004), *Tocqueville's Moral and Political Thought: New Liberalism*, Routledge, London.

Pittz, Steven (2011), "Providential Partners? Tocqueville's Take on Equality and Centralization", *The Journal of Politics*, Vol. 73, No. 3, pp. 797-807.

Sarıca, Murat (1977), *Siyasi Düşünce Tarihi*, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi, İstanbul.

Schneck, Stephen (1992), "New Readings of Tocqueville's America: Lessons for Democracy", *Polity*, Vol. 25, No. 2, pp. 283-298.

Schmidt, Manfred G. (2001), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. M. E. Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları.

Skocpol, Theda (1997), “The Tocqueville Problem: Civic Engagement in American Democracy”, *Social Science History*, Vol. 21, No. 4, pp. 455-479.

Smith, Steven B. (2006), *Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Bican Şahin, <http://www.acikders.org.tr/course/view.php?id=134> .

Swingewood, Alan (1996), *Kitle Kültürü Efsanesi*, çev. Aykut Kansu, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tessitore, Aristide (2002), “Alexis de Tocqueville on the Natural State of Religion in the Age of Democracy”, *The Journal of Politics*, Vol. 64, No. 4, pp. 1137-1152.

Tocqueville, Alexis de (1994), *Amerika’da Demokrasi*, çev. İhsan Sezal ve Fatoş Dilber, Ankara: Yetkin.

Tocqueville, Alexis De (1995), *Selected Letters on Politics and Society*, ed. Roger Boeshe, University of California Press, California.

Touraine, Alain (2000), *Demokrasi Nedir?*, çev. Olcay Kunal, 2. Baskı, İstanbul: YKY.

Yetiş, Mehmet (2006), “Tocqueville ve Merkezîyetçilik Sorunu”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 61, Sayı: 3, s. 280-308.

Welch, Cheryl (2001), *De Tocqueville*, New York: Oxford University Press.

Winthrop, Delba (1976), “Tocqueville on Federalism”, *Publius*, Vol. 6, No. 3, pp. 93-115.

Winthrop, Delba (1992), “Comments on Schneck’s Reading of Tocqueville’s Democracy”, *Polity*, Vol. 25, No. 2, pp. 307-313.

SOCIAL AND ENVIRONMENTAL AWARENESS OF FOREIGN STUDENTS IN NORTH CYPRUS

Çelik ARUOBA*
İrfan CİVCİR**

ABSTRACT

This paper investigates social and environmental awareness of foreign students studying at Near East University in North Cyprus. This study uses contingent valuation technique for the estimation of average willingness to pay for reconstruction project of Nicosia dumping ground. The analysis was based on data collected from 202 foreign students. Analysis reveals that foreign students willingness to pay Nicosia dumping ground reconstruction project mainly determined by their awareness of Nicosia garbage dumping ground project, their strong concern about environmental issues in their home country, students country of origin, their duration in residing country, employment situation and income levels.

Keywords: Survey, Social Awareness, Willingness to Pay, Choice Modeling.

ÖZET

KUZEY KIBRIS'TAKİ YABANCI ÖĞRENCİLERİN SOSYAL DUYARLILIĞI

Bu araştırma Kuzey Kıbrıs'ta Yakın Doğu Üniversitesinde eğitim gören yabancı öğrencilerin sosyal ve çevresel duyarlılığını sorgulamaktadır. Çalışmada, Lefkoşa Belediye Çöplüğü rekonstrüksiyon projesine katkı yapmak amacı ile ortalama ödeme yapma istekliliğini tahmin etmek için olası değer tekniği kullanılmıştır. Analiz 202 yabancı öğrenciden toplanan verilere dayandırılmıştır. Sonuçlar, Lefkoşa Belediye Çöplüğü rekonstrüksiyon projesine katkı yapma istekliliğinin, söz konusu proje hakkında bilgi sahibi olmak, gelineen ülkede bu konuda çalışmalara destek olmak, öğrencinin geldiği ülke, Kıbrıs'ta bulunulan sürenin uzunluğu, istihdam durumu ve gelir düzeyleri değişkenleri tarafından belirlendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Anket, Toplumsal Duyarlılık, Ödeme İstekliliği, Seçim Modelleri.

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Ekonomi Bölümü (aruoba@politics.ankara.edu.tr)

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İktisat Bölümü (civcir@politics.ankara.edu.tr)

I. Introduction

It seems fairly easy to assume that, the so-called foreign students studying abroad reside for a quite substantial period of time in that country and –at any given while- become an important part of the residing society and economy. This conjecture put forward a set of rather significant and focal issues and questions, particularly on adjustment, social and environmental awareness, social consciousness, and such.

Social awareness is the state or ability to perceive, to feel, or to be mindful of people, events, or changes in ones' environment or in the society where one lives. It is awareness shared within a community. It can also be defined as to be aware of the problems that a new and different society, where one now lives, gets through on a day-to-day basis.

A student living and studying in a foreign society, on the other hand, can simply become alienated, that is, can shift in a state of mind which is reflected by low degree of integration and a high degree of distance or isolation in social relationships.

Observations indicate that, both adjusted and alienated kinds of foreign students prevail in North Cyprus universities. It can be assumed that each and every situation has personal (family, religion, sentiments, etc.) and, also, societal or shared (country and society or region of origin, culture, ideology, politics, etc.) causes.

Environmental awareness, that is, care for to protect the nature on individual level and to utilize anti-pollution practices, can be accepted as a fundamental component of social awareness. Furthermore, environmental awareness, presumably, is one of the most representative indicators of social awareness.

The research on social and environmental awareness of foreign students studying in North Cyprus is carried on and generated along with the foreign students of the Faculty of Economic and Administrative Sciences (FEAS) of Near East University (NEU). It is assumed that FEAS of NEU can be accepted as a reliable representation of institutions in North Cyprus favored and preferred by foreign students.

Focal point of the research is restoration of Nicosia¹ garbage dumping ground, which, at the moment in time, in Spring of 2013, was in progress. The city of Nicosia, nursed an important garbage dumping ground problem. The dumping ground, for a long time, has been a primary source of critical sanitation and health risks and, it also, bring about discomfort, even embarrassment to the citizens of the city. The location of the open dumping ground, on the other hand, has initiated additional and crucial distress for University since it was positioned next to NEU campus, south of Dikmen village. Nicosia Municipality, in that period, was trying to restructure and modernize the dumping ground. This evidently was an expensive project, and it can be assumed that the Municipality can acquire some additional financial support from the residents of the city.

At that time, a survey questionnaire was put on to a sample of attending 230 foreign students of FEAS and ISS, in order to search and establish their level of familiarity with this rather important societal problem, and their degree of willingness to support the reconstruction project. In other words, aim of the survey was to establish the affiliation of foreign (visiting) students to the community and environment in North Cyprus in general, and their willingness to pay for environmental services, pollution prevention, nature protection, etc. in particular. This research is an effort to approach a social phenomenon through quantifiable evidence. We used contingent valuation technique for the estimation of average willingness to pay for reconstruction project of Nicosia dumping ground.

II. University Education in North Cyprus

Providing higher education on an international basis is one of the main businesses in North Cyprus. As of 2013-14 academic year, there are eight universities and, a ninth university is set to open next year. Except Eastern Mediterranean University all those are privately owned.

It is estimated that approximately 320 000 people live in North Cyprus (Northern Cyprus: the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC)).² Almost 20

¹ Turkish, Lefkoşa: Capital city of North Cyprus.

² Northern Cyprus's first official census was performed in 1996. The population recorded was 200,587. The 2nd census, carried out in 2006, revealed the population of Northern Cyprus to be 265,100. *TRNC General Population and Housing Unit Census 2006*, **TRNC State Planning Organization**, updated 7 October 2008. In 2010, the *International Crisis Group* estimated that the total population of Northern Cyprus was 300,000. International Crisis Group (2010). *"CYPRUS:*

% of this population is –undergraduate or graduate level- university students: 62,726 students are enrolled on courses this year.³ Only 20 % of this pool (12,658 students) is TRNC citizens. In other words 80 % of the total is international. Majority of international students (34,858, 55 % of the total) is from mainland Turkey.

Consequently, every one of four students (25 %, 15,210 students) studying in North Cyprus universities is from “another” country. It is believed that there are students from, more or less, 100 different and non-Turkish speaking countries.⁴ Near East University (NEU) is a private international institution of higher education founded in Nicosia in 1988. With over 21,000 students, NEU is the largest university in North Cyprus. 3918 “foreign” students from 68 countries on the other hand, were studying in NEU at that period of time.

Table 1: Near East University Student Statistics (2013-2014)⁵

	Undergraduate 2 years		Undergraduate		Masters		Doctorate		Total
	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	
TRNC	93	88	2840	2525	416	449	187	165	6763
Turkey	275	166	5775	3662	549	208	82	69	10786
3.Country	19	24	1274	1528	549	405	84	35	3918
Total	369	278	9889	7715	1514	1062	353	269	21467

Faculty of Economic and Administrative Sciences, with a total number of 1230 undergraduate students, is one of the bigger faculties of NEU. FEAS, also represents a very high ratio of foreign (926 foreign students) to total students.⁶

BRIDGING THE PROPERTY DIVIDE". International Crisis Group. p. 2. Also, a (disputed?) census performed in December 2011 counting the population (citizens?) at 294,906.

³ The figures are provided by Higher Education and Foreign Relations department of the Turkish Cypriot education ministry (November, 2013).

⁴ *ibid.*

⁵ Provided by NEU administration.

⁶ **Origin and number of foreign students studying in NEU:** 1.Afghanistan–2; 2.Albania–2; 3.Angola–1; 4.Australia–2; 5.Azerbaijan–266; 6.Bahreyn–1; 7.Bangladesh–16; 8.Belarus–3; 9.Brasil–2; 10.Bulgaria–13; 11.Cameroon–87; 12.Canada–6; 13.China–2; 14.Comoro–37; 15.Congo–4; 16.Djibouti–1; 17.Egypt–5; 18.Equatorial Guinea–8; 19.Etiopia –1; 20.France–2; 21.Gagauzia–6; 22.Ghana–4; 23.Germany–10; 24.Great Britain–21; 25.Greece –1; 26.Holland–5; 27.Hungary– 1; 28.India–12; 29.Iran–126; 30.Iraq–143; 31.Ireland–2; 32.Israel–3; 33.Jordan–82;

FEAS at the same time, houses Institute for Social Sciences (ISS) which provide graduate education in social sciences to a total of 311 students including 125 foreign students.

Although, FEAS and ISS seat foreign students from a diverse set of a large number of countries, amount of students from certain countries carry a considerable weight in the total number, like Nigeria, Azerbaijan or Pakistan and Palestine. Therefore, for the sake of analysis, it is decided on that this total can be grouped in three factions: students from i) African countries, ii) Middle East (including Pakistan, Bangladesh, Afghanistan and India), iii) East Europe (including all countries outside Africa and Middle East).

III. Data and Descriptive Results

This study uses contingent valuation technique for the estimation of average willingness to pay for reconstruction project of Nicosia dumping ground. Each foreign student received a survey and information about the purpose of the study. Of 230 surveys 212 were completed, 10 were deemed unusable (due to non-response to certain questions). To reduce the hypothetical bias, which is inherent in contingent valuation survey mechanism, a “cheap talk” section that reminds respondents about the importance of truthfulness in their answers was included.

In this survey, respondents were first asked if they would be willing to pay 5TL per month for reconstruction project of Nicosia dumping ground. If the response to initial bid was “yes” the same respondent was then presented with a higher bid. At the end an open ended question is asked about the maximum amount the respondent is willing to pay. Four different bids (0, 5TL, 10TL and 20TL) were used in this study. For those who said “no” to the participation question, they were asked to give reasons why they were not willing to pay anything.

Table 2 shows the range of possible willingness to pay categories and distribution of responses for all and country of origin groups. For the first bid 55

34. Kazakhstan-4; 35.Kenya-2; 36. Kyrgyzstan -4; 37. Kuwait-2; 38.Libya-53; 39.Lebanon-50; 40.Moldova-43; 41.Moracco-2; 42.Nepal-1; 43.Nigeria-570; 44.Pakistan-707; 45.The Philippines-2; 46.Palestine-196; 47.Romania-5; 48.Russia-55; 49.Saudi Arabia-1; 50.Somalia-28; 51.Srilanka-1; 52.Sudan-32; 53.Switzerland-1; 54.Syria-241; 55.Tajikistan-4; 56.Tanzania- 1; 57.Tatarstan- 7; 58.Turkmenistan-97; 59.United Arab Emirates-8; 60.Uganda-4; 61.Ukraine-8; 62.USA-13; 63.Uzbekistan- 2; 64.Venezuela-1; 65.Yemen-2; 66.Zambia-5.

percent of all respondents were willing to pay for reconstruction project of the dumping ground. In terms of country of origin African students' willingness to pay is slightly higher than Northern European and Middle Eastern students. For the second bid 28 percent of the respondents were willing to pay and Northern European students are leading with 39 percent. For the highest bid only 15 percent of the respondents were willing to pay again Eastern European students are leading with 20 percent.

Table 2: Willingness to Pay

	ALL		NORTHERN EUROPE		AFRICA		MIDLE- EAST	
	N=202	%	N=54	%	N=103	%	N=45	%
Willing to pay 5 TL	112	0.55	28	0.52	61	0.59	23	0.51
Willing to pay 10 TL	57	0.28	21	0.39	27	0.26	9	0.20
willing to pay 20 TL	31	0.15	11	0.20	15	0.15	5	0.11
Willing to pay >20TL	1	0.00	1	0.02	0	0.00	0	0.00
nothing	90	0.45	26	0.48	42	0.41	22	0.49

We also asked the respondents why they are not willing to pay for the project (Table 2). Survey result revealed that 39 percent of all the respondents believe that government should pay for the project. In terms of country of origin of the respondents, Northern European students are leading with 50 percent. Second and third important reasons for not willing to pay are lack of income, and not being citizen of the country respectively.

Table 3: Willingness not to Pay

	ALL		NORTHERN EUROPE		AFRICA		MIDLE- EAST	
	N=90		N=26	%	N=42	%	N=22	%
Not citizen	20	0.22	4	0.15	11	0.26	5	0.23
Should be paid by gov.	35	0.39	13	0.50	15	0.36	7	0.32
Users	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
No problem	4	0.04	2	0.08	2	0.05	0	0.00
No income	23	0.26	6	0.23	11	0.26	6	0.27
Other	9	0.09	1	0.04	3	0.07	4	0.18

Table 4, disclose that 55 percent of the respondents were aware of problems and developments related to Nicosia garbage dumping ground. Students of Northern

Europe group, on the other hand, seem to follow local media (TV, radio, and newspapers) more closely than the constituents of other two groups.

Degree of concern about general environmental issues is similar and noticeably high in all three groups of foreign students. Active participation and support to environmental issues in home countries can also be recognized as quite high-level.

A higher number of respondents live in university dormitories (student houses) in the campus. A significantly high percentage of foreign students, on the other hand, reside in the city at rented houses. Sharing a rented lodging is evidently habitual, most likely due to excessive rental fees. It can, conversely be perceived that students from different countries share the same quarters easily.

Even though a sizeable number of students seek -mainly part-time- work, employment percentage among the respondents is low. University, however, provide some part-time employment (at the libraries, laboratories, studios, etc.) to a certain number of students.

Table 4: Awareness and Profile of Respondents[illegible]

d) Demographic Profiles of Respondents									
Male		150	0.74	33	0.61	80	0.78	37	0.82
Female		52	0.26	21	0.39	23	0.22	8	0.18
Graduate		112	0.55	26	0.48	63	0.61	23	0.51
Undergrad		90	0.45	28	0.52	40	0.39	22	0.49
Age (average)		22		21		23		22	
Duration (average months)		13		17		10		12	
e) Accommodation									
Live in campus		131	0.65	30	0.56	36	0.35	5	0.11
Live in city		71	0.35	24	0.44	67	0.65	40	0.89
live alone		23	0.11	6	0.25	11	0.16	3	0.08
share		179	0.89	18	0.75	56	0.84	37	0.93
share with countryman		91	0.51	14	0.78	50	0.89	27	0.73
share with others		88	0.49	4	0.22	6	0.11	10	0.27
f) Employment									
Employed in N. Cyprus		29	0.14	14	0.26	11	0.11	4	0.09

A description of variables included in the empirical model is provided in Table 5. All the variables are binary except for the age, duration of stay in the country, number of people lives in residence and income.

Table 5: Description and Summary Statistics of Variables Used in Descriptive and Econometric Analysis			
Variables	Description	Mean	St. Dev.
WTP	Willingness to pay (1=5TL, 2=10TL, 3=20TL)	0.990099	1.092672
NWTPNC*	1= not citizen of this country, 0 otherwise	0.0990099	0.2994174
NWTPMSP	1=government should pay, 0 otherwise	0.1732673	0.3794185
NWTPUSP*	1=users should pay, 0 otherwise	0	0
NWTPNC*	1=don't have any complaints, 0 otherwise	0.019802	0.1396654
NWTPNI*	1= do not have enough income, 0 otherwise	0.1138614	0.318432
NWTPOR*	1= other reasons, 0 otherwise	0.039604	0.1955114
ALDG	1= aware of the garbage dumping ground, 0 otherwise	0.549505	0.4987794
ALDGM*	1=learned the dumping ground problem from media, 0 otherwise	0.1485149	0.3564931
ALDGF*	1=learned the dumping ground problem from friends 0 otherwise	0.4306931	0.4964035
CAE*	1= concerned about environmental problem, 0 otherwise	5.351485	3.764223

CAEW	1=weak concern about environmental problem (1,2,3), 0 otherwise	0.3217822	0.4683206
CAEM	1=medium concern about environmental problem (4,5,6,7), 0 otherwise	0.2871287	0.4535462
CAES*	1=strong concern about environmental problem (8,9,10), 0 otherwise	0.3910891	0.4892067
AMEO	1=active member of environ. org. in home country, 0 otherwise	0.3880597	0.488525
PFSE	1=give financial support to environ. org. in home country, 0 otherwise	0.460396	0.4996674
GENDER	1= male, 0 otherwise	0.7425743	0.4383021
AGE	age in years of respondent	22.05446	3.394758
EU*	1=country of origin is in Eastern Europe, 0 otherwise	0.2673267	0.4436638
AF	1=country of origin is in Africa, 0 otherwise	0.509901	0.501144
ME	1=country of origin is in Middle East, 0 otherwise	0.2227723	0.4171405
DUR	Duration of stay in Northern Cyprus in months	12.70297	11.18505
EDUC	1=graduate student, 0 otherwise	0.5544554	0.4982606
ACCOM	1=live in city, 0 otherwise	0.6485149	0.4786203
SHARE	1=share accommodation, 0 otherwise	0.8861386	0.318432
SHAREC	1=share with countryman, 0 otherwise	0.6237624	0.4856444
POP	number of people lives in residence	3.049505	1.162227
EMPL	1=employed in Northern Cyprus, 0 otherwise	0.1435644	0.5223209
INC	Monthly income	1438.663	924.4472
* Denotes variable was dropped during estimation			

IV. Empirical Methods and Estimation Procedures

Considerable part of the empirical environmental economics concerns the economic benefit of changes in the level of environmental quality such benefits are not marketed and are usually measured using concepts of individual's willingness to pay (see Freeman, 2003). Reconstruction of dumping ground benefit cannot be estimated through market system and thus non market valuation method is required to estimate the willingness to pay (Thamapapillia, 2002). In order to capture individual preferences between current and anticipated new dumping ground and determine factors influencing individual preferences, a discrete choice econometric model has been used (see Hoyos (2010) for survey of the method). In many empirical analyses, including this study, Willingness to pay takes the form of a multiple response variable that has intrinsic order. As a result, ordered qualitative response models must be used. In this case, the WTP model can be written using a latent variable as follows:

$$y^* = X' \beta + \varepsilon,$$

where y^* is the unobserved willingness to pay, X is a vector of variables thought to influence willingness to pay, β is a vector of parameters reflecting the relationship between willingness to pay and variables in X and ε is an independently and identically distributed error term with mean zero and variance one.

If an individual's willingness to pay falls within a certain range, his/her willingness to pay is assigned a numerical value that reflects the category in which their unobserved willingness to pay lies.

In particular,

$$\begin{aligned} y_i &= 0 \text{ if } y_i^* \leq \mu_0 \\ y_i &= 1 \text{ if } y_i^* \leq \mu_1 \\ y_i &= 2 \text{ if } y_i^* \leq \mu_2 \\ &\dots \\ y_i &= J \text{ if } y_i^* \leq \mu_{J-1} \end{aligned}$$

where y_i is the observed counterpart of y^* . The μ_j are unknown threshold parameters that are estimated along with the parameters in the model (Greene, 2000). Threshold parameters represent points at which the change in utility is sufficiently high to merit a respondent being willing to pay more for the reconstruction. In this study J is equal to 3. The probability of a WTP being in one of J finite categories can now be written as:

$$\begin{aligned} \Pr(y = 0) &= \phi(-X' \beta) \\ \Pr(y = 1) &= \phi(\mu_1 - X' \beta) - \phi(-X' \beta) \\ \Pr(y = 2) &= \phi(\mu_2 - X' \beta) - \phi(\mu_1 - X' \beta) \\ \Pr(y = 3) &= 1 - \phi(\mu_2 - X' \beta) \end{aligned}$$

where $\phi(\cdot)$ is a cumulative density function (CDF), which measures the probability of WTP being less than the respective threshold level. For the CDF we have two broad choices, the logistic or standard normal density functions, are readily available. If $\phi(\cdot)$ is the logistic density, the resulting probability model is the ordered logit; if $\phi(\cdot)$ is the standard normal density, the resulting probability model is the

ordered pro bit. Both of these densities are symmetric, bell shaped curves, although the logistic distribution has heavier tails than the standard normal. Since the distributions are similar, the results derived using the two models will be quite similar. We will use an ordered pro bit model here.

V. Econometric Results

Table 6 presents parameter estimates and summary statistics of the ordered pro bit model. Since the ordered pro bit model is non-linear, the estimated coefficients are not marginal effects. As such, coefficient estimates and marginal effects are discussed separately. The estimated model has a R^2 of about 0.38 which indicates that explanatory power of the model reasonably well. Wald test result indicates that the null hypothesis of the estimated coefficients are jointly equal to zero is rejected at the one percent level. Of the 17 estimated coefficients, eight are significant. Coefficients of respondent's financial support to social and environmental organization in home county, respondent's country of origin, employment in the residing country dummy and income variables are significant at one percent significance level. Coefficients of awareness of Lefkoşa dumping ground problem dummy variable is significant at five percent significance level.

Respondent's degree of concern about social and environmental issues in the home country dummy variable and duration of stay in residing country variables are significant at about 10 percent significance level. Estimated threshold levels defining the different WTP categories are all significant at the one percent level.

Table 6: Maximum Likelihood Estimates of the Ordered Probit Model				
Variables	Coif.	Std. Err.	Z values	P values
ALDG	0.3322**	0.1739	1.91	0.0560
CAEM	0.0089	0.2641	0.03	0.9730
CAES	0.3289*	0.2189	1.5	0.1330
AMEO	0.0065	0.2143	0.03	0.9760
PFSE	0.6952***	0.1800	3.86	0.0000
GENDER	0.0149	0.2102	0.07	0.9430
AGE	0.0114	0.0296	0.38	0.7010
AF	-0.5917***	0.2268	-2.61	0.0090
ME	-0.6637***	0.2734	-2.43	0.0150
EDUC	0.1088	0.2168	0.5	0.6160

DUR	-0.0117*	0.0075	-1.55	0.1200
ACCOM	0.0949	0.1940	0.49	0.6250
SHARE	0.2163	0.4665	0.46	0.6430
SHAREC	0.2318	0.2072	1.12	0.2630
POP	0.0822	0.0941	0.87	0.3820
EMPL	0.5977***	0.1851	3.23	0.0010
INC	0.0018***	0.0003	5.39	0.0000
CUT1	3.2001***	0.7779	4.1138	0.0000
CUT2	4.5920***	0.7757	5.811	0.0000
CUT3	5.6837***	0.7903	7.1918	0.0000
***, ** and * significant at 1%, 5% and 10%				
Number of obs = 202				
Pseudo R ² = 0.3803				
Wald chi ² (17) = 117.71				
Prob > chi ² = 0.0000				
Log pseudolikelihood = -158.47811				

Table 7 shows marginal effects for all explanatory variables. For a particular explanatory variable, the marginal effects across the four WTP categories must sum to zero by definition. The marginal effect in this model is the change in predicted probability based on whether a respondent falls into that category or not. When calculating marginal effects all remaining variables assume their respective average values.

Table 7: Marginal Effects from the Estimated Ordered Probit Model				
Variables	WTP=0	WTP=1	WTP=2	WTP=3
ALDG	0.0116	0.0301	0.0694	0.0181
CAEM	-0.0031	0.0007	0.0019	0.0005
CAES	-0.1133	0.0227	0.0708	0.0198
AMEO	-0.0023	0.0006	0.0014	0.0004
PFSE	-0.2381	0.0485	0.1465	0.0431
GENDER	-0.0053	0.0013	0.0032	0.0008
AGE	-0.0040	0.0010	0.0024	0.0006
AF	0.2056	-0.0470	-0.1240	-0.0347
ME	0.2479	-0.0994	-0.1217	-0.0269
EDUC	-0.0384	0.0095	0.0230	0.0060
DUR	0.0041	-0.0010	-0.0025	-0.0006
ACCOM	-0.0337	0.0086	0.0199	0.0051

SHARE	-0.0791	0.0255	0.0433	0.0102
SHAREC	-0.0827	0.0223	0.0482	0.0122
POP	-0.0290	0.0070	0.0174	0.0046
EMPL	-0.2106	0.0507	0.1267	0.0332
INC	-0.0006	0.0002	0.0004	0.0001

Awareness of Nicosia dumping ground (ALDG) increases probability of willingness to pay 5TL by 3 percent and 10TL by about 7 percent and 20TL by about 2 percent.

Degree of concern about social and environmental issues in home country (CAEM and CAES) reduces probability of willingness to pay nothing and increases probability of paying for positive contribution to the dumping ground reconstruction project. If the respondent is strongly concerned about the environmental issues probability of providing higher contribution increases significantly (it is important to remember that these changes are relative to respondent who has weak concern about environmental issues at home).

Being a member of social and environmental organizations in the home country dummy variable (AMEO) decreases probability of paying nothing and increases probability of positive contributions however this variable is statistically insignificant.

Providing financial support to social/environmental organization in the home country (PFSE) decreases probability of paying nothing and increases probability of paying first bid by 5 percent and the second bid by 15 percent.

AGE and GENDER variables decrease probability of paying nothing and increases probability of paying positive amount. However these variables are not statistically significant.

County of origin (AF and ME) dummy variables are statistically highly significant. Relative to the Eastern European country of origin, African and Middle Eastern respondents' probability of willingness to pay nothing increases. However their probability of paying initial and medium bid decreases significantly. Specifically, those respondents who come from Middle Eastern countries willingness to pay the initial bid decrease by about 10 percent compare to Eastern European respondents.

Marginal effects for education dummy variable (EDUC) indicate that graduate respondent's willingness to pay noting decrease and willingness to pay positive contribution increases. Duration of residing county variable (DUR) indicates that respondent resides more in the country his willingness to pay a positive contribution decrease. However these variables are statistically insignificant.

Relative to those who lives in the campus, the marginal effects for those who live in the city dummy variable (ACCOM) is negative for willing to pay nothing and positive for initial and higher bids. Same results are valid for SHARE, SHAREC and POP dummy variables. However these variables are statistically insignificant.

Marginal effects for the employment variable (EMP) indicates that respondents who are employed in the residing country are less likely to be willing to pay nothing, but more willing to pay positive amount, probability of willingness to pay 5TL is 5 percent and 10TL is about 13 percent. Similar pattern emerges with respect to income (INC) variable. Marginal effect for income variable indicates that increase in income reduces probability of willingness to pay nothing and increases probability of willingness to pay 5TL by 2 percent and 10TL by 4 percent. As in almost for all variables probability of willingness to pay the highest bid is less than the second bid for this variable. Both EMP and INC variables are statistically highly significant.

VI. Summary and Conclusions

The survey results show that a little more than half of the students were familiar with the problem of Nicosia garbage dumping ground and degree of willingness to support the restoration project is higher in this group. Similarly, the students who are more engaged with social and environmental issues in their home countries are more inclined to parallel way of thinking and acting in this foreign society.

It is also evident that regional differences, probably different manners of upbringing and education bring about different societal implementations. On the other hand, in many other respects (age, gender, income, country of origin, affiliation with each other, etc.) it is not very easy to detect major dissimilarities among this assortment of people.

Our ordered probit regression results, as mentioned above, indicates that foreign students willingness to pay Nicosia dumping ground reconstruction project mainly determined by their awareness of Nicosia garbage dumping ground project, their strong concern about environmental issues in their home country, students country of origin, their duration in residing country, employment situation and income levels. We included other variables to the model like education, age, gender, accommodation and membership of environmental organization at home country but these variables are not statistically insignificant.

One of the main findings of the research is that relative to the Eastern European country of origin, African and Middle Eastern respondents' probability of willingness to pay the initial bid and medium bid decreases significantly. Specifically, those respondents who come from Middle Eastern countries and African countries willingness to pay the initial bid decrease by about 10 percent and 5 percent compare to Eastern European respondents.

Social and environmental awareness of students in this sample were moderate. To increase further the social and environmental awareness of the students, universities should offer socially and environmentally related courses and to encourage student's cooperation with professional social and environmentalists groups. Creation of awareness of social and environmental issues may be critical to develop interest, which, in turn, may raise actions in the future.

BIBLIOGRAPHY

Freeman, A. M. (2003) *The Measurement of Environmental and Resource Values: Theory and Methods*, Washington DC, Resources for Future Press.

Greene, W. H. (2000) *Econometric Analysis*, Fourth Edition, Prentice Hall.

Hoyos, D. (2010) “The State of the Art of Environmental Valuation with Discrete Choice Experiments”, *Ecological Economic*, Vol. 69, pp. 1595-1603.

International Crisis Group (2010) “Cyprus: Bridging the Property Divide” [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/turkey-cyprus/cyprus/](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/turkey-cyprus/cyprus/)

Thamapapillia, D (2002) *Environmental Economics: Concepts, Methods and Policies*. Oxford University Press.

TRNC State Planning Organization (2006) TRNC General Population and Housing Unit Census 2006.

THE MEDIATING ROLE OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES ON AFFECTIVE COMMITMENT AND TYPE OF CONTRACT

Banu S. Ünsal-Akbıyık *

ÖZET

İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Duygusal Bağlılık ve İş Sözleşmesi Türü Arasındaki Aracı Değişken Rolü

Bu çalışma, insan kaynakları (İK) uygulamalarına ilişkin algının duygusal bağlılık üzerindeki etkisini tam zamanlı sürekli ve mevsimsel statüde çalışan işgörenler açısından incelemektedir. Ayrıca bu çalışmanın amacı İK uygulamalarının iş sözleşmesi türü ve duygusal bağlılık arasında aracı değişken olup olmadığını test etmektir. Bu doğrultuda Muğla Bölgesinde yer alan beş yıldızlı konaklama işletmeleri ana kütle olarak saptanmış ve 376 deneğe ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler; tekli ve çoklu regresyon analizleri, bağımsız iki örnek t testi ve aracı değişken testine tabi tutulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgular; her iki işgören grubunun da İK uygulamalarını olumlu algılamalarının duygusal bağlılıklarını arttırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, eğitim-geliştirme ve işe alma-yerleştirme uygulamalarının iş sözleşmesi türü ve duygusal bağlılık arasındaki ilişkide kısmi aracı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulguların konaklama işletmelerinin İK Yönetimi uygulama ve politikalarının belirlenmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları, Duygusal bağlılık, Mevsimsel çalışma

ABSTRACT

Purpose- This study aims to reveal the effect of the perception of human resource management practices on the affective commitment of seasonal and permanent employees. The purpose of this study is also to test the hypothesis that relations between contract type and affective commitment are mediated at least in part by the perception of human resource management practices.

Design/methodology/approach – Empirical evidence is based on five star hotels in the Mugla region, Turkey and the study reached 376 participants. Descriptive statistics are provided. Bivariate correlations, multiple regression analysis, independent two-sample and mediation tests are conducted.

* Yard. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Derbent Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu (banusaadet@kocaeli.edu.tr)

Findings – Consistent with the literature, the results show that a positive perception of human resource management practices increases the affective commitment level of both groups. Moreover, training-development and recruitment-selection practices partially mediate the association between the type of contract and affective commitment.

Research limitations/implications – A limitation of this research is the use of cross sectional data and the result lack generalizability.

Practical implications – It is suggested that one of the main HRM practices is training and development activities for increasing affective commitment of seasonal and permanent employees.

Originality/value – This article analyses the relations between contract type and affective commitment are mediated at least in part by the perception of human resource management practices. This evidence may be useful to hotels in designing human resource management policies and practices.

Keywords: Human resource management practices, Affective commitment, Seasonal employees

Introduction

Whereas seasonal employees are clearly important in terms of their size and utility in a wide range of industrial and agricultural sectors, empirical research about them and their organizational attitudes is very limited. Seasonal employees work for a finite and short duration for a particular employer (Lee and Moreo, 2007). They belong to the periphery labor force. They are mostly less educated and have lower firm specific skills, when compared with permanent counterparts and organizations provide them lower pay, moderate training-development opportunities and career mobility (Lautsch, 2002). In addition, organizations consider them as a cost and give no value to them. It is difficult for seasonal employees to accept the organizational goals and exert an effort on behalf of the organization for that short seasonal duration. Arising from those facts it could be assumed that they have a low level of organizational commitment (OC) compared to permanent counterparts.

The potential impact of human resource management (HRM) practices on commitment is confirmed in a limited number of studies (Meyer and Smith, 2001). The reviewed literature suggests that HRM practices have significant value in fostering desirable employee attitudes. Specifically those practices include: recruitment-selection, training-development, and performance management and compensation-salary practices. Without being tested empirically, it is assumed that if permanent and seasonal employees are exposed to equal levels of human resource management practices, the organizational commitment level of seasonal employees will be the same as that of permanent employees. Consequently, this study addresses the research gap in the literature by examining the relation of HRM practices to organizational commitment of permanent and seasonal employees.

The purpose of this paper is to reveal the relation of the perception of human resource management practices to the affective commitment of seasonal and permanent employees. The purpose of this study is also to test the hypothesis that relations between contract type and affective commitment are mediated at least in part by the perception of human resource management practices. The hospitality sector in which seasonal employees are a major component of the employees has been chosen to test this assumption.

Literature Review

Organizational Commitment The organizational commitment concept is one of the most important concepts in the fields of management, organizational behavior and human resource management (Cohen, 2007). The concept of organizational commitment has gained increasing attention primarily because of its negative relationship with absenteeism and employee turnover and its positive relationship with performance. The definition of organizational commitment that is adopted in this study is that of Meyer and Allen. They have defined organizational commitment as a three-component model (affective, normative and continuance commitment) (Meyer and Allen, 1991). According to Meyer and Allen's organizational commitment theory, affective commitment reflects employees' emotional attachment to the organization, normative commitment reflects employees' feelings of moral obligation to remain with the organization and continuance commitment reflects employees' perceptions of the costs of leaving the organization (Allen and Meyer, 1996).

Meyer and Allen suggest that employees with strong commitment are more valuable than those with weak commitment (Meyer and Allen, 1997). Affective commitment has shown to have the strongest positive correlations with desirable work behavior. Thus, organizations want to increase employees' affective commitment rather than the other types of commitment (Meyer and Smith, 2000). This study therefore focuses especially on the affective commitment of employees

Affective Commitment of Seasonal Versus Permanent Employees According to Atkinson's flexible firm model, the labor force is divided as core and periphery (Kalleberg, 2001). Organizations use a core of relatively permanent employees and use a number of temporary employees in the periphery (Zeytinoglu et. al., 2009). Temporary employees are a widespread phenomenon in the workforce. One of the typical examples of temporary work is seasonal work which is rarely studied

empirically. Seasonal work is defined as a “Non-permanent paid job that will end at a specified time or in the near future once seasonal peak has passed” (Jolliffe and Farnsworth, 2003). By another definition, seasonal jobs provide temporary work which is expected to last only until the end of a season, which means the period for which services are in demand (Shawn de Raaf et. al., 2003).

Seasonal employees who are diverse in terms of educational level, culture, work experiences and who come from different regions or different countries have to work together for one part of the year for a particular organization (Lee and Moreo, 2007). Seasonal employees usually work from three months to six months according to demand fluctuations. They do not have enough time to be familiar with their organization, to internalize this organization’s values and goals or demonstrate a strong desire to stay in that organization. Thus, seasonal employees can be affectively less committed to their organization than permanent employees can be.

It is assumed that seasonal employees are affectively less committed to their organizations than permanent employees.

H1: Seasonal employees are affectively less committed to their organizations than permanent employees.

Perception of Human Resource Management Practices and Affective Commitment Social exchange theory and the norm of reciprocity may explain the relationships between organizational commitment and HRM practices. According to Blau (1964), if an individual does a favor, there is an expectation of some future return. Individuals and organizations enter into exchange relationships in which provisions of benefits between parties create obligations to reciprocate (Witt et. al., 2001). The employer offers benefits and opportunities to the employees. In return for these benefits and opportunities, employees may feel obligated to reciprocate and may become more committed to the organization (Tansky and Cohen, 2001). HRM practices are assumed to be influencing factors to increase OC, especially affective commitment, among employees (Meyer and Smith, 2000; Arthur, 1994). Based on the social exchange theory, employees’ perception of HRM practices reflect how much the organization cares about their welfare and recognizes their contribution (Gucchait, 2007).

Employee’s affective commitment to the organization is related to the HRM practices of the organization (Meyer and Allen, 1997). The literature reviewed suggests that affective commitment is enhanced relating to recruitment-selection (McGunningle and Jameson, 2000; Breugh, 1983), training-development (Barlett,

2001; Tannenbaum et al., 1991), performance management (Fletcher, 2001) and compensation-salary practices (Iverson et.al., 2002; Buchko, 1993). Affective commitment is influenced not only by the way HRM practices are intended to operate as by team leaders or line managers but also by how they are perceived by employees (Kinnie et al., 2005). If employees perceive all HRM practices positively or fairly, their affective commitment to the organization will increase. All these HRM practices show them that their organizations value their employees as individuals, which leads to affective commitment (Meyer and Allen, 1997).

Human Resource Management Practices: A Mediation Approach Affective commitment has been closely related to behavioral outcomes such as absenteeism, turnover and performance (Mathieu and Zajaac, 1990). If affective commitment is very important for an organization, the use of seasonal employees and the impact of HRM practices on affective commitment could be very important to organizations and especially to the development of HRM practices for seasonal employees (Tansky et al., 1997). Thus, it is very valuable for academics and practitioners to point out how to increase the affective commitment level of seasonal employees.

This study was conducted in the hospitality sector which is one of the typical examples of seasonal work. Although seasonal employees in that sector represent the periphery labor force, they are more likely to have similar job definitions, skill levels, training requirements as permanent counterparts rather than supporting them (Lautsch, 2002). Thus, seasonal employees compare themselves with permanent counterparts and may feel that they are treated unequally by their organizations because of their employment status.

With the help of HRM practices and strategies, employees can be treated as resources to be utilized. In other words, financial and moral support provided by the organizations in return for the efforts and commitment of the employees would be an instrument for acknowledging the employee's contributions. Seasonal employees' level of affective commitment can be a function of their previous and current experience of employment in the organization rather than a function of their employment status (Ainsworth and Purss, 2008).

Thus, it is assumed that perception of HRM practices will be positively related to the affective commitment of seasonal employees. In other words, if an organization applies HRM practices to all employees, its seasonal employees will perceive themselves as being treated like their permanent counterparts and can develop affective commitment to their organizations regardless of their employment status.

H2: Perception of a) recruitment and selection b) training and development c) performance management d) compensation and salary practices mediates the relationship between contract type and affective organizational commitment.

Method

Participants and Procedure The data was collected from seasonal and permanent employees who are working in five stars hotels of Mugla Region in Turkey. In order that Mugla Region is one of the most popular summer destinations in Turkey, the number of tourist is considerable in summer times. Thus, hotels employ increasingly seasonal workers. According to figures from Turkish Ministry of Culture and Tourism, there are 42 five-star hotels in this region. A total of 870 surveys were distributed to seasonal and permanent employees. 237 seasonal and 112 permanent employees responded for a response rate of 40 % from 26 five-star hotels. Males comprised 72 % of the sample. The average age of participants was 29.52 years old (SD=7.24) ranging from 18 to 60 years and an organizational tenure of 4.83 years (SD=4.40) ranging from 1 to 23 years. 21.2% of the participants had a bachelors degree, 18, 9 % had college education, 41, 3% were high school graduates, and 18, 6% were primary school graduates.

Measures

Perceptions of HRM Practices A 26- item instrument was developed specially for this study to elicit employee perception towards a variety of HRM practices. On the basis of literature review the following scales were adopted with some adjustments “Employees’ Overall Perception of HRM Effectiveness” (Chang, 2005), “Relating Career Stages Attitudes towards HR Practices and Commitment” (Conway, 2004), “HRM Practice and Employee Attitudes: Different Measures-Different Results” (Edgar and Geare, 2005). Responses were made on a 6-point scale ranging from 1 (strongly disagree) to 6 (strongly agree). A description of the items in each scale is provided in Table 1.

Table 1: Description of Scales Used to Measure Perception towards HRM Practices

HRM Practices	Scale Definition	Number of Items	Cronbach's α
Recruitment-Selection	Recruitment and selection process are fair and planned.	4	0,846
Training-Development	Training opportunities are based on training needs of employees and provided organizational support	7	0,878
Performance Management	There is regular feedback on performance and guidance how performance can be improved	6	0,880
Compensation- Rewards	Compensation system is fair and adequately reflect contribution and ensure internal-external equity	6	0,757

Affective Commitment Affective commitment was measured using the 6-item scales developed by Meyer, Allen, and Smith. (Meyer et. al., 1993) Responses were made on a 6-point scale ranging from 1 (strongly disagree) to 6 (strongly agree). Sample items of these scales are "I would be very happy to spend the rest of my career with this organization". The Cronbach alpha for this scale in the present study was .923.

Employment Type One categorical dummy variable was created including seasonal work (1) and permanent employees (0) as the comparison group (Aiken and West, 1991).

Results

Validity Test of Perception of HRM Practices Scale The HRM practices scale represented a crucial measure in the research. Initially all 26 items were entered factor analysis using principal axis factoring and varimax rotation. Exploratory factor analysis was performed to examine the factor structure of the perception of HRM practices scales and select the items with high factor loadings. (KMO= 0.942) indicated that the correlation matrixes were suitable for factor analysis. Retaining all factors with (Andy filed s.640) eigenvalues should be greater than 1 and all loadings less than 0, 3 be suppressed. These assumptions resulted in the deletion of

questions 21, 22, 23 that factor loadings less than 0, 3. According to the results, four factors' eigenvalues were greater than one for the scale. The items clearly loaded on four separate factors (recruitment-selection, training- development, performance management, and compensation-salary) which explained 63,882 % of total variance.

Consequently, the exploratory factor analyses demonstrate that the scale performed as expected and yielded satisfactory results

Test of Hypotheses The hypothesized relationships were tested using correlations, independent t tests, multiple regression analyses and mediation test. Prior to analyses, the data was checked for the outlier that differs from the main trend of the data. Based on these results, seven participants' data were removed from the study, due to the extreme scores – those scores that were more than ± 3 standard deviations from the norm. (Hair et al, 1998) Also, checks of the theoretical assumptions underlying regression analysis were undertaken, including normality, linearity, and homoskedasticity. These assumptions were met. Descriptive statistics and intercorrelations of study variables are presented in Table 2. First, the correlations revealed that perception of HRM practices (recruitment-selection, training-development, performance management, compensation- salary) were positively related to affective commitment.

Table 2: Descriptive Statistics and Intercorrelations of Study Variables

Variable	M	SD	1	2	3	4	5	6
1-Gender	-	-	-					
2-Age	29,51	7,14	-0,147**	-				
3-Organizational Tenure	52,35	57,82	-0,085	0,553**	-			
4-Type of Contract	-	-	-0,143**	0,422**	-0,195**	-		
5-Recruitment-Selection	3,98	1,28	0,072	0,081	-0,031	-0,333*	-	
6-Training-Development	4,17	1,20	0,053	-0,026	0,027	-0,270*	0,503**	-
7-Performance Management	3,67	1,35	0,078	-0,037	-0,046	-0,022	0,572**	0,726**
8-Compensation-Salary	3,43	1,59	0,055	0,076	-0,028	-0,158	0,361**	0,513**
9-Affective Commitment	4,18	1,34	-0,011	0,076	0,136	-0,235**	0,477**	0,584**

Variable	7	8	9
1-Gender			
2-Age			
3-Organizational Tenure			
4-Type of Contract			
5-Recruitment-Selection			
6-Training-Development			
7-Performance Management	-		
8-Compensation-Salary	0,557	-	
9-Affective Commitment	0,556**	0,360**	-

N=349 *p<.05, **p<.01, Gender; 0=Male, 1=Female, 0=Permanent, 1=Seasonal

The mean scores for affective commitment according to type of contract are presented in Table 3. The independent t test revealed significant differences with respect to affective commitment, $F(1,347) = 1,768$, $p < 0,05$. An examination of mean scores shows that permanent employees have higher level of affective commitment when compared to seasonal employees. Therefore Hypotheses 1 was supported.

Table 3: Affective Commitment and Type of Contract

	Mean (SD)		F
	Permanent (n=112)	Seasonal (n=237)	
Affective Comm.	4,64	3,96	1,768**

*p<.05, **p<.01, ***p<.001,

Hypothesis 2 that indicates a mediation of perception of HRM practices on the relationship between contract type and affective organizational commitment was tested using Baron and Kenny's (1986) three-step procedure. Separate hierarchical regression analyses were conducted for each HRM practices. Training-development, recruitment-selection practices demonstrate partial mediating effect between contract type and affective organizational commitment.

The first condition stated by Baron and Kenny (1986) is that the independent variable is a significant predictor of the mediator. It was found a significant negative relationship between contract type and perception of training-development practices ($B = -.517, p < .01$). The second condition proposes that the independent variable is a significant predictor of the outcome variable. The results demonstrated that contract type was negatively related to affective organizational commitment ($B = -.736, p < .01$). Finally, the third condition states that the mediator is a significant predictor of the outcome variable, while controlling for the independent variable. As seen in the Table 4, when it was regressed affective organizational commitment on both contract type and training-development practices simultaneously, the effect of contract type continued to be significant ($B = -.697, p < .01$), accepting H2b.

Table 4: Summary of Hierarchical Regression Analysis: Mediation by Training- Development Practices Between Type of Contract and Affective Organizational Commitment

<i>Variables</i>	<i>Training- Development</i>	<i>Affective Org. Commitment</i>
<i>Step 1</i>		
<i>Control Variables</i>		
<i>Gender</i>	.135	.002
<i>Age</i>	-.009	.000
<i>Organizational Tenure</i>	.001	.003
ΔR^2	.020**	.019
<i>Step 2</i>		
<i>Direct Effect</i>		
<i>Contract Type</i>	-.517**	-.736**
ΔR^2	.050**	.053**
<i>Step 3</i>		
<i>Mediation Effect</i>		
<i>Contract Type</i>		-.697**
<i>Training-Development</i>		.648***
ΔR^2		.333***

$N=349$ * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$,

As seen in Table 5, it was found a significant negative relationship between contract type and perception of recruitment-selection practices ($B = -.288$, $p < .01$). The second condition proposes that the independent variable is a significant predictor of the outcome variable. The results demonstrated that contract type was negatively related to affective organizational commitment ($B = -.736$, $p < .01$). Finally, the third condition states that the mediator is a significant predictor of the outcome variable, while controlling for the independent variable. When we regressed affective organizational commitment on both contract type and recruitment-selection practices simultaneously, the effect of contract type continued to be significant ($B = -.592$, $p < .01$), accepting H2a.

Table 5: Summary of Hierarchical Regression Analysis: Mediation by Recruitment-Selection Practices Between Type of Contract and Affective Organizational Commitment

<i>Variables</i>	<i>Recruitment-Selection</i>	<i>Affective Org. Commitment</i>
<i>Step 1</i>		
<i>Control Variables</i>		
<i>Gender</i>	.242	.002
<i>Age</i>	.028	.000
<i>Organizational Tenure</i>	-.002	.003
ΔR^2	.022	.019
<i>Step 2</i>		
<i>Direct Effect</i>		
<i>Contract Type</i>	-.288**	-.736**
ΔR^2	.045**	.053**
<i>Step 3</i>		
<i>Mediation Effect</i>		
<i>Contract Type</i>		-.592**
<i>Recruitment-Selection</i>		.499***
ΔR^2		.218***

$N=349$ * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$,

Discussion

This study aims to compare affective commitment of seasonal and permanent employees. In line with the idea of Atkinson's flexible firm, periphery labor that means seasonal employees in this research is considered as earn less, get fewer additional benefits, and receive less training on the job compared to core labor (De Witte and Naswall, 2003). They have also higher levels of turnover intension,

absenteeism, and counterproductive behaviors. It's therefore hypothesized that seasonal employees have lower levels affective commitment than permanent employees. It was found that seasonal employees are less committed affectively to their organizations in this study. This result can be explained by short duration of their employment contract. They do not have enough time to be familiar with their organization, to internalize this organization's values and goals or demonstrate a strong desire to stay in that organization.

This study investigated the effects of HRM functions on affective commitment of seasonal and permanent employees. Training-development practices were found to be the best predictors of affective commitment for permanent and seasonal employees. Employees who receive training perceive that the organization values them as individuals and this leads to strong affective commitment. (Meyer and Allen, 1997)

.Permanent and seasonal employees' perceptions of performance management and compensation-rewards practices in their organizations have no statistically significant relationship with affective commitment. These findings of this study were inconsistent with those of previous research (e.g., Iverson et. al., 1992; Maxwell and Steele, 2003; Taylor, 1995; Natham et al., 1991). This result between performance management, compensation-rewards practices and affective commitment can be due to the organizations where data were gathered. Those organizations are seasonally opened; most of the employees are seasonal and leave their organizations after the season is over. Those circumstances make the performance management system informal. It seems reasonable that the performance management system does not make any contributions to affective commitment. Participants in this research are mostly blue collar employees and they work in the same region which leads to no difference in the compensation-reward systems of the organizations. Thus, it can be said that the compensation-reward system does not have any relation to affective commitment.

Seasonal employees' perception of recruitment-selection practices in their organizations was also found to contribute to the prediction of affective commitment. Recruitment and selection process is the most important HRM practices for achieving affective commitment (Mc gunnigle and Jameson, 2000). The use of realistic job previews, pre-entry factors and post entry factors have significant impacts on the affective commitment in the first six months after job entry (Iles et al., 1990). Seasonal employees are recruited especially from 3 months to six months. Thus, their affective commitment is affected by how hard the

organization works to make their recruitment and selection process congruent with reality through the kinds of information it provides.

According to the type of contract, the level of affective commitment of permanent and seasonal employees has differences. This is because of the fact that seasonal employees are not provided a range of benefits (e.g. health insurance, medical pensions) or good working conditions (e.g. job safety, training opportunities). They are hired for a specific period of time. When the season is over, their contracts end. These could result in lower emotional attachment to the organization. (Gallagher and Parks, 2001) Thus, the type of contract has a link to affective commitment.

Finally, this study examined the mediating effect of human resource practices on the relation between type of contract and affective organizational commitment. Training-development and recruitment-selection practices partially mediate the effect of the type of contract on affective commitment. Training development practices show that organizations give value to their employees and care for them regardless of their contract type. Organizations that are to fair with applicants during recruitment and selection procedures might be considered as more trustworthy and supportive which is crucial for affective commitment.

Among the limitations of this research are that all variables were examined using self report measures. This raises the possibility that relationships found among the variables investigated reflect shared response bias. Second, it cannot draw any conclusions about the direction of causality. Third, employees in five star hotels were studied and the result may not be generalized for other segments of the hospitality sector. Fourth, this study was completed in Mugla, Turkey; the results may be carefully interpreted and applied to other international hospitality sectors. Future research could benefit from using moderating effects such as perceived organizational, supervisor support etc.

Conclusion An important contribution of this study is that the affective commitments of seasonal employees that are rarely studied are affected by perception of HRM practices. Training-development and recruitment-selection practices have the potential to affect the level of affective commitment of seasonal employees. This kind of research can be helpful in HR policy formulation for the hospitality sector to identify the best HRM practices which are contributive towards increasing the level of seasonal employees' affective commitment.

References

- Ainsworth, S. and Purss A., (2009), "Same Time, Next Year? Human Resource Management and Seasonal Workers", *Personnel Review*, Vol.38 No.2, pp. 217-235.
- Allen, N. and Meyer, J. (1996), "Affective, Continuance, Normative Commitment to the Organization: An Examination of Construct Validity", *Journal of Vocational Behavior*, Vol.49 No.3, pp. 252-276.
- Arthur, J. B. (1994), "Effects of Human Resource Systems on Manufacturing Performance and Turnover", *Academy of Management Journal*, Vol.37 No.3, pp. 670-687.
- Barlett, K. R. (2001), "The Relationship between Training and Organizational Commitment: A Study in the Health Care Field", *Human Resource Development Quarterly*, Vol.12 No.4, pp. 335-352.
- Breaugh, J. A. (1983), "Realistic Job Previews: A Critical Appraisal and Future Research Directions", *Academy of Management Review*, Vol.8 No.4, pp. 612-619.
- Buchko, A.A (1993), "The Effects of Employee Ownership on Employee Attitudes: An Integrated Casual Model and Path Analysis Journal of Management Studies", Vol.30 No.4, pp. 633-657.
- Chang, E. (2005), "Employee's Overall Perception of HRM Effectiveness", *Human Relations*, Vol.58 No.4, pp. 523-544.
- Conway, E. (2004) "Relating Career Stage to Attitudes Towards HR Practices and Commitment: Evidence of Interaction Effects?", *European Journal Work and Organizational Psychology*, Vol.13 No.4, pp. 417-446.
- Coyle-Shapiro, J. and et.al. (2002), "Using Profit Sharing to Enhance Employee Attitudes: A Longitudinal Examination of The Effects on Trust and Commitment", *Human Resource Management*, Vol.41 No.4, pp. 423-439.
- Edgar, F.and Geare, A. (2005), "HRM Practices and Employee Attitudes: Different Measures-Different Results", *Personnel Review*, Vol.34 No.5, pp.534-549.
- De Witte, H. and Naswall K. (2003), "Objective vs Subjective' Job Insecurity: Consequences of Temporary Work for Job Satisfaction and Organizational Commitment in Four European Countries", *Economic and Industrial Democracy*, Vol.24, No.2, pp.149-188.
- Field, A. (2009), *Discovering Statistics Using SPSS*, (3rd ed.). California/Sage Publications,
- Fletcher, C. (2001), "Performance Appraisal and Management: The Developing Research Agenda", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Vol. 74 No.4, pp. 473-487.
- Gallagher, D. and Parks J. L. (2001) "I Pledge Thee My Troth.....Contingently Commitment and the Contingent Work Relationship", *Human Resource Management Review*, Vol.11 No.2, pp. 181-208.
- Hair, J. and et.al. (1998), *Multivariate Data Analysis* (5th ed.). New Jersey/Prentice Hall International.
- Iles, P. and et.al., (1990), "HRM Practices and Employee Commitment: Possibilities, Pitfalls, Paradoxes", *British Journal of Management*, Vol. 1 No.2, pp.147-157.
- Iverson, R. D. and Buttigeng, D. (1999), "Affective, Normative and Continuance Commitment: Can the Right Kind of Commitment Be Managed", *Journal of Management Studies*, Vol.36 No.3, pp. 307-333.
- Jolliffe, L. and Farnsworth R. (2003) "Seasonality in Tourism Employment: Human Resource Challenges", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 15 No.6, pp. 312-316.
- Kalleberg, A. (2001) "Organizing Flexibility: The Flexible Firm in a New Century, *British Journal of Industrial Relations*, Vol. 39 No.4, pp. 479-504.
- Kinnie, N. and et. al. (2005), "Satisfaction with HR Practices and Commitment to the Organization: Why One Sizes Does Not Fit All", *Human Resource Management Journal*, Vol.15 No.4, pp 9-29.

- Lautsch, B. (2002), "Uncovering and Explaining Variance in the Features and Outcomes of Contingent Work", *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 56 No.1, pp. 23-43.
- Lee, C. and Moreo, P. J. (2007), "What do Seasonal Lodging Operators Need to Know About Seasonal Workers?", *International Journal of Hospitality Management*, Vol.26 No.1, pp.148-160.
- Maxwell, G. and Gordon S. (2003), "Organizational Commitment: A Study of Managers in Hotels", *International Journal of Contemporary Hospital*, Vol.15 No.7, pp. 362-369.
- McGunningle, P. and Jameson, S. (2000), "HRM in UK Hotels: A Focus on Commitment", *Employee Relations*, Vol.22 No.4, pp. 403-422.
- Meyer, J and Smith C. (2000), "HRM Practices and Organizational Commitment: Test of A Mediation Model", *Canadian Journal of Administrative Sciences*, Vol.17 No.4, pp.319-331.
- Meyer, J. and Allen, N. (1991), "A Three Component Conceptualization of Organizational Commitment", *Human Resource Management Review*, Vol.1 No.1, pp. 61-89.
- Meyer, J.and Allen, N. (1997), *Commitment in the Workplace Theory, Research and Application*, London/Sage Publication.
- Natham, B. and et.al. (1991), "Interpersonal Relations as a Content for the Effects of Appraisal Interviews on Performance and Satisfaction: A Longitudinal Study", *Academy of Management Journal*, Vol. 34 No.2, pp. 352-369.
- Shawn de Raaf, et.al. 2003. "Seasonal Work and Employment Insurance Use, Perspectives", *Perspectives*, Social Research and Demonstration Corporation, pp.31-37
- Tannenbaum, S. I. and et.al. (1991) "Meeting Trainees' Expectations: The Influence of Training Fulfillment on the Development of Commitment, Self Efficacy and Motivation" *Journal of Applied Psychology*, Vol.76 No.6, pp. 759-769.
- Tansky, J.W. and Cohen, D. J. (2001), "The Relationship between Organizational Support, Employee Development and Organizational Commitment: An Empirical Study", *Human Resource Development Quarterly*, Vol.12 No.3, pp.315-326.
- Tansky, J. W. and et. al. (1997), "The effect of Demographics, Work Status and Relative Equity on Commitment: Looking among Part time Workers, *Canadian Journal of Administrative Sciences*, Vol.14 No.3, pp. 315-326.
- Taylor, S. and et. al. (1995), "Due Process in Performance Appraisal: A Quasi-Experiment in Procedural Justice", *Administrative Science Quarterly*, Vol.40 No.4, pp. 495-523.
- Witt, L. A. and et.al. (2001), "The Interactive Effects of Procedural Justice and Exchange Ideology on Supervisor-Rated Commitment", *Journal of Organizational Behavior*, Vol.22 No.5, pp. 505-515.
- Zeytinoglu, I.U. and et.al. (2009) "Flexibility: Whose Choice is it Anyway?", *Industrial Relations*, Vol. 64 No.4, pp.555-574.

BİR ÇALIŞMA ALANI OLARAK KARIYERİN SOSYOLOJİ VE PSİKOLOJİ DİSİPLİNLERİNDEKİ TEMELLERİ

K. Övgü ÇAKMAK OTLUOĞLU*

ÖZET

Bir çalışma alanı olarak kariyer, sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, ekonomi, siyaset bilimi, tarih ve coğrafya disiplinlerince ele alınan bir konudur. Kariyerin, bu disiplinlerin yanı sıra insan kaynakları yönetimi kapsamında da ele alındığı görülmektedir. İnsan kaynakları yönetiminde bir çalışma alanı olarak kariyer temellerini, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinde kariyer üzerine yapılmış olan çalışmalardan almaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda kariyerin, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerindeki temelleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer, İnsan Kaynakları Yönetimi, Sosyoloji, Psikoloji.

ABSTRACT

THE ROOTS OF CAREER FIELD IN THE DISCIPLINES OF SOCIOLOGY AND PSYCHOLOGY

Many disciplines including psychology, sociology, social psychology, anthropology, economy, political science, history and geography have contributed to the careers field. Along with these disciplines, career is also studied in the field of human resource management. Career, as a research field in human resource management, is based on the studies in the disciplines of sociology and psychology. This study investigates the roots of career in the disciplines of sociology and psychology.

Keywords: Career, Human Resource Management, Sociology, Psychology.

1. Giriş

Kariyer, en temel anlamıyla kişinin yaşamı boyunca üstlendiği iş rollerinin bir sıralaması olarak tanımlanmaktadır (Granrose, 1995: s. 5). 1900'lü yılların başlarından beri sosyal bilimler başlığı altında yer alan psikolojiden sosyal psikolojiye, sosyolojiden antropolojiye, ekonomiden siyaset bilimine, tarihten

* Dr., İstanbul Üniversitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı (ovgu@istanbul.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, No. 1, (Nisan 2014)

coğrafyaya kadar hemen hemen bütün disiplinlerce incelenen kariyerin (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 14), bir çalışma alanı olarak insan kaynakları yönetimi kapsamında ise ancak 1970'li yılların başlarından itibaren ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Buna göre 1970'li yılların başlarında yönetim-organizasyon alanında en saygın bilimsel dergilerden biri olan *Academy of Management* tarafından gerçekleştirilen kongrelerde, kariyer ile ilgili informal oturumların yapılmaya başlandığı ve Donald Super'ın önderliğinde bir dizi informal kariyer seminerlerinin düzenlendiği belirtilebilir. Bu oturum ve seminerlerin, 1970'li yılların sonlarına doğru insan kaynakları yönetimi alanındaki akademisyenleri kariyer konusunda çalışmaya teşvik ettiği görülmektedir. Tüm bu gelişmeler sonucu, 1980'li yılların başlarından itibaren kariyerin, insan kaynakları yönetimi kapsamında da artık tam anlamıyla ayrı bir çalışma alanı olarak ele alınmaya (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 13) ve insan kaynakları sistemlerinin bir parçası (Adamson, Doherty, Viney, 1998: s. 254) olarak görülmeye başlandığı ifade edilebilir.

İnsan kaynakları yönetimi kapsamında kariyer konusuna, örgütler ve kişiler arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılması açısından yaklaşılmakta ve bu doğrultuda örgütler ve kişilerin zaman içinde nasıl etkileşime geçtiklerine odaklanılmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi alanında kariyer konusu temellerini, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinde kariyer üzerine yapılmış olan çalışmalardan almaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda kariyerin, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerindeki temelleri incelenecektir. Bir çalışma alanı olarak kariyerin sosyoloji ve psikoloji disiplinlerindeki temellerinin incelenmesi, kariyer olgusunun insan kaynakları yönetimi alanında nasıl ele alındığının anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

2. Kariyer Konusunun Sosyoloji Disiplinindeki Temelleri

Sosyoloji disiplininin temel çalışma alanı toplumsal ilişkilerdir ve en basit tanımıyla sosyoloji, kendini toplumu anlamaya adanmış bir bilim dalıdır (Delanty, 2007). Sosyoloji disiplini, kişileri her biri ayrı birer kurumsal ortama işaret eden politik, ekonomik, dini, ailevi v.b. kolektif rollerinde inceler ve bu kurumsal ortamlardaki gelenek ve ilkeleri araştırır. Bu doğrultuda iş ve kariyerin de sosyolojinin ilgilenmekte olduğu kurumsal ortamlardan biri olduğu ifade edilebilir (Hotchkiss, Borow, 1996: s. 281).

Sosyoloji disiplininin temel çalışma alanının toplum olduğu göz önüne alındığında, bu disiplin çerçevesinde kariyer konusuna daha makro bir açıdan yaklaşıldığı görülmektedir. Buna göre sosyoloji disiplininin, kişilerin toplumsal düzeydeki hareketlerini tanımlayan, yönlendiren ve kısıtlayan toplumsal düzen ve

kültürel normlar gibi birtakım yapısal güçlerin, kişilerin çalıştıkları kurumlardaki davranışlarını nasıl şekillendirdikleri ile ilgilendiği belirtilebilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 15).

Sosyoloji disiplininde, meslek seçimi ve istihdam ile ilgili konuların daha çok toplumsal tabakalaşmaya dahil edilmiş bir şekilde ele alındığı (Hotchkiss, Borow, 1996: ss. 281-336) ve kariyer konusunda yapılan ilk çalışmalarda kariyer kavramının genellikle “*meslek*” etiketi altında incelendiği dikkat çekmektedir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 15).

Sosyoloji disiplininde bir çalışma konusu olarak kariyere, Durkheim, Weber ve Hughes gibi ünlü sosyologların yapmış oldukları çalışmaların temel oluşturdukları görülmektedir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 16). Kariyer konusunun sosyoloji disiplindeki temellerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, özellikle bu üç teorisyenin kariyer literatürüne katkılarının açıklanması gerekmektedir.

2.1. Durkheim’in Katkıları

Geçmişten günümüze sosyoloji literatürü incelendiğinde, kariyer konusunun temellerinin Durkheim’in çalışmalarına kadar uzandığı görülmektedir. Aslında Durkheim’in yapmış olduğu çalışmalarında kariyer kavramından açıkça söz etmediği gözlemlense de toplumda işbölümü, aşırı uzmanlaşma ve meslek gruplarına ilişkin çalışmalarının doğrudan doğruya kariyer ile ilgili olduğu ve kariyer literatürüne temel hazırladığı ifade edilebilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: ss. 16-17).

Sosyoloji disiplininin kurucularından olan Durkheim, sosyolojinin diğer kurucuları gibi toplumda dönüşüme neden olan değişikliklerle ilgilenmiş ve bu doğrultuda endüstrileşmenin toplumu nasıl etkilediğini incelemiştir (Giddens, 2009: s. 101). Buna göre Durkheim, toplum endüstrileştikçe toplumsal birliğin kurulmasına ilişkin temellerin de değişeceğini ve kişilerin de aşırı uzmanlaşmaya doğru gideceğini ileri sürmüştür. Durkheim endüstrileşme öncesindeki geleneksel toplumlarda, toplumsal birliğin toplum üyelerinin ortak norm, değer yargıları ve davranışsal beklentileri doğrultusunda kurulduğunu ifade ederken, endüstrileşme sonrasında ise bu düzenin bozulduğunu belirtmektedir. Durkheim bunun nedenini, endüstrileşmenin beraberinde getirdiği kentleşme ve göçlerin farklı normları, değer yargıları, dini inançları ve kültürleri olan kişileri bir araya getirmesi olarak açıklamaktadır. Başka bir deyişle Durkheim’a göre endüstrileşme sonrası ortak değer yargıları, normlar ve dini inançlar yerlerini toplumda işbölümüne bırakmış ve toplumsal birlik,

işbölümünün kişileri birbirlerine bağımlı hale getirmesi ile kurulmaya başlamıştır (Moore, Gunz, Hall, 2007: ss. 16-17). Ancak Durkheim işbölümü kavramını, bir işletme veya endüstride yer alan üretim süreçlerindeki görevlerin paylaşımı anlamındaki teknik işbölümünden daha geniş bir bakış açısıyla ele almış ve bu kavramı toplumdaki mesleki yapılaşma olarak tanımlamıştır (Giddens, 2009: s. 101). Durkheim'ın toplumda işbölümüne ilişkin çalışmasının, toplumsal düzeyden örgütsel düzeye aktarılabilmesi için kariyer literatürüne katkıda bulunduğu belirtilebilir. Buna göre Durkheim'ın toplumda işbirliği üzerine olan düşüncelerinin, kariyer teorisyenlerine örgütsel grupların birliğini sağlama ve örgüt normlarını geliştirmede kariyer sınırları ve iş kapsamının oynadığı rolü hatırlatma açısından yararlı olduğu ifade edilmektedir (Moore, Gunz, Hall, 2007: ss. 16-17).

Durkheim'ın kariyer literatürü ile bağdaştırılabilecek bir başka çalışması ise aşırı uzmanlaşmaya ilişkin görüşleridir. Durkheim aşırı uzmanlaşmanın topluma eşitsizlik getirdiği takdirde, toplumsal birliği tehdit eden bir unsur olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda Durkheim, işbölümü ve aşırı uzmanlaşma nedeniyle kapitalist sınıfın her geçen gün toplum içindeki statüsünün arttığını ve bu sınıfın çocuklarına miras olarak refah ve zenginliğin yanı sıra sosyal ilişkiler, iyi okullara gitme ve iş kurma gibi olanaklar bıraktığını da belirtmektedir. Bu da doğuştan yetenekleri olduğu halde o sınıfa ait olmayan kişilerin, hak ettikleri yerlere gelememeleri ile sonuçlanmaktadır. Kariyer açısından konuya yaklaşıldığında bu durum, kişilerin toplumda ve örgütlerde önceden belirlenmiş kariyer yollarını takip etmeleri ve bu nedenle de kısıtlı kariyer olanaklarına sahip olmaları şeklinde açıklanabilir (Ryan, 2007). Durkheim, aşırı uzmanlaşmaya ilişkin bu görüşlerini her ne kadar 19. yüzyılda ortaya koymuş olsa da bu düşüncelerinin, günümüzde kariyer alanında önemli bir konu olma niteliği taşıyan sosyal sermaye (social capital) konusuna temel oluşturduğu ifade edilebilir (Portes, 1998: ss. 1-24).

2.2. Weber'in Katkıları

Sosyoloji disiplininde kariyer literatürüne temel oluşturan çalışmalar yapan bir başka teorisyenin ise Weber olduğu görülmektedir. İktisattan sosyolojiye birçok alanda eser veren Weber'in, tıpkı Durkheim'ın çalışmalarında olduğu gibi aslında hiçbir çalışmada doğrudan ve açık bir şekilde kariyer terimini kullanmamasına rağmen özellikle bürokrasi üzerine olan çalışmasının hem doğrudan hem de dolaylı olarak kariyer literatürüne temel hazırladığı ifade edilebilir. Buna göre Weber'in ideal bürokrasi üzerine olan çalışmasının, kariyer konusunun kavramsallaştırılmaya başlandığı ilk çalışmalardan biri olduğu ileri sürülmektedir (Moore, Gunz, Hall, 2007: ss. 16-17).

Weber'in ideal bürokrasi modelinde memurların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Weber'in memurların işe alınmaları ve örgütlerde ilerlemelerine ilişkin görüşlerinin, "bir veya en fazla iki örgütün hiyerarşi kademelerinde dikey ilerlemeler" şeklinde tanımlanan bürokratik/örgütsel kariyer kavramına temel hazırladığı ve hatta bu doğrultuda Weber'in bürokratik/örgütsel kariyer kavramının kurucusu olduğu belirtilmektedir (Mayrhofer, v.d., 2004: s. 473). Çünkü Weber'in ideal bürokrasi modeli, işgörenlere çalıştıkları örgütlerde uzun dönemli istihdam vaat eden tahmin edilebilir bir kariyer yolu sunmaktadır (Evans, Rauch, 1999: s. 751). Buna göre Weber'in bürokrasiye ilişkin çalışmasının, kariyer literatürüne kariyer yolları, iş kapsamı ve örgütsel-mesleki tanınma gibi konularda katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Weber'in ayrıca kariyer literatürüne en ilginç katkısı, bürokrasinin kişilere etkinlik, istikrar ve prosedür adaleti sağlamasına rağmen aynı zamanda kişilerin özgürlük ve gelişimlerini tehdit eden bir unsur olduğunu da belirtmesidir. Weber'in bu düşünceleri, kariyer literatürüne kişinin kariyer gelişimi ihtiyacı ile örgütün istikrar, devamlılık ve güvenilirlik ihtiyaçları arasında bir uyumsuzluk olması şeklinde yansıtılabilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: ss. 17-19).

2.3. Hughes'un Katkıları

Hughes'un çalışmalarının kariyer literatüründe çok önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Hatta Hughes, bir çalışma alanı olarak kariyerin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Buna göre sosyoloji disiplininde, formel bir kavram olarak kariyeri ele alan ve kariyer teriminden açıkça bahseden ilk teorisyenin Hughes olduğu ifade edilebilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 19).

Hughes'un yaptığı çalışmalarda, kariyeri kimi zaman "iş" ve "örgüt"ten bağımsız olarak ele aldığı görülmektedir. Buna göre Hughes'un kariyere daha geniş bir perspektiften yaklaştığı belirtilebilir (Barley, 1989: s. 45). Hughes 1937 yılında yapmış olduğu çalışmasında, bu durumu kendi cümleleriyle şu şekilde ifade etmektedir:

"Toplumumuzda kariyerler genellikle sadece işler açısından ele alınmaktadır. İşler, kişinin kurumsal yapıdaki can alıcı bağlantılarıdır. Ancak kariyer, sadece iş hayatındaki profesyonel başarıların bir sıralaması olarak görülmemelidir. Kişinin yaşamında önem teşkil eden başka hususlar da vardır. Bir meslekte kariyer sahibi olmak kadar bir hobide de kariyer sahibi olunabilir." (Barley, 1989: s. 46.)

Ancak Hughes'un kariyeri bu şekilde geniş bir perspektiften ele alması, zamanla diğer sosyologlar tarafından eleştirilmiş ve kariyerin sadece işle bağlantılı olarak tanımlanması gerektiği ileri sürülmüştür. Örneğin Wilensky 1961 yılında

yapmış olduğu çalışmasında kariyeri, bir prestij hiyerarşisindeki iş rollerinin az veya çok tahmin edilebilir bir sıralaması olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda kariyer ile ilgili çalışma yapan çoğu sosyologun da kariyeri güç veya prestij hiyerarşisinde iş rollerinin bir sıralaması olarak tanımladıkları görülmektedir (Barley, 1989: ss. 45-47).

Hughes'un kariyer literatürüne yaptığı en önemli katkılardan birisi ise kariyerin objektif ve sübjektif olmak üzere iki boyutunun bulunduğunu belirtmesidir. Objektif kariyer, tanımlanabilir pozisyon, unvan ve statülerle ifade edilirken, kişinin kariyerine ilişkin kendi tecrübeleri de sübjektif kariyer olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle sübjektif kariyer, kişinin kariyerini nasıl anlamlandırıdığına ilişkindir (Barley, 1989: s. 49).

3. Kariyer Konusunun Psikoloji Disiplinindeki Temelleri

Psikoloji, davranışların altında yatan nedenleri ve bilişsel süreçleri anlamaya çalışan sosyal bir bilim dalıdır (Gerrig, Zimbardo, 2008: s. 4). Başka bir deyişle psikoloji disiplininin temel ilgi alanı insandır (Davey, 2004: s. 1). İnsana özgü pek çok konu ile ilgilendiği görülen psikolojinin ele aldığı konulardan birinin de kişilerin yaşamlarında büyük bir yer tutan iş ve kariyer konuları olmasının hiç de şaşırtıcı bulunmaması gerektiği ifade edilebilir (Cox, 1981: s. 487). Ancak temel çalışma konusu insan davranışı olan psikolojinin insana özgü pek çok farklı konu ile ilgilenmesi, psikoloji disiplinin kendi içinde birtakım alt disiplinlere ayrılmasına neden olmuştur (Bernstein, v.d., 2006: s. 3). Kariyerin de özellikle psikolojisi disiplininin birer alt disiplinini oluşturan meslek ve gelişim psikolojisinde ele alındığı görülmektedir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 11). Bu doğrultuda bir çalışma alanı olarak kariyerin ilk olarak meslek psikolojisindeki (vocational psychology) temellerinden söz edilecek, daha sonra ise gelişim psikolojisindeki (developmental psychology) temelleri üzerinde durulacaktır.

3.1. Kariyer Konusunun Meslek Psikolojisindeki Temelleri

Uygulamalı psikolojinin bir alt disiplinini oluşturan meslek psikolojisinin çalışma konusunu, meslek davranışı ve bu davranışın yaşam boyu gelişimi oluşturmaktadır. Meslek psikolojisinin, okul çağındaki gençlere meslek seçimlerinde yön göstermek ve çalışma yaşamları sırasında iş değiştirmek durumunda kalan yetişkinlere yardım etmek gibi iki temel ilgi alanı olduğu görülmektedir (Savickas, 2006: s. 851). Bu doğrultuda meslek psikolojisinde, kariyer kavramının genellikle “yuvarlak bir deliğe kare bir çivi çakamazsın” sözünü vurgulayan uyum metaforu (career as fit) temel alınarak açıklandığı belirtilebilir

(Inkson, Amudson, 2002: s. 102).

Meslek psikolojisinde, sosyoloji disiplininde olduğu gibi kariyer konusunda yapılan ilk çalışmalarda kariyer kavramının genellikle “*meslek*” etiketi altında incelendiği (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 15) ve ortaya atılan teorilerde meslek teriminin zamanla yerini kariyer terimine bıraktığı görülmektedir Savickas, 2006: s. 851).

Meslek psikolojisinde bir çalışma konusu olarak kariyere, Parsons ve Holland’ın yapmış oldukları çalışmaların temel oluşturdukları ifade edilebilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 24). Bu nedenle kariyer konusunun meslek psikolojisindeki temellerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla özellikle bu iki teorisyenin kariyer literatürüne katkıları açıklanacaktır.

3.1.1. Parsons’un Katkıları

Parsons’un 20. yüzyılın başlarında yapmış olduğu çalışmaların, kariyer literatürüne çok önemli katkılarının olduğu görülmektedir. Buna göre Parsons’un, Hughes’un kariyer konusuna ilişkin sosyoloji disiplininde oynadığı katalizör rolünün benzerini psikoloji disiplininde yerine getiren kişi olduğu ifade edilebilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 24). Parsons, 1908 yılında Boston’da dünyadaki ilk formel meslek bürosunu (vocation bureau) kurarak meslek danışmanlığının tohumlarını atmış ve aynı zamanda Mesleki Rehberlik Hareketinin (Vocational Guidance Movement) de kurucusu olmuştur (Hartung, Blustein, 2002: s. 41). Parsons, kurmuş olduğu meslek bürosunun amaçlarını; genç kişilere meslek seçimlerinde, kendilerini mesleklerine hazırlamalarında ve başarı getiren kariyerler inşa etmelerinde yardım etmek olarak sıralamakta ve meslek bürosunun bir başka amacını ise ister genç ister yaşlı olsun durumlarını düzeltmek ve ekonomik refahlarını arttırmak isteyen ve bu amaçla danışmanlık bekleyen herkese yardım etmek olarak açıklamaktadır (Jones, 1994: s. 288). Parsons’un *Meslek Seçimi* (Choosing a Vocation) adlı eserinin, kariyer konusunda yaptığı tek çalışması olmasına rağmen, büyük yankı uyandırdığı görülmektedir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 24). Meslek seçiminin kişinin yaşamındaki en önemli kararı olduğunu ileri süren Parsons, bu seçimi kişinin kendisini tanıyıp, yapmak istediği işle ilgili bilgi toplaması sonucunda gerçekleştirmesi gerektiğini vurgulamıştır (Hartung, Blustein, 2002: s. 42). Bu doğrultuda Parsons, kişinin vereceği kararın rastgele veyahut şans eseri değil de rasyonel ve mantıklı bir zemine oturması gerektiğini ileri sürmektedir (Jones, 1994: s. 292).

Parsons’un kurduğu bu model, kariyer kararı almaya ilişkin oluşturulan ilk

formel modeldir (Hartung, Blustein, 2002: s. 42) ve kişi-çevre uyumu (person-environment fit) kuramının da temelini oluşturmaktadır (Fouad, 2007: s. 546). Zamanla “kariyer geliştirme” olarak adlandırılmaya başlanan (McDonald, Hite, 2005: s. 419) mesleki rehberliğin babası unvanını taşıyan (McDaniels, 1994: s. 327) Parsons, meslek psikolojisi alanında da kariyer teorisinin kurucusu olarak görülmektedir.

Ancak günümüzde Parsons’un ileri sürdüğü gibi kişinin, bir kereliğine mahsus mesleğini seçerek sürekli o meslek ve örgütte kalabilmesine dair koşullar bulunmamaktadır. Kişiler, iş hayatına girdikten sonra pek çok kez iş, meslek ve örgütlerini değiştirmek durumunda kalabilmektedirler (McDaniels, 1994: s. 328). Günümüzde meydana gelen bu değişikliklere rağmen, Parsons’un yirminci yüzyılın başlarında ortaya koyduğu tüm bu paradigmaların, kariyer geliştirme uygulamalarının evriminde önemli birer kilometre taşı oldukları belirtilebilir (Herr, 2001: s. 201).

3.1.2. Holland’ın Katkıları

Meslek psikolojisinde kariyere ilişkin en dikkat çekici çalışmalardan birini de Holland’ın yapmış olduğu görülmektedir. Buna göre Holland’ın, 1959 yılında geliştirmiş olduğu kişilik özellikleri ve meslekler arasındaki ilişkiye dair teorisinin büyük yankı uyandırdığı ifade edilebilir. Holland bu teorisiyle, meslek seçimine ilişkin o zamana dek yapılan bütün çalışmalarla kendi çalışmasını bütünleştirmiş ve gelecekte bu konuyla ilgili olarak yapılabilecek çalışmalara da ışık tutmuştur. Holland’ın teorisinin, aynı zamanda mesleki ilgi alanları ve kariyere ilişkin karar alma, ilgi alanları envanterleri oluşturma, mesleki bilgiyi organize etme, kariyer gelişimi için danışmanlık ve kariyer eğitimi programları gibi konulara ilişkin de önemli bir bilgi kaynağı olduğu belirtilebilir (Savickas, Gottfredson, 1999, s. 1). Ayrıca Holland’ın teori ve tipolojilerinin, kariyere ilişkin araştırma alanlarının temelini oluşturduğu da ileri sürülmektedir (Gottfredson, 1999: s. 24).

Holland’ın teorisinde, kişilik özellikleri ile meslek seçimleri arasında bir ilişki kurduğu görülmektedir. Holland bu ilişkiyi, mesleki ilgi alanlarının kişiliğin bir yönünü oluşturduğu savından yola çıkarak geliştirmiştir (Hogan, Blake, 1999: s. 42). Kişi-çevre uyumunu (person-environment fit) temel alan (Gottfredson, Richards Jr., 1999: s. 57) Holland’ın teorisinin, en yaygın olarak kullanılan ve araştırılan kişi-çevre uyumu teorilerinden biri olduğu belirtilmektedir. (Fouad, 2007: s. 546). Buna göre Holland’ın, kişilerin çalıştıkları ortamlar ile kişilikleri arasında bir uyumsuzluk söz konusu olduğu takdirde bunun, memnuniyetsizlik, istikrarsız

kariyer yolları ve düşük performansla sonuçlanacağını ifade ettiği ve teorisinde altı kişilik tipi belirlediği gibi, bunlara paralel altı tane de idealize edilmiş iş çevresi belirlediği görülmektedir. Bu kişilik tipleri ve iş çevreleri, gerçekçi kişilik tipi-gerçekçi iş çevresi, araştırmacı kişilik tipi/iş çevresi, sanatkâr kişilik tipi/iş çevresi, sosyal kişilik tipi/iş çevresi, girişimci kişilik tipi/iş çevresi, geleneksel kişilik tipi/iş çevresi olarak sıralanmaktadır (Holland, 1996: ss. 397-398).

Meslek psikolojisine ilişkin literatür incelendiğinde, çoğu teorisyenin kişilikleri sınıflandırdığı ancak iş çevrelerini sınıflandırmadığı fark edilmektedir. Holland'ın iş çevrelerini de sınıflandırarak literatüre önemli bir katkıda bulunduğu ifade edilebilir (Gottfredson, Richards Jr, 1999: s. 57). Sonuç olarak Holland teorisinde, örgütsel bir çerçeve sunmuş ve yirmi binden fazla mesleğin bulunduğu günümüz koşullarında iş çevrelerini altı ideal tipolojiyle ortaya koyarak, basit, mantıklı ve faydacı bir örgütsel çerçeveye oturtmuştur (Rayman, Atanasoff, 1999: s. 115). Holland'ın bu modelinin, karmaşık meslekler dünyasını basitleştirme ve daha kolaylıkla yorumlamada yararlı ve önemli bir araç olduğu belirtilebilir (Campbell, Borgen, 1999: s. 99).

Holland'ın kariyer literatürüne önemli bir başka katkısı ise sözünü ettiği kişilik tiplerini ölçmek için çeşitli ölçekler geliştirmesidir. Bu ölçekler, Mesleki Tercihler Envanteri (Vocational Preferences Inventory) ve Öz Yönelim Araştırması (Self-Directed Search) olarak sıralanmaktadırlar (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 33). Ayrıca Holland'ın kariyer kararsızlığına (career indecision) ilişkin çalışmasının kariyer literatürüne yapmış olduğu en önemli katkılarının biri olduğu ifade edilmektedir (Osipow, 1999: s. 153). Buna göre Holland, 1970'li yıllarda mesleki kimlik (vocational identity) kavramını ortaya atmış ve bununla ilgili bir de envanter geliştirmiştir. 1985 ve 1997 yıllarında üstünde yaptığı değişikliklerle güncellediği kavramın, araştırmacılar tarafından da kabul gördüğü belirtilmektedir. Holland'ın mesleki kimlik envanterini, meslek seçiminde kararsız olan kişiler için geliştirdiği ifade edilebilir. Kavrama bu adı vermesinin nedeni, yaptığı araştırmalar sonucunda meslek seçiminde kararsız olan kişilerin aynı zamanda kendi yetenekleri ve karar verme becerileri hakkında da memnuniyetsiz ve kuşku dolu kişiler olduğunu görmesidir. Mesleki Kimlik Envanterinin, kariyer kararı alma, mesleki refah ve meslek seçiminde yardıma ihtiyaç duyma gibi sorunların çözümüne de büyük ölçüde yarar sağladığı (Gottfredson, 1999: ss. 17-24) ve meslek psikologlarının kariyerlerine ilişkin kararsızlık çeken kişilere yardımcı olmalarına rehberlik ettiği de belirtilmektedir (Osipow, 1999: s. 148). Holland'ın, kariyer literatürüne yaptığı tüm bu katkıların yanı sıra 1973 yılında yayınlanan *Mesleki Seçimler Yapma* (Making Vocational Choices) başlıklı eserinin meslek psikolojisinde en çok atıf alan

eser olduğu (Savickas, Gottfredson, 1999: s. 2) ve de Amerika ekonomisinde yer alan hemen hemen her işi ele aldığı Holland'ın *Mesleki Kodlar Sözlüğü*'nü (Dictionary of Holland Occupational Codes) yazdığı da görülmektedir (Holland, 1996: s. 397).

3.2. Kariyer Konusunun Gelişim Psikolojisindeki Temelleri

Bir çalışma alanı olarak kariyer, meslek psikolojisinin yanı sıra psikolojinin bir diğer alt disiplini olan gelişim psikolojisinden de temellerini almaktadır (Feldman, 1989, s. 135). Meslek psikolojisinde, kariyerin statik ve kişinin seçimine dayanan bir olgu olarak incelenmesinin aksine, gelişim psikolojisinde kariyerin dinamik ve zamanla olgulaşan bir süreç olarak ele alındığı görülmektedir (Inkson, Amudson, 2002: s. 103).

Gelişim psikolojisinde de sosyoloji ve meslek psikolojisinde olduğu gibi kariyer konusunda yapılan ilk çalışmalarda kariyer kavramının genellikle “*meslek*” etiketi altında incelendiği (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 15) ve ortaya atılan teorilerde meslek teriminin zamanla yerini kariyer terimine bıraktığı görülmektedir (Savickas, 2006: s. 851).

Gelişim psikolojisinde bir çalışma alanı olarak kariyere, Levinson, Super, Schein ve Driver'in yapmış oldukları çalışmaların temel oluşturdukları ifade edilebilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 24). Bu nedenle kariyer konusunun, gelişim psikolojisindeki temellerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla özellikle bu dört teorisyenin kariyer literatürüne katkıları açıklanacaktır.

3.2.1. Levinson'ın Katkıları

Levinson'ın Yetişkin Gelişimi Teorisinde (Adult Development Theory), iş ve kariyer kavramlarının önemli bir rol oynadıkları görülmektedir (Cytrynbaum, Crites, 1989: s. 74). Bu teorisine göre Levinson, yetişkin gelişimi evrelerini, 22 yaşından önceki dönemi kapsayan yetişkinlik öncesi (preadulthood) evresi, 17-45 yaşları arasındaki dönemi kapsayan ilk yetişkinlik (early adulthood) evresi, 40-65 yaşları arasını kapsayan orta yetişkinlik (middle adulthood) evresi, 60-80 yaşları arasını kapsayan geç yetişkinlik (late adulthood) evresi ve 80 yaş ve daha üstü dönemi kapsayan daha da geç yetişkinlik (late late adulthood) evresi olarak sıralamaktadır (Levinson, 1986: ss. 3-13). Levinson teorisinde, kariyer gelişimi sürecini ayrı bir süreç olarak incelememiş ancak kariyer ve iş gelişiminin kişinin yaşamında genç yetişkinlik ve orta yetişkinlik evrelerinde önemli olduğunu belirtip

kendi teorisiyle bütünleştirerek ele almıştır. (Cytrynbaum, Crites, 1989: s. 82). Buna göre Levinson, ergenlik ve genç yetişkinlik arası bir geçiş dönemi olan ilk yetişkinlik evresinin evlilik kararı, meslek seçimi ve yaşam tarzının belirlenmesi gibi önemli kararları içerdiğini ileri sürmekte ve kişiler için bu dönemde kariyer ve meslekleriyle ilgili konuların önem kazandığını ifade etmektedir. (Cytrynbaum, Crites, 1989: s. 82).

Levinson'ın teorisinde üzerinde durduğu ve kariyer literatürüne yaptığı önemli katkılardan birisi de mentorluktur. Levinson'ın mentorluğun kişinin kariyer gelişiminde önemli hususlardan biri olduğunu belirttiği görülmektedir (Molloy, 2005: s. 536).

3.2.2. Super'ın Katkıları

Super'ın 1957 yılında geliştirmiş olduğu Kariyer Evreleri Teorisinin (Career Stages Theory), kariyer literatüründeki en önemli teorilerden birisi olduğu belirtilmektedir. Super'ın teorisi kariyer evreleri ve yaşın, kişinin iş performansı ve işine ilişkin tutumları üzerine olan etkilerini incelemektedir. Osipow 1996 yılında yapmış olduğu çalışmasında, Super'ın bu kavramsal modelinin kariyer evrelerine ilişkin o döneme dek geliştirilen en iyi teori olduğunu iddia etmiştir (Smart, 1998: s. 379).

Super'ın Kariyer Evreleri Teorisi, bir kişinin yaşamı boyunca dört evreden geçerek kariyerini şekillendireceğini ileri sürer. Bu evreler, 14-24 yaşları arasındaki dönemi kapsayan keşfetme evresi, 24-44 yaşları arasındaki dönemi kapsayan kurma evresi, 45-60 yaşları arasındaki dönemi kapsayan sürdürme evresi ve 61 yaş üstünü kapsayan çözülme evresi olarak sıralanmaktadır. Super, kişinin yaşamı boyunca bu dört evreden sırasıyla geçeceğini ve her bir evrede kariyeriyle ilgili farklı süreçlerle karşılaşacağını ileri sürmüştür. (Sverko, 2006: s. 789). Super'a göre kişi, iş ve meslek seçimini keşfetme evresinde gerçekleştirirken, keşfetme evresinde bulduğu işte kalıcı olmaya kurma evresinde çalışacaktır. Super ayrıca kişinin sürdürme evresinde iş yaşamında kurduğu istikrarı korumaya çalışacağını, çözülme evresinde ise emekli olarak aktif istihdam ayrılacağını belirtmektedir (Smart, 1998: s. 382):

Super bu teorisini, biyolojik yaşam döngüsü üzerine inşa etmiştir (Dalton, 1989: ss. 91-92). Ancak literatür incelendiğinde, Super'ın teorisinin en çok eleştirilen yönlerinden birisinin, kariyer evrelerini kronolojik bir şekilde yaşlara göre belirlemesi olduğu görülmektedir. Çünkü günümüzde sürekli olarak işten çıkarmalar ve iş değiştirmelerle karşı karşıya kalan işgörenlerin çoğunun hayatında

kariyer evresi-yaş ilişkisi artık önemli bir rol tutmamaktadır (Smart, 1998: s. 380). Super'ın bu eleştiriler üzerine, 1990 yılında çalışmasını güncellediği ve kariyer evreleri arasındaki geçişin kişinin kronolojik yaşına göre değil de kişiliği ve yaşamında yer alan olaylara göre gerçekleşeceğini ileri sürdüğü görülmektedir (Smart, Peterson, 1997: s. 359). Super ve arkadaşları, ayrıca Super'ın ileri sürdüğü kariyer evrelerini ölçen Kariyer Gelişimi Envanterini (Career Development Inventory) de geliştirmişlerdir (Savickas, 1994: ss. 54-63).

3.2.3. Schein'in Katkıları

Schein'in Kariyer Çıparları Teorisinin (Career Anchors Theory), kariyer literatüründe çok önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kariyer Çıparları Teorisi, Schein'in 1978 yılında MBA programından mezun olan kırk dört kişinin kariyer geçmişlerini incelediği 10-12 sene süren boylamsal bir çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır (Dalton, 1989: s. 93) Bu çalışma sonucu Schein, kişinin sahip olduğu durağan kariyer kimliğini, kariyer çıpası (career anchor) olarak adlandırmış (Feldman, Bolino, 1996: s. 89) ve kariyer çıparlarının sadece ve sadece kişi, meslek ve hayat deneyimi kazandıkça oluşacağını ifade etmiştir (Schein, 1996: ss. 80-81). Hatta Schein, kişinin kariyer çıpasının, çalışmaya başlamasından itibaren beş ile on yıl içerisinde gelişmeye başlayacağını da iddia etmektedir (Van Vuuren, Fourie, 2000: s. 16). Schein'e göre kişiler, çalışma yaşamlarında karşı karşıya kalacakları terfi, işten çıkarma veyahut da coğrafi hareketlilik gibi durumlar sonucunda kariyer çıparlarının neler olduğunu anlayacaklardır. Bu doğrultuda Schein, kişinin öz benliği bir kez oluştuğunda bunun durağan bir hale, başka bir deyişle bir "çıpa" haline geleceğini belirtmekte ve çoğu kişinin de kariyerleri, kişisel gelişimleri ve aileleriyle ilgili konularda seçim yapmak durumunda kalana kadar kariyer çıparlarının neler olduklarına dair bilgi sahibi olamayacaklarını ileri sürmektedir (Schein, 1996: ss. 80-81).

Kariyer Çıparları Teorisi, her bir bireyin sadece bir tane kariyer çıpası olacağı temel varsayımına dayanır. Kişinin hayatında bir kariyer çıpası belirgin değilse, Schein bunun nedenini kişinin önceliklerini belirleyerek seçim yapabilecek derecede yeterli deneyim yaşamamış olması şeklinde açıklamaktadır. (Feldman, Bolino, 1996: s. 92).

Schein, bir kişinin kariyer çıpasının oluşmasını aşağıda sıralanan üç unsura bağlamaktadır: (Feldman, Bolino, 1996: s. 89).

- Kişinin gerçek iş ortamlarında elde ettiği gerçek başarılarına dayanan gerçek yeteneklerini fark etmesi
- Kişinin gerçek iş görevlerine dayanan gerçek güdü ve ihtiyaçlarını fark etmesi
- Kişinin çeşitli işlerdeki norm ve değerlere ilişkin gerçek tepkilerine dayanan gerçek tutum ve değerlerini fark etmesi

Bu üç unsur doğrultusunda Schein, kariyer çıpalarına ilişkin 1978 yılında gerçekleştirmiş olduğu ilk çalışmasında beş tane kariyer çıpası belirlemiştir. Bunlar, teknik/fonksiyonel yetkinlik (technical/functional competence), yönetsel yetkinlik (general managerial competence), güvence ve istikrar (security/stability), otonomi ve bağımsızlık (autonomy/indepedence), girişimci yaratıcılık (entrepreneurial creativity) çıpaları olarak sıralanmaktadır. 1987 ve 1990 yıllarında yapmış olduğu çalışmalarında ise bu beş tane kariyer çıpasına ek olarak toplumsal bir olaya kendini adama (service or dedication to a cause), saf meydan okuma (pure challenge) ve yaşam tarzı (life style) olmak üzere üç tane daha kariyer çıpası belirlediği görülmektedir (Schein, 1996: s. 80).

Schein, bu kariyer çıpalarının bir kez oluştuğunda bir daha değişmeyeceğini belirtmektedir. Ancak çıpa terimi, sıfır gelişim veya değişikliğe de işaret etmez. Buna göre Schein, kariyer çıpasının oluşmasında bir hareketliliğin olduğunu ancak bunun tesadüfi olmadığını ifade etmektedir. Schein'e göre kariyer çıpalarındaki önemli değişiklikler, büyük çaba ve gerçek iş deneyimleri gerektirir ve bu değişiklikler de sıklıkla gerçekleşmez (Feldman, 1989: s. 137).

Schein'in bu çalışmasının, kariyer alanında araştırma yapan akademisyenlerin durağan kariyer kimliğinin yani kariyer çıpasının nasıl gelişeceğini kavramsallaştırmalarında ve bu süreci ilk meslek seçiminden nasıl ayırt edeceklerini saptamalarında önemli bir yol göstericidir. Çünkü Schein'in çalışması, mesleğin ilk kez seçimi ve kariyer kimliğinin oluşması süreçleri arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır. Meslek seçimi üzerine olan çoğu çalışma, genç yetişkinlerin mesleklerini neleri sevip neleri sevmediklerine karar vermeleri doğrultusunda seçeceklerini ileri sürer. Schein ise bunun tersine durağan kariyer kimliğinin yani kariyer çıpalarının, kişinin ilgi alanları, yetenekleri ve değer yargılarının bütünleşmesi sonucu ortaya çıkacağını belirtmektedir. Ayrıca meslek seçimi üzerine olan literatür, genç yetişkinlerin gerçek çalışma koşullarında bulunmadan, sadece bu çalışma koşullarına ilişkin varsayımlar yürüterek kariyer ve mesleklerini seçeceklerini vurgularken, Schein ise bu görüşün tersine kariyer çıpalarının sadece ve sadece gerçek çalışma koşullarındaki gerçek görev ve

deneyimler sonucu meydana geleceğini ileri sürmektedir. Başka bir deyişle meslek seçimi üzerine olan çalışmalar, kişinin mesleğini seçmesi ile sona ererken, Schein'in çalışması ise belirli bir meslekteki çeşitli kariyer yollarına işaret etmektedir (Feldman, Bolino, 1996: s. 90).

Schein'in Kariyer Çıpaları Teorisi, her ne kadar gelişim psikolojisi alanına dahil edilse de bu çalışmanın tamamen kişiye odaklanmak yerine sosyolojik olguları da göz önüne aldığı görülmektedir (Yarnall, 1998: s. 56). Bu nedenle Schein'in teorisinin, sosyoloji ve psikoloji disiplinleri arasında bir köprü kurduğu, bu anlamda da kariyer literatürü açısından büyük önem taşıdığı ifade edilebilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 26)

3.2.4. Driver'ın Katkıları

Driver'ın kariyer ve kariyere ilişkin konularda, araştırmacıların düşünme biçimlerini şekillendirmeye yardımcı olan en önemli teorisyenlerden biri olduğu görülmektedir (De Janasz, 2007: s. 325). Driver'ın Kariyer Kalıpları Modeli (Career Patterns Model), her ne kadar gelişim psikolojisinde incelenen bir model olsa da aslında hem kişisel hem de örgütsel boyutlara odaklandığı ifade edilebilir (Dalton, 1989: s. 94). Buna göre Driver'ın modelinin, kişilerin kariyerlerine ilişkin ihtiyaçları ile örgütlerdeki kariyer fırsatlarının eşleştirilmesine katkıda bulunan bir model olduğu belirtilmektedir. Driver kariyer kalıbını, kişinin kariyerine ilişkin düşüncelerinin altında yatan kavramsal veya bilişsel bir yapı olarak tanımlamıştır. Bu bilişsel yapı, kişi için kariyerinin ne anlama geldiğini tanımlar (Coetze, Euder, 2002: s. 54). Driver'ın modelinde, geçişimli (transitory), istikrarlı durum (steady-state), doğrusal (linear) ve spiral (spiral) kariyer kalıpları olmak üzere dört kariyer kalıbı belirlediği görülmektedir. Ancak Driver bu kariyer kalıplarından, istikrarlı durum (steady state) kariyer kalıbının adını, 1980 yılında yaptığı çalışmasında uzman (expert) kariyer kalıbı olarak değiştirmiştir (Sundby, Derr, 2007: s. 333).

Driver'ın belirlemiş olduğu kariyer kalıplarına ilişkin örnekler de verdiği görülmektedir. Buna göre Driver, geçişimli kariyer kalıplarının, becerileri bir işten başka bir işe kolaylıkla transfer edilebilen genellikle yarı kalifiye işgörenler için uygun olduğunu belirtirken, uzmanlık kariyer kalıbına örnek olarak da doktor ve berberleri göstermektedir. Uzmanlık kariyer kalıbına olan sahip kişilerin, çalışma yaşamları boyunca başka örgütlere geçebileceklerini ancak uzmanlıkları açısından aynı alanda kalacaklarını da ifade etmiştir. Ayrıca işletme yöneticilerinin, genellikle doğrusal kariyer kalıbına sahip olduklarını, danışman ve yazarlar gibi proje temelli çalışan kişilerin ise spiral kariyer kalıbına örnek teşkil ettiklerini belirtmiştir

(Woodd, 1999, s. 25). Kariyer Kalıpları Modelindeki uzmanlık ve doğrusal kariyer kalıplarının, kariyer literatürüne hakim olduğu göz önüne alındığında, Driver'ın da kariyer literatürüne katkıları daha net bir şekilde anlaşılmaktadır (Ismail, 2009, s. 177). Ancak Driver'ın modelinin de sadece erkek işgörenlere odaklandığı ve kadın işgörenleri göz ardı ettiği için eleştirildiği görülmektedir. Çünkü bu model, 20. yüzyılın sonlarına doğru beyaz ırka mensup, Amerikalı erkek işgörenler üzerinde çalışılarak geliştirilmiştir (Isaaksson, v.d., 2006: s. 480). Her ne kadar bu modelin, sadece erkek işgörenlere uygun olduğu ileri sürülse de bu sava karşı çıkarak geçişimli ve spiral kariyer kalıplarının kadınlara uyarlanabilir olduğunu iddia edenlerin de bulunduğu görülmektedir (Ismail, 2009, s. 177).

4. Meslek ve Gelişim Psikolojilerinin Kariyere Bakış Açısındaki Farklılıklar

Meslek ve gelişim psikolojisinin, psikolojinin alt disiplinleri olmalarına rağmen kariyer konusuna farklı açılardan yaklaştıkları görülmektedir. Buna göre meslek psikolojisinde, insan doğası ve kariyerlerin daha durağan bir yapıda ele alındığı ve kişi-iş uyumunun vurgulandığı ifade edilebilir. Gelişim psikolojisinde ise kariyere daha dinamik ve zamanla olgunlaşan bir süreç olarak yaklaşılmaktadır (Moore, Gunz, Hall, 2007, s. 15).

5. Sosyoloji ve Psikolojinin Kariyere Bakış Açısındaki Farklılıklar

Sosyoloji ve psikoloji birbirlerinden farklı disiplinler olarak kariyer konusuna da farklı açılardan yaklaşmışlardır. Sosyolojide, psikolojiden farklı olarak kişilerin işlerini seçmedikleri işlere seçildikleri vurgulanır. Bu doğrultuda sosyolojide, kişilerin seçimlerinin kısıtlı olduğu düşünülür ve bu kısıtlamalar ölçülmeye çalışılır. Kişilerin kariyerlerine ilişkin karar verme süreçleriyle psikolojideki gibi ilgilenilmez (Hotchkiss, Borow, 1996: s. 282).

Psikolojide, genellikle kişinin seçim yapma aşamasında kaderi üzerinde değişken de olsa potansiyel bir kontrolü olduğu varsayılır. Sosyolojide ise kişilerin kariyer hayallerini kısıtlayan kurumsal piyasa güçleri daha çok vurgulanır. Psikoloji ve sosyolojide, neden sonuç ilişkisinin de farklı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Psikolojide tutumlar, hayaller, ilgi alanları ve kişilik özelliklerinin, kariyer seçimlerini nasıl etkilediği ile ilgilenilirken, sosyolojide ise formel kurallar, informal normlar, arz talep dengeleri gibi unsurların kişilerin kariyerlerini nasıl şekillendirdiği ile daha çok ilgilenilmektedir (Hotchkiss, Borow, 1996: s. 282). Psikolojide kariyerlerin kişilerin tutumları ve ilgi alanları açısından ele alındığı görülürken, sosyolojide ise konunun toplumsal rol ve göreceli statüler açısından

incelendiği ifade edilebilir. (Arthur, 2008: s. 167).

6. İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Bir Çalışma Konusu Olarak Kariyer

İnsan kaynakları yönetiminde bir çalışma alanı olarak kariyer temellerini, yukarıda da bahsedilmiş olduğu gibi sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinde kariyere ilişkin yapılmış olan çalışmalardan almıştır (Arthur, 2008: s. 166). Ancak her iki disiplinde, kariyer kavramının farklı açılardan ele alındığı ve yapılan çalışmaların birbirleriyle nadiren örtüştükleri dikkat çekmektedir (Moore, Gunz, Hall, 2007: ss. 13-38). Ortaya çıkan bu farklılığın en önemli nedeni, sosyoloji disiplininde kariyer konusunun toplumsal düzeyde analiz edilmesiyle, psikoloji disiplininde bireysel analiz düzeyinde ele alınmasıdır. Bu doğrultuda bireysel ve toplumsal analiz düzeylerinin arasında kalan örgütsel düzeye odaklanılmasının ise insan kaynakları yönetimi alanında gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Bireylerin kariyerlerini örgütler vasıtasıyla gerçekleştirdikleri göz önüne alındığında, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinde ikinci plana atılan örgütsel düzeyin insan kaynakları yönetimi alanında incelenmesi önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Moore, Gunz, Hall, 2007: ss. 42-43). Bu doğrultuda insan kaynakları yönetimi alanında kariyer konusu işlenirken sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinden beslenildiği ve bu disiplinlerde ortaya konan teorilerin örgütsel düzeye aktarılmasına çaba gösterildiği ileri sürülebilir. Başka bir deyişle insan kaynakları yönetimi kapsamında kariyer olgusunun, örgütsel süreçlerle nasıl bağdaştırılabileceği üzerinde durulmuştur.

Özetle, insan kaynakları yönetimi alanında bir çalışma konusu olarak kariyerin sosyolojik ve psikolojik temelleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Kişi ve kariyer eşleştirmesinde, kişi-çevre uyumu teorisinden yola çıkılarak meslek psikolojisine atıf yapılmaktadır. Bu doğrultuda insan kaynakları yönetimi alanında yapılan çalışmalarda, doğru işe doğru kişinin seçilmesi ve işgörenlerin kariyerlerinin kişi-çevre uyumu doğrultusunda yönlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.
- Hughes'un objektif kariyer tanımı temel alınmaktadır. Bu nedenle örgütsel kariyer sistemlerinin, tanımlanabilir pozisyon, unvan ve statüler üzerine kurulması gerektiği vurgulanmaktadır.
- Weber'in bürokrasiye ilişkin çalışmasından hareketle, kariyer yollarının oluşturulmasına önem verilmektedir. Yine Weber'in düşünceleri temel alınarak, kişi-örgüt hedeflerinin kariyer yönetimi vasıtasıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

- Parsons'un ileri sürmüş olduğu mesleki rehberlik olgusu, kariyer danışmanlığı şeklinde kariyer yönetimi faaliyetleri içinde hayat bulmaktadır.
- Levinson'ın üzerinde durmuş olduğu mentorluk olgusu, kariyer yönetimi faaliyetlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Kariyer, disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Bu doğrultuda kariyer olgusunun, sosyal bilimler başlığı altında sıralanan psikolojiden sosyal psikolojiye, sosyolojiden antropolojiye, ekonomiden siyaset bilimine, tarihten coğrafyaya kadar hemen hemen bütün disiplinlerce incelenen bir konu olma niteliği taşıdığı belirtilebilir (Moore, Gunz, Hall, 2007: s. 14). Bu disiplinlerin, kariyere ilişkin konuları farklı açılardan ele aldıkları ve bu doğrultuda her birinin kariyere ilişkin farklı tanımlar, kavramlar, varsayımlar ve yöntemler ortaya koydukları görülmektedir (Collin, 1998: s. 413). Kariyerin söz konusu disiplinlerin yanı sıra insan kaynakları yönetimi kapsamında da ele alınan bir olgu olduğu ifade edilebilir. İnsan kaynakları yönetiminde bir çalışma alanı olarak kariyer temellerini, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinde kariyer üzerine yapılmış olan çalışmalardan almaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda kariyerin, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerindeki temelleri incelenmiştir. Bir çalışma alanı olarak kariyerin sosyoloji ve psikoloji disiplinlerindeki temellerinin incelenmesinin, insan kaynakları yönetimi alanında kariyer olgusunun nasıl ele alındığının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ADAMSON, S., DOHERTY, J. N., CLAIRE, V. (1998). "The Meanings of Career Revisited: Implications for Theory and Practice", *British Journal of Management*, 9 (4), ss. 251-259.

ARTHUR, M. B. (2008). "Examining Contemporary Careers: A Call for Interdisciplinary Inquiry", *Human Relations*, 61 (2), ss. 163-186.

BARLEY, S. R. (1989). "Careers, Identities, and Institutions: The Legacy of the Chicago School of Sociology", *Handbook of Career Theory*, Editörler: M. B. Arthur, D. T. Hall, B. S. Lawrence, Cambridge University Press, Canada, ss. 41-65.

BERNSTEIN, D. A. v.d. (2006). *Psychology*, 7. Baskı, Houghton Mifflin Company, Boston.

CAMPBELL, D. P., BORGES, F. H. (1999). "Holland's Theory and The Development of Interest Inventories", *Journal of Vocational Behavior*, 55 (1), ss. 86-101.

COETZE, M. EUDER, A. S. (2002). "The Relationship between Career Patterns and Personality Types", *SA Journal of Industrial Psychology*, 28 (1).

COLLIN, A. (1998). "New Challenges in the Study of Career", *Personnel Review*, 27 (5), ss. 412-425.

COX, T. (1981). "Work and Working Environment", *The Structure of Psychology*, Editörler: C. I. Howarth, W. E. C. Gillhan, George Allen&Unwin, London, ss. 487-498.

CYTRYNBAUM, S. CRITES, J. O. (1989). "The Utility of Adult Development Theory in Understanding Career Adjustment Process", *Handbook of Career Theory*, Editörler: M. B. Arthur, D. T. Hall, B. S. Lawrence, Cambridge University Press, Canada, ss. 66-85.

DALTON, G. W. (1989). "Developmental Views of Careers in Organizations", *Handbook of Career Theory*, Editörler: M. B. Arthur, D. T. Hall, B. S. Lawrence, Cambridge University Press, Canada.

DAVEY, G. (2004). "Introduction", *Complete Psychology*, Editor: G. Davey, Bookpoint Ltd., Oxon.

DELANTY, G. (2007). "Sociology", *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Editor: G. Ritzer, Wiley-Blackwell Publications.

EVANS, M. G., GUNZ, H. P., JALLAND, R. M. (1999). "Downsizing and the Transformation of Organizational Career Systems", *Management*, Vol: 2, No: 3, ss. 127-148.

FELDMAN, D. C. (1989). "Careers in Organizations: Recent Trends and Future Directions", *Journal of Management*, 15 (2), ss. 135-156.

FELDMAN, D. C., BOLINO, M. C. (1996). "Careers within Careers: Reconceptualizing the Nature of Career Anchors and their Consequence", *Human Resource Management Review*, 6 (2), ss. 89-112.

FOUAD, N. A. (2007). "Work and Psychology: Theory, Research, and Applications", *Annual Review of Psychology*, 58, ss. 543-564.

GERRIG, R. J., ZIMBARDO, P. G. (2008). *Psychology and Life*, 18. Baskı, Pearson Education Inc., Boston.

GIDDENS, A. (2009). *Sociology*, 6. Baskı, Blackwell Publications, 2009.

GOTTFREDSON, G. D. (1999). "John L. Holland's Contribution to Vocational Psychology: A Review and Evaluation", *Journal of Vocational Behavior*, 55 (1), ss. 15-40.

GOTTFREDSON L. S., RICHARDS, J. M. Jr. (1999). "The Meaning and Measurement of Environments in Holland's Theory", *Journal of Vocational Behavior*, 55 (1), ss. 57-73.

GRANROSE, C. S. (1995). "A Model of Organizational Careers in National Contexts", *Journal of Asian Business*, 11 (3), ss. 5-25.

HARTUNG, P. J., BLUSTEIN, D. L. (2002). "Reason, Intuition, and Social Justice: Elaborating on Parsons's Career Decision-Making Model", *Journal of Counseling and Development*, 80, ss. 41-47.

- HERR, E. L. (2001). "Career Development and Its Practice: A Historical Perspective", *The Career Development Quarterly*, 49 (3), ss. 196-211.
- HOGAN, R., BLAKE, R. (1999). "John Holland's Vocational Typology and Personality Theory", *Journal of Vocational Behavior*, 55 (1), ss. 41-56.
- HOLLAND, J. L. (1996). "Exploring Careers with A Typology: What We Have Learned and Some New Directions", *American Psychologist*, 51 (4), ss. 397-406.
- HOTCHKISS, L., BORROW, H. (1996). "Sociological Perspective on Work and Career Development", *Career Choice and Development*, 3. Baskı, Editörler: D. Brown, L. Brooks, v.d., Jossey-Bass Publishers, San Francisco, ss. 281-336.
- INKSON, K., AMUDSON, N. E. (2002). "Career Metaphors and their Application in Theory and Counselling Practice", *Journal of Employment Counselling*, 39 (3), ss. 98-108.
- ISAAKSSON, K., v.d. "Women's Career Patterns in Sweden: A Life Event Approach", *Community, Work & Family*, 9 (4), ss. 479-500.
- ISMAIL, M. (2009). "The Gendered Nature of Careers: Evidence from a Malaysian University", *The Journal of International Management Studies*, 4 (2), ss. 175-184.
- JONES, L. K. (1994). "Frank Parsons's Contribution to Career Counselling", *Journal of Career Development*, 20 (4), ss. 287-294.
- LEVINSON, D. J. (1986). "A Conception of Adult Development", *American Psychologist*, 41 (1), ss. 3-13.
- MAYRHOFER, W., v.d. (2004). "Careers and Human Resource Management-A European Perspective", *Human Resource Management Review*, 14 (4), ss. 473-498.
- MCDANIELS, C. (1994). "Frank Parsons: His Heritage Leads Us into the 21st Century", *Journal of Career Development*, 20 (4), ss. 327-332.
- MOLLOY, J. C. (2005). "Development Networks: Literature Review and Future Research", *Career Development International*, 10 (6/7), ss. 536-547.

MOORE, C., GUNZ, H., HALL, D. T. (2007). "Tracing the Historical Roots of Career Theory in Management and Organizational Studies", *Handbook of Career Studies*, Editörler: H. Gunz, M. Peiperl, Sage Publications, 2007, ss. 13-38.

OSIPOW, S. H. (1999). "Assesing Career Indecision", *Journal of Vocational Behavior*, 55 (1), ss. 147-154.

PORTES, A. (1998). "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", *Annual Review Sociology*, 24, ss. 1-24.

RAYMAN, J., ATANASOFF, L. (1999). "Holland's Theory and Career Intervention: The Power of The Hexagon", *Journal of Vocational Behavior*, 55 (1), ss. 114-126.

RYAN, M. T. (2007). "Division of Labor", *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Editor: G. Ritzer, Wiley-Blackwell Publications.

SAVICKAS, M. L. (1994). "Measuring Career Development: Current Status and Future Directions", *Career Development Quartely*, 43 (1), ss. 54-63.

SAVICKAS, M. L. (2006). "Vocational Psychology", *Encyclopedia of Career Development*, Vol: 2, Editörler: J. H. Greenhaus, G. A. Callanan, Sage Publications, California.

SAVICKAS, M. L., GOTTFREDSON, G. D. (1999). "Holland's Theory (1959-1999): 40 Years of Research and Application", *Journal of Vocational Behavior*, 55 (1), ss. 1-4.

SCHEIN, E. H. (1996). "Career Anchors Revisited: Implications for Career Development in 21st Century", *Academy of Management Executive*, 00 (0), ss. 80-88.

SMART, R. M. (1998). "Career Stages in Australian Professional Women: A Test of Super's Model", *Journal of Vocational Behavior*, 52 (3), ss. 379-395.

SMART, R. M., PETERSON, C. (1997). "Super's Career Stages and the Decision to Change Careers", *Journal of Vocational Behavior*, 51 (3), ss. 358-374.

SVERKO, B. (2006). "Super's Career Development Theory", *Encyclopedia of Career Development*, Editörler: J. H. Greenhaus, G. A. Callanan, Vol: 2, Sage Publications, California, ss. 789-792.

SUNDBY, D., DERR, C. B. (2007). "Michael Driver: A Career Life to Remember", *Career Development International*, 12 (4), ss. 328-340.

VUUREN, L. J. V., FOURIE, C. "Career Anchors and Career Resilience: Supplementary Constructs?", *Journal of Industrial Psychology*, 26 (3), ss. 15-20.

WOODD, M. (1999). "The Move Towards A Different Career Pattern: Are Women Better Prepared Than Men For A Modern Career?", *Women in Management Review*, 14 (1), ss. 21-28.

YARNALL, J. (1998). "Career Anchors: Results of an Organizational Study in the UK", *Career Development International*, 3 (2), ss. 56-61.

DETAINEE CONDITIONS IN AUSTRALIA: 1996-2001

Onur ŞARAPLI*

ABSTRACT

Refugee conditions in Australia have been a major concern of Australian society. There are many reasons why refugee conditions are not improved in the country. The practice of immigration and citizenship laws by the John Howard¹Government since the federal election in 1996 won by his Liberal Party is under surveillance. In this study, the Australian Federal Government approach against asylum seekers is one of the issues that will be analyzed. Increasing reactions between social groups and international organizations against the policy makers will shape the direction of this study. Opinions of some authors on this issue, reasons for illegal migration, immigration facts in Australia, a comparison of Australian and Swedish refugee policies, child refugees and conditions of detention centres in 1990s are the parts of this research.

Keywords: Asylum Seekers in Australia, Refugee, Immigration, Detention Centre.

ÖZET

AVUSTRALYA'DA TUTUKLU MÜLTECİLERİN DURUMU: 1996-2001

Avustralya'daki mültecilerin içinde bulundukları ağır koşullar Avustralya toplumunun gündemindedir. Ülkede sığınma talebinde bulunan insanların içinde bulundukları bu koşulların iyileştirilmemesinin sebepleri vardır. Başbakan John Howard'ın 1996 yılında kazanmış olduğu federal seçimlerden sonra göçmenlik ve vatandaşlık kanunlarının uygulamaları takip edilmektedir. Yapılan bu çalışmada, Avustralya Federal Hükümeti'nin sığınma talebinde bulunanlara karşı yaklaşımı da incelenmektedir. Bunun dışında, sosyal gruplar ve uluslararası organizasyonlar tarafından kanun yapanlara karşı yükselen tepkiler de bu çalışmanın yönünü belirlemektedir. Bu araştırmada, 1990'lı yıllarda bazı otoritelerin bu konu hakkındaki görüşleri, yasadışı göçmenliğin sebepleri, göçmenlik unsurları, Avustralya ve İsveç'in mülteci politikalarının karşılaştırılması, çocuk mülteciler ve gözaltı merkezlerindeki koşullar gibi konular yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avustralya'da Sığınmacılar, Mülteci, Göçmenlik, Gözaltı Merkezi.

* Öğretim Görevlisi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İletişim Fakültesi
(onur.sarapli@uni.sydney.edu.au)

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, No. 1, (Nisan 2014)

¹ John Howard, Prime Minister from 11.03.1996 to 03.12.2007

Introduction

Globalizations, the implication of migration and refugee conditions formed Australia's agenda where citizenship is a final step of individuals' lives. Immigration laws have consistently been criticized since the 1990s, but especially in today's society. In the past, debate in the Western World showed an increasing temper of social and political groups against governments. Protests have been organized by activists in order to emphasize the increasing anger in society against the general attitudes of governments all around the world. Some reforms were regulated to decrease the amount of public reaction, but the lack of the practice of those policies became a critical point in the Australian society. Australia and Sweden are two nations developing their social and economic stabilities based on their own specific immigration and humanitarian immigration programs. Since the Australian Federal Government signed and adopted the human rights convention, the country has been and is still under the United Nations' surveillance. Even the local organizations have evidence that in previous years Australia did not obey the international law and breached its responsibilities against its detainees.

Reasons for Illegal Migration

Many scientific data have been collected and studies have been done in previous years regarding the illegal migration that Australian immigration officials have long been facing by international organizations. James Jupp is the director of Centre for Immigration and Multicultural Studies in the Demographic and Social Research Institute at the Australian National University and he is the Executive Director of the Academy of the Social Science in Australia (From Australian National University website). He has published numerous texts on immigration and multicultural affairs. In one of his publications "*Exile or Refugee, the Settlement of Refugee, Humanitarian and Displaced Immigrants*", he generally makes an observation on the causes of refugee situations. According to Jupp (1994), there are four significant points:

1. "Post-Second World War resettlement of displaced persons unwilling to return to their homelands because these were under foreign occupation or unacceptable dictatorships arising from the post war power situation." (Jupp, 1994, p: 16)
2. "More recent escapes from totalitarian or dictatorial regimes." (Jupp, 1994, p: 16)
3. "Ethnic and religious minorities subject to persecution or discrimination by majority nationalist/religious regimes. These have included Middle Eastern Christians, Russians from China, Sri Lanka Tamils and Fiji Indians. It is arguable that many overseas Chinese, while not claiming refugee status, are also emigrating

under other programs because of real or perceived discrimination in some Asian countries.” (Jupp, 1994, p: 16)

4. “Victims of civil and international warfare. These constitute by far the bulk of the seventeen million current enumerated by the UN, most notably those fleeing Afghanistan and Ethiopia.” (Jupp, 1994, p: 16-17)

In contrast, every individual in the world has the right to seek protection from all sorts of persecution and this is not a privilege, but a right of an individual (Vision Australia, 2005). There are still many people living in bondage in the world (Fowler, J., Che, N. & Fowler, L., 2010, p: 1).

Immigration Facts in Australia

There are some other facts closely related to Australia’s refugee policy. Frank Brennan (2002), the Associate Director of the Jesuit Social Justice Centre pleads that, Australia continues to annually receive between 70,000 and 80,000 new migrants from all around the world. The Howard Government located 12,000 places for those who want to come under the humanitarian visa category, but only 9960 visa applications were approved by the Australian Immigration Department (p: 11-12). According to Brennan (2002), some countries do not have migration programs but they offer protection to asylum seekers (p: 35). He continues his observation by reporting that the Australian Federal Government dropped the number of refugees by slashing its UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) contribution from 14 billion dollars to 7 billion dollars per annum (p: 35).

Conditions in Detention Centres

There is a report prepared by the Ombudsman. His aim is to investigate and to examine the situation of detainees held in State Correctional Facilities, the policies and procedures established by The Department of Immigration and Multicultural Affairs (DIMA) under the Migration Act 1958. What was discovered by the Ombudsman in detention centres was crucial, and recommendations were also made to improve the requirements of transfers of detainees from one place to another which has caused anger in the society. He expresses that:

“Although a transfer to prison is a serious decision and is meant to occur only as a last resort, evidence shows that when transfers of immigration detainees are made their welfare is not always monitored closely. In addition, detainees are not always given notice of the reasons for their transfer, nor is the counselling process consistently followed as required under DIMA policy. Despite the

recommendations made in this office's 1995 report, DIMA has still not reached clear agreements with the relevant State and Territory correctional authorities to ensure that appropriate lines of accountability, processes and standards of care are established." (Ombudsman, March 2001, p: 2)

In that report there are many other observations and recommendations; for example, even though minimal processing may generate complications, the interesting point is the real samples which show what kind of circumstances the detainees and asylum seekers are facing. The co-operation of the department and ACM (Australasian Correctional Management) should lead to the development of strategies for accurate programs which deal with detainees. The strategies, which include staff training, focus on stopping the existing conflicts, dealing with stressful detainees and handling tough behaviours (p: 7).

Whereas the same Ombudsman receives a complaint about the transfer of detainees to prisons. He indicates that people who have come to Australia as refugees or asylum seekers have experienced torture or trauma in their countries and require special care and basic needs; but ACM prison staff and the Department of Immigration and Multicultural Affairs at detention centres are not always aware of those points, whether or not the detainees have made claims of past trauma and imprisonment. Additionally, if claims were made, they are not necessarily considered by the staff (p: 18).

There was another recommendation by the Ombudsman to the Department of Immigration and Multicultural Affairs. In accordance with the Migration Act, immigrants who are diagnosed with mental health deficiencies cannot be reassigned to other prisons (p: 6). In contrast, The Department of Immigration and Multicultural Affairs still has not changed the process it follows; therefore, the Ombudsman again receives some other complaints from asylum seekers and detainees. The Ombudsman tells one of them:

"In April 2000, an Asylum seeker and a detainee, Mr. G, complained to my office that his friend, Mr. F, also a detainee held at the Perth IDC had 'lost his mind' after being detained for almost two years. Mr. F was, in fact, diagnosed with schizophrenia and had been admitted to a hospital on at least three occasions during that time. While in the IDC he was on a program of medication and close observation which however did not prevent him from attempting to set fire to himself. My office became involved when Mr. G complained that the smoke detectors failed to activate during this incident and he and another detainee were forced to attempt to put out the fire themselves before any ACM officers arrived.

Mr. G complained that his mental health had also deteriorated as a result of the time spent in detention and the uncertainty as he and Mr. F awaited the outcome of their request for Ministerial intervention.” (Ombudsman, March 2001, p: 34-35)

These evidences clearly demonstrate the critical conditions detainees must endure which are put in place by the government authorities. It also gives a clue about what future is awaiting them.

Children as Refugees

While these problems continue to exist, another issue is raised: a child’s right to refuge. According to the United Nations High Commissioner for Refugees, there are more than 25 million children living under the conditions of refugee status in all over the world. Australia is obliged to give its best conditions while it deals with children who seek asylum (Vision Australia, 2005).

On the contrary, the Human Rights and Equal Opportunity Commission acknowledges that detention can harm children’s mental health, separate them from their parents and keep them from proper primary or secondary education. It also shows that 92 percent of children who seek asylum in Australia are genuine refugees and the Australian Government makes detention centres the only options for the children. On the other hand, the Australian Government as a signatory is obliged to put those refugee children in detention centres only as last resort (Vision Australia, 2005). In contrast, the Australian Government rejects this report and its obligations under the Convention on the Rights of the Child (Vision Australia, 2005).

Comparison of Australia and Sweden in Refugee Conditions

Sweden has a much better and modern perspective in refugee issues. Grant Mitchell from Australian Fabian Group suggests that Sweden received nearly 16,000 asylum seekers in the year 2000. 80% of this population arrived in Sweden with fake passports or with no documentation at all (Mitchell, 2001). Mitchell continues to describe in his study that Sweden has built a functioning reception process that allows humane treatment of asylum seekers while they await a decision and continually addresses national security concerns as it removes failed refugee-claimants. He also observed that the Swedish Government has been successful in the quick integration of resettled refugees into the Swedish society (Mitchell, 2001).

Another point as to why the government has succeeded on the refugee issue

is that implementing a comprehensive and well-planned reception, detention, return and integration system is based on two points. The first one is clear government guidelines and stipulations on the enforcement of policy. The second one is how asylum seekers are to be treated. Mitchell continues his observation that the Swedish migration policy has been built on consultation between NGOs, academics, and departments in order to allow for an adequate legal and social framework. There was a study that helped to analyze the practice of Swedish Refugee Policy - flyktingpolitik- and the aspects of Swedish Law behind these policies (Mitchell, 2001). According to Mitchell, the migration and the asylum policy in Sweden differ from the Australian point of view. The objectives of Swedish migration and asylum policy are indicated as below:

1. "To enable migration to and from Sweden to be conducted in an organized manner." (Mitchell, 2001)
2. "To safeguard the right of asylum in Sweden and internationally." (Mitchell, 2001)
3. "To maintain regulated immigration, and
4. to enhance harmonization of refugee and migration policy in the EU." (Mitchell, 2001)

It is also expressed that all asylum seekers who arrive in Sweden without documentation are detained until their identification has been investigated. There is a specific approach by the Swedish Government which makes Sweden different from Australia or any other country. The government has stipulated that detention in Sweden shall only be employed if supervision is deemed inadequate. In practice, this means that asylum seekers may be signed into the detention centre and subsequently released into the reception centre after an initial assessment (Mitchell, 2001). According to Mitchell, there are three categories of detainees:

- 1) Identification detention, which allows aliens to be detained if their identity is unclear. (Mitchell, 2001)
- 2) Investigation detention, where the decision is made for a detainee to be released or not into the community. This happens if there are questionable aspects to the alien's identity and further investigation is needed or if there is a possibility of national security being at risk when detainees are released. The Migration Board's Asylum Bureau undertakes identity investigations with aid from the Foreign Affairs Department and the Police. (Mitchell, 2001)
- 3) The third category exists if the detainee is not eligible and needs to be deported. This is also for a maximum of 2 months, usually for the duration of the preparation of travel documents. (Mitchell, 2001)

Mitchell adds some other facts commonly known by detainees about the government regulations on detainee issues. He says:

“...all detainees are aware of their rights in detention and the length of time they can be held in detention. All detainees have a right under Swedish law to appeal their being held in detention. They can appeal each category that they are held on, firstly to the Local Court and then to the Alien Appeals Board. Asylum Seekers are kept in detention only for the period of time it takes to ascertain their identities, not for the duration of their asylum procedure. The average stay in a Swedish detention centre is 47 days. Once released they are placed in the Carl Lund Refugee Reception Centre.” (Mitchell, 2001)

During the time spent in detention centres, children are the ones who suffer more than any person under the same conditions. It is not only the physical conditions children must endure, but also some other raised issues such as health and psychological problems. Lack of education and the quality of nutrition are the vital points. Rights for children in Sweden are probably the most advanced ones in the world because no child under 18 years of age can be held in detention centres for more than 3 days; however, in case of an extraordinary situation, children can only be kept up to 6 days. In some other cases, if a child arrives in Sweden without his/her parent, then the child is taken to a place that is called supervised group home run. If the whole family comes to Sweden without any documents and visas then the child is placed in a family accommodation in a refugee reception centre. In case of an unclear existence where the threat to national security is unknown or where child refugees are not be able to identified by Swedish officials, then one parent of the child is held in a detention centre. This capture is basically very flexible and does not stop the child from seeing his/her parent during the detention or does not stop any phone calls between the family members at any time (Mitchell, 2001).

Some Suggestions About How to Improve Refugee Conditions in Australia

Australian refugee policies have been suffering in their formulation; the Australian Federal Government has an opportunity to manipulate cases. The author of the text “*Refugee policy: is there a way out of this mess?*” Chris Sidoti (21 Feb, 2002) the National Spokesperson of the Human Rights Council of Australia, described some principles for good refugee policy in Racial Respect Seminar organized in Canberra on 21 February 2002. According to the author, Australia has obligations to regulate the entry of aliens into Australia which does not violate its domestic or international legal obligations. Australia is also obliged to improve refugee and asylum seekers’ rights and process their claims under relevant

international law. No refugee can be punished and these people need to be treated with respect. Another suggestion made by Sidoti is that no refugee or asylum seeker should be detained beyond the processing period unless subject to judicial review or on grounds of public security. Family reunion entitlements will cover family members such as spouse and children (Sidoti).

Conclusion

In conclusion, refugee crisis and illegal immigration are the results of the unbalanced wealth system in our globalized world. Social, political, economic and even racial phenomenons confront us with these conflicts and even more people are involved in those problems every year. While focusing on better technology and science, we need to focus on how we can improve the current immigration and humanitarian programs with the co-operation of all other nations for the people who really deserve better living conditions.

BIBLIOGRAPHY

Brennan, F. (2002), *Australia's Refugee Policy-Detention*, Refugee, Morality and Public Policy, David Lovell Publishing.

Brennan, F. (2002), *Australia's Refugee Policy-Facts, Needs, Limits*, Refugee, Morality and Public Policy, David Lovell Publishing.

Fowler, J. Che, N. & Fowler, L., *Innocence Lost: The Rights of Human Trafficking Victims*, Procedia and Social and Behavioural Sciences 2(2010) 1345-1349.

John Howard Bibliography, Australia's Prime ministers, National Archives of Australia, from the website: <http://primeministers.naa.gov.au/primeministers/howard/>, accessed on 22.01.2013

Jupp, J. Centre for Immigration & Multicultural Studies, Australian National University, from the website: <http://cims.anu.edu.au/jupp.php>, access on 01.07.2010

Jupp, J. (1994), *Exile or Refugee?*, The Settlement of Refugee, Humanitarian and Displaced Immigrants, Australian Government Publishing Service.

Mitchell, G. (2001), *An Integrated Approach to Reception, Detention, Determination, Integration and Return*, Wednesday Night at the New International Bookshop: August 2001, [online] accessed on 31.05.2006, www.fabianorg.au

Ombudsman, *Report of an Own Motion Investigation into Immigration Detainees Held in State Correctional Facilities*, Report Under Section 35A of the Ombudsman Act 1976, March 2001.

Sidoti, C., *Refugee Policy: Is There a Way out of This Mess?* Racial Respect Seminar, Canberra, 21 February 2002 from the website: <http://www.hrca.org.au/refugees.htm> [online] accessed on 01.07.2010

Vision Australia (2005), from the website: www.onebigvillage.com.au/onebigvillage/content.asp?topicID=12, accessed on 07.06.2006

TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR CARİ AÇIK

Rüştü YAYAR*
Yusuf DEMİR**

ÖZET

Cari açıklar için belirleyici olan, bu açıkların ülke ekonomileri için hangi noktalardan sonra tehlike arz ettiği yani nasıl finanse edildiğidir ki bu cari işlemler açığının sürdürülebilirlik kavramını ortaya çıkarmıştır. Cari işlemler açığı dönemler boyunca devam ediyorsa sürdürülebilir olup olmadığının öngörülmesi gerekmektedir. Bu çalışmada da Türkiye’de 1998-2011 döneminde cari açıkların sürdürülebilirliğinin analizi ihracat (mal ve hizmet ihracı) ve ithalat (mal ve hizmet ithali + net faiz ödemeleri + net tek taraflı transferler + sermaye hesabı) serileri ile test edilmiştir. İncelenen dönemde cari açıkların sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Açığı, Sürdürülebilirlik, Yapısal Kırılmalar, Türkiye Ekonomisi, Krizler, Eş-bütünleşme.

ABSTRACT

SUSTAINABLE CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN TURKEY

What is decisive for the current account deficits is that, after which point it becomes a danger to the economies of the related countries, in other words how it is financed, which revealed (created) the concept of the sustainability of current account deficit. If the current account deficit endures several years, then it should be foreseen whether it is sustainable or not. In this study, sustainability of the current account deficit of Turkey, for the period 1998-2011, is analyzed for exports (goods and services) and import (goods and services + net credit-debit interest payments + net current transfers + financial account). This study has revealed that the current deficit can be sustainable.

Keywords: Current Account Deficit, Sustainability, Structural Brake Points, Turkish Economy, Crises, Co-integration.

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisat Bölümü (rustu.yayar@gop.edu.tr)

** Araştırma Görevlisi, Cumhuriyet Üniversitesi, İktisat Bölümü (ydemirce@yahoo.com)

1. Giriş

Küreselleşmeyle, ülkelerde sermaye hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan cari işlemler dengesindeki bozulmalar, ülkeler için en önemli ve üzerinde en çok durulması gereken konulardan biri olarak önemini korumaktadır. Latin Amerika ve Güney Doğu Asya ülkelerinin cari dengelerinde büyük bozulmalar neticesinde finansal krizler yaşamaları cari açıkların ekonomiler için “ne denli büyük oldukları” sorusunu gündeme getirmiştir. Cari işlemler açıkları için belirleyici olan, bu açıkların ülke ekonomileri için hangi noktalardan sonra tehlike arz ettiğidir ki bu cari açıkların sürdürülebilirliğini ortaya çıkarmıştır.

Cari işlemler dengesi, bir ülkenin belirli bir dönemde diğer yabancı ülkelerle olan net yükümlülüklerinin değerindeki değişme olarak açıklanırsa; ticaret ve transferlerden kaynaklanan nakit akışının ve uluslararası finansman ihtiyacının da bir sonucu olduğu belirtilmiş olur. Bu denge pozitif bir sonuç veriyorsa bir bütün olarak ekonomi borç verebilir durumda demektir. Eğer cari işlemler dengesi açık veriyorsa ekonominin borç almak zorunda olduğunu söylenebilir (Ertürk, 1999: 249).

Pek çok ülkede yaşanmakta olan cari hesap dengesizlikleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sermaye gereksinimlerinin etkileri uluslararası makroekonominin temel konularından biri olmuştur (Edwards, 2004: 1). Gelişmekte olan ülkelerde, kalkınma ve gelişme için ihtiyaç duyulan teknoloji, ara malı ve yatırım mallarının ithal edilmesinin gerekmesi, yine bu ülkelerde tasarruf oranlarının düşük olması nedeniyle kaynak ihtiyacına gerek duyulması bu ülkeler için cari açığın “kronik” olmasına neden olmaktadır. Faiz oranlarındaki artış, faiz ödemeleri aracılığıyla kaynakların yurtdışına aktarılmasına ve ülkenin harcanabilir gelirinin azalmasına neden olmaktadır. Ülkeye gelen yabancı sermaye ile birlikte ülke parası değerlendirirken, yurt dışından aldığı dövizli varlıklara yatıran bankaları açık hesaplar nedeniyle kur riski ile karşı karşıya bırakmaktadır. Sonuçta, uzun süreli ve büyük oranlı cari açıklar devalüasyon veya sıkı makroekonomik politikalar gerektiren dengesizliklere yol açmaktadır (Baharumshah vd. 2003: 466).

Sürekli ve yüksek oranlı cari açıklar, para ve bankacılık krizlerine neden olmaktadır. 1980’lerin başında Şili ve Meksika’da, 1980’lerin sonunda İngiltere ve Norveç’te, 1990’larda Meksika ve Arjantin’de, 1990’ların sonunda Asya ülkelerinde (Baharumshah vd. 2003: 466), ve 2001’de Türkiye’de sürekli ve yüksek oranlı cari açık ile birleşen krizler yaşamıştır (Ongun, 2002: 91). Hâlihazırda cari işlemler açığı olan ülkelerde asıl önemli olan şey açığın varlığı ile beraber, bu açığın

sürdürülebilirliğidir. Cari açığın sürdürülebilirliği konusunda Uygur (2004: 14) % 5’lik bir eşik oranın, döviz kuru politikası, dış borçların vadesi ve bileşimi, dış ticaretin yapısı ve dışa açıklık oranı açısından değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Milesi-Ferretti ve Razin (1996a: 65) kalıcı cari açıklar için belirli bir eşik değerinin (üç dört yıl süreyle GSYİH’nın yüzde beşi gibi) tek başına sürdürülebilirliğin değerlendirilmesi için yeterli bir ölçüt olmadığını, cari açık büyüklüğünü döviz kuru politikası ve açıklık oranı, tasarruf ve yatırım düzeyleri ve finansal sistemin sağlamlığı gibi yapısal faktörlerle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu çalışmada, giriş bölümünde cari açıklarla ilgili teorik bilgilerin ardından ikinci bölümde, cari işlem dengesini açıklamaya yönelik yaklaşımlar, üçüncü bölümde cari açıkların sürdürülebilirliği ilgili literatür, dördüncü bölümde Türkiye’de cari işlemler dengesindeki gelişmeler, beşinci bölümde kullanılacak modelin teorik çerçevesi ve ekonometrik çözümler ele alınacaktır.

2. Cari İşlem Dengesini Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

Cari işlemler açığı ya da cari işlemler fazlası biçiminde dış ödeme dengesizliklerine neden olabilecek ve/veya dış ödemeleri dengeye getirebilecek farklı teorik yaklaşımlardan; 1940’lı yıllardan sonra geliştirilen esneklikler yaklaşımı ve 1960’lı yıllardan itibaren de Mundell-Fleming modeli iktisadi analizlerde yoğun olarak kullanılmıştır (Tiryaki 1998: 71). 1980’li yıllar sonrasında ise finansal serbestleşmenin gerçekleşmesi, buna bağlı olarak büyük miktarlarda sermaye hareketlerinin yaşanmasıyla ülkeler daha kolay borçlanabilme imkânı bulmuş ve cari açıkların süreklilik kazanmaya başlamasıyla da 1980 sonrası gündeme gelen “Dönemler Arası Yaklaşım” akademik çevrede çoğunlukla tercih edilmiştir. Yaklaşımlardan ekonometrik analizde kullanılacak olan “Dönemler Arası Yaklaşım” ayrıntılı olarak verilecek diğer yaklaşımlara özet olarak değinilecektir.

İkinci dünya savaşının hemen sonrasında devalüasyonun etkilerini incelemek amacıyla geliştirilen esneklikler yaklaşımında, dönemin sermaye akımları günümüzdeki kadar yüksek hacimli olmadığı için dikkate alınmamakta ve cari işlemler hesabı yalnızca dış ticaret akımlarının bir sonucu olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda, cari işlemler hesabındaki problemlerin, mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı olarak adlandırılan dış ticaret akısındaki dengesizliklerden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 1993: 218). Uluslararası harcama düzeyleri ve gelir sabit tutulup, talep ve arzın statik fiyat esneklikleri tarafından uluslararası sermaye akımlarını belirlendiği esneklikler yaklaşımında (Obstfeld ve

Rogoff, 1994: 4), devalüasyonun olumlu etkileri talep esnekliklerinin değerine bağlıdır. İhraç mallarının dış, ithal mallarının da yurt içi talep esneklikleri ne derece yüksekse, devalüasyonun olumlu etkileri o derece fazladır. Buna göre arz esnekliklerinin (ihraç mallarının yurt içi arz esnekliği ve ithal mallarının yurt dışı arz esnekliğinin) sonsuz olduğu varsayımı altında, devalüasyonun başarı koşulları şu şekilde gösterilir ve buna Marshall-Lerner Koşulu adı verilir: $ex + em > 1$. Burada ex ihraç mallarının dış talep esnekliğini, em ise ithal mallarının yurt içi talep esnekliğini belirtir. Bu yaklaşıma göre, esnekliklerin değeri yeterli bir büyüklükte değilse, devalüasyon ya da serbest değişken kur sistemlerinde ulusal paranın değerindeki düşüşler, ülkenin dış ticaret bilançosunu olumlu biçimde etkilemez (Seyidoğlu, 2003: 461).

Dış ticarete giren malların arz, talep ve fiyatları dışında tüm değişkenleri sabit varsayıldığı esneklikler yaklaşımının bu eksikliğini gidermeyi amaçlayan toplam harcama yaklaşımı, devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkilerini milli gelir üzerinde yaptığı değişimler yoluyla açıklamaktadır. Keynes'in milli gelir teorisinin uluslar arası ekonomiye uygulandığı bu yaklaşımda devalüasyon, yurtiçi gelir ve fiyatlar düzeyini ve bu yolla da dış dengeyi etkiler. Keynesyen yaklaşım olarak da bilinen bu yaklaşım, üretim ve istihdam düzeyinde meydana gelen milli gelir değişikliği üzerine durarak, dış dengeyi ekonominin genel isleyişi ile bağlantılı olarak açıklamaktadır (Seyidoğlu, 1993: 384, İşgüden ve Akyüz, 1998: 97). Milli Gelir hesaplarından görüleceği üzere, cari işlemler dengesi aynı zamanda ulusal tasarruf ile yurtiçi yatırım arasındaki farka eşittir. Bu açıdan bakıldığında tasarruf ile yatırım arasındaki farkın artmasına veya azalmasına bağlı olarak cari işlemler düzelir ya da bozulur. Bu alternatif bakış açısı, makroekonomik faktörlerin eninde sonunda uluslararası borçlanma veya borç verme kalıplarını belirlediğini vurgulamaktadır (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4-6).

Gerek esneklikler yaklaşımı gerekse toplam harcama yaklaşımı devalüasyonun sadece dış ticaret işlemleri üzerindeki etkilerini dikkate alıp parasal etkilerini dikkate almadıkları için parasalcı yaklaşımı savunanlar tarafından eleştirilmişlerdir. Parasalcı yaklaşımı savunanlar devalüasyonun parasal etkilerine yer vererek, hem ticaret bilânçosu hem de sermaye işlemleri yoluyla genel anlamda dış ödemeler dengesini ele almışlardır. Özellikle 1970'lere kadar çok kullanılan bu modele göre, uluslararası ticaretin artması Keynezyen modelin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Klasik IS-LM modelinin açık ekonomiye uyarlanmasıyla da Keynesyen modelin dışa açık ekonomiye uyarlanmasının sağlandığı bu yaklaşımın sermaye hareketleri ve döviz kurları konusunda iki temel varsayımı vardır: sermaye hareketlerinin üzerinde hiçbir engel yoktur, yatırımcılar döviz kurunun

değişmeyeceği beklentisindedirler.

Yaklaşımına göre makroekonomik politikalarla iç ve dış denge birlikte sağlanabilir. Model genel olarak kısa vade üzerinde durmaktadır. Bu nedenle cari işlemleri dengeye getirebilmek için akım dengesi ve durağan döviz kuru bekleyişleriyle hareket etmektedir. Fiyat ve ücret katılıklarının, işsizliğin ve ülkeler arasında sınırlı düzeyde finansal ilişkilerin bulunduğu, durağan bir ekonomi varsayımı altında geliştirilen yeni modellerle gelişme imkânına kavuşan Mundell-Fleming modeline, söz konusu modellerin temel katkısı, ticaret bağlantılarının Keynezyen çarpanlar üzerindeki etkisini, uluslararası yansımaları, devalüasyonun etkilerini, döviz kurlarının belirlenmesini ve dış ticaret hadlerinin Keynezyen tüketim fonksiyonu üzerindeki etkisini açıklamak olmuştur (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4).

Dönemler arası yaklaşım, cari işlemler dengesini ileriye dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının sonucu olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım toplam harcama ve esneklikler görüşlerinin bir sentezini sağlaması yanında, göreceli fiyatların makroekonomik belirleyicilerini hesaplamakta, cari ve gelecekteki fiyatların tasarruf ve yatırımlar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Gelecekteki verimlilik artışı, hükümet harcama talepleri, reel faiz oranları vs. hakkındaki bekleyişlere dayalı ileriye dönük hesaplamalardan doğan özel tasarruf ve yatırım kararlarını, hatta bazen hükümet kararlarını dikkate alarak toplam harcama yaklaşımını genişletmektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4).

Yaklaşımın ortaya çıkmasındaki etkenler dünya sermaye piyasalarında yaşanan gelişmeler ve 1970'li yıllardaki petrol şoklarını izleyen cari işlemler dengesizlikleri olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki cari işlemler oluşumunun farklı kalıpları, yaşanan dış şoklara optimal dinamik cevapların dönemler arası tanımlaması sorununu ortaya çıkarmıştır ve bu soruna Klasik, Parasal ve Keynezyen modeller olumlu açıklamalar getiremeyince de petrol şokları ardından gelişmekte olan ülkelere verilen banka kredilerinin artışı söz konusu ülkelerin dış borçlarını sürdürülemez hale getirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin borçlarının yeniden değerlendirme ihtiyacı olarak bir dönemler arası optimal cari işlemler açığı görüşüne yol açmıştır (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4-5).

İzlenen döviz kuru politikasına göre (esnek veya sabit) para ve maliye politikalarının milli gelir ve dış denge üzerindeki etkisi kısa dönemde farklılaşabildiği Mundell-Fleming modelinin aksine, dönemler arası yaklaşımda, ülkelerarası nispi fiyat farklılıklarının ve döviz kuru oynamalarının uzun dönemde

cari dengeyi etkilemediği ve cari dengeyi açıklamadığı için modelde yer almazlar. Modeldeki rasyonel tüketiciler, bugün daha fazla tasarruf yaparak daha az tüketmek istiyorlarsa gelecekte daha fazla tüketim yapabilirler. Bunu yapmak için de, gelecekte kazanmayı bekledikleri geliri iyi tahmin etmek zorundadırlar. Eğer gelecekteki gelirlerinin artacağını düşünürlerse bugün daha çok tüketim yapabilirler. Buradan da hareketle model, tüketimi sadece şimdiki dönem gelirin değil, gelecekte elde edeceği gelire göre de belirlemektedir. Cari denge, hane halklarının tüketim ve tasarruf kararlarına göre olduğu modelde rasyonel tüketicinin geleceğe ilişkin beklentileri önem kazanmakta, ayrıca değişkenlerin uzun dönemde birbirlerini etkileyecekleri öngörülmektedir. Bu yaklaşıma göre cari denge, dönemler arası tüketim dalgalanmalarının giderilmesi için bir araçtır (Mankiw, aktaran Babaoğlu, 1994: 415).

Statik veya dönemler arası cari açık sürdürülebilirliği ölçütleri, uluslararası finansal sistemin tüm ülkelere ve paralarına eşit statüde bir finansman piyasası sunduğunu varsayımına dayanmaktadır (Özmen, 2004: 9). Bu piyasada da söz konusu yaklaşım göreceli fiyatları, yatırım ve tasarrufların belirleyicisi olarak görür. Bu yönüyle dönemler arası tüketim yaklaşımı toplam harcama ve esneklikler yaklaşımlarının modern bir sentezi olarak kabul edilebilir. Şöyle ki, bu yaklaşım, harcama ve esneklikler yaklaşımına ilave olarak özel kesim tüketim ve yatırım kararlarının ileriye dönük beklentilerle hareket ettiğine dikkat çeker. Farklı dönemlerdeki mal ve hizmet değişimi ile dış borçlanmaya veya dış borç vermeye dönemler arası ticaret anlamı ile bakılabilir (Gandolfo, 2002: 450).

Bu çalışmada Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin test etmede de Husted (1992) tarafından ekonometrik olarak test edilebilir hale getirilen dönemler arası model kullanılacaktır. Model dönemler arası bütçe kısıtından yola çıkılarak ulaşılmış bir sonuçtur. Küçük açık bir ekonomide devlet müdahalesi olmayan, ekonominin borç alıp vermesi için dünya faiz oranının geçerli olduğu bir kısıtlama ve ayrıca iki dönemli tek mal ticaretinin olduğu varsayılmaktadır. Model uluslararası piyasalarda serbestçe borç alıp verebilen bir bireyin, cari dönem bütçe kısıtından türetilmiştir. Modeldeki değişkenler, ithalat ile ihracatın yıllar içindeki hareketleri birbirini takip eden veya tamamlayan şeklinde ise (yani bir etkileşim arz ediyor ise) cari açık sürdürülebilir olmaktadır. Dördüncü bölümde model ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

3. Cari Açıkların Sürdürülebilirliği ile İlgili Literatür

Aynı cari açık oranları farklı ülkelerde (veya aynı ülkede farklı dönemlerde) farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Dolayısıyla da cari açıklar için her koşulda geçerli bir kritik eşik olduğu söylenemez. Bazı ülkelerin sistematik olarak “yüksek” cari açık sürdürebilmeleri, cari açıklara karşı daha az kırılgan ya da kritik cari açık eşiği daha yüksek bir ülke ekonomisi için neler gerekli olduğunu gündeme getirmektedir. Cari açık konusundaki ampirik çalışmalar, genelde ülke verileri için açığın belirleyicileri veya sürdürülebilirliği, ülkelerarası veriler içince açığın sonuçları üzerinde yoğunlaşmıştır (Özmen, 2004: 6-10).¹

Barışık ve Çetintaş (2006, s. 4) cari açıkların uzun dönemde sürdürülebilirliği üzerine yapılan çalışmaları ekonometrik ve sayısal verilere dayalı çalışmalar olarak ikiye ayırmışlardır. Milesi-Ferreti/Razin (1996a, 1996b, 1997), Roubini/Watchtel (1998), Anorou/Ramchander (1998), Edwards (2004)’ün çalışmaları sayısal veriler ile teorik modele dayalı çalışmalara örnektir. Ekonometrik çalışmalar; ABD ekonomisinde ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyen Hakkio/Rush (1991)’in makalesiyle başlar. Husted (1992) tarafından da ekonometrik olarak test edilebilir hale getirilmiştir. Bu çalışmada, Husted ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişkide ABD’de 100 milyar dolardan daha büyük bir cari açığın yapısal dönüşüme neden olacağını belirtmiştir.

Milesi-Ferreti/Razin (1996a, 1996b, 1997), 1971-1992 dönemi için orta ve düşük gelirli ülkelerdeki cari açıkların hızlı bir şekilde azalmasının etkilerini incelemiştir çalışmada içsel değişkenler olarak cari hesap dengesi, ticaret açıklığı, rezerv durumu araştırılmıştır. Ticaret şokları açısından dışsal değişkenler olarak kullanılan ABD reel faiz oraları ve endüstrileşmiş ülkelerdeki büyüme oranlarının cari işlemler dengesizliği üzerinde önemli rol oynadığı bulunmuştur (Milesi-Ferreti/Razin, 1997: 14).

Wu (2000), 1977:1-1997:4 dönemine ait bir veri seti ile zaman serisi analizine dayalı olarak; 10 OECD ekonomisinde (G-7’ler + İspanya, Hollanda ve Avustralya) cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olup olmadığını incelemiştir. Wu (2000) çalışmasında, cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği ile ilgili olarak; cari işlemler dengesinin durağan olması gerektiğinden hareket etmiştir. Yazar, Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi gibi geleneksel yöntemlerin, küçük

¹ Cari açıkların sürdürülebilirliği ile ilgili daha fazla ampirik literatür için çalışmanın sonundaki ek tabloya bakılabilir.

örneklem durumunda ve bire yakın birim kökü yakalama konusunda zayıf kaldığını öne sürerek; Im-Peseran-Shin (1997) tarafından geliştirilen panel birim kök testine de başvurmuştur. ADF birim kök testi sonucunda elde edilen bulgular, İspanya dışındaki tüm ekonomilerde cari işlemler dengesinin durağan olmadığını göstermiştir. İspanya dışındaki 9 ekonomi ve G-7 ekonomileri için ayrı ayrı panel birim kök testine de başvuran Wu (2000), her iki örnek grubunda da cari işlemler dengelerinin sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Baharumshah vd. (2003), 1961-1999 dönemine ait bir veri seti ile zaman serisi analizine dayalı olarak, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland ekonomilerinin cari işlemler dengelerinin, 1997 Asya Krizi öncesinde ve sonrasında sürdürülebilir olup olmadığını incelemiştir. Yazarlar tarafından kullanılan yaklaşım, cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği ile ilgili olarak; mal ve hizmet ihracatı ile mal ve hizmet ithalatı, net faiz ödemeleri ve net tek yanlı transferler toplamından oluşan özel ithalat değeri arasında istikrarlı bir koentegrasyon ilişkisi bulunmasını gerektirmektedir. Elde edilen ampirik bulgular, 1997 Asya Krizi öncesinde (1961-1997 dönemi) Malezya dışındaki ekonomilerin ihracat ve özel ithalat miktarları arasında istikrarlı bir koentegrasyon ilişkisi bulunmadığını göstermektedir. Yazarlar, 1997 Asya Krizi öncesinde mevcut olan bu istikrarsızlığın gelmekte olan bir finansal krizin öncü göstergesi olduğunu ve 1997 öncesinde bu ekonomilerin ulusal paralarında gözlenen değerlenmenin önüne geçilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Kriz sonrası dönemle (1961-1999 dönemi) ilgili olarak ise, Malezya (ve yapısal kırılmanın dikkate alınmaması durumunda Filipinler) dışındaki tüm ekonomilerin istikrarlı bir cari işlemler dengesine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Matsubayashi (2005), 1975:1-1998:2 dönemine ait bir veri seti ile zaman serisi analizine dayalı olarak, ABD cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını incelemiştir. Kullanılan modele göre cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, özel tasarruf-özel yatırım, bütçe dengesi kamu borcu ve nihayet net dış borç-net ulusal tasarruf değişkenleri arasında istikrarlı eşbütünleşme ilişkileri bulunmasına bağlıdır. Yazar, her eşbütünleşme denklemini dört farklı gecikme uzunluğu kullanarak tahmin etmiş ve ABD cari açığının büyük olasılıkla sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazar'a göre; yatırımcıların ABD ekonomisine olan ilgisi, büyük dış açıklar, düşük büyüme hızları ve muhasebe skandalları yüzünden 1990'lara göre azalmıştır. Amerikalıların tasarruf oranlarında 1980'lerin ortalarından bu yana görülen gerileme ve hükümetin genişlemeci politikaları da, cari açığının çok dikkatle izlenmesini gerektirmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2007: 18-19).

Yücel ve Yanar (2005), ihracat ve ithalat serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi 1964-2003 dönemine ait yıllık verilerle Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmanın ampirik bulgulara göre, ihracat ve ithalat serileri arasında uzun dönemli ilişki yoktur; diğer bir ifadeyle cari işlem açıkları sürdürülemez durumdadır. Gülcan ve Önel (2008), ihracat ve ithalat serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelerken söz konusu serilerdeki yapısal kırılmaları dikkate almış ve açıkların sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Togan ve Ersel (2005), bazı varsayımlar altında, $t + n$ dönemde beklenen dış borcun bugünkü değerinin aynı dönemde beklenen GSYH'nin bugünkü değerine oranının, t dönemdeki dış borcun GSYH'ye oranını aşmaması gerektiğini öngören bir yaklaşım kullanarak, Türk cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olup olmadığına işaret eden bir öncü gösterge geliştirmişlerdir. Bu gösterge, 1984-2004 dönemi için 10, 20 ve 25 yıl sonrasına göre üç farklı şekilde hesaplanmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, hem 1994 ve 2001 yılları için hem de 2004 ve 2005 yılları için cari işlemler açığının sürdürülemez olduğuna işaret etmiştir. Çalışmada, cari işlemler dengesinin sürdürülebilir hale getirilmesi için; ya faiz ödemeleri hariç cari işlemler hesabında, ya da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir artış kaydedilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Faiz ödemeleri hariç cari işlemler hesabında bir artış sağlamak için, TL'nin reel değer kaybına uğramasının öngörüldüğü çalışmada yazarlar, bu bağlamda mevcut dalgalı kur rejimi yerine, kontrollü dalgalanma ya da kur bandı rejimlerinden birini önermektedirler. Her iki durumda da döviz kurları, merkezi olarak belirlenmelidir.

4. Türkiye'de Cari İşlemler Dengesindeki Gelişmeler

1970'lere kadar ithal ikameci politikalar izleyen, dış finansman ihtiyaçlarını büyük ölçüde devletten devlete yardımlarla ve uluslararası resmi kuruluşların desteği ile karşılayan gelişmekte olan ülkelerin en büyük problemi döviz dar boğazlığı ve üretim için gerekli ithalatın yapılamaması olmuştur. Ekonominin dış dengesinin sağlanabilmesi için IMF destekli kısa vadeli istikrar programları uygulanmış, para ve maliye politikaları dengelenerek döviz kuru ayarlamaları yapılmıştır (Celasun, 2001: 162). 1980'li yıllara gelindiğinde söz konusu ülkelerin büyüme performanslarını sürdürebilmeleri için, dış kaynaklara olan gereksinimleri artmış ve değişen koşullarda ödemeler dengesi krizleri yerini borç krizlerine bırakmıştır. Küreselleşme olgusuyla beraber bu ülkeler, dünya ile bütünleşmek ve uluslararası finansal piyasalar yoluyla daha fazla kaynak elde edebilmek amacıyla önce cari işlemler bilançosunun daha sonra da sermaye hareketlerinin

konvertibilitesini gerçekleştirmişlerdir (Tuncer, 2001: 42).

Türkiye de ise Cumhuriyetin kuruluşundan 1930 yılına kadar geçen dönemde dış ticaret dengesi bağımsız bir gümrük politikasına sahip olmaması nedeniyle hep açık vermiştir. İlk kez 1926 yılında düzenlenmeye başlanan ödemeler dengesi tablolarında sadece ihracat ve ithalat kalemlerindeki değişimler ayrıntılı olarak gösterilmiş, diğer kalemlerdeki gelişmeler ise ayrıntılı olarak gösterilmediğinden ödemeler dengesi açıklarının hangi kalemlerden kaynaklandığı anlaşılamamıştır (Saatçioğlu, 2005: 6). 1930 yılından itibaren ise alınan çeşitli tedbirlerle 1946 yılına kadar (1938 yılı hariç) sıkı bir döviz kontrolü uygulamasıyla bilanço hep fazla verirken, 1946'da yapılan devalüasyon ve diğer uygulamalara rağmen 1949 yılı hariç genelde hep açık vererek Türkiye Ekonomisi'nin önemli bir sorunu haline gelmiştir (Alkin, 1990: 229).

1980'ler Türkiye için ekonomik liberalizasyon ve açıklık dönemidir. 24 Ocak 1980 Kararları ile ödemeler dengesinde görülen olumlu gelişmeler 1983 yılında işçi döviz gelirlerindeki azalış nedeniyle sekteye uğrasa da, 1984 yılında ödemeler dengesinin yeni bir standarda göre düzenlenmeye başlanması ve 1985 yılında turizm sektörüne yapılan yatırımlarla turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine önemli katkıda bulunmasıyla olumlu gidişat devam etmiştir. 1986 yılında ise dünya petrol fiyatlarındaki artış ve dış ticaretteki sorunların artması nedeniyle ödemeler dengesinde beklenen performans sağlanamamıştır. 1987 yılında ise Ödemeler Dengesinde azalan cari işlemler açığı ile birlikte olumlu gelişme görülmüş ve 1988 ve 1989 yıllarında cari işlemler fazla vermiştir. Cari İşlemlerin fazla vermesinde turist ve işçi gelirlerindeki artışla birlikte 1989 yılında uygulanan döviz kuru politikasının da rolü olmuştur. 1989 yılında Türkiye bir taraftan döviz kuru artışını enflasyon oranının altında ayarlamış diğer taraftan mevduatlara yüksek faiz uygulayarak ülkeye giren döviz sayesinde dış ödemeler darboğazını 1989 yılında asmıştır (Karluk, 2009: 291-292).

1990 ve 1991 yıllarında gelişmiş ülkelerde gözlenen ekonomik durgunluk, körfez krizi ve Doğu Avrupa'daki yeniden yapılanmalar Türkiye'nin uluslararası ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Körfez krizi sebebiyle 1991 yılında gerileyen turizm gelirleri ile artan dış ticaret açığı sonucu cari işlemler 1992 yılından itibaren tekrar açık vermeye başlamıştır. 1993 yılında ise dış ticaretteki Cumhuriyet tarihinin rekor açığı beraberinde cari işlemler açığını da ciddi boyutlara getirmiştir. 5 Nisan 1994 istikrar tedbirleri ile reel kurlarda meydana gelen şok düşüşler ödemeler dengesinde de belli bir düzelmeye sebep olmuştur. 1994 yılında TL'nin devalüasyonu ve uygulamaya konulan istikrar tedbirlerinin sonucu fazla veren cari

işlemler dengesi 1995 yılında açık vermiştir (Eren, 1999: 93).

1996 yılında AB ile oluşturulan Gümrük Birliği'nin ardından dış ticaretteki korumacılığın azaltılmasıyla, yıl boyunca iç talebin canlılığının koruması ve ihracat pazarlarında gözlenen durgunluk 1996 yılında ithalat artısını hızlandırmış ve dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca 1996 yılından itibaren Merkez Bankası Ödemeler Dengesi istatistiklerini bavul ticareti tahminlerini kapsayacak şekilde açıklamaya başlamıştır. 1997 yılında ithalat artış hızı yavaşlamakla birlikte bavul ticaretinin beklenilenin altında gerçekleşmesi nedeniyle artan dış ticaret açığı görünmeyen kalemlerden elde edilen gelirler ile büyük ölçüde kapanırken cari işlemler açığının finansmanı ise sermaye girişi ile sağlanmıştır (Parasız, 1996: 422).

Özellikle son otuz yıllık sürede 1978, 1994 ve 2001 yıllarında ödemeler dengesi sorunlarıyla birleşen krizler yaşaması bu dönemde karşılaştığı cari hesap dengesizliklerine ilgiyi artırmıştır. Türkiye, 2000 sonrasında yoğun bir yapısal dönüşüm ile bankacılık sektörünü düzenlemeye ve finansal kırınglıkları azaltmaya ve cari açıklarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Ödemeler dengesinde cari açığın finansmanı sermaye kalemlerinden sağlanmaktadır. Sermaye akımlarını gösteren işlemler finans hareketleri altında doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, diğer yatırımlar ve rezerv varlıklar kalemleri altında izlenmektedir. Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları diğer gelişmekte olan ülkelere göre oldukça düşüktür ve görece olarak 2001 krizinden sonraki artışın yurtdışı yerleşiklerin gayrimenkul yatırımlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Portföy yatırımlarının yükümlülükler kısmındaki kalemlerden biri olan yurt dışındaki tahvil ihraçlarından kaynaklanan net girişler uzun vadeli dış borcu artırmalarına rağmen kriz zamanlarında kaçış eğilimi göstermemektedir. Öte yandan devlet iç borçlanma senetleri (DİBS) kalemi, kriz zamanlarında en çok sermaye çıkışının yaşandığı kalemdir. Diğer yatırımlar kalemine gelince, toplam kredi yükümlülükleri içerisinde önemli bir paya sahip olan kısa vadeli kredi kullanımları kriz dönemlerinde büyük çıkışlar göstermektedir (Babaoğlu, 2005: 39-40).

Tablo 1'de cari işlemler açığının finansmanında yararlanılan kalemlerin 2002 ve 2011 dönemleri arası gelişimi gösterilmekte olup bunda göre en göze çarpan kalem portföy yatırımları olmaktadır. Portföy yatırımları çok küçük rakamlarla başlasa da şu anda doğrudan yatırımları geçmiştir. Bu süreçte verimliliği artıracak doğrudan yatırımlar da artmış ancak bunun devlete ait kuruluşların yabancı ortaklı özel teşebbüslere devredilmesi şeklinde yürütülen özelleştirme

politikalarının bir sonucu olduğu ve uzun vadeli olmadığı bilinmektedir (Telatar, 2011: 29)

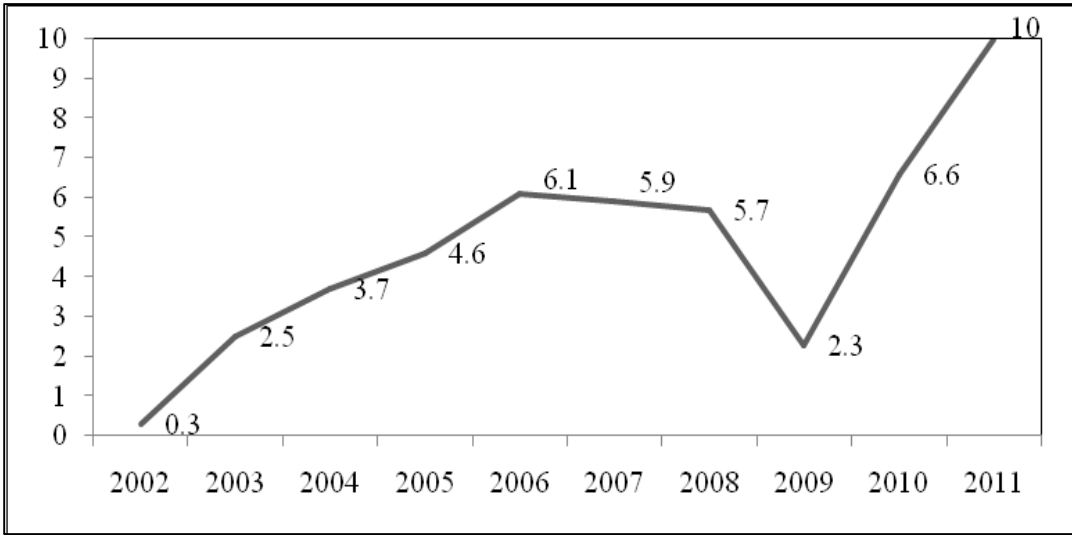
Tablo 1: Cari İşlemler Dengesi ve Finansman Yapısına ilişkin Göstergeler

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1.Cari İşlemler Dengesi	-0,,6	-7.5	-14,4	-22,3	-32,2	-38,4	-42,0	-14,0	-47,1	-77,2
2.Toplam Sermaye Girişleri (Bankaların Yab. Para Mev. Resmi Rezervleri Hariç)	6,9	6,4	20,1	37,7	48,5	48,2	45,3	3,0	42,5	61,1
-Yurt İçinde Doğrudan Yatırımlar	1,1	1,7	2,8	10,0	20,2	22,0	19,5	8,4	9,1	16,0
-Bankacılık Dışı Özel Sek. Kredi Kullanımı (net)	1,9	2,3	7,7	12,6	17,1	28,7	26,0	-12,9	-4,6	7,2
-Diğer (net)	3,9	3,1	9,7	15,1	11,2	-2,5	-0,2	7,4	38,1	37,9
3.Net Hata ve Noksan	-0,8	4,5	1,1	2,8	0,2	1,8	4,7	5,1	3,9	12,0
4.Bankaların Yabancı Para Efektif ve Mevduatları	0,6	0,7	-6,0	-0,3	-10,3	-3,5	-9,1	6,1	13,4	2,3
5.Resmi Rezervler	-6,2	-4,0	-0,8	-17,8	-6,1	-8,0	1,1	-0,1	-12,8	1,8

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Web Sitesi, Çeşitli Yıllar.

Türkiye'nin cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini ölçmekte kullanılan en yaygın kriter olan cari işlemler açığının GSYH'ye oranı, 2001 krizinden sonra katlanarak büyümüş ve eşik değer kabul edilen oranların çok üstünde gerçekleşmiştir (Yapar ve Alagöz, 2010: 115).

Şekil 1'de görüldüğü gibi, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulandığı 2001 sonrası dönemde, cari işlemler açığı sürekli büyümüş ve düştüğü tek dönem 2008 Küresel Krizin yaşandığı dönemde olmuştur. Dünyanın cari işlemler açığının seyri dışındaki bu aşırı yükseliş, Türkiye'nin cari işlemler açığının tehlikeli boyutlara ulaşıp ulaşmadığının ve bu sürecin sonunda cari işlemler açığının sürdürülmesinde bir sorun yaşanıp yaşanmadığının sorgulanmasına neden olmuştur.

Şekil 1: Cari İşlemler Dengesi/GSYH

5. Teorik Altyapı ve Ekonometrik Metodoloji

5.1. Teorik Altyapı

Çalışmada Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin test etmede Hakkio ve Rush (1991) tarafından geliştirilerek, Husted (1992) tarafından ekonometrik olarak test edilebilir hale getirilen dönemler arası model kullanılacaktır. Husted’ın (1992) geliştirdiği model, ülkenin cari açığının sürdürülebilir olup olmadığının tahmin edilmesi açısından basit ve pratik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ithalat ile ihracat arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme var ise o zaman ülkenin geçmiş dönemde verdiği cari açıklarının sürdürülebilir olduğu söylenmektedir. Diğer bir deyişle ithalat ile ihracatın yıllar içindeki hareketleri birbirini takip eden veya tamamlayan şeklinde ise (yani bir etkileşim arz ediyor ise) açık sürdürülebilir olmaktadır. Bu Keynesyen yapıli teorik modeli kullanarak cari açıkların sürdürülebilirliğini test eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır [Milesi-Ferretti ve Razin, 1996a,b; Apergis, Katrakilidis ve Tabakis, 2000; Arize, 2002].

Bu teorik modele, uluslararası piyasada serbestçe ödünç alıp verebilen bir bireyin bütçe kısıtıyla başlanmaktadır. Temsili bireyin, veri bir faiz oranıyla karşı karşıya olduğu ve aşağıdaki bütçe kısıtı altında yaşam boyu faydasını maksimize ettiği varsayılmaktadır. Modelde, hükümetin olmadığı varsayılır. Bu temsili bireyin

cari dönem bütçe kısıtı aşağıdaki gibidir:

$$C_0 = Y_0 + B_0 - I_0 - (1 + r_0) B_{t-1}$$

Yukarıdaki eşitlikte C_0 tüketim, Y_0 üretim, I_0 yatırım, B_0 uluslararası borçlanma (ki bu değişken negatif veya pozitif değer alabilir), r_0 bu dönem dünya faiz oranı (burada son ifade olan $(1 + r_0) B_{t-1}$ ülkenin dış borcu ile ilgili olarak firmanın tarihsel olarak başlangıçtaki dış borç oranını vermektedir. Bu dönem bütçe kısıtı, ekonominin dönemler arası bütçe kısıtından kombine edilebilir. Burada B_0 'ı açarsak:

$$B_0 = \sum_{t=1}^{\infty} \mu_t TA_t + \lim_{n \rightarrow \infty} \mu_n B_n$$

Yukarıdaki eşitlikte $TA_t = X_t - M_t (=Y_t - C_t - I_t)$ t dönemindeki ticaret dengesini vermektedir. X_t ihracatı, M_t ise ithalatı göstermektedir ayrıca $\lambda_t = 1/(1+r_0)$ olmak üzere μ_t 'de λ 'nın birinci t dönemi ürünün iskonto faktörü olmaktadır. Denklemden son terim sıfıra eşit ise ülkenin borçlanması (borç vermesi) ülkenin gelecekte elde edeceği ticaret fazlasına (açığına) eşit olacaktır. Eğer B_0 pozitif bir değer alıyor ise ülkenin dış borcu giderek büyüyen bir hal alacaktır. Eğer B_0 negatif ise o zaman ülke öteki ülkelere daha az borç vermesi durumunda refahını artırabilmektedir. Modeli test edilebilir hale getirmek için denklemi yeniden yazarsak:

$$Z_t + (1+r)B_{t-1} = X_t + B_t$$

Eşitlikte dünya faiz oranı r koşulsuz ortalamalı ve durağan varsayılmıştır. Haikko C. ve Rush M. (1991)'in öngörülleriyle yukarıdaki eşitliği şu şekilde genişletebiliriz:

$$M_t + r_t B_{t-1} = X_t + \sum_{j=0}^{\infty} \lambda^{j-1} [\Delta X_{t+j} - \Delta Z_{t+j}] + \lim_{n \rightarrow \infty} \lambda^{r+j} B_{t+j}$$

Burada $\lambda_0 = \frac{1}{1+r}$ ve Δ ise birinci fark operatörüdür. Denklemin sol tarafı ithalattaki harcamaları ve net dış borçlar üzerindeki faiz oranını göstermektedir. Eğer denklemin her iki tarafından X_t çıkarılıp daha sonra yine her iki tarafı (-1) ile çarparsak denklemin sol tarafı ülkenin cari hesabını oluşturur. X ve Z durağan olmadığı varsayılın ve her ikisi de birinci dereceden bütünleşmiş olsunlar:

$$X_t = \alpha_1 + X_{t-1} + e_{1t}$$

$$Z_t = \alpha_2 + Z_{t-1} + e_{2t}$$

Burada α_j 'ler sabit parametreler (sıfıra eşit olasılıkla) ve α_{jt} durağanlaştıran süreçlerdir. Bu durumda denklem yeniden yazılırsa:

$$X_t = \alpha + MM_t - \lim_{n \rightarrow \infty} \lambda^{t+j} B_{t+j} + e_t$$

$$\text{Burada } MM_t = M_t + r_t B_{t-1} + e_t \text{ 'dir.}$$

Ayrıca

$e_t = \sum \lambda^{j-1} (e_{2t} - e_{1t})$ 'dir. Denklemin son terimi olan limit teriminin sıfıra eşit olduğunu varsayarak aşağıdaki standart regresyon eşitliğine dönüştürebiliriz:

$$X_t = \alpha + bMM_t + et$$

Burada $MM_t = MM_t + i_t B_{t-1}$ mal + hizmet ithali + net faiz ödemeleri + net tek taraflı transfer ödemeleri toplamına karşılık gelen “birleşik” ithalat değişkenidir. Türkiye'nin cari açığı büyük oranda doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, diğer yabancı yatırım kalemlerinden oluşan sermaye hesabı ile kapatmaya çalışması nedeniyle MM_t rakamına sermaye hesabı eklenmiştir (Barışık ve Çetintaş, 2006: 8). Ekonomi için zamanlararası bütçe kısıtının sağlanmasının gerekli koşulu (zayıf sürdürülebilirlik) durağan bir hata teriminin (et) varlığı veya son denklemdaki bu terimin $I(0)$ süreci izlemesidir. Diğer yandan, ihracatlar (sermaye girişleri) ile ithalatların (sermaye çıkışları) birlikte hareket etmemesi, ekonominin zamanlararası bütçe kısıtını sağlayamadığını gösterir ve böylece, bu ekonominin borcunu geri ödememesi (insolvency) beklendiği için cari açıklarının da sürdürülemediği sonucuna ulaşılır (Husted, 1992: 161; Baharumshah, vd., 2003: 473).

Yukarıdaki temel denklemlerden hareketle cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ihracat ve ithalat arasındaki eşbütünlüşme ilişkisi ile analiz edilerek incelenecektir.

5.2. Ekonometrik Metodoloji

Çalışmada temel olarak cari işlemler açığının sürdürülemez olduğu sıfır hipotezinin, cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu alternatif hipotezine karşı sınanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda metodoloji olarak üç aşama takip edilerek sonuçlar yorumlanacaktır. İlk olarak çalışmada kullanılan serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenebilmesi için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF)

birim kök testi ile yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews Yapısal Kırılmalı birim kök testi uygulanacaktır. Daha sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilecektir. Son olarak da Vektör Hata Düzeltme Modeli ile seriler arasındaki ilişkilerin kısa dönem dinamikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Zaman serilerinin en önemli özelliklerinden biri durağan olma veya olmama durumudur. Bir zaman serisinin durağan olmaması, zaman serilerine ilişkin değişkenlerde trend bulunduğu, bu nedenle ilişkinin gerçek bir ilişkiden çok sahte bir ilişki olduğu anlamına gelebilir (Tarı, 2005: 380). Ancak seriler durağansa, bu seriler arasındaki ilişki yanıltıcı değildir ve güvenilir sonuçların elde edilmesini sağlayabilir. Bu nedenle, öncelikle bu iki değişkene ait serilerin durağanlık analizi yapılacaktır, daha sonra diğer testlere geçilecektir.

Testlere konu olan veriler Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'den alınmış olup, ihracat ve ithalat değerlerinin dolar cinsinden GSYİH'ya (nominal GSYİH ortalama dolar kuruna bölünmüştür) oranını göstermektedir. Model 1998-2011-4 dönemini kapsamaktadır ve çeyreklik veriler kullanılmıştır. Üç aylık veri setinde çalışıldığı ve serilerde mevsimsel etkiler bulunduğu için seriler mevsimsellikten arındırılmış olup; ihracat [(mal + hizmet ihracatı)/GSYİH], ithalat [(mal + hizmet ithali + net faiz ödemeleri + net borçlanma + sermaye hesabı)/GSYİH] serilerinden oluşmaktadır.

5.2.1. Durağanlık (Birim Kök) Analizi

Bir zaman serisinin, ortalaması ve varyansı zaman içerisinde değişmiyor ve iki zaman dilimi arasındaki ortak varyansı (kovaryansı) hesaplandığı döneme göre değil de yalnızca iki zaman dilimi arasındaki uzaklığa bağlı kalıyor ise seri durağan bir seri olarak kabul edilir. Bununla beraber, durağan olmayan zaman serilerinin ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmektedir (Gujarati, 1999: 713). Serilerin durağanlığı halinde, t ve m dönemleri için k gecikmesi ile serilerin ortalaması $\mu_Y = E(Y_t)$ olduğunda serilerin varyansı ve kovaryansı aşağıdaki denklemlerde ifade edilen eşitliği sağlamaktadır (Sevüktekin ve Nargeleşkenler, 2007: 58).

$$\begin{aligned} Var(Y_t) &= \sigma_Y^2 = E[(Y_t - \mu_Y)^2] = E[(Y_{t+m} - \mu_Y)^2] \\ Cov(Y_t, Y_{t+k}) &= Cov(Y_{t+m}, Y_{t+m+k}) \\ E[(Y_t - \mu_Y)(Y_{t+k} - \mu_Y)] &= E[(Y_{t+m} - \mu_Y)(Y_{t+m+k} - \mu_Y)] \end{aligned}$$

Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçeklikten uzaklaşır ve yanıltıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Böyle bir durumda, değişkenler arasındaki bu sahte ilişkiden kaçınmak için serilerin durağanlığının sağlanması, hipotez testlerinin, gerçekçi sonuçlar ortaya koymasına katkı sağlayacaktır. Bu tip serilerin durağan hale getirilmesi için farklarının alınması gerekmektedir. Serilerin durağan hale gelmesiyle kalıcı şokların etkisi giderilmiş olmaktadır (Tarı, 2005: 394-395).

ADF birim kök testi, bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin, bağımsız değişken olarak modele dâhil edildiği bir yöntemi ifade etmektedir. Zaman serisinin gecikmeli değerinin kullanılmasıyla, hata terimlerinin sahip olduğu otokorelasyonun ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 323).

Modele ait gecikme sayısı belirlenirken Akaike ve Schwarz kriterlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada gecikme sayısının belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri tercih edilmiştir. ADF testinde önerilen sabitsiz, sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli modeller sırasıyla aşağıdaki denklemlerle gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=2}^m \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=2}^m \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \beta t + \gamma Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=2}^m \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

Bu denklemlerdeki, ΔY_t durağan olup olmadığı test edilen değişkenin birinci farkını, α sabit terimi, t genel eğilim değişkeni (trend), $\Delta Y_{(t-i)}$ gecikmeli fark terimlerini, m gecikme sayısını ve ε_t modelin hata terimini ifade etmektedir. ADF birim kök testi, yukarıdaki denklemlerde γ katsayısının istatistiksel olarak sıfıra eşit olup olmadığını analiz etmektedir. Bu analiz, ADF test istatistiğinin mutlak değer içerisinde % 1, % 5 ve % 10 MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılmasıyla yapılmaktadır. Bu analizde oluşturulan $H_0: \gamma=0$ hipotezi ele alınan serinin durağan olmadığını ve birim köke sahip olduğunu, $H_1: \gamma \neq 0$ alternatif hipotezi ise ele alınan serinin durağan olduğunu ve birim köke sahip olmadığını ifade etmektedir (Kutlar, 2005: 319).

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İst.	Kritik Değer	Prob.
<i>X</i>	-2,530	-3,494	0,3132
<i>M</i>	-3,027	-3,500	0,1352
<i>DX</i>	-8,050	-3,495	0,0000
<i>DM</i>	-8,416	-3,499	0,0000

Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre, her iki değişkene ait ADF test istatistik değerleri % 1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerden küçük olduğu için, serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını yani birim köke sahip olduklarını ifade eden sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Durağan olmayan serilerin birinci farkı alınmıştır. Birinci farkı alınmış serilerin durağan hale geldiği tabloda görülmektedir. Serilerin her ikisinin de birinci derece durağan, yani $I(1)$ olması cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin test edilmesi için kullanacağımız Johansen eşbütünleşme testinin ön koşuludur. Dolayısıyla serilerin $I(1)$ olması, uzun dönemde serilerin birlikte hareket edip etmediklerinin araştırılması için Johansen eşbütünleşme testinin kullanılabileceği anlamına gelmektedir. Ancak ele alınan dönem içerisinde ekonomik dengelerde büyük değişime yol açan Şubat 2001 krizi yaşanmıştır. Bu tarihte yapısal bir kırılmanın olabileceği dikkate alınarak serilerin durağanlı araştırılmıştır. Yapısal kırılmanın varlığının tespiti için Zivot-Andrews birim kök testi kullanılmıştır.

5.2.2. Zivot-Andrews Yapısal Kırılma Testi

Zivot ve Andrews (1992), kırılma noktasının içsel olarak tahmin edildiği bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Bu teste A, B, C olmak üzere aşağıdaki üç model ele alınmaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 254):

Model A:

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

Model B:

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

Model C:

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

Model A düzeyde, Model B eğimde, Model C ise hem düzeyde hem de eğimde meydana gelen yapısal değişimi ortaya koymaktadır. Denklemlerde Δ fark operatörünü, t zamanı ($t=1, 2, \dots, T$), e_t otokorelasyonsuz ve normal dağılımlı hata terimini ifade etmektedir. Δy_{t-i} hata teriminde otokorelasyon sorununun gerçekleşmesinin ortadan kaldırmak için modele dahil eklenmektedir. T_B kırılma noktası iken, $\lambda=T_B/T$ kırılma noktasını göstermektedir ($\lambda \in [0.15,0.85]$). DU , $t>T_B$ durumunda 1, diğer durumlarda sıfır değerini alan ve sabit terimde yapısal değişmeyi gösteren DT ise $t>T_B$ iken $t-T_B$, diğer durumlarda sıfır değerini alan ve trende meydana gelen yapısal değişimi gösteren gölge değişkenlerdir (Yılcı, 2009: 327-328). Temel hipotezin kırılma noktası test edilmesi için t - istatistiği en küçük değere sahiptir. Birim kökün varlığı y_{t-1} 'in istatistiksel olarak anlamlı olup olmamasına göre sınanmaktadır. Eğer t -istatistiği Zivot ve Andrews'ın kritik değerlerinden daha büyükse (mutlak değer), ilgili değişkenin durağan olmadığı temel hipotezi reddedilir (Çil Yavuz, 2006: 166).

Tablo 3: Zivot-Andrews Test Sonuçları

	<i>Model A</i>		<i>Model C</i>	
	Kırılma	t-ist	Kırılma	t-ist
X	2001Q2	-6,969*	2001Q2	-6,902*
M	2001Q2	-7,774*	2001Q2	-8,143*
%1		-5,43		-5,57
%5		-4,8		-5,08
%10		-4,58		-4,82

Tablo 3'deki yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre, yapısal kırılmanın bulunduğu yıl 2001Q2 olarak tahmin edilmiştir. Hem Model A'ya, trend fonksiyonunun sabit teriminde bir zaman değişikliğine (kırılmayı hesaplayan) müsaade eden modele göre, hem Model C'ye (trend fonksiyonunda hem sabitte hem de trendde bir zaman değişikliğine müsaade eden model) göre hem ihracat hem de ithalat serilerinde, t hesaplanan istatistik değerleri her anlamlılık düzeyinde (% 1, % 5, % 10) t tablo değerlerinden büyük olduğu için, 1998-2011 döneminde, 2001 yılının 2. çeyreği için kırılma tespit edilmiştir. Analizin bir sonraki aşamasında, serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerinin araştırılması için eşbütünleşme testi yapılacaktır. Öncesinde analizde kullanılacak gecikme sayısı

tespit edilecektir. Aşağıdaki tabloda, cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin araştırılması amacıyla yapılan analizde kullanılması gereken gecikme sayısının tespiti için VAR tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: VAR Analizinde Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	899,3127	NA	1,98e-19	-37,38803	-37,31006	-37,35856
1	925,2195	48,57525	7,97e-20*	-38,17876	-37,78892	-38,03144
2	926,2902	1,918325	9,01e-20	-38,30081*	-38,06691*	-38,21242*
3	927,2395	1,621736	1,03e-19	-38,05164	-37,50588	-37,84540
4	929,2097	3,201633	1,12e-19	-37,96707	-37,26537	-37,70190
5	938,3755	14,13065*	9,12e-20	-38,18231	-37,32468	-37,85821
6	942,8193	6,480555	9,05e-20	-38,20081	-37,18724	-37,81778
7	945,0607	3,081840	9,89e-20	-38,12753	-36,95803	-37,68557
8	946,6335	2,031550	1,12e-19	-38,02640	-36,70096	-37,52551

*En düşük kritere sahip (en iyi) gecikme uzunluğu

LR: LR test istatistiği

FPE: Nihai Tahmin Hatası

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Schwarz kriterine göre en uygun gecikme 2 olarak belirlenmiştir. Bu gecikme uzunluğunun çalışmada kullanılması için otokorelasyona sahip olmaması gerekmektedir. Ekonometrik analizlerde, gecikme uzunluğunun otokorelasyona sahip olup olmadığının araştırılması için $H_0:P=0$ otokorelasyon yok hipotezinin $H_1:P\neq 0$ otokorelasyon var alternatif hipotezine karşı sınanması amacıyla LM testi yapılmaktadır (Tarı, 2005: 444).

LM testi Prob. (olasılık) değerlerinin tümünün 0.05'den büyük olması otokorelasyon olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin kabul edileceği anlamına gelmektedir. Aşağıdaki tabloda yer alan sonuçlara göre Schwarz kriterine göre belirlenen gecikme uzunluğunun anlamlı bir gecikme uzunluğu olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Gecikme Uzunlukları İçin LM Otokorelasyon Testi

Gecikme Uzunluğu	LM-Stat	Prob.
1	14,51267	0,5800
2	1,744255	0,7827
3	4,639245	0,3264
4	9,604258	0,0676
5	9,153625	0,0574
6	5,925028	0,2048
7	2,714568	0,6067
8	0,993143	0,9108

5.2.3. Eşbütünleşme (Ko-Entegrasyon) Analizi

VAR modeli, bütün değişkenlerin içsel olarak kabul edildiği, cari ve geçmiş değerlerinin bütün olarak ele alındığı bir model olarak, zaman serisi analizlerinde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Modeldeki her değişken, kendi gecikme değerlerinin ve diğer değişkenlere ait gecikme değerlerinin doğrusal bir fonksiyonudur (Kadılar, 2000: 49). VAR modelinde, uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için FPE, AIC, SC ve HQ gibi kritik değerleri en küçük yapan gecikme uzunluğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Değişkenler arasında zaman serileri kullanılarak yapılan regresyon analizlerinde anlamlı sonuçlar elde edilebilir. Ancak zaman serileri arasındaki ilişkilerin sahte mi, yoksa gerçek mi olduğu eşbütünleşme analizleriyle araştırılır. Eğer zaman serileri birim kök içeriyorsa, bu seriler arasında gerçek bir ilişki olmamasına rağmen ortak bir trende sahip olmaları nedeniyle, sahte bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda serilerin, birim kök testleriyle farkları alınarak kaçınıcı dereceden durağan oldukları incelenir. Eğer zaman serileri, kendileri durağan olmadıkları halde doğrusal bileşimleri aynı derecede durağan ise, bu serilerin arasındaki ilişkinin gerçek bir ilişki olduğu ve aralarında durağanlığın sağlandığı dereceden eşbütünleşme olduğu söylenebilir (Gujarati, 1999: 726).

Bu analizin yapılabilmesi için değişkenlerin aynı derecede durağan olmaları gerekmektedir. Ancak durağan olmayan serilerin durağan oluncaya kadar farklarının alınması işlemi, değişkenlerin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı şokların etkisini yok etmekle beraber, uzun dönem dengesi için gerekli olan, değişkenlere ait bilgilerin kaybolmasına da yol açabilir ve değişkenler arasındaki uzun dönemli

ilişkilerin net bir şekilde görülmesini zorlaştırabilir (Kadılar, 2000: 114-115). Eşbütünleşme analizi bu noktadan hareketle oluşturulmuş, durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkinin analiz edilmesinde ve tahmin edilmesinde kullanılan yöntemleri kapsamaktadır. Eşbütünleşme, ekonomik teoremin aralarında uzun dönemli ilişkiler öngördüğü değişkenlerin birbirinden uzaklaşmayacağını ifade etmektedir. Zaman serilerinin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediğini tespit etmek amacıyla, literatürde çeşitli testler olmakla beraber, en yaygınları; Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) ve Pesaran (2001) eşbütünleşme testleridir. Bu çalışmada Johansen ve Juselius testi tercih edildiği için, bu test hakkında ön bilgi verildikten sonra, paket program vasıtasıyla elde edilen sonuçlar yorumlanacaktır.

Yapılan Johansen eşbütünleşme analizine ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Zivot-Andrewstestinde tespit edilen kırılma dönemi 2001Q2 modele eksojen kukla değişken olarak ilave edilmiştir. Tablo 6’da görüldüğü üzere Trace (sırasıyla 35.45163 ve 12.85943 değerlerinin) istatistik değerlerinin % 5 kritik değerlerinden (sırasıyla 18.39771 ve 3.841466 değerlerinden) ve Max-Eigen (sırasıyla 22.59221 ve 12.85943 değerlerinin) istatistik değerlerinin % 5 kritik değerlerinden (sırasıyla 17.14769 ve 3.841466 değerlerinden), hem iz hem de maksimum özdeğer test istatistiklerinin ilk değerleri, tablo değerlerinden büyük olduğu için, seriler arasında eşbütünleşme olmadığını iddia eden sıfır hipotezi reddedilmektedir ve seriler arasında en az iki tane eşbütünleşik ilişki olduğu anlamına gelmektedir.. Serilere ait bir tane eşbütünleşme denklemi yazılabilmekte olması, uzun dönem bir tane eşbütünleşik ilişki olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 6: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotezler	Eigenvalue	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.	Max-Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.
$r=0$ $r \geq 1$	0.381640	35.45163	18.39771	0.0001	22.59221	17.14769	0.0073
$r \leq 1$ $r \geq 2$	0.239367	12.85943	3.841466	0.0003	12.85943	3.841466	0.0003

*MacKinnon-Haug-Michelis (1999) olasılık değerleri.

**% 5 seviyesinde hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Cari açıkların sürdürülebilirlik ilişkisini ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiye analiz eden Tablo 6’da özetlenen Johansen koentegrasyon testi ile sonuçları analiz ettiğimizde uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmüş ve dolayısıyla **cari açıkların sürdürülebilir** olduğu hipotezi doğrulanmıştır. Bu aşamadan sonra serilerin kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesi için Vektör Hata Düzeltme modeli kullanılacaktır.

5.2.4. Vektör Hata Düzeltme (VEC) Modeli

Zaman serilerinin birim köke sahip olduğu veya aynı derecede durağan olmadığı durumlarda ve/veya aynı derecede durağan olsalar bile, aralarında uzun dönemli bir ilişki, yani eşbütünleşme yoksa geleneksel nedensellik analizlerinden yararlanılmaktadır. Ancak seriler eşbütünleşik iseler, aralarında uzun dönemli ilişki vardır ve ilişkinin boyutu, hata düzeltme denklemleri yardımıyla kısa dönem dinamiklerinin belirlenebilmesi için analiz edilebilmektedir.

Nedensellik, bir değişkenden diğerine tek yönlü olabileceği gibi, değişkenler arasında karşılıklı da olabilmektedir. Değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olmaması durumu da, ekonometrik çalışmalarda sıkça rastlanılan bir durumdur. Vektör Hata Düzeltme (VEC) modeli, kısa dönemde meydana gelen sapmaların ne kadarının gelecek dönemlerde düzeltileceğini araştırmaktadır. Bu model, bir değişkendeki değişmeyi, geçmiş denge hatalarıyla ve modelde yer alan değişkenlerin geçmişteki değişimleriyle ilişkilendirmektedir (Kutlar, 2005: 350-351).

Hata düzeltme yaklaşımı, değişkenler arasındaki uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapmak ve kısa dönem dinamiklerini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Kısaca VEC modeli, kısa dönemde bağımlı değişkendeki dengesizliklerin, ne kadarının sonraki dönem veya dönemlerde düzeltildiğini göstermektedir. Uygulamada hata düzeltme parametresinin katsayılarının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması beklenmektedir. Bu durum, değişkenlerin uzun dönem denge değerine doğru hareketinin olacağını ifade etmektedir (Tari, 2005: 418). Ayrıca kısa dönem denge durumundan sapmalar, hata düzeltme parametre katsayısının büyüklüğüne göre değişecektir.

Bu çalışmada kullanılacak olan VEC modelleri aşağıda ifade edilmiştir:

$$\Delta \ln X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln X_{t-1} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} \Delta \ln M_{t-1} + \theta \text{Dummy} + \lambda \text{ECT}_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta \ln M_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} \Delta \ln M_{t-1} + \sum_{i=1}^n \beta_{2i} \Delta \ln X_{t-1} + \theta \text{Dummy} + \theta \text{ECT}_{t-1} + \varepsilon_t$$

Yukarıdaki VEC modeli denklemlerinde α_1 i, α_2 i, β_1 i, β_2 i katsayıları kısa dönem ilişkisi, λ ve θ katsayıları ise modelin uzun dönem etkilerini ortaya koymaktadır. ECT_{t-1} , eşbütünleşme vektöründen elde edilen hata terimleri serisinin

birinci gecikmeli değerini ifade etmektedir. 2001Q2 dönemi kukla değişkendir ve modele dışsal değişken olarak eklenmiştir.

Hata düzeltme modeli ile tespit edilen hata düzeltme teriminin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olması, kısa dönemdeki sapmaların uzun dönemde dengeye yöneldiğini yani hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Oluşturulan modele ilişkin tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 7: Vektör Hata Düzeltme Tahmin Sonuçları

lnX (-1)	lnM (-1)	Cud	HDT	DlnX (-1)	DlnX (-2)	DlnM (-1)	DlnM (-2)	Ckd	Dummy
1.000	-1,228 [-7,985]	7,97E-05	-0,070 [-0,861]	-0,090 [-0,546]	0,045 [0,252]	0,005 [0,081]	0,031 [0,423]	1,56E-06 [0,849]	-1,216 [-2,807]
-0,815 [-6,273]	1,000	-6,49E-05	-1,097 [-4,938]	-0,392 [-1,064]	0,255 [0,655]	0,051 [0,316]	0,022 [0,143]	1,05E-06 [0,257]	0,152 [0,731]

Parantez içi değerler t istatistiklerini göstermektedir.

HDT: Hata Düzeltme Terimi

*İstatistiksel olarak yorumlanabilir düzeydeler.

Tablo 7’de görüldüğü üzere, hata düzeltme katsayıları, beklentiler doğrultusunda negatif çıkmıştır. Bu sonuç, dönemli sapmaların uzun dönemde dengeye yöneldiğini ortaya koymaktadır. Tablo 7’de yer alan sonuçlara göre ihracatta kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin her ay % 7’sinin ortadan kalktığı, $100/7=14,3$ ay sonra dengeye yöneldiği sonucuna ulaşılmaktadır.

6. Sonuç

Ödemeler bilançosunda en fazla önem verilen hesap grubu olan cari işlemler hesabı, küreselleşme olgusu ile beraber günümüzde daha ciddi bir bakış açısı ile tartışılmaktadır. Bu tartışmanın ekseninde şüphesiz, ülkelerin karşı karşıya kaldığı yüksek düzeydeki cari işlemler açığı ve bu açığın nasıl sürdürülebileceği ayrı bir öneme sahiptir. Hem boyutu hem de sürekliliği cari açığın bir ekonominin performansını değerlendirmede önemli bir kriterdir.

Tasarruf-yatırım, gelir harcama dengesizliği sonucu oluşan cari açıklar, gerek küreselleşme gerekse sermayenin önündeki engeller kaldırıldıkça yabancı sermaye ile finanse edilir olmuştur. Gelişmiş ülkelere göre yüksek reel faiz, ucuz

kalmış sermaye piyasaları, tek parti iktidarının getirdiği istikrar ortamı, tüm dünya genelinde gelişmekte olan ülkelere para akımı olması gibi nedenler Türkiye'yi yabancı sermayenin uğrak yeri yapmıştır. Bununla beraber, ucuzlayan döviz sonrası insanlar ve firmalar ithalata yönelmiş, üretmek yerine dışarıdan satın almayı tercih etmişlerdir. İhracata oranla ithalat giderek daha da artmıştır. Buna bağlı olarak da cari işlemler açığı yüksek düzeyde seyir etmiştir.

Bu çalışmada yıllardır yüksek boyutlarda olan cari işlemler açığının Türkiye'de sürdürülebilir olup olmadığı araştırılmıştır. Türkiye gibi ihraç ettiği malları üretebilmek için ithalata ihtiyaç duyan, satabilmek için almaya yabancı kaynağa ihtiyaç duyan, bir ülkede cari açığın boyutundan ziyade bu açığın sürdürülebilir olup olmadığı önemlidir.

1998-2011-4 dönemini kapsayan ve çeyreklik olarak kullanılan veriler ile ihracat [(mal + hizmet ihracatı)/GSYİH], ithalat [(mal + hizmet ithali + net faiz ödemeleri + net borçlanma + sermaye hesabı)/GSYİH] serilerinden hareketle cari işlemler açıklarının sürdürülebilirlik analizinde, zaman serileri kullanılmıştır. Oluşturulan serilerin kendi seviyelerinde durağan olmadıkları ancak birinci farklarında durağan hale geldikleri görülmüştür. Durağanlaştırılmış serilere ait gecikme sayısı VAR analizi ile tespit edilmiştir. Daha sonra tespit edilen bu gecikme sayısı temel alınarak eşbütünleşme ve VEC modeline ilişkin testler yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre ithalat ile ihracat arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme tespit edilmiş, ülkenin incelenen dönemde verdiği cari açıklarının sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir deyişle, ithalat ile ihracatın yıllar içindeki hareketleri birbirini takip eden veya tamamlayan yönde olmakta yani bir etkileşim arz etmektedir.

KAYNAKÇA

ADEDEJI, O. S. (2001), “The Size and Sustainability of Nigerian Current Account Deficits”, *IMF Working Paper*, 01/87, pp. 1-32.

ALKİN, E. (1990), *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Filiz Kitapevi, İstanbul.

APERGIS, N., Katrakilidis, K. P. ve Tabakis, N. M. (2000), “Current Account Deficit Sustainability: The Case of Greece”, *Applied Economics Letters*, vol: 7, pp. 599-603.

ARIZE, A. C. (2002), “Imports and Exports in 50 Countries: Tests of Cointegration and Structural Breaks”, *International Review of Economics and Finance*, vol: 11, pp. 101-115.

AYDOĞUŞ, İ ve H. Öztürkler (2006), *Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Analizi*, Gazi Kitabevi, Ankara.

BABAOĞLU, B. (2005), “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği”, TCMB Uzmanlık Tezi, Ankara.

BAHARUMSHAH, A. Z., E. Lau ve S. Fountas (2003), “On Sustainability of Current Account Deficits: Evidence from Four ASEAN Countries”, *Journal of Asian Economics*, pp. 465-487.

BARIŞIK, S. ve H. Çetintaş (2006), “Türkiye’de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: 1987-2003 Yapısal Kırılma Modeli”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C.11, S. 1, ss. 1-16.

CALDERON C., C. Alberto, ve L. Norman (2001), “Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries”, *Policy Research Working Paper Series* 2398, The World Bank.

CELASUN, M. (2001), “Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği”, *Doğu Batı Dergisi*: 4 (17), ss. 42-173.

ÇİL YAVUZ, N. (2006), “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Testi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), ss. 162-171.

EREN, A. (1999), “Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar”, *Muğla Üniversitesi Yayını*, Muğla. (<http://www.mevzuatdergisi.com/2003/10a/03.htm>) (Erişim 15 Temmuz 2011).

ERTÜRK, E. (1999), *Makro İktisat*, Alfa Yayınları, Bursa.

EDWARDS, S. (2004), “Thirty Years of Current Account Imbalances, Current Account Reversals and Sudden Stops”, *NBER, Working Paper No: 10276*.

GANDOLFO, G. (2002), *International Finance and Open-Economy Macroeconomics*, Springer, Berlin.

HAKKIO ve Rush (1991), “Is The Budget Deficit Too Large?”, *Economic Inquiry*, Volume 29, pp. 429-445.

HUSTED, S. (1992) “The Emerging U.S. Current Account Deficit in the 1980s: A Cointegration Analysis”, *The Review of Economics and Statistics*, Vol: 74 (1), pp. 159-166.

İŞGÜDEN, T. ve M. Akyüz (1998), *Uluslararası İktisat*, Evrim Dağıtım, İstanbul.

KADILAR, C. (2000), *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KARLUK, R. (2009), *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika*, 9. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

KUTLAR, A. (2002), *Eş-Bütünleşme: Türkiye’de Para Talebi ve Döviz Kuru Uygulaması*, Yargı Yayınevi, Ankara.

MATSUBAYASHI, Y. (2005), “Are US Current Account Deficits Unsustainable? Testing for the Private and Government Intertemporal Budget Constraint”, *Japan and the World Economy*, Vol: 17, pp. 223-237.

MILESI-FERRETTI, M. and A. Razin (1996a) ,“Current Account Sustainability: Selected East Asian and Latin American Experiences”, *NBER Working Paper Series*, No: 5791, pp. 1-61.

MILESI-FERRETTI, M. and A. Razin (1996b), “Sustainability of Persistent Current Account Deficits”, *NBER Working Paper*, No: 5467.

MILESI-FERRETTI, G. M. and A. Razin (1997), “Sharp Reductions in Current Account Deficits: An Empirical Analysis,” *European Economic Review*, Vol: 42, May, pp. 897-908.

OBSTFELD, M. and Rogoff, K. (1994), “The Intertemporal Approach to the Current Account”, *National Bureau Economic Research, Working Paper*, No: 4893.

ONGUN, T. (2002), “Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler”, Kriz ve IMF Politikaları, editör: Ömer Faruk Çolak, Alkım Yayınevi, ss. 39-93.

ÖZMEN, E. (2004),”Cari Açık ve Ekonomi Politikaları Üzerine”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Ekim 2004, ss. 6-9.

PARASIZ, İ. (1996), *Uluslararası Para Sistemi*, Ezgi Kitabevi. Bursa.

ROUBINI, R. and P. Watchel (1998), “Current Account Sustainability in Transition Economies” *NBER Working Paper Series*, pp. 1-72.

SAATÇIOĞLU, C. (2005),” Ödemler Dengesi ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, (<http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/55MaliCozum/11%20-2055%20cem%20saatcioglu.doc>) (Erişim: 7 Temmuz 2012).

SEVÜKTEKİN, M., ve M. Nargeleçekenler (2007), *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi (EViews Uygulamalı)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

SEYİDOĞLU, H. (2003), *Uluslararası İktisat – Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, Onbeşinci Baskı, İstanbul.

SEYİDOĞLU, H. (1993), *Uluslararası Finansman*, Güzem Can Yayınları. İstanbul.

TARI, R. (2005), *Ekonometri*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 172, Kocaeli.

TELATAR, Erdinç (2006), *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.

TİRYAKİ, T. (2002), “Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, TCMB Veri Tabanı.

TOGAN, S. ve Ersel, H. (2005), “Current Account Sustainability: The Case of Turkey”, AB’ye Katılım Sürecinde Makroekonomik Politikalar Konferansı, 6-7 Mayıs Ankara.

TUNCER, N. (2001), “Para krizleri ve Türkiye”, *İktisat Dergisi*, ss. 410-411.

UYGUR, E. (2004),” Türkiye’de Cari Açık Tartışmaları”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 222, 12-23.

WU, L. (2000), “Mean Reversion of the Current Account: Evidence from the Panel Data Unit-Root Test”, *Economics Letters*, Vol: 66, pp. 213-222.

YAMAK, R. ve A. Korkmaz (2007), “Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım”, *Bankacılar Dergisi*, ss. 17-32.

YAPAR SAÇIK, S. ve Alagöz, M.,(2010), “Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Borçlanma İle İlişkisi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 113-120.

YILANCI, V. (2009), “Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), ss. 324-335.

YÜCEL, F. ve R. Yanar (2005), “Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol: 14 (2), ss. 483-492.

ZIVOT, E., Andrews, D.W.K. (1992), “Further Evidence of Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis”, *Journal of Business and Economic Statistics*, 10 (3), pp. 251-270.

Ek Tablo: Ampirik Literatür

Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	Bulgular
Uluslararası Literatür			
Apergis, Katrakilidis ve Tabakis (2000)	Yunanistan [1960-1994]	Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Adedeji (2001)	Nijerya [1960-1997]	Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Wu, Chen ve Lee (2001)	G-7 ülkelerinde [ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Kanada ve Japonya] [1973:02-1998:04]	Panel Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Arize (2002)	50 ülke[1973:02-1998:01]	Panel Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Baharumshah, Lau ve Fountas (2003)	Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland [1961-1999]	Eşbütünleşme	Malezya hariç diğer ülkelerde sürdürülemez
Hudson ve Stennett (2003)	Jamaika [1962-2002]	Eşbütünleşme	Sürdürülemez
Rayboudi, Sola ve Spagnola (2004)	Arjantin [1992:1-2001:3] Brezilya [1995:1-2002:2] Japonya, İngiltere ve ABD [1970:1-2002:4]	Markov Switching	Brezilya, Japonya ve İngiltere için sürdürülebilir; Arjantin ve ABD için sürdürülemez
Christopoulos ve León-Le-desma (2004)	ABD [1960-2004]	ESTAR	Sürdürülebilir
Matsubayashi (2005)	ABD [1975:01-1998:02]	Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Naqvi ve Marimune (2005)	Pakistan [1972:01-2004:04]	Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Perera ve Varma (2008)	Sri Lanka [1950-2006]	Eşbütünleşme	Sürdürülemez
Ulusal Literatür			
Babaoğlu (2005)	Türkiye [1987-2004]	VAR	Sürdürülemez
Kalyoncu (2005)	Türkiye [1987:01-2002:04]	Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Yücel ve Yarnar (2005)	Türkiye [1964-2003]	Eşbütünleşme	Sürdürülemez

Barışık ve Çe- tintaş (2006)	Türkiye [1987-2003]	Yapısal Kırılma	Sürdürülemez
Güneş (2006)	Türkiye [1987-2004]	Eşbütün- leşme	Sürdürülebilir
Akgül, Koç ve Koç (2007)	Türkiye [1992:01-2006:12]	Markov Switching	Cari açık için en iyi model önerisi
Ağaslan ve Akçoraoğlu (2007)	Türkiye [1987:01-2006:04]	VAR	Sürdürülemez
Yamak ve Korkmaz (2007)	Türkiye [2001:04-2005:09]	Eşbütün- leşme	Zayıf sürdürülebilir
Gülcan ve Önel (2008)	Türkiye [1992:01-2007:01]	Eşbütün- leşme	Sürdürülemez
Berke (2009)	Türkiye [1989:01-2006:02]	Parçalı Eş- bütünleşme	Sürdürülebilir
Peker (2009)	Türkiye [1992:02-2007:12]	Eşbütün- leşme	Düşük düzeyde sürdürülebilir
Ümit (2011)	Türkiye [1992:01-2010:02]	Eşbütün- leşme	Düşük düzeyde sürdürülebilir

TÜRKİYE VE BİLGİ TOPLUMU SİYASASI: BİR TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM HİKÂYESİNİ YENİDEN OKUMAK

Serhat KAYMAS*

ÖZET

Neo liberalizmin kültürel ve ekonomik politikalarının egemen olduğu ülkelerde; bilgi toplumu politikaları, 1990'lı yıllardan itibaren önemli ölçüde toplumsal dönüşüm düşüncesi üzerine biçimlenmektedir. Özellikle liberal çoğulcu değerlerin etkilediği bilgi toplumu siyasaları, topyekûn bir toplumsal dönüşüm niyetini oldukça açık olarak sunarken, gelişmekte olan ülkeler için bir bağımlılık ve yeni bir sömürge düzeninin açıldığı belirtilmelidir. Bu çalışma içerisinde Türkiye'nin 2006-2010 yılları arasındaki Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı tam da gelişmekte olan ülkeler için ortaya çıkan bağımlılık ve sömürge ilişkisini eleştirel ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmektedir. Planın üzerinden geçen dört yıllık bir süreye rağmen, Türkiye'nin bilgi toplumu kazanımlarından yararlanan bir ülke olmadığı belirtilmelidir. Aksine, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Amerika merkezli bir şirkete hazırlattığı sözü edilen siyasa, Türkiye'nin söz konusu alanda önemli ölçüde geride kalmış olmasının nedenleri üzerine okunabilmektedir. Bu çalışma içerisinde eleştirel ekonomi politik yaklaşım ve eleştirel söylem analizi üzerinden Bilgi Toplumu Siyasası ve Eylem Planı sorgulanmış ve Türkiye'de yeni medya ve enformasyon toplumu alanındaki var olan koşullar çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neo Liberalizm, Bilgi Toplumu, Bilgi Toplumu Kuramları, Gelişmekte Olan Ülkeler, Yeni Medya ve Enformasyon Teknolojileri.

ABSTRACT

TURKEY'S INFORMATION SOCIETY STRATEGIES: REREADING A SOCIAL TRANSFORMATION STORY

In those countries, where neo liberalism's cultural and economic policies are in effect, information society policies are shaped by the idea of social transformation since 1990s. Specifically, information society policies which are affected by liberal pluralistic values, while on the one hand are offering the intention of an overall social transformation, on the other hand this development means a new colonial order and of course opening a new dependency for the developing countries. In this study, "Turkey's Information Society Strategies and Action Plan for 2006-2010" is critically evaluated within context of the colonial dependency relationship faced by the developing countries. It will have

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Hacettepe Ankara Sanayi Odası 1. OSB Meslek Yüksekokulu (serhatkaymaz@hotmail.com)

to be pronounced that, although four years have passed since the application of the plan, Turkey is not a country benefiting from the gains of the information society facilities. On the contrary, Turkey's Information Society Strategies and Action Plan which is prepared by an American-based company and put into effect by the Justice and Development Party, should be seen as one of the reasons why Turkey lagged behind the developments taking place in this area. In this study, Turkey's Information Society Strategies and Action Plan and the existing conditions of information society and new media is critically questioned and analyzed.

Keywords: Neo Liberalism, Information Society, Theories and the Principles of the Information Society, Developing Countries, New Media and Information Technologies.

Giriş

Orhan Pamuk'un (1994: 1); henüz Nobel edebiyat ödülü kazanmasından önce yayımlanan *Yeni Hayat* isimli romanı; "bir gün bir kitap okudum ve bütün hayatım değişti" cümlesi ile başlar. Bilincin yalnızca bir kitabın okunmasının ardından tamamen değişip-değişemeyeceğinin tartışılabilir olmasına rağmen, hayatın keskin dönüşümlere açık olduğunu belirleyen bir düşüncedir söz konusu olan. Ancak, gündelik yaşam pratiklerinin "farklı bir nehrin yataklarına" sürüklediği, hayatın tesadüflere açık doğasını egemen siyasa belgelerinde, üstelik bir bakıma gittikçe doğal karşılanan biçimde yansımaları görmek, en azından bu çalışmanın yazarı için, şaşırtıcıdır. Gerçekte kapitalist sermaye birikiminin bir aşamasından diğerine doğru, ancak bu kez toplumsal dönüşüm tahayyülünü daha da belirgin kılan bir biçimde, ilerleyen enformasyon/bilgi toplumu siyasası tam da böylesi bir dönüşümü görünür kılan egemen siyasa olarak dikkat çekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 2006-2010 yılları *Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı*¹ (DPT, 2006: 1) isimli siyasa belgesi okunduğunda söz konusu düşüncenin yansımaları egemen siyasa içerisinde görmek, gerçekten de şaşırtıcı olsa gerektir.²

¹ Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı tarafından merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan bir danışmanlık şirketine (Rogers&Peppers) hazırlatılmasının ardından 28 Temmuz 2008 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren siyasa aslında bu yönüyle de dikkat çekmektedir. Gerçekten de, siyasal iktidar tarafından ulusal uzmanlar ve ulusal kaynaklar yerine yabancı bir şirket eliyle hazırlatılan plan bir yandan da Türkiye Büyük Millet Meclisi onayına dahi sunulmadan yürürlüğe girebilmiştir. AKP'nin neo liberal siyasaya eklemelenme niyetinin somut bir göstergesi olarak da değerlendirilmesi gereken söz konusu plan, 28 Temmuz 2008 tarihinden itibaren neredeyse kanun hükmünde değerlendirilmiştir. Türkiye'nin enformasyon toplumu siyasası bu tarihten itibaren de neredeyse sahip olduğu söz konusu tek siyasa üzerinden biçimlendirilmekte ve gerek ulusal kalkınma planları ve gerekse ilgili siyasa eliyle yaygınlaştırılmaktadır.

² Türkiye'nin Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde Rogers&Peppers isimli bir araştırma şirketine hazırlatılmış olmasına rağmen, Türkiye'nin oldukça yakın döneminde Bilgi Toplumu'na dönüşüm sürecinin, egemen siyasa içerisinde yer edinmesi

Her ne kadar, aynı cümleler üzerinden kurulmamış olmasına rağmen, siyasa göre devletin düzenlemiş olduğu bilgisayar kampanyasının ardından bir bilgisayar sahibi olan Sencer Ailesi'nin³ yaşadığı dönüşüm tam da “bir bilgisayar edindiler ve bütün

bağlamında önem taşımaktadır. Planın, ulusal kamu politikaları ve Türkiye’de üniversiteler ya da alan uzmanları yerine Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir şirkete hazırlanmış olması, üstü örtülü olarak ulusal politikaların bağlamından kopartılması sürecini gündeme getirmesine rağmen, bu konu çalışma içerisinde ele alınmayacaktır. Türkiye’de birbirine paralel olarak ulusal siyasa gündeminde yer edinen küreselleşme ve Avrupalılaştırma süreçleri ve ulusal politikalara eleştirisi, bu çalışmanın yazarının önceki çalışmalarında yer almaktadır. Bu doğrultuda, 2011 yılında Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nde yayımlanan “Yeni Liberalizmin Enformasyon Toplumu Söylemi ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye ve Bilgi Toplumu Siyaseti” isimli makalede, gelişmekte olan ülkeler için enformasyon toplumu söyleminin nasıl da bir bağımlılık ilişkisi oluşturduğu çözümlenmiştir. Öte yandan, Türkiye’nin ulusal enformasyon yapısını üstelik özelleştirildiği dönemde Dünya’da 13., Avrupa’da ise 5. olan telekomünikasyon operatörünün gelişmekte olan ülkeleri nasıl da karar alıcı ya da ithalatçısı konumuna sürüklediği “İletişim Teknolojileri Politikaları ve Türkiye: Küresel Medya Yönetimi Çağında Ulus Devlet” (2010), isimli çalışma Kurgu: International Journal of Communication Studies dergisinde yayınlanmış olup, bu kez Türkiye’nin internetle kurduğu “mutsuz evliliğini” bu kez Dünya’da gerçekleştirilen özelleştirme süreci içerisinde değerlendirmektedir. Türkiye için internet yönetiminde alternatif bir model önerisi sunmaya çalışan, Ankara Üniversitesi İletişim Dergisi’nde yayımlanan, “İnternet ve Ulusal Kamu Politikaları: Türkiye için Alternatif Öneriler” (2011) isimli çalışma ile de, Türkiye’nin internet yönetimi politikalarını değerlendirmenin ardından yeni bir model önerisi geliştirmiştir. Ülkenin yakın siyasi tarihinde yaşanan Gezi Parkı olayları ve sosyal medya ile oluşturduğu bağ dikkate alındığında Facebook ve Twitter başta olmak üzere sosyal medya ağlarının ulusal kamu politikalarında bir yöndeşme içerisinde ele alınması gerektiğine dair anlamlı bir gündemi zaten sunmuştur. Üstelik bu çalışmanın yazarı tarafından henüz 2005 yılında “İletişim Politikalarında Paradigma Değişimi ve Yeni Medya: Medya ve İletişim Politikalarında Yöndeşme” çalışmasında saptanmış ve hem Avrupa Birliği hem de Amerika Birleşik Devletleri’nde yeni medyanın yönetilebilirliği tartışmasının Türkiye’de nasıl ele alınabileceği tartışılmıştır. Kendi içerisinde bir bütünlük oluşturan çalışmalar gerçekte Türkiye’nin enformasyon ve politikaları alanında daha çok önündeki fırsatları kaçırdığını bir dizi açıdan saptamıştır. Bütün bu yönleri ile gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’nin gittikçe politikasızlaştırılan bir bilgi toplumu siyasasının çözümlenmesi gerekir. Ancak, bu çalışma içerisinde Türkiye’nin bir toplumsal dönüşüm hikâyesini nasıl da yarım bıraktığını çözümlenmek anlamlı olacaktır. Bu doğrultuda, egemen siyasa sürecine “Sencer Ailesi” üzerinden yansıyan ve Türkiye için bir model olduğu iddiası üzerine temellenen dönüşüm süreci üzerinden geçen neredeyse dört yıl içerisinde yeniden değerlendirilmektedir.

³ Bu doğrultuda Sencer Ailesi’nin siyasa içerisindeki konumu oldukça ilginç bir görünüm almaktadır. İlerleyen kısımlarında da çözümleneceği gibi, Eylem Planı içerisinde yer alan Aile, planı yazar şirketin Amerika Birleşik Devletleri merkezli olmasının mı yoksa Başbakan Erdoğan’ın, Türk aileleri için nerede ise koşullar belirlediği üç sonra da beş çocuk planı öncesinde yazılmış olmasının etkisiyle mi olduğu bu çalışma içerisinde her ne kadar belirlenemedi ise de iki çocuk sahibi ancak büyükbaba ve büyükannenin birlikte yaşadığı geleneksel bir aile modeli çizmektedir. Ailenin, bilgi toplumuna erişim düzeyini yalnızca bilgisayar edinme deneyimi üzerinden ele alan Bilgi Toplumu Eylem Planı Stratejisi’ne göre, ailenin yaşantısı devletin düzenlediği bilgisayar kampanyasının ardından önemli ölçüde değişmektedir.

hayatları değişti” düşüncesine oldukça uymaktadır.

Bu çalışma; Türkiye’nin bilgi toplumu siyasasını; strateji ve eylem planının uygulamaya konulmasının üzerinden geçen dört yılın ardından, yeni liberalizmin gelişmekte olan ülkeler için 1990’lı yılların ardından açtığı kesit içerisinde değerlendirme amacındadır. Eleştirel ekonomi politik bir yöntemin belirlendiği çalışma içerisinde, Türkiye’nin söz konusu enformasyon toplumu siyasası bir yandan Kalkınma Planları diğer yandan Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri’nde izlenen enformasyon toplumu siyasaları ile bağ oluşturularak, siyasa incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye’nin 2006-2010 yılları Bilgi Toplumu Eylem Planı ve Stratejisi’nin neredeyse Türkiye’nin bütün bir bilgi toplumu göstergelerini içeren ilk ve üzerinden geçen yıllara rağmen tek siyasa olduğu belirtilmelidir. Türkiye’nin bilgi toplumu siyasasını önemli ölçüde belirleye gelen “Bilgi Toplumu Eylem Planı”, merkezi Amerika Birleşik Devletleri’nde olan bir şirkete (*Peppers and Rogers*) hazırlanmış olması ile de yeni liberalizmin gelişmekte olan ülkeler için ulusal kamu politikalarının dışlanması ve teknolojik bağımlılık için anlamlı bir kesit oluşturmuştur. Türkiye’nin bilgi toplumu hedeflerini, yakın dönemi içerisinde, neredeyse tek başına belirleyen söz konusu planın bütün bu yönleri ile yeniden değerlendirilmesi anlamlı olacaktır. Bu yönüyle, Bilgi Toplumu Eylem Planı ve Stratejisi’nin, Türkiye’de üstü örtülü bir toplumsal dönüşüm modelini açıklaması ile neo liberal politikalar döneminde gelişmekte olan ülkelere atfedilen teknoloji bağımlılığının nasıl da örtüştüğünü anlaşılır kılmak oldukça önemlidir. Neo liberal politikalar eliyle “farklı bir nehrin yataklarına” sürüklenen bilgi toplumu siyasası, Türkiye’nin uygulamaya koyduğu biçimi ile aslında bilgi toplumu kazanımlarından nasıl da uzaklaştırılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Planın içerisinde yer alan “toplumsal dönüşüm hikâyesi” ve üzerine gerçekleştirilen bir yeniden okuma çabası, Türkiye ve bilgi toplumu kazanımlarına dair anlamlı bir değerlendirmenin yapılmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın soruları şöyle belirlenmiştir: (a) Bilgi⁴ toplumu kazanımları yalnızca bir

⁴ Bilgi ve Enformasyon kavramları gerek siyasa belgelerinde gerekse kamuoyunda birbirinin yerine ikame edilebilir kavramlar olarak kullanılmasına rağmen gerçekte aralarında üstelik tam da siyasa sürecinin belirlenmesine doğru genişleyen anlamlı farklılıkların vurgulanması gerekmektedir. Her ne kadar, Zhang Yuxiao (aktaran Webster, 2002: 28), medya siyasası ve akademik çalışmalar boyunca enformasyon teriminin en az 400 farklı kullanım biçimini saptamış olmasına rağmen, aralarındaki farkın olabildiğince genel biçimi ile enformasyonun; yapılandırılmamış, sınıflandırılmamış, ilişkilendirilmemiş veriyi bilgi kavramı ise enformasyonun yapılandırılmış, ilişkilendirilmiş, sınıflandırılmış ve işlevselleştirilmiş bütün bu yönleri ile birikim içerisinde gelişen doğası vurgulanmalıdır. Bu yönü ile, Frank Webster’in (2002: 28-29) ayırt ettiği gibi, enformasyon toplumu

bilgisayar sahibi olmakla edinebilir mi? Eğer edinilemezse, (b) Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma iktidarı döneminde uygulamaya koyduğu enformasyon toplumu siyasasının amacı nedir? (c) Bilgi toplumu temel göstergeleri dikkate alındığında, Türkiye bilgi toplumu siyası içerisindeki göstergeler hangi gelişmeleri, nasıl gerçekleştirmiştir? (d) Türkiye'nin bilgi toplumu siyasasına, hangi güçler karar vermiştir? Siyasa sonucunda hangi güçler nasıl kazanmış ve kimler, bilgi toplumu kazanımlarını gittikçe kaybetmiştir?⁵ Çalışma içerisinde yanıtlanması amaçlanan sorular, Türkiye'nin bilgi toplumuna dair beklentilerinin de, en azından bir ara kesit içerisinde, tartışılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte, Türkiye'nin bir yandan küresel kapitalizm öte yandan Avrupa Birliği ile bütünleşme çabasının, diğer alanlarda olduğu gibi hatta daha da ileri boyutlarıyla, bilgi toplumu siyasasını da önemli ölçüde biçimlendirdiği gözlenir. O denli ki, bilgi toplumu siyasasının “yeni bir üretim ilişkileri modeli”, “yeni bir ekonomi”, “yeni bir toplumsal yaşam” vaatleri üzerine kurulmuş olan yapısı gereği diğer alanlardaki değişimin olduğu ve taşındığı bir dinamik olarak tam da hem küreselleşme hem de Avrupalılaşıma⁶

söylemlerinin yalnızca enformasyon (veri) bolluğunu dikkate alması ve niteliksel bir bağlam içerisinde değerlendirmemesi giderek doğal karşılanan ölçüde kavramın içeriğini anlamsızlaştırmaktadır. Bu çalışma da ise, enformasyon ve bilgi toplumunun siyasa metinlerindeki kullanımı dikkate alınmaktadır.

⁵ Haluk Geray (2005: 14-15), ana akım ekonomi politik ve eleştirel ekonomi politik yaklaşımlar arasında bir dizi, ancak oldukça anlamlı, ayrımı tartışmaktadır. Geray'a göre, neo klasik iktisadın toplumsal değer yargılarını siyasa sürecinden ayırıştırırken, eleştirel ekonomi politik yaklaşımın tam aksine toplumsal değer yargılarını kullandığı ve siyasa sürecinin çözülmesinde eşitlik, hakkaniyet, adalet, toplumun/kamunun genel çıkarı öncelikli olmak üzere toplumsal değer de siyasaların çözülme sürecine dâhil edilmesi gerektiğini belirler. Gerçekte böylesi bir ayırılma her iki yaklaşım içerisinde toplumun nasıl düşünüldüğünden bağımsız değildir. Neo klasik iktisat ya da daha da bir genişletildiğinde liberal ekonomi politik yaklaşımın soyut bir toplum tahayyülü, her bir bireyin de “birbirine bir atomun parçaları kadar benzediği” (Geray, 2005: 15) yönündeki anlayışı doğrultusunda toplumda farklı çıkarların, farklı sınıfların olduğu kavrayışından uzaklaştığı söylenmelidir. Oysaki eleştirel ekonomi politik yaklaşım içerisinde tartışıldığı gibi toplumun oluşmasındaki farklılıklar sınıflar arasındaki çıkarların belirlenmesine de yol açmakta ve siyasa sürecinin çözülmesi, sınıflar arasındaki mücadele ekseninden bağımsız olarak değerlendirilememektedir. Ancak yeni liberalizm bu doğrultuda tam da bağlamından kopartılmış bir anlatı üzerinden piyasa mekanizmasını ele almaktadır.

⁶ Türkiye'nin, Avrupa Birliği üyeliği özellikle 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan katılım müzakereleri dönemi ile birlikte egemen siyasa dizgesi içerisinde yer edinen Avrupalılaşıma terimi, her ne kadar kendi içerisinde bir dizi farklı anlama sahip bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Avrupalılaşımanın oldukça genel bir tanımı Risse, Cowles ve Caporaso (aktaran Radaelli, 2003: 29) tarafından, Avrupa düzeyinde siyasal, hukuki ve sosyal kurumların politika çözümleri amacıyla birleştiği ve aktörler ile siyasa şebekelerinin ortak etkileşimleri ile biçimlendiği ve Avrupa Birliği genelinde ortak bir yönetim deneyiminin olduğu ayırt edici yönetim yapısı olarak tanımlanır. Bununla birlikte, Claudio Radaelli'ye göre her ne kadar kesin bir tanımının yapılması mümkün olmamasına rağmen Avrupalılaşıma, Avrupa Birliği yasal çerçevesinin ulusal alanlara erişimi ya da ortak bir yasal zeminin

süreçlerinin merkezinde yer aldığı belirtilmelidir. Bununla birlikte, Frank Webster’ın (2002: 22) isabetle belirlediği gibi bilgi toplumu kavramı henüz kendi içerisinde bir dizi çelişkili unsura sahiptir. Bu unsurlar Webster tarafından şöyle maddeleştirilmektedir.

- Bilgi toplumuna dair ölçütlerin belirlenebilmesi adına izlenen ölçütlerin şeffaflıktan uzak ve kendi içerisinde tutarsız olması,
- Enformasyon teriminin sıklıkla ancak belirsiz kullanılması,
- Enformasyon toplumu kuramcılarının, enformasyon kullanımının bilgi toplumu ve toplumsal dönüşümüne yol açabileceğine dair beklentilerinin anlamlı karşılığının olmaması,

Yeni liberalizm içerisinde biçimlendirilen bilgi toplumuna dair öngörüler henüz kendi içerisinde dahi çelişkili kılmaktadır. Böylesi bir çelişkinin aslında bilgi toplumu tartışmalarında yaygın ancak birbirinin yerine kolaylıkla ikame edilebilir terimler olarak kullanıldığı “enformasyon” ve “bilgi” kavramlarının açılanmasından itibaren başlaması gerektiği söylenmelidir. Gerçekten de, egemen siyasa belgelerinde, akademide ve gerekse kamusal alanda yaygın (ancak bir o kadar da birbirinin yerine ikame edilebilir biçimde) kullanılan söz konusu kavramlar gerçekte kapitalist sermaye birikim modellerinin bir aşamasından diğerine geçildiğini, üstü örtülü olarak, işaret etmesine rağmen, söz konusu dönüşümün henüz anlamlandırılmamış olduğu belirtilmelidir. Bilgi ve enformasyon toplumu arasındaki farklılıkların yalnızca sınırlı bir kelime kullanımı tercihi değil aksine kapitalizmin bir aşamasından diğerine geçiş sürecini tanımlayabilme potansiyeli ile bilinçli bir tercih olduğunu, bu doğrultuda en azından, yeniden hatırlamak gereklidir. Gerçekten de bilginin bizatihi kendisini bir metalaştırma biçimi içinden kurulması (Webster, 2002: 25) zaten bilgi toplumu siyasası ile gerçekleştirilmesi amaçlanan toplumsal dönüşümü de kendi içerisinde çelişkili bir süreç olarak eleştirilerin odağına yerleştirmiştir.

sağlanmasıdır. Ancak nasıl tanımlanıyor olursa olsun, Avrupalılaştırma sürecinin gerek üye gerekse üye aday ülkeler içerisinde bir dizi ortak niteliğinin tanımlanmış olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu doğrultuda, politika düzeyindeki paradigma değişimi, araçların değişimi ve araçların seviyesinin değişimi olarak ortak nitelikler saptanabilir. Radaelli bu düzeylerin kendi içerisinde, “*inertia*- aday ülkede değişim olanağının olmaması”, “*absorption*-politika gerekliliklerinin birikmesi ve adaptasyon”, “*transformation*-üye ya da aday ülkedeki siyasa değişimi ya da paradigma değişimi” ve son olarak “*retrenchment*-Avrupa Birliği aday ülkesindeki politikaların daha az Avrupalı olmasıdır. Radaelli burada İtalya örneğini verir” (Radaelli, 2003: 37-38).

Yeni Liberalizm ve Enformasyon Toplumu Söylemi: Sermaye Birikiminin Çelişkili Doğasını Toplumsal Dönüşüm İçerisinde Kurmak

Kapitalizmin; yalnızca sermaye birikim koşullarındaki değişimi değil bununla birlikte söz konusu değişimin talep ettiği bir toplumsal yapının örgütlenmesindeki özcü rolü, eleştirel ekonomi politik yaklaşım içerisinde, oldukça ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Gerçekten de, feodaliteden sanayi kapitalizmine sonraki dönemlerinde de “sürtünmesiz kapitalizm” biçimlenmesine doğru genişleyen süreç, toplumsal dönüşüm modelleriyle ortaklaşa bir yürüyüşün adımları olarak kurulmuştur.⁷ Üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki bağ yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri söz konusu olduğunda daha da açık bir biçimde gözlenmektedir. Gerçekten de; henüz başlangıcından, “bilgi toplumu” kavramının isimlendirilmesi ile başlayan tartışmalardan itibaren, sözü edilen kapitalist sermaye birikimindeki değişime koşut olarak önerilen yeni toplum modeline dair açıklamalarda kendisini bulmaktadır. Öyle ki yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmenin, kapitalizmin bir aşamasından diğerine geçişi olarak değil aksine gittikçe toplumsal dönüşüm içerisinde ele alınması tam da üretim

⁷ Her ne kadar kapitalist sermaye birikim modellerine koşut olarak toplumsal dönüşüm modellerini bir bütün olarak değerlendirebilmek bu çalışmanın hem amacını hem de kapsamının dışında olmasına rağmen, Mike Wayne’in (2009: 63) kapitalist sermaye birikimi ve toplumsal dönüşüm arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik sorusu üzerinden bakmak burada oldukça anlamlı olacaktır. Wayne’in; “kapitalizm gibi teknolojik güçlerin ve toplumsal ilişkilerin sürekli dönüşümüne yönelik bir üretim tarzı içindeki süreklilikleri ve farklılıkları nasıl değerlendirebiliriz?” sorusu, gerçekte tam da kapitalist sistem içerisindeki temel üretim güçleri ve üretim ilişkileri ile bu ağın oluşturduğu toplumsal dönüşümü anlamlandırabilmek adına öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki bağın oluşturulabilmesi, sınırlı bir açıklamaya sahip olmasına rağmen, aslında klasik liberal iktisat teorisinin görünürdeki ilişkiyi çözümleme çabasına indirgenememektedir. Marksist yaklaşım içerisinde, üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki ilişki, her ne kadar toplumsal üretim ilişkilerinin sürdürülebilirliği ve uygunluğu içerisinde ele alınmasına rağmen, üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki bağı neredeyse bir indirgemecilik içerisinde ele aldığı söylenmelidir. Mike Wayne’in (2009: 70) belirlediği gibi, üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki çelişkinin önemli bir boyutu yeni teknolojilerin potansiyel ve gerçek kullanımına doğru genişlemesine rağmen, üretim güçlerinin artık sermayenin gelişmesinin koşullarına ve amaçlarına hizmet etmediğini söylemek, en azından eksik bir değerlendirme olmalıdır. Wayne (2009: 80), yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri özellikle internet özelinden bakıldığında, Marks’ın “toplumsal ilişkiler” olarak değerlendirdiği üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin zincirlerini elinde tutan güçler olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Benzeri bir eleştiri, Ellen Meiksins Wood’un belirlenmesi ile gerçekleşmektedir. Wood’un (2003: 43) belirlediği gibi “kapitalizm, pazarlardaki genişleme ve teknolojik değişimlerin doğru düzeye ulaştığı herhangi bir zaman ve yerde az çok doğal bir biçimde kendisini göstermektedir”. Bu açıdan, üretim güçleri ve üretim ilişkileri (toplumsal ilişkiler) yalnızca ve sınırlı bir dönemsel değişim olarak değerlendirmek yerine, üretim güçlerinin ihtiyaç duyduğu ilişkileri de oluşturduğu yönünde değerlendirmek anlamlı olacaktır.

güçleri ile ilişkileri arasındaki bağıın üstünü örttüğü görülür. Michael Dawson ve John Bellamy Foster'ın (2003: 67) da söylediği gibi “günümüzün teknolojiye dayalı en büyük mitlerinden birisi, örgütlü kapitalizmin bütünlüklü sisteminin yerini elektronik cumhuriyetin aldığı düşüncesi oluşturmaktadır”.

Bilgi toplumu kavramsallaştırmasına yalnızca söylem düzeyinde dahi bakıldığında, yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri eliyle kapitalizmin bir aşamasından diğerine doğru bir genişleme değil aksine bütüncül bir toplumsal dönüşümün amaçlandığı belirtilmelidir. Ancak, söz konusu yeni dönemin tanımlanması çoğu kez sermaye birikiminin çelişkili doğasının ötesine geçen anlamlar üzerinden kurulmuştur. Öyle ki aralarındaki hem epistemolojik hem de ontolojik farklılıklara rağmen; “sanayi sonrası toplum”, “enformasyon toplumu”, “post modern toplum”, “enformasyon temelli toplum”, “post Fordist toplum” tanımları söz konusu dönüşümün belirli boyutlarını gündeme getirmektedir. Enformasyon/ Bilgi toplumu söylemi diğer çalışmalarda ise, “simülasyon ve hiper gerçeklik çağı”, “mücadele çağı ve toplumu”, “ağ toplumu”, “bilgi temelli toplum”, “internet toplumu”, “bilgisayarlaştırılmış toplum”, “siber toplum”, “medya toplumu”, “geç kapitalizm toplumu” olarak değerlendirilir (Fuchs, 2012: 2). Bununla birlikte, yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri ile oluşan yeni toplumsal biçimlenmenin vurgulanması, gerçekte üretim güçleri ve ilişkileri ekseninde şekillenen yeni bir sermaye birikim modelini ve güç ilişkilerinin üstünü gittikçe örtmektedir. Daniel Bell'in (1973), geleneksel kapitalizmin aşılması bağlamında kullandığı sanayi sonrası toplum kavramının 1970'li yıllardan sonra da, hem modern toplumu devrimci bir dönüşüme doğru ilerletecek ölçüde genişleyen yeni bir toplum modelini tanımlama (Kumaar, 1999: 15) hem de küreselleşme süreciyle bütünleşmiş ve yeni bir değerler dizisi olarak sözde “örgütlü kapitalizmi aşma” olarak egemen siyasa içerisinde yer edinmiştir (Menzies, 2003: 110).⁸ Yeni liberalizmin, gerçekte yanlış kurulmuş, ön deysisine göre yeni enformasyon teknolojisi; “hiyerarşilere, tekele, endüstri bürokrasisine ve baştan aşağı tüm sistemlere düşmandır. Bilginin ve kontrolün, devasa yapılardan kişisel bilgisayarlara, merkezi veri tabanlarından masa üstünü ve oradan yeni donanımlı

⁸ Heather Menzies (2003: 111), küreselleşme süreci ile birlikte kapitalizmin yalnızca kendi krizlerini aşma amacına yönelik bir esnek birikim modelini yaşama geçirdiğini ancak burada da ideolojik ve tarihsel tercihlerin çoğu kez işbaşında olduğunu belirler. Burada tercihler, kesintileri ve hükümet ayarlamaları dâhilinde özelleştirmeyi, serbest ticaret ve düzensizliği, ek olarak toplumun ve emeğin standartlarını düşüren önemleri içermektedir. Ancak enformasyon toplumunun hangi amaca yönelmiş olursa olsun sonuç olarak kapitalizmi aşma yerine kapitalist sermaye birikim modelinin yeni bir aşamasında ortaya çıkan üstelik söz konusu birikime bir anlamda toplumsal meşruiyet geliştiren dönüşüm olarak değerlendirilmesi anlamlı olacaktır.

iletişim araçlarına; bir dizi yayın ağından milyonlarca programcıya geçmesi gibi, ekonomik güç de kitlesel durumdan bireylere geçer” (Gilder, 1992’den aktaran Dawson ve Foster, 2003: 67). Yeni liberalizmin üstü örtülü olarak “örgütlü kapitalizmin” sonunu, yeni iletişim ve enformasyon araçları üzerinden üstelik böylesi mekanik bir dönüşümün nasıl oluşturulabileceğine dair herhangi bir açıklama yapılmaksızın ilan etmesine rağmen, egemen koşulların tam aksini ortaya çıkarttığı söylenmelidir. Neo liberal siyasanın gelişmesine önemli katkı sunan söz konusu düşünceler, “örgütlü kapitalizmin” sonunu ilan ederken gerçekte temel bir sorunun yanıtını vermekten uzaklaşırlar. Funda Başaran’ın (2010: 78) isabetle belirlediği gibi; “enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yayılmasını, yarattıkları enformasyon bolluğu dolayımı ile ele alan bu postmodern düşünürler teknolojinin içerik açısından sağladığı yeniliklere odaklanmakta, teknoloji, yenilik ya da politikalar üzerinde durmamaktadırlar”.⁹ Oysaki söz konusu sürecin yalnızca yenilikler ya da enformasyon bolluğu üzerinden değil aksine kapitalist sermaye birikim düzeni ve sermaye çevriminin çelişkili doğası içerisinde bakarak anlamlandırılması, enformasyon toplumu söyleminin toplumsal güç ve iktidar ilişkileri içerisindeki konumunun değerlendirilmesi adına daha da bir önemli olacaktır. Gerçekten de, enformasyon toplumu söylemi üzerinden yeni bir toplumsal dönüşümün amaçlandığı 1970’li yıllar ve sonrasında eş anlı olarak bütün bir on yılı kapsayan (1970’ler) kapitalizmin üçüncü büyük krizinin ardından geliştirilmiş olduğu görülür. Kapitalizmin yeni birikim düzeni (Geray, 2005b: 48) olarak isimlendirilen ve 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren başlayan yeni dönem, sermaye birikiminin çelişkili doğasını yeniden üreten ölçüde üretim güçleri ve

⁹ Yeni liberalizmin, bir toplumsal dönüşüme doğru genişleyen enformasyon toplumu varsayımının önemli bir başlangıç noktası olarak Daniel Bell’in (1973) görüşleri verilebilir. Sanayi toplumunun başat üretim pratiğinin sanayi üretimi ve ürünleri olduğunu, sanayi sonrası toplumun ise enformasyon toplumu olduğunu ayırt eden Bell öngördüğü yeni toplumsal yapının isimlendirilmesinde “sanayi sonrası toplum” kavramını tercih etmiştir. Ona göre, sanayi sonrası toplum enformasyonun merkezi öneminin dışında bir mesleki dönüşüm olarak da hizmet toplumuna geçişi ve yeni bir sınıf olarak beyaz yakalı profesyonel ve teknik adamların istihdamının büyümesini içermektedir. Enformasyon toplumunda söz konusu dönüşümü sağlayan dinamik ise yalnızca enformasyon değil bununla birlikte enformasyonun sağlanabilmesinde üretim araçları niteliğindeki yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki yayılma oranıdır (aktaran Başaran, 2010: 68-69). Bununla birlikte, yeni liberalizmin söz konusu sayısal artış üzerine temellendirdiği görüşlerinde tam da Frank Webster’in (2002: 29) belirlediği gibi, enformasyonun yayılımının anlamı net olarak tanımlanmamış ve belirsiz kalmıştır. Webster, enformasyon toplumu kuramlarının, özellikle yeni liberalizmin etkisi altında olanların, gittikçe oldukça anlamlı bir kuramsal sorunu üstü örtülü olarak yok saydığını belirler. Webster’e göre söz konusu sorun, çoğullaşan kitle iletişim araçlarının bizzatıhi bilginin üzerindeki etkisi bağlamında kaynaklanır ve bu doğrultuda “yönetim koltuğunda oturan kuramcılar, uygulamacılara yalnızca neye baktıklarını dikte etmekte ve teorilerinde yer alanların uygulama olanağına bakmamaktadırlar” (Webster, 2002: 29).

ilişkileri arasındaki çelişkinin de çözümlenebileceği bir miras bırakmıştır. Kapitalizmin yeni birikim düzeninin oluşturduğu “yeni birikim alanları” ve “yeni birikim coğrafyaları” olmak üzere iki önemli ayırt edici niteliği gerçekte tam da kapitalist sermaye birikiminin çelişkin doğası içerisinde sermayenin bu kez yeni üretim güçleri ve ilişkileri üzerinden yapılandırılmasını amaçlamaktadır. Gerçekten de bu dönemden itibaren kapitalizmin esnek üretim modeline¹⁰ duyduğu ihtiyaç, her ne kadar ekonomi politik yaklaşımın liberal yorumları içinde, pazarın devlet müdahalesinden arındırılması gibi sözde özgürlükçü bir düzenin kurulması yönündeki söylemiyle ilerletilmesine rağmen, gerçekte söz konusu olan kapitalist sermaye birikiminin yeni koşulları refakatinde yeni bir toplumsal dönüşümün yaşanmasıdır. Bir yandan, çok uluslu şirketlerin ulus devletlerdeki olanaklara erişmesi ve öte yandan küreselleşme süreci ile birlikte ulus devletlerin politika üretme olanaklarının ellerinden alınması ile enformasyon toplumu söylemi arasında oldukça yakın bir işbirliği bulunmaktadır. O kadar ki, yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin kapitalist sermaye birikiminin söz konusu döneminde hem küreselleşme söylemi ile bütünleşerek yeni birikim alanları oluşturduğu hem de kapitalist sermaye birikimini yeni coğrafyalara ancak bu kez ulusal kamu politikalarının müdahalelerine gerek duyulmaksızın açtığı belirtilmelidir. Bu doğrultuda enformasyon toplumu söylemi ile gittikçe doğal karşılanan ölçüde oluşturma çabası içerisindeki toplumsal dönüşüm ile kapitalizmin çelişkili sermaye birikim doğası arasında hem süreklilik hem de çelişkilerin izlenebileceği bir alanın

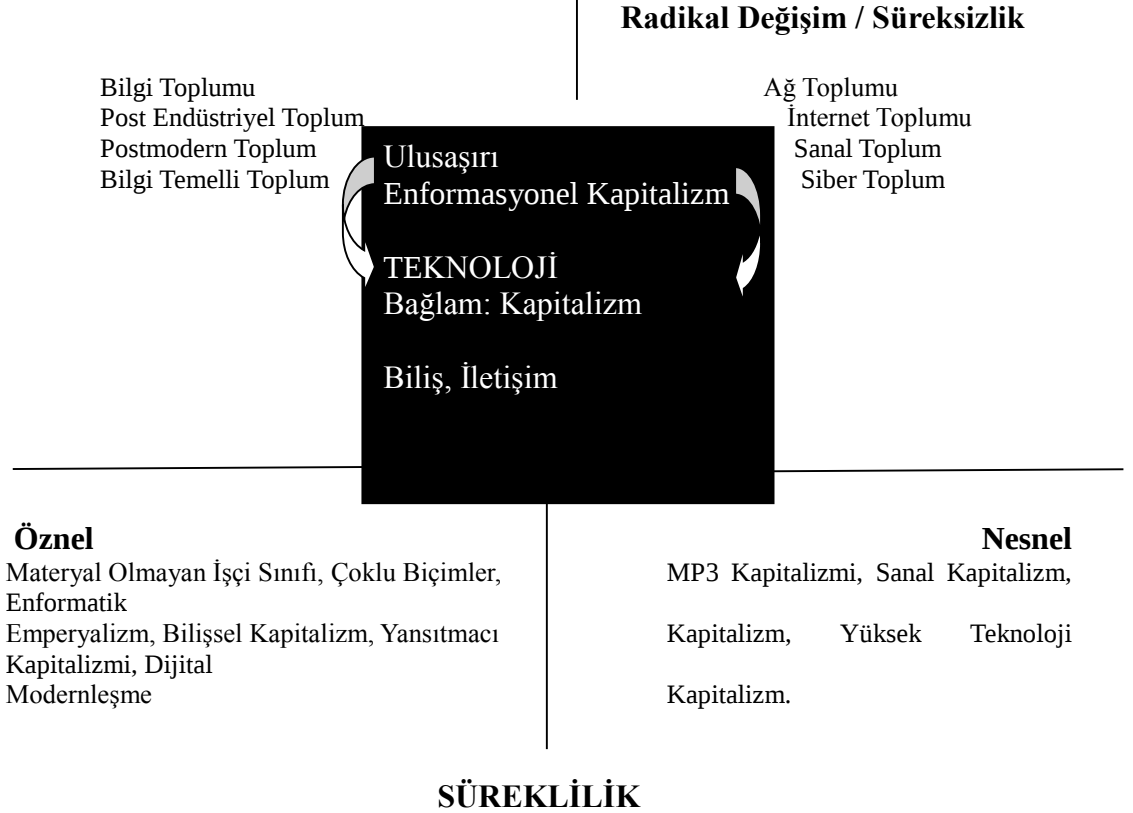
¹⁰ Geray’ın (2005b: 43) belirlediği gibi, kapitalizmin esnek üretim modeline geçme ihtiyacı, özellikle II. Dünya Savaşı’nın ardından 1980’li yıllara, küreselleşmenin de yeni aşamasına erişmesine, değin gelişmiş ülkelerin ileri teknoloji ürün ve hizmetleri üreten şirketleri ile ithalatçı sermayenin dış ticaret rejiminde serbestleşme talepleri ile birlikte gelişmektedir. Bir önceki dönemin, özellikle cari açık dengesizliğinin yol açtığı, dış ticaret rejimindeki korumacılık uygulamalarının yerine yeni dönemin, bu kez ithalat rejiminin serbestleştirilmesi söylemi üzerinden genişlediği belirtilmelidir. Her ne kadar Mike Wayne (2009: 94), kapitalizmin esnek üretim biçimlerine duyduğu ihtiyacın gerçekte çok daha eski tarihlere değin genişletilebileceğini söylemesine rağmen, enformasyon toplumu söylemi için 1970’lerin sonu ve 1980’lerin hemen başından itibaren söz konusu tarihçeyi ele almak gerekmektedir. Çünkü sözde serbest ticareti savunan güç olarak hizmetler sektörünün (bankacılık, finans, yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri, elektronik vb) tam da bu dönemden itibaren sermaye birikimi boyunca yer edindiği belirtilmelidir. Bununla birlikte, kapitalist sermaye birikiminin yeni aşamasına erişmesi sıklıkla örgütlü kapitalizmin sonu söylemi ile karşılanır. Scott Lash ve John Urry’nin (1987: 2) vurguladığı gibi, “örgütlü kapitalizmin sonu” gerçekte bu kez sermayenin merkezileştirilmesinin yerine, gerçekte var olan sermayenin, emek arzının görece olarak ucuz olduğu, yeni birikim bölgeleri keşfetmesi ile hemen ardından ürün ve hizmetlerde farklılaştırmalara giderek yeni pazarlar oluşturduğu söylenmelidir. Kapitalist sermaye birikiminin söz konusu “yeni” çevrimi aslında eşitsizliğin bu kez tekelleşen sermayenin yeni bir dönemi üzerinden üretilmesidir. Hizmet sektörü ise bir yandan yeni pazarların oluşturulması ancak daha da önemlisi küreselleşme sürecini ilerleterek kapitalizmin söz konusu dönemine anlamlı bir kazanım sağlamaktadır.

açılmış olduğu söylenmelidir.¹¹ Kapitalizmin yeniden yapılanmasına refakat eden enformasyon toplumu; kuramsal açıklamaları içerisinde de, her ne kadar aralarındaki hem epistemolojik hem de ontolojik farklılıklarına rağmen, ortak bir yön olarak kapitalizmin yeni bir toplumsal dönüşüm modeli olarak ortaya çıkarttığı enformasyon toplumu söylemini anlamlandırmak olasıdır. Bu doğrultuda Christian Fuchs'un (2012: 3), enformasyon toplumu tipolojisi tartışmasına girmek anlamlı olacaktır. Fuchs, enformasyon toplumu kuramları söyleminin kendi içerisinde iki ana eksen etrafında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. İlk eksen, tam da bu çalışmanın tartıştığı gibi, enformasyon toplumunu toplumsal dönüşüm içerisinde ele alan yaklaşımlardır.¹² İkinci yaklaşım ise, enformasyon toplumunu modern toplumun bir sürekliliği içerisinde ele alır ve bu açıdan her ne kadar iki yaklaşım içerisinde de enformasyon toplumu söyleminin kapitalist sermaye birikiminin değişimine koşut olarak geliştiği vurgulanır. Christian Fuchs'un (2012: 3), "öznel" ve "nesnel" enformasyon toplumu söylemi olarak ayırt ettiği yaklaşımlar içerisinde süreklilik ve çelişkilerin çözülmesi, süre giden tartışmaların ötesinde Türkiye de egemen siyasa içerisinde enformasyon toplumu söylemi üzerinden amaçlanan toplumsal dönüşüm için önemli bir kesitin açıldığı belirtilmelidir.

¹¹ Çalışmanın önceki kısmında belirtildiği gibi, kapitalizmin 1970'li yıllara yayılan ekonomik krizin ardından yeni sermaye birikim modeli ile yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri arasındaki işbirliği, gerçekte tam da tekelci kapitalizm aşamasından, Ellen Meiksins Wood'un (2003: 61) belirlediği gibi ekonomik rasyonalitenin coğrafi alandaki genişlemesi ve siyasal denetimden kurtuluş için atılan "basit bir adım" olarak küresel kapitalizme doğru genişlemesi evresinde oldukça işlevsel olduğu belirtilmelidir. Önder Özdemir'in (2005: 210) belirttiği gibi petrol şirketlerinden bankalara kadar çok uluslu şirketlerin farklı ülkelerdeki faaliyetlerinin devamı için yeni teknolojilerle güçlendirilmiş iletişim ağları kilit roller üstlenmiştir. Bütün bu yönleri ile sermaye birikiminin söz konusu yeni evresi içerisinde hem yeni birikim alanı hem de birikim coğrafyalarının oluşmasında yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin nasıl da araçsallaştırıldığı oldukça açıktır.

¹² Bununla birlikte, her iki yaklaşımın da ortak niteliğini her ne kadar toplumsal dönüşüm paydası oluştursa da yaklaşımlar içerisinde söz konusu dönüşüm ekseninde yaklaşım farklılıkları olduğu belirtilmelidir. Örneğin, söz konusu ilk eksen içerisinde enformasyon toplumu söylemi ile toplumsal dönüşümün olması temel hedef olarak algılanırken, enformasyon toplumu kuramlarının ikinci eksenini enformasyon bolluğu üzerinden tanımlanan bir toplumsal dönüşümün olabileceğini vurgulamaktadır. Ancak her iki biçimde de kapitalist sermaye birikimindeki değişime koşut olarak bir dönüşümün ve önceki dönemlere göre radikal bir farklılığın hedeflendiği belirtilmelidir.

Şekil 1: Enformasyon Toplumu Yaklaşımları İçerisinde, Enformasyon Toplumu Tipolojisi (Fuchs, 2012: 3).

Enformasyon toplumu kuramlarının her iki biçimde de, kapitalizmin ulus aşırı biçimlenmesi üzerine kurulduğu düşüncesi ile bağlamını, üstelik gittikçe doğal karşılanan bir biçimde, kapitalist sermaye birikim koşullarındaki değişime koşut olarak bir toplumsal değişim ya da dönüşüme yol açacağı inancı oluşturur. Bununla birlikte yaklaşımların her iki hali içinde önemli bir eleştiri, her ne kadar enformasyon toplumu kuramı ile birlikte, kapitalizmin aşılabacağı yönündeki “inancın” (Webster, 2002: 25), gerçekte yanlış kurulmuş olduğu yönü ile getirilebilir. Gerçekten de, enformasyon toplumu kapitalizmin aşılması sonucunda değil aksine kapitalist sermaye birikiminin değişen koşullarının ortaya çıkarttığı bir sonuç olarak değerlendirilmesi gerekir. Nicholas Garnham’ın (2004: 164) da belirttiği gibi, enformasyon toplumu söylemi ve kuramları gerçekte egemen kapitalist güç ilişkileri ve süreçleri için meşrulaştırıcı bir ideoloji olarak kurulmuşlardır. Garnham (2004: 179), serbest pazar ilkeleri üzerine kurulu olan enformasyon toplumu söylemi ile kapitalizmin nasıl aşılabileceğinin halen

belirsiz olduğunu ve gittikçe tartışma gündeminden dışlandığını belirler. Gerçekten de, sermaye birikiminin söz konusu “yeni” döneminde değişen koşulların son evrede kapitalizmin aşılmasına yönelik bir çelişki içerisinde tanımlandığı gözlenmektedir ki, zaten böylesi bir tanımlama çabasının kendi içerisindeki tutarlılığı dahi oldukça sorgulanmaya açıktır. Bununla birlikte, enformasyon toplumu söyleminin kendisini gerçekleştirme/yeniden üretme biçimi olarak hizmet sektörünün yeni bir birikim alanı halinde örgütlenmesi ve yeni bir düzenin kurulduğu yönündeki iddialarının da, en azından kapitalizmin aşılması yönündeki iddiaları ile bileşen düzeyde, sorgulanmaya açık olduğu belirtilmelidir. Çalışmanın hemen girişinde belirtildiği gibi enformasyonun bizatihi kendisinin ticari bir meta olarak dönüşmesi zaten söz konusu sorgulama gerekliliğini görünür kılmaktadır. Yeni liberalizmin ise bu açıdan kapsamlı ve açıklayıcı bir tutum almaktan ziyade enformasyonun ticarileşme sürecinin üstünü örttüğü belirtilmelidir.

Yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin egemen siyasa dizgesi içerisinde yer edinme biçiminin tam da yukarıda yer aldığı gibi, “yeni birikim alanları” ve “yeni birikim coğrafyaları” içerisinde ele alınması gereken bir kesit açtığı görülür. 1990’lı yılların hemen başından itibaren hizmetler sektörünün bu kez küresel düzeyde ticarete açılması ve bu doğrultuda telekomünikasyon için özelleştirme baskısı, çok uluslu sermayenin bu kez ulus devletlerin olanaklarından yararlanmasına, hatta çoğu örneğinde de gözlemlendiği gibi, yeni bir sömürgeci düzenin oluşmasına yol açmıştır.¹³

¹³ Yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin küreselleşme ve sermaye birikiminin değişimine koşut olarak küresel ticarete açılmasına dair bir tarihçe aslında 1986 yılına değin genişletilebilir. Yeni Dünya İletişim ve Enformasyon Düzeni söylemi eşliğinde, hizmet sektörünün Ticaret ve Tarifeler Genel Antlaşması (GATT) hükümlerine göre küresel kapitalizmin hegemonyasına açılması 1986 yılındaki “Uruguay Yuvarlak Masa Toplantıları” (Uruguay Round Table) döneminde gündeme getirilmiş ve 1993 yılında oy birliği ile görüş birliğine varılarak 15 Nisan 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte, Ticaret ve Tarifeler Genel Antlaşması dördüncü genişleme dönemi olarak da isimlendirilen söz konusu dönemin önemli bir farkı tam da hizmetler sektörünün küresel ticarete konu olabilmesi için bu kez yeni bir düzenleme olarak Ticaret ve Hizmetler Genel Antlaşması’nın (GATS) düzenlenmiş olmasıdır. Antlaşmanın ardından özellikle ulus devletler içerisinde söz konusu Antlaşma hükümlerinin yerine getirilmesini denetlemek amacı ile bir yandan Dünya Ticaret Örgütü ile öte yandan Temel Telekomünikasyon Hizmetleri Görüşme Grubu’nun (NGBT) oluşturulmasıdır. Bu tarihten itibaren, küresel kapitalizme konu olan diğer Antlaşmaların da söz konusu Antlaşmaya göre yeniden yapılandırıldığı belirtilmelidir. Amerika Birleşik Devletleri’nin küresel ticaretteki egemenliğini pekiştiren NAFTA ile Avrupalılaştırmış bir liberalleştirme sürecinin kurulduğu TRIPS Antlaşmaları bu çerçevede sayılmalıdır. Bu Antlaşmaların ulus devletlere olan etkisini daha genel düzeyde değerlendiren bir çalışma için, bu makalenin yazarının, “*Yeni Liberalizmin Enformasyon Toplumu Söylemi ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye ve Bilgi Toplumu Siyaseti*” makalesi söz konusu Antlaşmaların aralarındaki farklılıkları gözlemleyebilmek için değerlendirilebilir. Türkiye’nin ulusal enformasyon yapısını üstelik özelleştirildiği dönemde Dünya’da 13., Avrupa’da ise 5. olan telekomünikasyon operatörünün geliştirmekte olan ülkeleri nasıl

Manuel Castells'in (2010: 316) "ağ toplumu" kuramında tartıştığı gibi, örgütlü kapitalizmin aşılmasına yönelik ancak aksine yeni bir "şebeke kapitalizmi" oluşturan enformasyon toplumu siyasası, en önemli etkisini ulus devlet ve ulus devletlerin politika araçları üzerinde göstermiştir. Küresel kapitalizmin yeni birikim düzenini ulus devlet üzerindeki etkisi/belirleyiciliği kesitinde ele alan Castells, bu tarihten sonra da refah dağılımı ve para politikalarının gerçekte üstelik oldukça geniş boyutları ile küresel kapitalizm tarafından belirlendiğini söyler. Bununla birlikte Castells'in belirttiği gibi, ulus devletin siyasa sürecindeki konumu ve müdahaleleri gittikçe "ulusun, küresel kapitalizme bağlandığı alanlarda" gerçekleşmekte ancak böylesi bir müdahale biçimi, çoğu örneğinde de gözlemlendiği gibi, küresel kapitalizmin belirleyiciliği ve baskısında sürmektedir. Kapitalist sermaye birikiminin bu aşamasında ulus devletlerin politika üreten değil ancak ithal eden bir konuma sürüklendiği belirtilmelidir.

Yeni Liberalizmin Farklı Bir Nehrin Yatağına Sürüklediği Türkiye ve Enformasyon Toplumu Siyasası

Kapitalist sermaye birikiminin yeni aşaması ile söz konusu aşama ile bileşen toplumsal dönüşüm sürecinin, 1980'li yılların hemen başından itibaren bir yandan küresel kapitalizm öte yandan tam da küresel kapitalizmden aldığı ivme ile Avrupa Birliği ile bütünleşmeyi amaçlayan Türkiye için özel bir öneminin olduğu söylenmelidir.¹⁴ Bütün bu yönleri ile enformasyon toplumu siyasası ve uygulamaları,

da karar alıcı ya da ithalatçısı konumuna sürüklemesine dair bir diğer çalışma ise, "*İletişim Teknolojileri Politikaları ve Türkiye: Küresel Medya Yönetimi Çağında Ulus Devlet*" (2010) isimli aynı yazara ait diğer çalışmadır. Bu makalede ise, enformasyon toplumu söyleminin gelişmekte olan ülkelerde oluşturmayı amaçladığı toplumsal dönüşümün değerlendirilmesi amaçlandığı için söz konusu siyasa belgeleri değerlendirilmeyecektir.

¹⁴ Gerçekten de ülkenin sermaye birikim modelini, askeri darbenin belirleyiciliğinde ve toplumsal sınıflar arasındaki uzlaşının bozulması pahasına yeniden kuran Türkiye'nin bu tarihten sonra kapitalizmin sürüklediği farklı bir nehrin sularında yüzdüğü görülür. 24 Ocak 1980 tarihli sözde ekonomik istikrarı getirmeyi amaçlayan paketin, ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan sınırlı bir düzenleme olmadığı aksine bir toplumsal dönüşüm modeli hedefleyerek tepeden inme bir ideoloji değişimi ile beraber yürüdüğü söylenmelidir. Beril Dedeoğlu (2011: 86), Türkiye'nin 1980'li yılların ortalarından itibaren küreselleşme eğilimine girmesi ile birlikte karşısında biri Amerika Birleşik Devletleri diğeri Avrupa Birliği olmak üzere iki farklı batının çıktığını ve her birisi ile ayrı ilişkiler geliştirilirken ülkenin küreselleşme yöneliminin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde ifadesini bulduğunu açıklar. Gerçektende, Türkiye'nin 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi ile "Birliğe katılımı mukadder ülke" statüsünü kazanmasının ancak 1995 yılındaki Gümrük Birliği Antlaşması'nın üzerinden geçen üç yıl sonra gerçekleşmesi küreselleşme ve Avrupa Birliği ilişkilerinin eş anlı gelişen olgular olarak da çözümlenebilmesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte 1980'li yılların hemen başında çizilmiş olan siyasasının neredeyse tek başına ülkenin bütün bir ideolojik düzlemini belirlemesi, sınırlı bir karşıtlığın gözlenebilmesine rağmen, resmi bir devlet politikası olarak küreselleşme ve Avrupalılaşıma denklemini belirleyebilmektedir. Bu açıdan her ne kadar sonraki

Türkiye'nin söz konusu tarihten itibaren belirginleştirdiği toplumsal dönüşüm hedefleri ve amaçları ile birlikte çözümlenmesi gereken bir kesit oluşturmıştır. Özgün Topak'ın (2013: 569) isabetle belirlediği gibi, 1990'lı yılların hemen başından itibaren, “dış” ve “iç” aktörlerin beraber yürüyüşünün sonucunda yer edinmeye başlayan Türkiye’de enformasyon toplumu siyasası bu tarihten sonra da önemli bir toplumsal dönüşüm projesini içine alarak süre gitmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de yer edinen enformasyon toplumu siyasasının yalnızca yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri ile gerçekleştirilebilir bir dönüşüm olmaktan daha çok, neo liberal siyasa ekseninde, ülkenin tepeden inmesi bir ideoloji değişimi içerisindeki dönüşümü bağlamında ele alınmalıdır. Bu süreç içerisinde enformasyon toplumu siyasası, bir yandan küresel kapitalizm ve öte yandan Avrupa Birliği’ne eklemlenme çabasındaki Türkiye’nin olanaklarının, çok uluslu sermaye çevrelerine açılması için araçsallaştırılmış ve “sürtünmesiz kapitalizmin” tıpkı gelişmekte olan ülkelerde oluşturduğu gibi¹⁵ (Hills, 2003: 123), bir kültürel yağma dönemine yol açmıştır. Gerçekten de, Amerika Birleşik Devletleri’nin uluslararası iletişimin yalnızca kurallarını değil söz konusu kuralların biçimlendirildiği kurumları da değiştirme/dönüştürme çabası 1990’lı yılların hemen başından itibaren Türkiye’yi yeni birikim düzeni ve birikim coğrafyalarının kurulduğu bir nehrin yataklarına sürüklemiştir. Öyle ki, 1990’lı yılların hemen başından itibaren yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerini; önce “Ulusal Enformasyon Alt Yapısı-II” ardından “Küresel Enformasyon Alt Yapısı-GII” projeleri üzerinden “yeni birikim alanı” olarak yapılandıran Amerika Birleşik Devletleri’nin söz konusu siyasasını, bu

yıllarında özellikle Mısır ve Suriye politikalarının destek bulamamasının ardından Başbakan Tayyip Erdoğan’ın “Ey” nidası ile Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği karşıtlığı içerisinde olmasına rağmen oldukça sınırlı ve yalnızca iç politika denkleminin belirlenmesindeki bir söylem olduğu belirtilmelidir. Gerçekten de, enformasyon toplumu siyasasını Amerika Birleşik Devletleri merkezli şirkete hazırlatan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin, aksi örnekler verilmesin e rağmen, küreselleşme ve Avrupa Birliği karşıtlığı içerisinde olduğunu söylemek çok da anlamlı değildir.

¹⁵ Jill Hills (2003: 123), Amerika Birleşik Devletleri’nin her ne kadar en azından on dokuzuncu yüzyılın hemen başına değin genişletilebilecek bir tarihçe içerisinde uluslararası iletişim pazarlarında egemenlik kurgusuna dair geniş bir tarihçe içerisinden bakmaktadır. Bununla birlikte, 1980’li yılların hemen başından itibaren yeni sömürgeci ilişki biçimine benzettiği üçüncü değişim çizgisinin ardından yeniden yapılanan ilişkilerin, Amerika Birleşik Devletleri’nin belirlediği bir iletişim düzenine olanak tanıdığı vurgulanmalıdır. Gerçekten de, söz konusu dönemden itibaren uluslararası iletişim kurallarındaki değişimler ABD’nin özel mülkiyetin imkân ve araçları yönündeki yaklaşımını hem yansıtmış hem de güçlendirmiştir. O kadar ki, 1980’lerden bu yana Amerika Birleşik Devletleri’nin oluşturmayı amaçladığı yeniden yapılanmanın yalnızca uluslararası düzeni değil bununla birlikte söz konusu kuralların uygulandığı kurumları da değiştirme çabası görülmektedir. UNESCO’dan ayrılarak, Uluslar arası Telekomünikasyon Birliği’ni oluşturan ABD’nin bu tarihten sonra da Yeni Dünya İletişim ve Enformasyon Düzeni’nin kurallarını, Dünya Ticaret Örgütü’nün hegemonyasına devredilmesinde oldukça bilinçli ve aktif bir siyasa izlediği zaten oldukça açıktır. Ancak bu sürecin, Türkiye’ye aktarılması 1990’lı yıllardan itibaren gelişmiştir.

tarihten sonra gelişmekte olan ülkeler için bir kontrol aracı olarak aktarılmıştır.

Türkiye'nin enformasyon siyasasını biçimlendiren önemli bir aktör olarak Amerika Birleşik Devletleri ve siyasa uygulamaları ile 1990'lı yıllardan bu yana karşılaşması oldukça anlamlıdır. Dünya Bankası'nın gözetimi ve politika araçlarının kontrolündeki ilk uygulama, 1993 yılında ilk görüşmeleri yapılan ve 1997'de "Ulusal Enformasyon Alt Yapısı Ana Planı" ile siyasa ekseninden uygulama alanına aktarılan ilk deneme gerçekten de Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye enformasyon alt yapısının kurulmasına dair niyetini görünür kılan ilk uygulamadır.¹⁶ Türkiye'nin bu tarihten sonraki enformasyon toplumu projelerinin de yine söz konusu küresel kapitalizme eklemlenme niyeti ile belirlendiği ancak bu yönüyle tam da bir bağımlılık ilişkisi içerisinden kurulduğu söylenmelidir. TURNET ve ULAKBİM projelerinin gerçekte Türkiye'yi ulusal enformasyon omurgasında bağımlı kıldığı gibi 1990'lı yılların hemen başında uygulamaya konulması kararlaştırılan, ancak bu kez de her nasılsa raporda yer edinebilen ulusal yerli üreticilerin payı maddesinin çıkartılması ile birlikte yürürlüğe giren, TUENA planının da yine Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısı ile biçimlendirildiği gözlenmiştir.¹⁷ Türkiye'nin enformasyon toplumu siyasasının küresel güç odakları eliyle belirlenmesinin bir diğer boyutu ülkenin sahip olduğu

¹⁶ Türkiye'nin enformasyon alt yapısının biçimlendirilmesindeki ihale süreci dikkate alındığında Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin yalnızca siyasa sürecini değil bununla birlikte, belki de daha da bir önemli olarak, uygulama alanına müdahale eden aktörler olarak öne çıktığı belirtilmelidir. Gerçekten de, 1995 yılından itibaren başlayan TURNET (ulusal enformasyon ağı) projesi tam da böylesi bir anın açığa çıkmasını sağlamıştır. İhalenin başlangıç döneminde (Eylül 1995) Nuro, Satko ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi gibi bir dizi yerli katılımcısının olmasına rağmen ihalenin sonuçlanmasının ardından, sözleşme imzalanma aşamasının hemen öncesinde ve üstelik nedeni açıklanmayan bir biçimde, yerli ortaklar konsorsiyumdan ayrılmıştır. Ayrılığın ardından ihalenin Amerika Birleşik Devletleri merkezli Sprint'in, Avrupa Birliği üye ülkeleri (Fransa ve Almanya) ulusal telekomünikasyon şirketleri ile Global-One isimli şirket lehine sonuçlandırılması dikkat çekmektedir (Özdemir, 2005: 221). Türkiye'nin ulusal internet omurgası oluşturmaya dair sonraki projelerinin de yine Amerika Birleşik Devletleri öncelikli olmak üzere gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketleri tarafından gerçekleştirildiği söylenmelidir. Bu durum Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde ancak kısmen değişmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ya da Avrupa Birliği merkezli çok uluslu şirketler yerine, Türk Telekom örneğinde görülebildiği gibi ideolojik boyutları da olan bir özelleştirme sürecinin ardından bu kez Arap ve İtalyan şirketleri lehine sonuçlanan bir ihale sürecinin varlığı belirtilmelidir. Bununla birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı bilgi toplumu siyasası ve eylem planını, diğer iktidarlardan farklı olarak ulusal uzmanlardan oluşan bir kurul ya da bir kamu kurumu yerine doğrudan Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir şirkete hazırlatmıştır.

¹⁷ Planın hazırlandığı dönemde uzman olarak görev alan Haluk Geray (2005c: 104), dönemin iktidarının belki de Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısıyla telekomünikasyon alanında evrensel hizmet uygulamasının tartışılmasını dahi olanaksız kıldığını kişisel olarak karşılaştığı bir örnek ile açıklar. Konunun tartışılmaması bir yana, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlarından birisinin

kaynakların yine aynı küresel güç odaklarının hegemonyasına açılmasıdır. Bu iddianın, 1990'lı yıllardaki tipik örneğini kamu ve özel sektör temsilcilerini birlikte hareket etmeye zorlayan 1998 yılındaki Elektronik Ticaret Konseyi'nin kurulma çabası oluşturmaktadır. Küresel sermaye güçlerinin, Türkiye'de elektronik (internet) ticaret üzerinde belirleyici bir rol üstlenmesine yol açacağı yönünde dönem içerisinde yaygın olarak eleştirilmesine rağmen projenin uygulama olanağı bulamaması oldukça farklı bir nedene dayanmaktadır. Gerçekten de; Türkiye ekonomisinin 90'lı yıllar boyunca küresel ekonomik krizlere karşı korunaksız yapısı ve cari açıklarının bir sonucu olarak yakalandığı 2000 ve 2001 yıllarındaki iki ekonomi politik kriz, ülkenin var olan dengelerindeki değişimin yanı sıra enformasyon toplumu siyasasının uygulanamamasına neden olmuştur.

Ekonomik krizlerin ardından gerçekleştirilen genel seçimler ise, Türkiye'de diğer alanlarda süre giden geniş ölçekli dönüşüm sürecinin enformasyon toplumu siyasası içerisinde de yansıma bulmasına yol açmıştır. Bununla birlikte 2002 seçimlerinin ardından tek başına iktidara gelen AKP'nin, bu tarihten sonra da özgün bir ulusal kamu politikası geliştirdiğini söylemek mümkün değildir.¹⁸ Aksine, Türkiye'nin 1980'li yıllardan bu yana belirginleşen ve bir yandan küresel kapitalizme diğer yandan Avrupa Birliği'ne eklemlenme niyetini, en azından partinin iktidara geldiği ikinci seçim dönemine değin, izlediği söylenmelidir. Öyle ki, her ne kadar tek başına olamasa da, 2002 yılından itibaren Türkiye'nin enformasyon toplumu siyasasını etkileyen kaynaklar arasında Avrupa Birliği ve Birlik siyasaları özel bir yere sahip olmuştur. Gamze

önünde "evrensel hizmet" ilkesini açıklarken muhatabından, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini bu işlere karıştırmaması yönünde bir tepki ile karşılaşmıştır. Siyasal iktidarların enformasyon toplumu beklentilerinin, üstelik çoğu kez kamunun evrensel erişim hakkının dahi sınırlandırılması pahasına, yalnızca ticari bir faaliyet olarak görüldüğü ilk uygulama söz konusu plan olsa da son örneği olmayacaktır.

¹⁸ Özgün Topak (2013: 569), Fouccoult'un "yönetişimsellik" kavramından hareketle Türkiye'nin enformasyon siyasası ve uygulamalarının doğrusal bir süreç olmaktan daha çok küresel ve yerel aktörlerin karmaşık ancak kısmen de rekabet halindeki etkileşimi ve yerel düzeyde din unsurunun (İslam) süre giden sorunlara eklemlenmesi ve küresel kalkınma organizasyonlarının etkinlikleri ile belirlendiğini söyler. Bu nedenle Topak, Türkiye deneyiminin doğrusal bir süreç olarak değerlendirilmekten daha çok söz konusu etkileşimlerin çözülmesi ile gerçekleştirileceğini belirler. Bununla birlikte, Topak her ne kadar Türkiye deneyiminin doğrusal bir çizgi olmaktan çok küresel ve yerel aktörlerin etkileşimleri ve dinamikleri içerisinde enformasyon toplumunun çözülmesi gerektiğini söylemesine rağmen, Türkiye'nin sermaye birikim modellerindeki doğrusal akışın da çözülmesi gerekmektedir. Gerçekten de, 1980'li yıllardan itibaren kendisini hem küresel kapitalizm hem de Avrupa Birliği, gerçekte Avrupalılaştırmış bir liberalleşme, deneyimine eklemlenme niyeti oldukça açık olan Türkiye'nin, neo liberal siyasa içerisindeki dönüşüm evreleri refakatindeki dönüşümünü anlamlandırmak, en azından çözümleme kategorileri içerisine dâhil etmek, de gerekmektedir.

Avcı'nın (2006: 65) belirlediği gibi, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin her ne kadar "İslamcı" siyasal çizgiden devşirilen siyasetçilere sahip olmasına rağmen belki de iktidara gelmesi öncesinde Avrupa Birliği'nin geniş ölçekte toplumsal uzlaşa oluşturmuş olan bir gündem haline gelmesi; AKP'nin de, her ne kadar karşıtları içerisindeki tepkilerin de gözlenmesine rağmen, önemli bir engelle karşılaşmadan bir önceki koalisyon döneminde belirginleşen siyasa çizgisini izleyebilmesine yol açmıştır.¹⁹ 2000'li yılların hemen başında Avrupa Birliği'nin enformasyon siyasasının Türkiye'nin egemen siyasasında yer edindiği ilk politika belgesini, 2001 yılındaki "E-Europe+" oluşturmaktadır. Aday ülke statüsü ile Türkiye'nin, Malta ve Kıbrıs ile birlikte tarafı olduğu söz konusu program, aslında Birlik eliyle izlenen yeni liberalizmin enformasyon toplumu siyasasında edindiği yeri, üstelik olanca açıklığı ile göstermektedir.²⁰ Plan detaylı olarak incelendiğinde, telekomünikasyon alanında özgürleştirme söyleminin ardından aday ülkeler için özelleştirme siyasasını dayatmakta, internet üzerinden

¹⁹ Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Kopenhag Kriterleri'ni, Ankara Siyasal Kriterleri haline geleceği yönündeki açıklamasının dönem içerisinde destek bulabilmesi Avrupa Birliği'nin Türkiye'de toplumsal uzlaşa sağlamış olmasının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmesi gerekir. Bununla birlikte, AKP'nin ikinci seçim başarısını elde ettiği, üstelik Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerinin başladığı 3 Ekim 2005 tarihinin üzerinden geçen yalnızca iki yıl içerisinde, AB hedefinden kopmuş olması yönündeki eleştirilerle karşılaşmış olduğu söylenmelidir. Bu tarihten sonra, Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinin eş anlı bir belirsizlik hatta gerilim ekseninde olduğu ise bir "sır" değildir. O denli ki, Mısır ve Suriye sorunları karşısında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tutumunun Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği öncelikli olmak üzere dış siyasette destek bulmaması, Kopenhag Kriterleri'ni, Ankara Kriteri'ne dönüştürme çabasındaki Erdoğan'ın gittikçe sertleşen bir söylemi benimsemesine yol açmıştır. Yakın dönemi içerisinde, "Ey" nidalarını arttırarak Batı olarak hedeflediği ancak ekseninde Amerika Birleşik Devletleri'nden daha çok Avrupa Birliği'nin bulunduğu gözlenen söylemleri ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, Avrupa Birliği ile gerilim eksenine dönüşen ilişkisini daha da bir açık hale getirmektedir.

²⁰ Türkiye için söz konusu siyasanın önemli bir yönü, Avrupa Birliği ile aday ülke arasındaki etkileşim sürecini göstermesidir. Gerçekten de, çalışmanın önceki kısmında Claudio Radaelli'nin aday ülkelerin, Avrupa Birliği ilişkilerini belirleyen iki önemli süreç arasında gerçekleştirdiği ayrımın bu kez Türkiye özelinde ele alınması gerekir. Radaelli için ilk süreç, aday ülke siyasasında Avrupalılaştırma (Europeanization) ikinci süreç ise Uyumlaştırmadır (Harmonization). Avrupalılaştırma ile Uyumlaştırma süreçleri, aralarındaki farklılıkların dikkate alınmasıyla, aday ülkenin Avrupa Birliği niyetini oldukça görünür kılmaya doğru genişletilebilir. Gerçekten de, Avrupalılaştırma diğer politika olanakları arasında gerçekleşen ve aday ülkenin Avrupa Birliği ile süre giden ilişkilerini zedelemeksizin politika tercihlerini belirleyebilmesi iken, Uyumlaştırma farklı bir alternatif bırakmaksızın Avrupa Birliği politikalarını olduğu gibi alması bir bakıma politika transferi yapmasıdır. Türkiye, Avrupa Birliği ilişkilerinde politika tercihlerini uygulamak yerine uyumlaştırma adı altında işleyen politika transferi yöntemini kullanmaktadır. Gerçekten de, E-Europe Plus siyasasının telekomünikasyon alanında sözde serbestleştirme söylemi ile özelleştirme sürecini dayatması sonucunda Türkiye, ulusal telekomünikasyon şirketini özelleştirmiştir. Diğer aday ülkelerde ise telekomünikasyon şirketlerinin özelleştirilmesi tek bir şirkete blok satış yöntemi yerine oldukça farklı bir çizgi izlemiştir.

gerçekleştirilen elektronik ticaretin yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamakta, yurttaş yerine gittikçe doğal karşılanan ölçüde tüketici terimini tercih etmekte, dijital uçurum üzerine somut bir öneri geliştirmenin oldukça uzağında kalmaktadır. Ancak bütün bu unsurların yanı sıra aday ülke hükümetlerine, yeni liberalizmin ilerletilmesi için “anamlı bir çaba gösterilmesi” gerektiğine ilişkin bir davetiye göndermektedir (<http://www.bilgitoplumu.gov.tr/documents/3/Diger>). AKP iktidarı döneminde, Türkiye enformasyon toplumu siyasasının, yeni liberalizmin hegemonyasına itildiği ilk uygulama gerçekten de söz konusu siyasanın uygulanması ile başlamıştır. Bununla birlikte, siyasanın özgün bir nitelik içerdiğini oldukça güç olmasına rağmen bu tarihten sonraki enformasyon toplumu siyasasına önemli bir kaynak oluşturduğu söylenmelidir. Gerçekten de, her ne kadar 2001 yılındaki siyasa Türkiye’nin, Avrupa Birliği uyum sürecindeki ilk aşama ise de bu tarihten sonra Avrupa Birliği’nin Türkiye’nin enformasyon toplumu siyasasında bir bakıma temel belirleyici olarak yer edindiği belirtilmelidir. 2003 yılındaki Türkiye’nin e-dönüşüm siyasası tam da böylesi bir uğraşı daha da bir görünür kılmaktadır. O kadar ki, Türkiye 2004, 2005 ve 2006 yıllarında enformasyon toplumu siyasasını, Avrupa Birliği merkezi siyasasına uyumlaştırma çabası gösterirken bir yandan da, 19 Aralık 2008 tarihinde Fransa’da açılan, ancak bu güne değin kapatılamayan, Bilgi Toplumu ve Medya faslına hazırlanmaktadır. Ancak 2003 yılından itibaren Türkiye, Avrupa Birliği enformasyon toplumu siyasasına uyum hazırlıkları içerisindeyken aslında ulusal kamu politikalarını siyasa sürecinden gittikçe tasfiye etmiş ve Avrupa Birliği siyasasına uyumlaşma sürecini öncelikli ve belki de tek hedefi olarak tercih etmiştir.²¹ Bununla birlikte, Türkiye’nin 2004-2006 yılları

²¹ Aslında, Avrupa Birliği’nin merkezi siyasasını küresel kapitalizmin kontrol ve güç ilişkilerinin dışında farklı bir yaklaşım içerisinde geliştirmedeği belirtilmelidir. Gerçekten de, iyimser yorumcuları tarafından “Avrupalılaştırılmış Liberalleştirme” deneyimi olarak değerlendirilen Avrupa Birliği enformasyon toplumu siyasası her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri ile karşılaştırıldığında bir dizi farklılıklar ekseninde belirlense de, neo liberal siyasa gündeminin dışında değildir. Aksine Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği enformasyon toplumu siyasasında çelişkili olmasına rağmen bir süreklilik bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinin, yeni bir birikim düzeni olanaklarından yararlanabilme adına iç siyasa dinamikleri tarafından belirlenen enformasyon toplumu siyasası, Avrupa Birliği içerisinde öncelikli amacın ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal bütünleşme olmasına rağmen gelişme dinamiğinin, gerçekte Amerika Birleşik Devletleri’nin küresel hegemonyasına karşı çıkış olduğu belirtilmelidir (Başaran, 2010: 260). Uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün kaybedilmemesi amacıyla ulus üstü örgütlenme biçimi ve siyasası olarak Avrupa Birliği’nde yer edinen enformasyon toplumu siyasası, her ne kadar kamu politikalarını öncelikli bir hedef olarak belirlemesine rağmen, yeni liberalizmin yol açtığı ticarileşme, serbest pazar, özelleştirme süreçlerinin hegemonyası altında ilerlemektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin ise, enformasyon siyasasının henüz başlangıcından itibaren serbest pazarın kendi-kendisini düzenleme, özel hukuku kamu hukukunun üstünde tutma, sanayi politikası yerine devlet eliyle ilerletilen bir ticarileştirme siyasası ve fikri mülkiyet haklarını ticaret hukuku içerisinde değerlendirmesi, iletişim teknolojileri arasındaki yakınsama olanağını bir ticarileştirme siyasası olarak kullanması (Golding,

arasındaki enformasyon toplumu siyasasını geniş ölçüde Avrupa Birliği “uyumlaşma” eliyle belirlenirken, söz konusu siyasanın gerçekte Avrupa Birliği üye ülkeleri ya da diğer aday ülkelerle Türkiye’nin elde ettiği sonuçlar arasında bir uyum oluşturmadığı belirtilmelidir. Enformasyon toplumu siyasası ile toplumsal dönüşüm hedeflerini iç dinamikleri ve içsel ihtiyaçları ile uyumlu ulusal kamu siyasası yerine politika transferi ya da aktarımı üzerinden belirleyen Türkiye için bu dönemin ardından dışa bağımlılığın açıldığı gözlenir.²² Her ne kadar söz konusu sürecin, Türkiye’nin enformasyon toplumu siyasasında, ilk yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı’na ardından Kalkınma Bakanlığı’nın kurulmasıyla birlikte sözü edilen Bakanlığa devredilen Enformasyon Toplumu Daire Başkanlığı gibi, merkezi kurumları oluşturmaya rağmen enformasyon toplumu siyasasının ülkenin iç ihtiyaçları ve dinamikleri ekseninde belirlendiğini iddia edebilmek mümkün değildir. Aksine, Enformasyon Toplumu Daire Başkanlığı’nın her ne kadar enformasyon toplumu siyasasında koordinatör ulusal bir kamu otoritesi konumundan hareket ettiğinin düşünülmesine rağmen, ulusal politika üretme ya da siyasa sürecini etkileme gücü bulunmamakta bunun yerine daha çok küresel şirketler tarafından Türkiye enformasyon toplumu siyasasının uygulama biçim ve pratiklerini izlemektedir. Gerçekten de, Adalet ve Kalkınma iktidarı döneminde Türkiye tam da enformasyon alanının yol haritasını gittikçe söz konusu küresel şirketlere terk etmiş bir görünüm sunmaktadır. 2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı’nın, Amerika Birleşik Devletleri merkezli Rogers&Peppers şirketine devredilmesi ilk örneği oluşturmaktadır.²³ Ancak, Türkiye’nin enformasyon toplumu siyasasını belirleyen tek çok uluslu şirket değildir. O denli ki, 2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı’nın henüz sonuçları alınmadan ve amaçlara ulaşma yönünde herhangi bir değerlendirme yapılmaksızın üzerinden geçen yalnızca iki yıl içerisinde sınırlı bir

2003: 86) ve şirketler için alt yapı ve içerik üretimi ayrımını ortadan kaldırarak yatay ve dikey bütünleşme sürecine açması ile bütün bu yönleri ile küresel hegemonyasını pekiştirme çabası içerisine girdiği belirtilmelidir.

²² Yerleşik kamu operatörünü özelleştiren, enformasyon ağlarını ve mobil iletişim olanaklarını yerli yatırımcının neredeyse olmadığı oligopolist bir piyasa düzenine terk eden, bilişim sanayisini kuramayan Türkiye’nin enformasyon olanaklarından kazanımları da söz konusu yapısal koşulların refakatinde oldukça sınırlıdır. Ülkenin nüfusunun yarısının, üstelik kullanıcılarının büyük şehirlerde yoğunlaşmış olduğu dikkate alındığında, internet erişimine sahip olamadığı, telekomünikasyonun Avrupa Birliği siyasasının aksine evrensel hizmet olarak değerlendirilmediği Türkiye’nin enformasyon toplumu dönüşüm hedeflerinin nasıl bir eleştiri odağına yerleştirilebileceği açıktır. Bununla birlikte Türkiye’nin enformasyon toplumu dönüşümünün nasıl da bir dışa bağımlılık süreci oluşturduğu çalışmanın ilerleyen kısmında, enformasyon otobanında bir Türk ailesi ele alınarak ayrıntılı olarak çözümlenecektir.

²³ Şirketin resmi internet sitesinde belirtildiği gibi (<http://www.peppersandrogersgroup.com>), kuruluşunun üzerinden geçen on beş yıl içerisinde çeşitli yatırım alanlarında danışmanlık hizmeti veren şirket devlet siyasası düzeyinde ise Suudi Arabistan Telekomünikasyon Şirketi, Emirates Arap Havayolları olmak üzere çok sayıda “müşteriye” sahiptir.

teknik şartname ile yine Amerika Birleşik Devletleri'nden yeni bir şirketin, Türkiye'nin bilgi toplumu alt yapı planını belirlediği gözlenir.²⁴

Türkiye'nin yaşadığı bütün bu gelişmeler, çalışmanın henüz başında da belirtildiği gibi, önemli bir toplumsal dönüşüm gündemi ile siyasa belgelerinde yer edinirken aslında gittikçe önemli bir soruyu görünür kılmaktadır. Kapitalist sermaye birikimindeki değişime koşut olarak değişen güç ilişkilerinin, gelişmekte olan ülkeleri nasıl bir bağımlılık sürecine ittiği ve yeni bir birikim düzeninin ortaya çıkarttığı güç ilişkilerinde enformasyon ve iletişim teknolojilerinin konumu söz konusu sorunun çerçevesinin belirginleşmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda soru; söz konusu güç ilişkileri içerisinde Türkiye'nin rolü nasıl belirlenmiştir? Olarak değerlendirilebilir. Çalışma, ilerleyen kısmında Türkiye'nin 2006-210 yılları Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı içerisinde bakarak sözü edilen sorunun yanıtlanmasına doğru genişleyecektir. Türkiye'nin bir yandan küresel kapitalizm öte yandan Avrupa Birliği, ya da genişletildiğinde Avrupalılaştırmış liberalleşme, deneyimine eklenme niyetinin oldukça somutlaşan bir görünüm edindiği *2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı*, resmi siyasa içerisinde önemli bir değerlendirmenin yapılmasına da, Türkiye için söz konusu planın sonuçları yeniden değerlendirilmelidir. Kapitalist sermaye birikiminin değişen koşulları refakatinde ortaya çıkan “birikim düzeni” ve “birikim coğrafyaları” içerisinde Türkiye için atfedilen toplumsal dönüşüm gerçekte teknolojik bağımlılık sürecinin çözümlenebilmesi için oldukça anlamlı bir uğrak tam da söz konusu planla atılmıştır.

²⁴ McKinsey International Consulting Firm ismini taşıyan ancak çalışmalarının Amerika Birleşik Devletleri üzerinden gelişmekte olan ülkelere danışmanlık hizmeti vermekle sınırlandırılmış olduğu sonraki dönemlerde eleştirilerin odağında yer alan şirket, 2020 yılına değin Türkiye'nin “bilgi toplumu” stratejisi ve dönüşüm planını bu kez OECD ülkeleri ve Avrupa Birliği siyasasına uyumlaştırma amacı taşımaktadır. Bununla birlikte dikkat çeken önemli bir unsur önceki şirketin (Rogers&Peppers) planının herhangi bir değerlendirme aşamasına tabii tutulmaksızın ve yalnızca teknik bir şartname üzerinden hizmet alımı biçiminde gerçekleşen yeni bir ihale üzerinden çalışmaların gerçekleştirilmesidir. Yeni plana göre yine toplumsal dönüşüm amaçlanırken, mevcut durum raporu, küresel eğilimler ve ülke incelemeleri, makro ekonomik projeksiyonlar ve fırsatlar raporu ile ihtiyaç tespiti ve öneriler raporlarının hazırlanması gerçekleştirilecektir. Türkiye'nin yeni çok uluslu şirket eliyle hazırlanacağı bilgi toplumu çalışmalarının 2020 yılına değin sürecektir olması, bu kapsamda çalışmanın yazım aşamasında halen şirketin çalışmalarının sonuçlanmaması, nedeniyle ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirilememiştir. Ancak Türkiye'nin ulusal kamu politikaları yerine şirketleşmiş, bu doğrultuda ticarileşmiş bir enformasyon siyasası ile tanışacağı söylenmelidir (<http://www.bilgitoplumu.gov.tr>).

Toplumsal Dönüşüm ve Yeni Liberalizme Eklemlenme Sarmalında Türkiye'nin Bilgi Toplumu Siyaseti ve Hedefleri

Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinin 3 Ekim 2005 tarihi ile başlayan ve sürediren katılım müzakereleri döneminin; ülke gündeminde o güne değin sınırlı bir yere sahip olduğunu düşündüren “bilgi toplumu” siyasetinin yeniden ele alınmasına katkı sunan bir bağlam kurduğu belirtilmelidir. Gerçekten de, katılım müzakerelerinin başladığı söz konusu dönem; Türkiye için, enformasyon toplumu siyasetinde de, yapısal reform programı ile tanışmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda 19 Aralık 2008 tarihinde Fransa’da açılan, ancak bu güne değin kapatılmayan, “Bilgi Toplumu ve Medya” faslının tam da söz konusu yapısal reform sürecine dair bir örnek olarak ele alınabileceği belirtilmelidir. Bununla birlikte, ülkenin önceki deneyimlerinden oldukça farklı olarak siyaset sürecinde yer edinen²⁵ 2006-2010 yılları arasındaki *Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı*, Türkiye için ilk kez enformasyon toplumu siyasetini, küresel kapitalizmin bu alandaki dönüşümünü yeniden üretecek ölçüde, toplumsal dönüşüm söylemi üzerinden oluşturmuştur.

Planın; yalnızca 2006-2010 yılları arasını kapsayan sınırlı bir siyaset olmaktan daha çok, bu tarihten sonra da izlenecek temel bir referans olma çabası dikkat çekmektedir. Öyle ki, 7 ana tema ekseninde 111 eylem planı ile siyaset içerisinde yer edinen planın, sınırlı bir plan olduğunu söyleyebilmek mümkün olmadığı gibi tam aksine Türkiye için neredeyse “dikte” edilen maddeleri ülkenin bu kez de enformasyon toplumu siyaseti üzerinden tepeden inmece bir ideoloji değişimi ile karşılaşmasına yol açmıştır. Gerçekten de, planda yer alan ana temaların bu yönüyle de değerlendirme sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir. Planda yer alan ana temalar şöyle maddeleştirilebilir: (a) toplumsal dönüşüm. (b) yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin, iş çevrelerinde benimsenmesi ve yaygınlaştırılması. (c) yurttaş odaklı hizmet dönüşümü. (d) kamu yönetiminde modernleşme. (e) küresel rekabete açık bir enformasyon teknolojileri sektörünün oluşturulması. (f) rekabetçi, yaygın ve ucuz

²⁵ Gerçekten Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’nin enformasyon toplumu siyasetini biçimlendiren önemli bir kaynak haline gelmesi, çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi, 1990’lı yılların başına değin genişletilebilen bir tarihçeye sahiptir. Dünya Bankası ve IMF’nin Türkiye’nin enformasyon toplumu siyasetini biçimlendirme, bu doğrultuda da ülkenin ekonomik kaynaklarını kullanma çabası en azından 1993 yılına değin genişletilebilir. Avrupa Birliği’nin etkisi ise, her ne kadar tek kaynak olmasa da 2001 yılındaki “e-Europe plus” projesi ile görünürlük edinmesine rağmen Türkiye’nin enformasyon toplumu siyasetini bu tarihten sonra önemli ölçüde Avrupa Birliği uyum süreci biçimlendirmiştir. 2006-2010 yılı Bilgi Toplumu Eylem Planı ve Stratejisi, Türkiye’nin Avrupa Birliği uyum sürecini önemli bir siyaset gündemi olarak izlediği dönemde geliştirilmiş ancak plan, Amerika Birleşik Devletleri merkezli çok uluslu bir sermaye grubuna hazırlanmıştır.

telekomünikasyon olanaklarının, hizmet ve altyapısının, oluşturulması. Ve son olarak (g) teknolojik yenilik ve araştırma-geliştirme olanaklarının geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, Planın üstelik henüz başından itibaren hem birbiri ile çelişkili hem de yanlış tanımlanmış hedeflerinin olduğu belirtilmelidir. Gerçekten de, ülkenin sermaye birikim modelini küresel kapitalizm ve gelişmelerle koşut bir bütünleşme süreci içerisine yerleştirmeyi amaçlayan planın, en azından, gittikçe ticarileşen bir deneyim alanına dönüştürdüğü yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri alanındaki dönüşümün, toplumsal dönüşüm süreci ile nasıl bağdaştırabildiği ve hedefleri açıklamaya muhtaçtır. Üstelik söz konusu siyasa hedeflerinin, “büyük” bir toplumsal dönüşüm hedefini belirlerken düzenleyici bir otorite ve ulusal kamu politikalarına yer vermemesi, gerçekte bu kez politikaya dayanan bir karmaşa düzenin kurulmasına yol açmıştır.²⁶ Bununla birlikte; uygulamaya konulduğu 2006 yılından bu yana Planın, yalnızca uzman ve bilim insanları tarafından değil eş anlı olarak kamu kurumları ve uzmanları tarafından da bir dizi anlamlı eleştirinin odağına yerleştirilmiş ve hedefleri ile toplumsal dönüşüm sürecinden daha çok “yapamadıkları” ile gündeme gelen bir siyasa haline dönüşmüştür.

Bilgi Toplumu Daire Başkanlığı’nın 2013 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışma, böylesi bir yapamadıkları ile gündeme gelen siyasa görünür kılmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ilk dönemlerinde (2007-2008), Dünya Ekonomik Forumu’na hazırlanan *Bilgi Toplumu’na Hazır Olma İndeksi*’ne göre Türkiye’nin 127 ülke arasında bilgi toplumuna hazırlık sürecini tamamlamış 55. ülke olmasına rağmen, yalnızca bir yıl sonra 6 sıra birden gerileyerek 61. ülke konumuna düşmesi Plan’ın başarısını oldukça tartışılabilir kılmaktadır. Bilgi Toplumu Daire Başkanlığı internet sitesinde yer alan karşılaştırma aşağıda tablo haline getirilmiştir.

²⁶ Türkiye’nin bir dizi alanda aslında “politikasızlığın politikasını” bir bakıma egemen bir tutum olarak izlediği belirtilmelidir. Gerçekten de, geleneksel radyo ve televizyon yayıncılığının üstelik Anayasayı fiilen ihlal etmesine rağmen başladığı ilk yıllarda gündeme getirilen söz konusu, politikasız bir politika, söylem yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri alanında etkisini daha da çok hissettirmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için ulusal kamu politikalarının yeni liberalizm eliyle dışlandığı bir alanın varlığı zaten bilinmesine ve Türkiye’de internet yönetiminin tam da söz konusu politikasızlığın politikasını yeniden üretmesine rağmen söz konusu planın bu açıdan herhangi bir düzenleme yapmamış olması ayrı bir eleştirinin gündemini oluşturmaktadır. Enformasyon toplumu siyasası bu yönüyle “kamusuz bir kamu politikası” niteliğindedir. İnternet ve bileşen teknolojinin yol açtığı iletişim araçlarının, herhangi bir kamu politikası daha da önemlisi kamu çıkarı kavramına yer verilmeksizin, liberal iktisat kuramlarının sıklıkla iddia ettiği gibi, serbest pazarın “gizli” eline terk edilmiş yapısı Türkiye’de önemli bir sorun olarak kalmaktadır. Bununla birlikte, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının dış aktörlerle oluşturduğu yeni liberal ittifakın yanı sıra bir politika aracı olarak İslamileştirmeyi bu alanda da tercih ettiği gözlenmektedir.

Tablo 1: Ülkelerin Bilgi Toplumu'na Hazır Olma Durumu
(<http://www.bilgitoplumu.gov.tr>)

Sıra	Ülke (2007-2008)	Puan	Sıra	Ülke (2008-09)	Puan
1	Danimarka	5.78	1	Danimarka	5.85
2	İsveç	5.72	2	İsveç	5.84
3	İsviçre	5.53	3	ABD	5.68
4	ABD	5.49	4	Singapur	5.67
5	Singapur	5.49	5	İsviçre	5.58
6	Finlandiya	5.47	6	Finlandiya	5.53
7	Hollanda	5.44	7	İzlanda	5.50
8	İzlanda	5.44	8	Norveç	5.49
9	Güney Kore	5.43	9	Hollanda	5.48
10	Norveç	5.38	10	Kanada	5.41
55	Türkiye	3.96	61	Türkiye	3.91
TOPLAM:			TOPLAM:		
127 Ülke			134 Ülke		

Tablo 1’de de görülebileceği gibi, Türkiye “bilgi toplumuna hazırlık” sürecindeki yerini kaybettiği gibi, kendi içerisindeki tutarlılığını dahi giderek kaybetmektedir. Bu dönem içerisinde, her ne kadar çalışma içerisinde Bilgi Toplumu Daire Başkanlığı’nın internet sitesinden alıntı yapıldığı için internet sayfasında kullanılan veriler aynen kullanılmasına rağmen, Türkiye’nin 2007-2008 ve 2008-2009 yılları arasında gerçekte, Türk Cumhuriyetleri ve Doğu Afrika ülkelerinin dahi gerisinde kalan bir görünüm çizdiği belirtilmelidir.²⁷ Öte yandan, Türkiye’nin söz konusu planla birlikte yeniden yapılanan telekomünikasyon alt yapısının, özelleştirme ardından, önemli ölçüde gerilediği gözlenmektedir. Türkiye’nin enformasyon toplumu siyasasının hiçbir döneminde telekomünikasyon ve bileşen sektörler “evrensel hizmet” kavramı içerisinde

²⁷ Kalkınma Bakanlığı’na bağlı ve yöneticilerinin atanmasında siyasal iktidarın önemli bir ağırlığının olduğu bir daire başkanlığı olmasına rağmen, Bilgi Toplumu Daire Başkanlığı’nın paylaştığı veriler Türkiye’nin gerçekte enformasyon toplumu kazanımlarının nasıl da oldukça uzağında kalmış olduğu yönünde bir eleştiri olarak da okunabilir. Gerçekten de, Avrupa Birliği uyum süreci ekseninde enformasyon siyasasını biçimlendiren Türkiye’nin, planın uygulanmasının üzerinden geçen yalnızca bir yıl içerisinde üstelik yerini dahi koruyamadan geriye düşmesi dikkat çekmektedir. Bununla birlikte 2012 yılı raporlarında Türkiye’nin gerçekte sıralamadaki yeri değişmeden Umman, Kazakistan, Çek Cumhuriyeti, Litvanya ve İspanya’nın ardından, 4.22 puanı ile 45. sıraya geldiği görülür. Ancak bu değer, Türkiye’nin enformasyon toplumuna hazırlık sürecini değil daha geniş ölçüde GATTs antlaşmasının ilerleme dönemi ile ilgili bir görünüm çizmektedir (<http://3weforum.org>).

değerlendirilmemiş ve kamusal yarar kavramı siyasada yer alamamış ise de, özelleştirme sürecinin ardından alt yapı hizmetlerinde anlamlı bir gerileme yaşandığı belirtilmelidir. Her ne kadar, 2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planı içerisinde ancak 2018 yılında geniş bant abone yoğunluğunun % 70'e yükselebileceği belirtilirken, gayri safi milli hâsıladan kişi başına düşen payın % 1'e düşürülmesi abone sayısındaki artışın, telekomünikasyon hizmetlerinin toplumsal refaha bir katkı sunmayacağını görünür kılmaktadır. 10. Kalkınma Planı içerisindeki "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Alanında Gelişmeler ve Hedefler" aşağıdaki tablo 2 içerisinde sunulmaktadır.

Tablo 2: 10. Kalkınma Planı'nda Bilgi ve İletişim Teknolojileri Alanında Gelişmeler ve Hedefler Tahmini (<http://www.bilgitoplumu.gov.tr>).

Kalkınma Planında Yer Alan Alanlar	2006 yılı	2012 Yılı	2013 Yılı	2018 Yılı
Genişbant Abone Yoğunluğu	3.8	26.5	45.0	70.0
Genişbant Erişim Maliyeti / Kişi Başı	-----	2.0	1.8	1.0
İnternet Kullanan Bireylerin Oranı (%)	30.1	47.4	50.0	75.0
Bilgi Teknolojileri Pazarı (milyar dolar)	5.1	10.5	11.6	23.0
Bilgi Teknolojileri İhracatı (milyar dolar)	0.1	0.5	0.8	2.0
e-Ticaret İşlem Hacmi (milyar TL.)	2.4	30.7	40.0	170.0
İnternette Alışveriş Yapanların Oranı (%)	-----	14.3	20.0	70.0

Türkiye'nin 10. Kalkınma Planı'nda yer alan, 2018 yılını içeren, tahmini değerlerin oldukça özensiz kullanıldığı belirtilmelidir. Gerçekten de, 2018 yılında bilgi teknolojileri alanında bir artış olabileceği gözlenirse de böylesi bir artışın önceki yıllarla bir ilişki oluşturması gerekmektedir. Örneğin, ülkenin kalkınma planında yer almasının yeri tartışılabilir olmasına rağmen elektronik ticaret alanında 2012 ve 2013 yılları arasında yalnızca 10 milyar dolarlık bir artış bulunmaktayken, 2018 yılında neredeyse dokuz kata ulaşan bir artışın nasıl sağlanabileceği şüpheli olsa gerektir. Öte yandan, Türkiye'nin üstelik Avrupa Birliği uyum sürecini izlemekteyken, bilgi toplumu kazanımlarını elde etmekten oldukça uzak olduğu belirtilmelidir. Üstelik ülkenin bilgi toplumu siyasasının temel unsurları arasında yer alan ve bu tarihten sonraki siyasasını biçimlendirme potansiyeli bulunan sözü edilen Kalkınma Planı'nın oldukça önemli alanları siyasa oluşturma gündeminden tasfiye ettiği belirtilmelidir. Örneğin, Kalkınma Planı'nda "bilgi teknolojileriyle birlikte ulusal yenilik oluşturulması", "evrensel hizmetlere erişim", "sayısal eşitsizlik", "enformasyon ve iletişim teknolojileri alt yapısının yaygınlaştırılması", "bilgi toplumunun önemli bir boyutu olarak araştırma ve geliştirme çalışmaları" ile "enformasyon toplumu bağlamında kamusal yarar" gündemleri, en azından kavramsal düzeyde dahi, yer bulamamıştır. Oysaki Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve OECD ülkelerinin enformasyon toplumu siyasasının önemli bir boyutunu tam da Türkiye'nin siyasa sürecinde yer vermediği unsurlarla birlikte oluşturduğu söylenmelidir.²⁸

²⁸ O denli ki, özellikle Avrupa Birliği enformasyon siyasası içerisinden bakarak, 2010 yılında Avrupa Birliği'ni dünyanın tam istihdama erişmiş en rekabetçi ekonomisi haline getirmeyi amaçlayan ve Mart 2000'de Lizbon'da görüşülerek yürürlüğe giren Lizbon Stratejisinde belirlenen strateji unsurlarının araştırma ve geliştirme projelerine özel bir vurgu geliştirdiği görülmektedir. Örneğin ilk strateji unsuru rekabetçi, dinamik, bilgi tabanlı ekonomiye geçişin altyapısının oluşturulmasına yönelik ekonomik temelin oluşturulmasıdır ki, siyasanın bilgi toplumundaki değişime uyum sağlanması gerekliliği ile araştırma ve geliştirme projelerinin desteklenmesine özel bir vurgu gerçekleştirilmiştir (<http://www.ec.europa.eu>). Bununla birlikte, her ne kadar Avrupa Birliği tam da Stratejinin yürürlüğe girmesinin üzerinden çok kısa bir süre geçmesine rağmen 2008 yılındaki küresel ekonomik krizin etkisine girmesiyle birlikte hedeflerini gerçekleştirememiş olsa dahi, Lizbon Stratejisi bu tarihten sonra da temel siyasa belgesi olarak yer almıştır. Gerçekten de, Avrupa Birliği'nin 2020 yılındaki "*a European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*" isimli siyasasında araştırma ve geliştirme projelerine özel önem vermesinin yanı sıra, bütün bir Avrupa Birliği bütçesinin % 3'ünün bu alana ayrılması gerekliliği kabul edilmiştir (<http://www.ec.europa.eu>). Türkiye'nin ise araştırma ve geliştirme bütçesine gayri safi milli hâsılasından ayırdığı payın oldukça sınırlı olduğu belirtilmelidir. Özgün Topak'ın (2013: 572) belirttiği gibi, 2009 yılında Türkiye'nin gayri safi milli hâsılasından araştırma ve geliştirme için ayırdığı ödenek yalnızca % 0.85 düzeyinde kalmıştır. Türkiye'nin enformasyon toplumu siyasası içerisinde amaçladığı toplumsal dönüşümün bu denli sınırlı bir bütçe ile gerçekleştirilmesi olası değildir.

Türkiye'nin enformasyon siyasını belirleyen politika belgelerinde yer almayan söz konusu unsurlar aslında yeni liberalizmin gelişmekte olan ülkeler için bıraktığı eşitsiz mirasın çözümlenebilmesi için anlamlı bir kesit sağlamaktadır. Gerçekten de, Bill Clinton kabinesi Başkan Yardımcısı Al Gore'un, her ne kadar kendi içerisindeki tutarlığının dahi sorgulanabilir olmasına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri'nin "ulusal enformasyon alt yapısı" planının ardından sıklıkla kullandığı "enformasyon otobanları" terimi gelişmekte olan ülkeler için bir eğretilen refakatinde kullanılabilir. Öyle ki, söz konusu otobana "tali yollardan" erişim sağlayan ülkelerin toplumsal dönüşüm pratikleri söz konusu mecazı daha da bir anlamlı kılmaktadır. Enformasyon toplumu kazanımlarını gerçekte toplumsal refah ve kamusal yarar kavramı yerine, gittikçe doğal karşılanan ölçüde yeni liberalizmin eşitsiz mirasına eklemleme niyeti ile oluşturan Türkiye gibi ülkelerin yurttaşlarının gündelik yaşam pratiklerinde de söz konusu eşitsiz mirasın devredildiği belirtilmelidir.

Enformasyon Otobanında Bir Türk Ailesi: Sencerler ve Yeni Liberalizmin Eşitsiz Mirasının Gündelik Yaşam Pratiklerinde Yeniden Üretimi

Amerika Birleşik Devletleri'nde merkezi bulunan bir danışmanlık şirketine hazırlatılan ancak üzerinden çok kısa bir süre geçmesine rağmen, yine Amerika Birleşik Devletleri merkezli diğer bir şirkete düzeltilen, "2006-2010 Yılları Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı"; yeni liberalizmin eşitsiz mirasının, gelişmekte olan ülkeler için açtığı kesiti oldukça görünür kılmaktadır. Gerçekten de; siyasa göre bir bilgisayar edinmelerinin ardından Sencer Ailesi'nin, tam da liberal ekonomi politik içerisinde öngörülen, toplumsal dönüşüm "hikâyesi" aslında, yeni liberalizmin enformasyon toplumu söylemi ile gelişmekte olan ülkeler için açtığı bağımlılık sürecini daha da bir görünür kılmaktadır.

Bilgi Toplumu Eylem Planı ve Stratejisine göre, beş kişilik bir aile olan Sencer Ailesi'nin bilgisayar edinmelerinin ardından "tüm hayatları değişir."²⁹

²⁹ Eylem Stratejisi belgesi içerisinde Sencer Ailesi her ne kadar "sabıka kaydı" gibi düzenlenen bir form içerisinde tanıtılsa da, bilgisayar sahipliği ile sosyal dönüşüm arasında bir nedensellik oluşturulma gayreti içerisinde tanıtılmıştır. Gerçekten de siyasa hepsi de İstanbul'da yaşayan ve geleneksel bir aile yapısı izleyen üyelere sahiptir. Bu yönüyle, Türkiye'de ağırlıklı olarak büyük şehirlerde yaşayan kentlilerin sahip olduğu ayrıcalık olarak da görülebilen internet kullanımı aileye doğrudan verilmiş ve bu yönüyle, üstelik daha da bir anlamlı olarak Türkiye'de sayısal eşitsizlik ve enformasyon kaynaklarına evrensel hizmet içerisinde sahip olabilmek siyasa içerisinde üstü kapalı bir hal almıştır. Bu yönüyle aslında devletin önemli bir görevi olarak enformasyon kaynaklarına erişim ve ağ yaygınlığı, tam da neo liberal iktisat yaklaşımı içerisinde olduğu gibi, devletten daha çok bireylerin sorumluluğuna terk edilmiştir. Devletin alt yapı kurmak ve geliştirmek yönündeki

Siyasanın, yeni liberalizmin ideolojik temelleri ile uyumlu rol modelinin bir yana bırakılabilir olmasına rağmen, Türkiye'nin enformasyon toplumunun yeniden değerlendirilebilmesi adına önemli bir kesit oluşturduğu belirtilmelidir. Gerçekten de, Eylem Planı'nın uygulamaya konulduğu 2006-2010 yılları sonrasında da, ülkenin sahip olduğu tek enformasyon siyaseti dikkate alındığında enformasyon

sorumluluğu yok sayılmakta ve internet kullanımının yalnızca büyük şehirlerde yaşayan kesimlere bir ayrıcalık olarak tanınması sözü edilen siyaset içerisinde doğallaştırılmaktadır. Çalışma içerisinde bu konu ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Bununla birlikte, siyaset içerisinde yer aldığı gibi Sencer Ailesi'nin tanıtılması önemlidir. Aile, 68 yaşındaki Ahmet Sencer, 46 yaşındaki Kenan Sencer, 41 yaşındaki Aliye Sencer ile 19 yaşında ve İstanbul Üniversitesi İngilizce İşletme Bölümü ancak hazırlık sınavını geçememiş olan Özlem Sencer ile 14 yaşındaki, AKP'nin ülkedeki eğitim sistemini dönüştürmesinden önce olduğu için olsa gerek, henüz ilköğretim öğrencisi olan Efe Sencer'den oluşmaktadır. Aile'nin hayatı, her ne kadar siyasada olduğu halde gerçekte gerçekleşmemiş olan, devletin düzenlediği bir bilgisayar kampanyası ile birlikte bilgisayar edinmeleri ile nerede ise tamamen değişmiştir. Bilgisayar edinmelerinin ardından ailenin emekli üyesi Ahmet Sencer, artık maaşını banka şubesine gitmeden torunu yardımı ile çekebilmekte ya da başka bir şubeye aktarabilmekte, bu doğrultuda bankanın bu işlem için personel tasarrufu yapabilmesine katkı sunmaktadır. Kenan Sencer ise emekli olmuş ve emekli ikramiyesi ile kırtasiye dükkânını açabilmiş hatta bilgisayardan aldığı destek ile gittikçe küçük ve orta boy bir işletmeye dönüşüm sağlayabilmiştir. Ancak Kenan Sencer'in söz konusu ticari başarısı sırasında bilgisayarı iş yerinde değil ancak evinden kullanması toplumsal dönüşüm hikâyesini anlamlı kılmaktadır. Ailenin annesi olan Aliye Sencer ise, her ne kadar bilgisayara henüz güvenmiyor olsa da, faturalarını internet üzerinden yatırabilmektedir. Toplumsal dönüşümü geleneksel form üzerinden kuran Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı kadının yine emek sürecine ve toplumsal hayata eklenmemeksizin, evinde ve çocuklarının anası olarak sürdürdüğü bir hayata yer vermesi yönünde de dikkat çekmektedir. Ailenin ticari hayata eklenilen kadın üyesi ise Özlem Sencer olmuştur. Evinde yaptığı takıları bu kez elektronik ticaret üzerinden satışa çıkartabilmekte ve ailenin ikinci küçük ve orta boy işletmesinin sahibi olarak yer almaktadır. Özlem Sencer, hem sanal hem de gerçek ortamda ticaret yapmakta ve ticaretini yine gelişmekte olan ülkeler statüsündeki Hindistan, Rusya, Endonezya gibi ülkelere aldıkları ürünleri yerli pazara, Türkiye'de üretilen takı ve elbiseleri ise söz konusu yurt dışı pazarlarına satmaktadır. Planın yalnızca 2010 yılına değin olması, Sencer Ailesi'nin sermayenin yatay ve dikey bütünleşmesi ile bir holding sahibi aile olarak planda yer almasını engellemiş olsa gerektir. Ailenin son üyesi ise Efe Sencer'dir ve tüm ailede olduğu gibi bilgisayar Efe Sencer'in de hayatını neredeyse tamamen değiştirir. Eve teknoloji getiren aile üyesi olmakla övünen Efe ise, bir vakıf üniversitesinin bilgisayar mühendisliği bölümüne, belki de ek kontenjan üzerinden, yerleşir ve nedense Amerika Birleşik Devletleri'ndeki uzaktan eğitim programına katılması için teşvik edilmiştir. Planda yer alan Amerika Birleşik Devletleri'nin neden uzaktan eğitim programı ile sınırlı kaldığı, en azından bu çalışmanın yazarı için, şaşırtıcı olmuştur. Efe'nin vakıf üniversitesi lisans programını bitirmesinin ardından, devletin değil ancak tahmin edilebilir bir sivil toplum kuruluşunun maddi desteği ile kayıt olduğu lisans eğitiminin ardından yine aynı sivil toplum kuruluşu tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne eğitim amacı ile gönderileceği açıklanmıştır. Eylem Stratejisinin, yeni liberalizmin bireysel başarı üzerine temellenen ideolojisinin Devlet Planlama Teşkilatı gibi bir kamu kurumunun resmi siyaseti olarak kabul edilebilir olup-olmadığı tartışılabilir olsa da, çalışmanın henüz başında belirtildiği gibi bir bilgisayar edinmelerinin ardından nerede ise tüm hayatları değişen bir aile modeli sunması şaşırtıcıdır (DPT, 2006: 41).

toplumu siyasasını belirleyen temel unsur olarak önemi daha da bir görünürdür. O kadar ki, Türkiye'nin söz konusu siyasada belirlenen dönüşüm modelinin ve önceliklerinin, gelecek dönemlerde de ağırlıklı olarak aynı kalacağı dikkate alınmalıdır. Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planının, Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşümünü, aşağıda şekil 2 içerisinde yer aldığı gibi, ele aldığı görülmektedir.

Şekil 2: Türkiye'nin Bilgi Toplumu Dönüşümü Öncelikli Alanlar ve Hedefler (DPT, 2006: 21).

Türkiye'nin siyasa gündemine üstelik “toplumsal dönüşüm” modeli ile birlikte aldığı enformasyon toplumu stratejisi; gerçekte yeni liberalizmin gelişmekte olan ülkelere dair açıklamalarını yeniden üretmektedir. Planın nerede ise tamamına

egemen olan, “küresel, rekabetçi bilgi teknolojileri sektörüne eklemelenme” ve bir devletin enformasyon toplumu siyasası söyleminden daha çok, pazar koşulları içerisinde kendisine bir yer açmayı hedefleyen bir şirketin reklam söylemlerine uyumlu olan “rekabetçi, yaygın ve ucuz iletişim altyapısı ile hizmetleri” aslında devletin de içeriden ticarileştirildiğinin göstergeleridir. Öyle ki, ulusal ve yerleşik tek kamusal telekomünikasyon kurumunu özelleştirmesinin, bu tarihten sonra da bir tekel olarak varlığına devam etmesinin, ardından iletişim olanaklarının ticarileştirilmesi ve hizmetin yalnızca satın alabilecek güce sahip olan kesimler için sınırlandırılması gittikçe doğal karşılanmaktadır. Planda yer alan, Türkiye’de aileler için model oluşturan, Sencer ailesinin bir büyükşehir yerine Doğu ya da Güneydoğu şehirlerinden birisinde yaşadığı ya da ailenin birisi emekli olmak üzere iki gelir kaynağına sahip olmadığı bir yapı oluşturduğunda, enformasyon toplumuna dair kazanımları elde edemeyeceği açıktır.³⁰ Buna rağmen, siyasanın öncelikli hedefleri ve stratejik alan tanımlamaları, bu çalışmanın önceki kısmında belirtildiği gibi, yeni liberalizmin birikim coğrafyaları ve birikim alanlarına koşut bir çerçeve oluşturmuştur. Şekil 3 içerisinde, Türkiye’nin enformasyon toplumu siyasasına göre belirlediği stratejik alanlar ve öncelikli hedefler yer almaktadır.

³⁰ Sencer ailesinin farklı biçimlerine dair yukarıda yer alan örnekçe aslında bu çalışmanın yazarının tahayyülü değildir. Başbakanlığa bağlı bir istatistik kurumu olmasına rağmen, Türkiye İstatistik Kurumu’nun dahi gizli tutamadığı ve Türkiye’nin Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde, Türkiye’nin aslında önemli bir yoksullaşma içerisinde olduğu görülmektedir. Tüik’in gerçekleştirdiği “2009 yılı Yoksulluk Çalışması” gerek araştırmanın gerçekleştirilme biçimi ve gerekse çalışmanın sonucunda ortaya çıkan sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal sonuçları ile ayrıntılı olarak değerlendirilmelidir. Gerçekten de, oldukça sınırlı ve yalnızca belirli kentlerde gerçekleştirilen çalışmaya göre, Türkiye’de fertlerin % 0.48’i sadece gıda harcamaları endeksine göre belirlendiğinde açlık sınırının da altında yaşamakta ve gıda kaynaklarına ulaşamamaktadır. Nüfusun % 18.08’i ise gıda ve gıda dışı harcamaların endekslediği yoksulluk sınırının dahi altında bir yaşam sürmektedir. Aynı kurum tarafından 2011 yılında gerçekleştirilen yoksulluk çalışması ise, 2009 yılında gerçekleşen oranların oldukça üzerinde bir yoksullaşmayı ortaya çıkartmaktadır. Örneğin açlık sınırının altında yaşayan bir önceki dönemdeki araştırma sonuçlarına göre % 0.48 olan değer 2011 yılında % 0,8’lik bir artışı ortaya çıkartmaktadır. Yoksulluk sınırı altında yaşayan kesimlerin sayısı ise 2011 yılı araştırmasına göre % 23.6’ya çıkmıştır (<http://www.tuik.gov.tr>). Türkiye enformasyon toplumu siyasası öncesinde yoksulluk siyasasını belirlemelidir.

Şekil 3: Türkiye'nin Enformasyon Siyasetindeki Hedefleri (DPT, 2006: 41).

Enformasyon siyaseti içerisinde, her ne kadar Sencer Ailesi'nin bir bilgisayara sahip olmasıyla birlikte başlayan sözde toplumsal dönüşüm gerçekte bu açıdan da eleştiriye oldukça açık bir kesit oluşturmıştır. Her ne kadar, enformasyon toplumu siyaseti ile bilgiye erişim hakkının tanınmadığı, kişisel verilerin korunmasına dair kanunun on yılı aşkın bir süredir beklediği, yeni medya okuryazarlığının gelişmemişliği ve yurttaşın gittikçe doğal karşılanan ölçüde tüketici kimliği ile tanınmasının yanı sıra sayısal eşitsizlik Türkiye için anlamlı bir sorun olarak

kalmaya devam etmiştir.³¹ Tablo 3 içerisinde, Türkiye’de sayısal eşitsizlik ve yeni medya karşısında cinsiyet eşitsizliği sunulmaktadır.

Tablo 3: 2012 Yılı Türkiye’de Sayısal ve Cinsiyet Eşitsizliği (<http://www.tuik.gov.tr>).³²

BİLGİSAYAR KULLANIMI			İNTERNET	
KULLANIMI			(%)	
Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
16-24	81.1	56.4	80.06	55.4
25-34	70.0	48.1	69.6	47.2
35-44	54.3	32.7	53.3	31.8
45-54	36.3	17.0	34.8	16.2
55-64	19.1	6.1	18.5	5.6
65-74	6.9	1.3	6.4	1.3
TOPLAM	59.0	38.5	58.1	37.0

Enformasyon toplumu ve toplumsal dönüşüm sürecini eş anlı iki siyasa olarak ele alan AKP iktidarının, Amerika Birleşik Devletleri merkezli şirkete hazırlattığı siyasanın ardından gerçekte önemli bir eşitsizliğin hüküm sürdüğü belirtilmelidir. Her ne kadar Fuat Keyman (2010: 315), Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ekonomi politikalarını Türkiye’yi küresel dönüşüm sürecine hazırlama ve dönüştürme hedefi tarafından belirlendiğini söylemesine rağmen, söz konusu dönüşümün eşitsiz bir mirası devraldığı belirtilmelidir. Tablo 3 içerisinde yer alan verilere bakarak, Türkiye’de internetin gerek

³¹ Söz konusu unsurların yanı sıra, Alternatif Bilişim Derneği tarafından Türkiye için 8 Nisan 2013 tarihinde hazırlanan raporda da belirtildiği gibi yeni medya ve iletişim teknolojileri alanında Türkiye’deki internet kullanıcılarını yakından ilgilendiren bir diğer sorun, Nisan 2012 tarihinde TTNET işbirliği ile faaliyet gösteren PHORM adlı şirketten kaynaklanmaktadır. Devlet eliyle filtre uygulanmasının ve Anayasal hak niteliğindeki haberleşme hakkının izni hatta bilgisi olmaksızın izlendiği yeni bir sansür biçiminin yanı sıra bu kez özel bir şirket tarafından Türkiye’de internet kullanıcılarının, internet trafikleri analiz edilmekte ve sınıflandırılmaktadır. Bu sistemin Türkiye dışında internet üzerinde doğrudan bir kontrol uygulayan Çin Halk Cumhuriyetlerinde kullanıldığı dikkate alındığında, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde internetin nasıl bir sansür süreci ile karşılaşacağı oldukça açıktır (<http://www.alternatifbilisim.org>).

³² Bu çalışmanın yazım aşamaları sürerken, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2013 yılına dair veriler de açıklanmıştır. Her ne kadar 2012 yılının değerleri, 2013 yılı içerisinde de neredeyse değişmeden korusa da sınırlı bir gelişim vurgulanmıştır. Ancak internet kullanımında Türkiye ortalamasının % 39.5 oranında kalması dikkat çekmektedir. Öte yandan internet penetrasyonu ve bilgisayar kullanımının, istatistikî bölgelere göre TR-1 İstanbul (% 62.1 ile % 61.4) ile TR-5 Batı Anadolu (% 59.8 ile % 58.5) bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Gerçekte Türkiye’de enformasyon toplumu olanaklarının yine söz konusu bölgelerde yoğunlaştığı diğer bölgelerde ise tam bir sayısal eşitsizlik olduğu daha da bir ortaya çıkmaktadır (<http://www.tuik.gov.tr>).

toplumsal cinsiyet ve gerekse yaş aralığı için önemli bir eşitsizlikle temsil edildiği belirtilmelidir. Toplumsal cinsiyet açısından gerek bilgisayar gerekse internet kullanımlarının özellikle kadınlar için daha da bir görülebilir eşitsizliğe yol açtığı söylenebilir de, buradaki gerçek sorun aslında oldukça farklıdır. “Enformasyon/Bilgi Toplumu” kazanımlarının eş anlı olarak enformasyon okur-yazarlığına dair bir kesit açması gerektiği dikkate alındığında Türkiye’de enformasyon okur-yazarlığının tam da sözü edilen sayısal uçurum nedeni ile zaten gelişemeyecek olduğu belirtilmelidir. Öte yandan, çalışmanın ilerleyen kısımlarında da belirtileceği gibi, Türkiye’de enformasyon toplumu kazanımları doğrultusunda bizatihi enformasyonun kullanılması ile yenilik oluşturabilen şirket sayısı oldukça sınırlıdır ve hatta 2000’li yılların hemen başından itibaren önemli bir gerileme göstermektedir.

Türkiye’de internet kullanımının ağırlıklı olarak iş deneyimine bağlı olduğu, Tuik tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarının da ağırlıklı olarak iş yeri deneyimi üzerinden elde edildiği, dikkate alındığında kadınların enformasyon toplumu ve toplumsal dönüşüm beklentilerinin aksine halen geleneksel yapının kendileri için biçilen geleneksel rol modeli dışına çıkamadıklarını görünür kılmaktadır³³. Öte yandan, toplumsal cinsiyet farklılığının internet kullanımına dair bir farklılık getirdiği her ne kadar bilinse de, gelişmiş ülkelerde söz konusu farkın ancak % 2 gelişmekte olan ülkelerde ise % 16 seviyesinde olduğu 2013 yılında yapılan internet araştırmalarında belirlenmiştir (<http://www.internetworldstats.com>). Türkiye’de ise tüm yaş grupları dâhil edildiğinde % 20’nin üzerine çıkan bir farklılığın, Türkiye’nin enformasyon toplumu kazanımlarından nasıl da uzaklaştığını görünür kılmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye’de enformasyon kaynaklarına erişimin tam da bir eşitsizlik biçimi olarak kurulmasının yanı sıra söz konusu eşitsizliğin önemli bir diğer unsurunun, enformasyon alt yapısı ve kaynakların toplumsal dağılımı, refah paylaşımı üzerinde de süre gittiği belirtilmelidir. Gerçekten de, Türkiye’nin yerleşik kamu operatörünün özelleştirilmesinin ardından ulusal enformasyon alt yapısını kaybetmesinin yanı sıra ortaya çıkan bir diğer sorun, telekomünikasyon sektörünün bu kez tam da bir “oligopol” koşullarına sürüklenmesidir. Her ne kadar, yeni liberalizmin hegemonyası altında telekomünikasyon pazarlarının küresel düzeyde oligopol piyasa koşullarına yol açtığı gözlenmekteyse de, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için böylesi bir oluşum enformasyon kaynaklarına yalnızca onun bedelini ödeyebilecek olan toplumsal sınıfların ulaşabilecek olmasıdır. Christian Fucsh’un (2012: 8) çözümlediği gibi yalnızca sınırlı bir dizi şirket, nerede ise küresel olarak enformasyon kaynakları üzerinde egemenlik

³³ Ancak bu çalışma, enformasyon toplumu tartışmalarının önemli bir boyutu olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bütün boyutlarını çalışmanın sınırları doğrultusunda ele alamamaktadır.

kurmakta ve özellikle gelişmekte olan ülkeleri sömürmektedir. Bu durum özellikle, OECD ülkeleri ve Türkiye'nin karşılaştırmalı olarak, sabit ve mobil ağlar üzerinden internet "penetrasyon" oranlarının değerlendirilmesi ile daha da bir görünür olmaktadır. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu tarafından, Türkiye'de telekomünikasyon sektör verilerinin 2013 yılı ilk üç aylık (Ocak-Şubat-Mart) verileri dahi, Türkiye'nin, gerek OECD ve gerekse Avrupa Birliği ülkelerine oranla, sabit geniş bant üzerinden internet erişim olanaklarının oldukça sınırlı olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Örneğin sabit ve mobil ağlar dikkate alındığında Türkiye, % 8.87'lik bir erişim oranı ile Meksika'nın dahi gerisinde kalmaktadır (BTK, 2013: 37).³⁴ Buna rağmen, Türkiye'de telekomünikasyon şirketlerinin kişi başı gelir düzeyi ise neredeyse dünya ortalamasının iki katı düzeyindedir. Bu açıdan, Türkiye'de artık siyasa belgelerinde de yurttaş olmaktan daha çok "tüketici" kimliği ile tanınan abonelerin, oldukça sınırlı hizmetler karşısında oldukça yüksek ücretler ödediği ya da daha farklı söylendiğinde yeni liberalizmin koşulları altında gittikçe sömürüldükleri söylenmelidir.³⁵ Yeni liberalizmin eşitsiz mirasının aslında tüm gelişmekte olan ülkeler için benzeri bir sömürgeleştirme sürecini izlediği ise Chistian Fuchs'un araştırmasında önemli ölçüde belirlenmiştir.

³⁴ OECD ülkeleri arasında mobil ve sabit ağların yaygınlaştırdığı ilk dört ülke ise, İsviçre, Hollanda, Danimarka ve Kore'dir. Bu ülkeleri, Norveç, Fransa, İzlanda ve Almanya izlemektedir. Türkiye ise, OECD ülkeleri ortalamasının oldukça arkasında kalmaktadır. Sabit geniş bant ağlar üzerinden Türkiye'nin enformasyon ağlarındaki sınırlı varlığı, mobil internet ağları da gündeme geldiğinde daha da düşmektedir.

³⁵ Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kurumu (2013: 62) tarafından gerçekleştirilen üç aylık Pazar verileri araştırmasında görülebileceği gibi faturalı hatlarda Turkcell için kişi başı aylık gelir (arpu) oranı 20.97 Türk Lirası, Vodafone için 20.98 ve Avea için 21.88 Türk lirası iken, ön ödemeli (faturasız hatlarda) Turkcell için 11.46 TL, Vodafone 12.37 TL, Avea ise 12.88 TL olmak üzere kişi başı gelir elde etmiştir. Avea'nın, Türk Telekom'un bir şirketi olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de telekomünikasyon ve internet sektörü öncelikli olmak üzere bileşen sektörlerde oldukça önemli bir kara sahip olduğu belirtilmelidir.

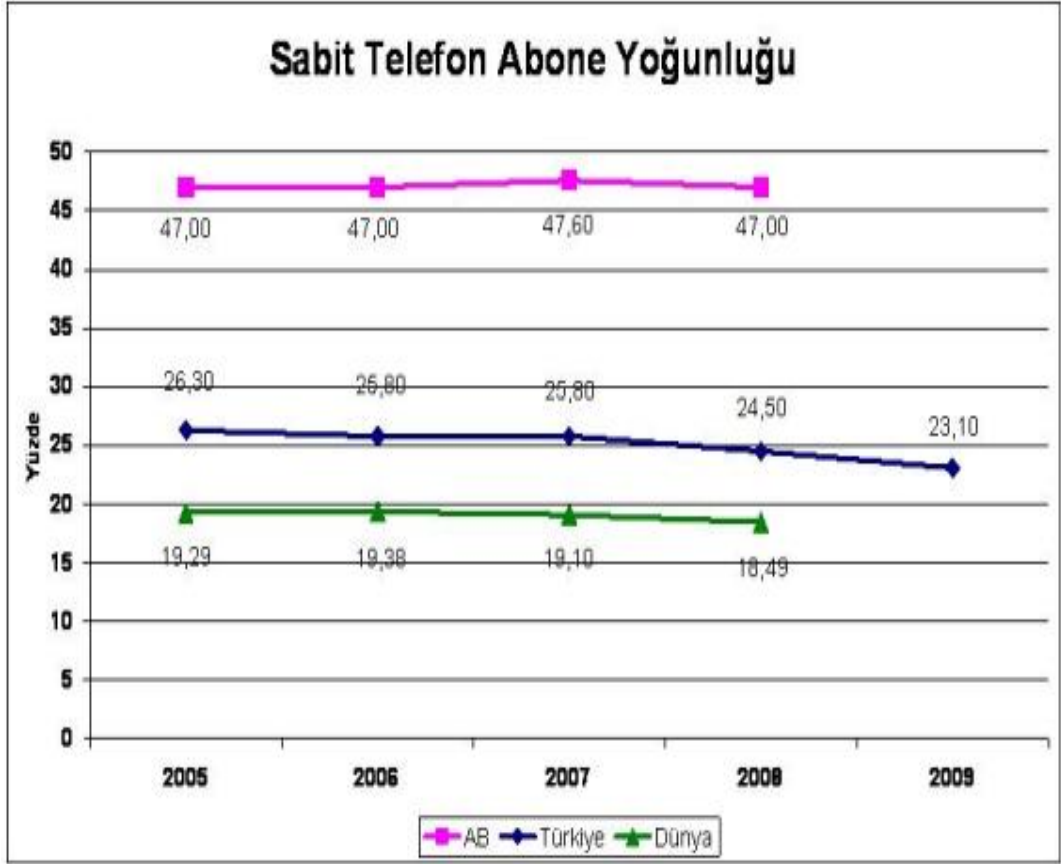
Tablo 4: Küresel Düzeyde Enformasyon Kaynakları Üzerinde Denetim Kuran Ulus aşırı Şirketler (Fuchs, 2012: 8).³⁶

Şirketler	Endüstrisi	Yurtdışı Kaynaklarının Oranı	Yurtdışı Satış Oranı	Yurtdışı İstihdam Oranı	Ulus Aşırı Endeks Değeri
Vodafone	Telekomünikasyon	92.1	86.9	86.9	88.6
Siemens	Eletronik	77.3	72.6	69.1	73.0
Telefonica	Telekomünikasyon	68.6	63.8	78.3	70.3
Deutsche Telekom	Telekomünikasyon	55.4	53.2	42.2	50.3
France Telekom	Telekomünikasyon	61.4	46.6	45.0	51.0
Sony	Elektronik	46.6	75.8	63.0	61.8
IBM	Elektronik	47.5	64.6	71.1	61.1
Nokia	Elektronik	90.8	99.3	80.7	90.9
Hewlett-Packard	Elektronik	42.6	68.8	65.3	58.9
Vivendi Universal	Telekomünikasyon	45.5	37.1	68.1	50.2
Liberty Global	Telekomünikasyon	99.8	100	58.9	86.2
Telia Sonera	Telekomünikasyon	86.3	65.4	66.2	72.6
Samsung	Elektronik	34.4	80.6	47.8	54.2
ORTALAMA		65.3	70.4	64.8	66.8

Küresel düzeyde süre giden eşitsizlik biçiminin gittikçe sömürgeleştirme biçimine dönüşmesine dair özel bir örneği yeni liberalizm ve Avrupa Birliği'ne eş anlamlı olarak eklemelenmeyi hedefleyen Türkiye oluşturmaktadır. Gerçekten de, ülkenin kamusal telekomünikasyon operatörünün özelleştirilmesinin ardından telekomünikasyon ve bileşen sektörlerinde ulusal bir şirketin bulunmaması sorunun yalnızca bir bölümünü oluşturur. Bu açıdan Türkiye'nin karşılaştığı önemli sorun; telekomünikasyon alt yapı hizmetlerinin ve enformasyon kaynaklarının eşitlikçi dağıtılmamasıdır. Öyle ki, Türkiye bu açıdan gerek Avrupa Birliği ve gerekse küresel düzeyde dünya ortalamasının oldukça altında kalmıştır.

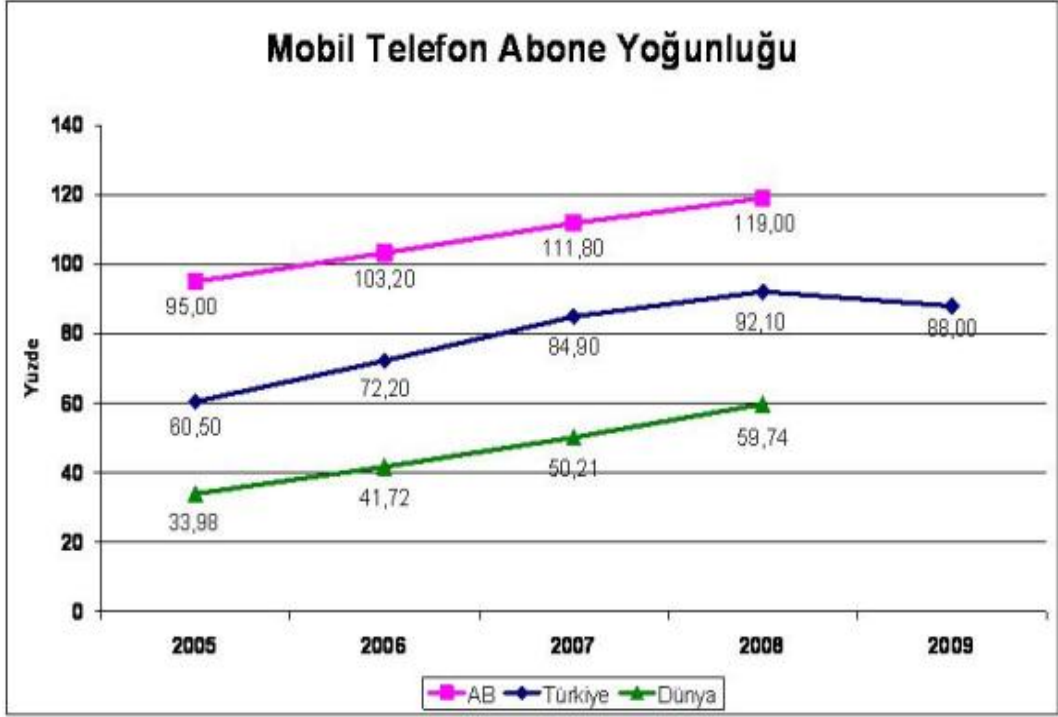
³⁶ Tablo 4 içerisinde görülebileceği gibi, küresel düzeyde gelişmekte olan ülkelerin enformasyon kaynakları üzerine önemli bir sahiplik ve kontrol ilişkisi kurmuş olan şirketlerin bir kısmı (Deutsche Telekom, France Telekom ve Telia Sonera vb), Avrupa Birliği ülkelerinin kamu telekomünikasyon operatörleridir. Türkiye'de Türk Telekom'un özelleştirilmesi öncesinde Dünya'da 13. Avrupa'da ise 5. olması dikkate alındığında söz konusu özelleştirmenin, AKP tarafından iddia edildiği gibi, önemli bir başarı olarak değerlendirilebilmesi mümkün değildir. Aksine söz konusu özelleştirme Türkiye için yeni bir sömürge döneminin açılmasını yol açmıştır.

Şekil 4: Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Sabit Telefon Abone Yoğunluğu
 (<http://www.bilgitoplumu.gov.tr>).

Türkiye'nin sabit telefon abone yoğunluğu 2009 yılından itibaren önemli ölçüde düşme eğilimi göstermekte iken, telekomünikasyon alt yapısını Türkiye'den çok daha önce oluşturmuş olan Avrupa Birliği ülkeleri sabit ancak düzenli olarak bir gelişme göstermektedir. Öte yandan, benzeri bir durum mobil telefon ağlarında da yaşanmıştır.

Şekil 5: Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Mobil Telefon Yoğunluğu
(<http://www.bilgitoplumu.gov.tr>).

Türkiye’de mobil telefon abone sayısının artmasına rağmen, halen AB ortalamasının oldukça altında kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye için önemli bir sorun yalnızca tek bir şirketin (Türk Telekom), ülkenin enformasyon kaynakları üzerinde önemli bir yoğunlaşma süreci içerisine girmesidir. Üstelik özelleştirme sürecine ve sözde serbest pazar uygulamasına rağmen, Türk Telekom şirketinin özelleştirme ile birlikte aldığı ulusal enformasyon alt yapısının, sektöre girebilecek potansiyel bir şirket tarafından kullanılması zorunluluğu ya da daha açık bir ifade ile söylendiğinde, Türkiye’nin yalnızca bir şirketin mülkiyetindeki enformasyon alt yapısına muhtaç bırakılmasıdır. Planda yer alan Sencer Ailesi’nin, ya da Türkiye’de bireysel-kurumsal kullanıcıların, kamu tekeli yerine bu kez özel bir kartele muhtaç bırakıldığı gözlenmektedir. Türk Telekom şirketi ise; özelleştirme sürecinin ardından ülkenin enformasyon ve bileşen sektörlerinde yatay ve dikey bir yoğunlaşma içerisine girmiştir.³⁷

³⁷ Türkiye’nin Türk Telekom’u özelleştirme sürecinin yasal zeminini oluşturan yasa içerisinde her ne kadar, Hazine Müsteşarlığı’nın C tipi hisse senetlerine sahip olması ve kontrol oranının tüm şirketin % 30’u düzeyinde olmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, Hazine Müsteşarlığı elindeki

Şekil 6: Türk Telekom Şirketi'nin Enformasyon Sektörü ve Alt Alanlarına Yayılması
(<http://www.turktelekom.com.tr>, 2013: 1).

Grup Şirketi	Faaliyet Alanı
Türk Telekom	Telekomünikasyon
Argela	Bilişim Teknolojileri Geliştirme ve Yazılım
Innova	Bilişim Teknolojileri Danışmanlık ve Servis Sağlayıcısı
TTNET	Türkiye’de Faaliyet Gösteren İnternet Sağlayıcısı
Sebit	Eğitim Teknolojileri Şirketi
Avea	Mobil Operatörü
Assist	Müşteri Hizmetleri ve Çağrı Merkezi Şirketi
Türk Telekom International	Toptan Data ve Kapasite Hizmetleri Sağlayıcısı
ALBtelecom	Arnavutluk’ta Bulunan Telekomünikasyon Operatörü

Türk Telekom’un enformasyon teknolojileri sektöründe izlediği yayılma stratejisi ile medyanın eleştirel ekonomi politığıne dair eski bir sorunun yeniden ziyaret edilmesi gerekir. Gerçekten de, mülkiyet ilişkilerindeki değişimin kamusal iletişimi nasıl özgürleştirebileceği ya da sınırlandırabileceği dair soru, bu kez de yeni medya ve enformasyon teknolojileri alanında görünürlük edinmektedir. Ancak Türkiye için bu sorunun yanıtlanması beraberinde, enformasyon kaynaklarına erişimdeki eşitsizlik, sayısal uçurum ve gittikçe Türkiye’nin teknolojik açıdan üretkenliğini kaybetmesi ile telekomünikasyon olanaklarının yalnızca “hizmetin bedelini ödeyebilen kesimlere açılması” oluşturur. Gerçekten de, sabit ağların yalnızca bir şirket tarafından belirlenmesinin ötesinde mobil telefon ağlarının da birisi Türk Telekom’un mülkiyetinde olmak üzere yalnızca üç şirket tarafından yönlendirilmesi Türkiye için enformasyon toplumu kazanımlarının nasıl kurulabileceği yönündeki diğer bir sorunla daha karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte söz konusu şirketler açısından bakıldığında oldukça yüksek bir karlılık oranı ile kişi başına elde edilen gelirden hiçbir ülkenin sağlayamayacağı bir “rant ekonomisinin” açıldığı belirtilmelidir.

kontrol hisselerine dayanarak Yönetim Kurulu’nda yalnızca bir aday ile temsil edilebilme gücüne sahip olmasına rağmen söz konusu temsilcinin atanmadığı belirtilmelidir. Şirket hisselerinin yalnızca % 15’i ise halka açıktır. Bu durum aslında bir Anonim Şirketin hisse senetleri üzerinden fon oluşturma amacına dayanmaktadır.

Tablo 5: Türk Telekom ve Mobil İşletmecilerin 2013 Yılı İlk Üç Aylık Gelirleri (BTK, 2013: 11).

Mobil İşletmeci	2013 Yılı İlk Üç Aylık Net Geliri (TL.)
Türk Telekom	1.788.565.271
Turkcell	2.200.788.251
Vodafone	1.334.624.206
Avea	917.101.360
Toplam	6.241.079.088

Tablo 5, farklı bir açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin söz konusu dönemdeki gayri safi milli hâsılasının önemli bir bölümünün telekomünikasyon hizmetlerine ayrıldığı görülebilir. Türkiye'nin telekomünikasyon giderleri gerçekten de, toplam hâsıla içerisinde OECD ve Avrupa Birliği ülkelerinin harcamalarına göre oldukça yüksek bir düzeyde kalmaktadır. Bu gelir, telekomünikasyon işletmecileri arasında söz konusu dönem içerisinde aşağıdaki şekil 6 içerisinde gösterilen bir dağılım izlemektedir.

Şekil 6: Telekomünikasyon İşletmecilerinin 2012 yılında Toplam Gelirden Aldıkları Pay Dağılımı (BTK, 2013:11).

Şirket İsmi	Toplam Gelirden Aldıkları Pay (%)
Türk Telekom	24.09
Turkcell	29.33
Vodafone	14.55
Avea	11.14
Diğer³⁸	20.88

Türkiye'de enformasyon toplumu siyasasını belirleyen bir diğer unsur ise, aslında küresel düzeyde de olduğu gibi, enformasyon toplumu kazanımlarına dayanarak gelişen bir mesleki değişim sürecidir. 2006-2010 yılları Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı'nda da mesleki değişim süreci özel olarak vurgulanmış ve Sencer Ailesi'nin; söz konusu siyasanın uygulanmaya konulmasının üzerinden geçecek olan kısa bir süre sonra, 2010 yılı son çeyreğinde, iki adet küçük ve orta

³⁸ Serbest Telekomünikasyon İşletmecileri Derneği (Telkoder) tarafından yapılan araştırmaya göre Türkiye'de aslında lisans başvurusunu gerçekleştirmiş olan 47 telekomünikasyon operatörü bulunmaktadır. Ancak söz konusu operatörlerden 1 tanesi sabit 3 tanesi mobil olmak üzere 4 şirket ile imtiyaz sözleşmesi yapılmıştır (<http://www.telkoder.org>). Küresel olarak ise 350 telekomünikasyon operatörü bulunmaktadır.

boy işletmeye sahip olabilecekleri siyasa belgesinde yer edinmiştir. Her ne kadar, Türkiye’de küçük ve orta boy işletme sayısının söz konusu siyasanın yürürlüğe girdiği yıllardan itibaren bir genişleme izlediği söylenebilir ise de, enformasyon toplumu siyasası içerisinde değerlendirilmesi gereken asıl unsurun tam da enformasyon toplumu kazanımlarından şirketlerin yararlanabilmesi ve teknolojik yenilik üretebilme gücünü kazanabilmesidir. Bununla birlikte Türkiye’de şirketlerin yenilik yaratma kapasitesinin de oldukça sınırlı olduğu söylenmelidir. Türkiye İstatistik Kurumu’nca gerçekleştirilen 2013 yılı yenilik yaratma araştırması tam da böylesi bir sınırlılığı gittikçe görünür kılmaktadır.

Tablo 7: Türkiye’de Şirketlerin Teknolojik Yenilik Kapasitesi Araştırması (Tuik, 2013:1).

Yenilik İstatistikleri	2004-2006 Yılı	2006-2008 Yılı	2008-2010 Yılı
Yenilik Faaliyeti Yürüten Girişimler	58.2	37.1	51.4
Teknolojik Yenilik Yapan Girişimler	31.4	29.8	35.2
Ürün ve/veya Süreç Yeniliği Yapan Girişimler	29.9	27.4	33.2
Ürün Yeniliği Yapan Girişimler	22.0	21.7	24.4
Süreç Yeniliği Yapan Girişimler	22.6	19.9	27.4
Teknolojik Yenilik Faaliyeti Sonuçsuz Kalan Girişimler	5.4	4.9	5.0
Teknolojik Yenilik Faaliyeti Devam Eden Girişimler	17.5	12.6	14.6
Organizasyon ve/veya Pazarlama Yeniliği Yapan Girişimler	50.8	22.7	42.5
Organizasyon Yeniliği Yapan Girişimler	43.2	12.7	24.7
Pazarlama Yeniliği Yapan Girişimler	29.4	16.6	35.5

Kaynak: TUİK Yenilik Araştırması

Source: Turksat Innovation Survey

Veri Derleme Sıklığına Dair Açıklama: Yenilik/ Innovasyon verileri, karşılaştırılabilirliği sağlamak amacıyla uluslar arası arenada tavsiye edilen Oslo Klavuzu’na ve Topluluk Yenilik Araştırmasına (CIS) uygun olarak derlenmektedir. Bu klavuzun tarama ve veri derleme sıklığının açıklandığı 224, 477,478 ve 479. Maddelerinde çalışmanın iki yılda bir ve üç yıllık zaman dilimini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi tavsiyelerinde bulunmaktadır. AB ülkeleri, aday ve potansiyel aday ülkeler, OECD üyeleri bu prensibe uygun olarak veri derlemektedir.

Yukarıda yer alan Şekil 7 gerçekte teknolojik olarak dışa bağımlı bir ülkenin, ulusal yenilik yaratma gücünü nasıl da kaybedebileceğine ve bu açıdan dışa bağımlılığın egemen hale geldiğine dair bir izlek de oluşturmaktadır. Gerçekten de, ülkede yer alan şirketlerin yalnızca % 58’inin faaliyetlerini teknolojik yenilik faaliyetlerini izleyen bir biçimde kurulmasına rağmen teknolojik yenilik üretebilen

şirketlerin tüm ülkeye yayılan şirketler içerisinde yalnızca % 29 düzeyinde kalması buradaki bağımlılığı görünür kılmaktadır. Öte yandan yapılabilen yeniliklerin, teknolojik yenilik olmaktan daha çok devam eden faaliyetler için süreç ya da organizasyon yeniliği düzeyinde kalması, daha farklı bir açıdan ele alındığında, yalnızca söz konusu şirketlerin faaliyetleri ile sınırlı kalan bir yenilik alanı oluşturduğu dikkate alındığında enformasyon toplumu kazanımlarından Türkiye'nin gittikçe uzaklaşmış olduğu söylenmelidir.

Sonuç

Türkiye'nin 1980'li yılların başından itibaren eklemleme niyetini, oldukça açık bir biçimde belirlediği, yeni liberalizm ve Avrupa Birliği üyelik süreçlerinin gerçekte ülkenin ulusal politika üretme ve yenilik yaratma kapasitelerini, neredeyse gittikçe doğal karşılanan ölçüde, kaybetmesine dair önemli bir kesitin tam da enformasyon toplumu siyasası üzerinde kurulduğu belirtilmelidir. Gerçekten de, Türkiye'nin enformasyon toplumu siyasasını belirleyen iki dinamiğin 1990'lı yıllardan itibaren, neredeyse değişmeksizin, bir yandan kapitalist sermaye birikim sürecindeki değişime koşut olarak dış dinamikler ve küresel kapitalizmin gardiyanları olarak belirginleşen IMF ve Dünya Bankası gibi aktörler, öte yandan Avrupa Birliği uyum sürecinin biçimlendirdiği siyasalar eliyle biçimlendirilmektedir. Ancak böylesi bir biçimlendirme, çalışmanın önceki kısımlarında da çözümlendiği gibi, Türkiye için eşitlikçi ve enformasyon toplumu kazanımları ile bütünleşmiş bir toplumsal dönüşümün değil, aksine enformasyon otobanlarında gittikçe teknolojik bağımlılığın önünü açmakta ve aslında Türkiye'nin önemli bir soru ile yüzleşmesine tanıklık etmektedir.

Türkiye'nin karşılaştığı söz konusu soru, ulusal ihtiyaçlarını ve ulusal politikalarını gittikçe politika gündeminden dışlayan diğer ülkeler içinde anlamlı bir hal almaktadır. Bu çalışma içerisinde, gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı söz konusu sorunun Türkiye özelinden bakarak, iki ana gündem ekseninde tartışılması amaçlanmıştır. Yeni liberalizmin, gelişmekte olan ülkeler için bıraktığı eşitsiz miras bu çerçevede önemli bir sorunun yeniden ziyaret edilmesine yol açmıştır. "Ulusal enformasyon politikalarını, ulusal ihtiyaçları ve yerel dinamikleri ile belirlemeyen ve politika transferi gerçekleştiren ülkelerin, enformasyon toplumu kazanımlarını elde etmeleri mümkün müdür?" olarak belirlenen söz konusu soru, Türkiye için cevaplandırılmaya çalışıldığında, bir dizi açıdan oldukça "sorunlu" bir yapının çözümlenmesini gerekli kılmaktadır.

Kapitalist sermaye birikiminin çelişkilerinin bu kez de enformasyon toplumu üzerinden genişlediği, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal refah dağılımını içermediği tam aksine Türkiye'nin bu kez de teknolojik bağımlılık sarmalı içerisinde farklı bir nehrin yataklarına sürüklendiği yapı ve ilişkilerin; Türkiye'yi bu kez teknolojik bağımlılık üzerinden neredeyse bir sömürgeye dönüştürdüğü açıktır. Türkiye'nin oldukça yakın geçmişinde böyle si bir kesit, üstelik ülkenin politika transfer süreci içerisinde ithal ettiği politikalardan oldukça farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir danışmanlık şirketine hazırlatılan Bilgi Toplumu Siyasetinde daha da bir gözlenebilmektedir. Her ne kadar, Türkiye özelinde bilgi toplumu siyasetlerinin daha çok dışsal dinamikler hatta baskılar sonucunda Amerika Birleşik Devletleri tarafından oluşturulduğu bu çalışma içerisinde çözümlenmiş ise de, AKP iktidarı döneminde bilgi toplumu tasarımı bu kez doğrudan ABD merkezli bir şirkete hazırlatılmış olması oldukça dikkat çekicidir.³⁹ Bununla birlikte, Türkiye'nin enformasyon toplumu siyasetinin uygulamaya geçmesinin ardından oldukça kısa bir süre sonra bu kez yine Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir diğer şirkete (Mc. Kinsey)⁴⁰ yeniden bir diğer rapor daha hazırlatılır ve Türkiye'nin 2020 yılına değin sürececek olan enformasyon toplumu siyasetinde yine ABD'nin etkili olacağı gözlenir.

Enformasyon toplumu siyasetinin, sahip olunan enformasyon üzerinden toplumsal bir dönüşüme yol açacağı yönündeki liberal iktisat teorisinin varsayımının gerçekte önemli bir dizi eleştirinin odağında yer alması gerektiği oldukça açıktır. Gerçekten de, daha fazla enformasyona sahip olmanın toplumsal dönüşüm modeli için bir nedensellik oluşturmadığı tam aksine daha fazla enformasyon yerine toplumsal dönüşümün anlamlı bir dizi değişimi içermesi gerektiği açıktır. Bu açıdan, enformasyon kaynaklarına erişimin olmadığı ya da

³⁹ Her ne kadar Ziya Öniş (2009: 420), Türkiye ekonomisini biçimlendiren iki kaynağın bir yandan Amerika Birleşik Devletleri diğer yandan özellikle üyelik müzakerelerinin başladığı dönemden itibaren Avrupa Birliği olduğunu belirlese de, enformasyon toplumu siyaseti bağlamında böyle si bir etkinin iki dönem içerisinde değerlendirilmesi gereklidir. 1990'lı yıllardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri, IMF ve Dünya Bankası sarmalında Türkiye'nin enformasyon politikaları neredeyse bir baskı halinde belirlenirken, 2000'li yılların ardında bu kez küresel kapitalizmle gerçekte önemli bir bütünleşme kurmuş olan Avrupa Birliği, Türkiye'nin enformasyon toplumu siyasetini belirleyen anlamlı bir g olarak yeni bir eksen aımtır. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği her ne kadar önemli birer aktör olmasına rağmen, zgn Topak'ın (2013: 570) belirlediği gibi Türkiye içi ittifakların da çözümlenmesi gerekmektedir.

⁴⁰ Bu çalışmanın yazım süreci içerisinde söz konusu şirketin yapmış olduğu çalışmalar hakkında yalnızca Resmi Gazete'de yayımlanan 2006-2010 yılı Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı zerine bir ek rapor yayımlanmış, şirket tarafından yapılan hiçbir çalışmaya yer verilmemiştir. Türkiye için sözü edilen şirketin çalışmaları ancak 2020 yılından sonra değerlendirmeye alınacaktır. Bununla birlikte yalnızca böyle si bir değişim bile en azından dikkat çekicidir.

egemen ideoloji tarafından oldukça sınırlandırıldığı toplumlarda, enformasyon toplumu ile nasıl bir dönüşümün sağlanabileceği gerçekten de tartışmaya oldukça açıktır.

Türkiye özelinden bakıldığında, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının Türkiye’de yeni medya ve bileşen alanlarında anlamlı bir İslami dönüşüme yol açtığı dikkate alındığında,⁴¹ Türkiye’de amaçlanan toplumsal dönüşüm niyeti ve göstergelerine dair bir kesitin tam da bu aşamada ortaya çıktığı belirtilmelidir. Gerçekten de Özgün Topak (2013: 574); Adalet ve Kalkınma Partisi siyasasının Avrupa Birliği üyeliği, kapitalizmin yeni birikim düzenine eklenme için olduğu kadar gündelik yaşam pratiklerinde İslami ideolojinin bu kez bireysel etik kurgusu ile birleşerek enformasyon toplumu söylemi içerisinde yer edindiğini belirler. Bu bağlamda, diğer örneklerin yanı sıra, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın neredeyse yetki sınırlarının ötesinde internet üzerinde kontrol mekanizması oluşturması anlamlı bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, yukarıda yer alan soruya yeniden bir değer biçmek oldukça anlamlı olacaktır.

Enformasyon olanaklarına erişemeyen toplumlarda, enformasyon toplumu söylemi nasıl bir dönüşüme yol açabilir? Gerçekten de söz konusu soru küreselleşme sürecinde enformasyon olanaklarına erişemeyen toplumlarda oldukça farklı bir dizi yanıt üretmiştir. Sayısal erişim eşitsizliğinin, (*digital divide*) yoğun olarak deneyim edildiği Arap coğrafyası için 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren başlayan ve internetin bu kez toplumsal devrime olanak sağladığı Arap Baharı, enformasyon toplumu söylemi ile yer edinen toplumsal dönüşüm için oldukça anlamlı olsa gerektir. Türkiye için de, 2010 yılı hedeflerine ulaşamaması bir yana, Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı’nın üzerinden geçen üç yıl sonra 2013 yılı Mayıs ayının sonlarından itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı için sarsıntı oluşturan Gezi Parkı Eylemleri⁴² yukarıda yer alan soru ile bu kez iktidarı yüzleştirmesi bağlamında oldukça önemlidir. İnternet ve bileşen alanları yalnızca ekonomiye dayalı bir serbestleştirme içerisinde ele alan AKP için bu tarihten sonra “bir baş belası” olarak ilan ettiği yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri alanının; bu kez

⁴¹ Yeni medya ve bileşen sektörler içerisinde, AKP’nin İslami dönüşüm modelinin sorgulandığı bir çalışma için Özgün Topak’ın (2013) çalışması oldukça anlamlıdır. Öte yandan bu çalışmanın yazarı tarafından 2011 yılında Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nde yayımlanan “*Yeni Liberalizmin Enformasyon Toplumu Söylemi ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye ve Bilgi Toplumu Siyasası*” isimli çalışmada okunabilir.

⁴² Planda yer alan Sencer Ailesi’nin her iki çocuğunun da Gezi Parkı eylemlerinde yer alabileceği ve ticaret hayatına girmeden önce internet aktivisti olarak toplumsal süreç içerisinde bulunabilecekleri siyasa içerisinde nedense hiç yer almamıştır.

tam da bir sansür içerisinde dönüştürme çabasına doğru eğildiği görülür.⁴³

Bu çalışmanın henüz ilk satırlarında bir roman yazmakla, ulusal bir siyasa yazmak arasında önemli bir farklılığın olması gerektiği belirtilmiştir. Öyle ki, bir yazar için Nobel ödülü yolculuğunu hazırlayan “bir gün bir kitap okudum ve bütün hayatım değişti” cümlesinin, ulusal enformasyon stratejisi için ulusal ihtiyaçlar, toplumsal beklentiler ve kamuoyu desteği olmaksızın “bir bilgisayar edindiler ve bütün hayatları değişti” cümlesi ile ikame edilemeyeceği oldukça açıktır. Ancak böylesi bir düşünce değişimi, gerçekten de yönetsel açıdan anlamlı bir dönüşümü gerekli kılmaktadır. Öyle ki, enformasyon toplumu kazanımlarının yalnızca ticarete dönük siyasa süreçleri içerisinde değil aksine yeni iletişim ve enformasyon toplumu kazanımlarının ulusal çıkarlarla bağlantısını kuran siyasa süreçleri ile gerçekleştirilebileceği söz konusu yönetsel değişimin önemli bir adımını oluşturmaktadır.

⁴³ Dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan’ın, Amerika Birleşik Devletleri’nde gördüğü Silicon Vadisi’ni Türkiye’de kurma çabası söz konusu eylemlerden sonra baş belası olarak ilan ettiği internete dair politikalarını nasıl dönüştürdüğü ayrı bir çalışmanın konusu olmalıdır. Ancak dönem içerisinde Facebook ve Twitter ile gerçekleştirilen yazışmalar enformasyon toplumu kazanımlarının genişletilmesi olarak değerlendirilemeyecek boyutlara sahiptir.

KAYNAKÇA

AVCI, Gamze (2006). “Turkey’s EU Politics: Consolidating Democracy through Enlargement”. *Questioning EU Enlargement Europe in Search of Identity*. İçinde. Ed: Helen Sjursen. London and New York: Routledge Press. 62-77.

BAŞARAN, Funda (2010). *İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Gelişme: Yayılmanın Ekonomi Politikası*. Ankara: Ütopya Yayınları.

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kurumu (2013). *Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü: Üç Aylık Pazar Verileri Raporu*. Ankara: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kurumu, Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı Yayınları.

CASTELLS, Manuel (2010). *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume: II. The Power of Identity*. 2. Baskı. Malden, M.A: Wiley-Blackwell Publishing.

DAWSON, Michael ve FOSTER, John Bellamy (2003). “Sanal Kapitalizm: Tekelci Sermaye, Pazarlama ve Enformasyon Otobanı”. *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi* içinde. Ed: Robert W. McChesney, Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster. Ankara: Epos Yayıncılık. Çev: Nil Senem Çıngır, Erhan Baltacı ve Özge Yalçın. 67-85.

DEDEOĞLU, Beril (2011). “Türkiye’de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi”. *Uluslararası İlişkiler*. Cilt: 7. Sayı: 28 (Kış 2011). 85-109.

DPT (2006). *Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2006-2010)*. <http://www.resmigazete.gov.tr>. 24.09.2013.

FUCHS, Christian (2012). “Capitalism or Information Society? The Fundamental Question of the Present Structure of Society”. *European Journal of Social Theory*. 1-22.

GARNHAM, Nicholas (2004). “Class Analysis and the Information Society As Mode of Production”. *Javnost: The Public*. Vol: 11 (3). 93-104.

GERAY, Haluk (2005a). “İktisat ve İletişim İlişkisi Üzerine”. *İletişim Ağlarının Ekonomisi: Telekomünikasyon, Kitle İletişimi, Yazılım ve İnternet*. İçinde. Der: Haluk Geray ve Funda Başaran. Ankara: Siyasal Kitapevi Yayınları. 9-35.

GERAY, Haluk (2005b). “Birikim Düzenleri, Yeniden Yapılanma ve Küreselleşme”. *İletişim Ağlarının Ekonomisi: Telekomünikasyon, Kitle İletişimi, Yazılım ve İnternet*. İçinde. Der: Haluk Geray ve Funda Başaran. Ankara: Siyasal Kitapevi Yayınları. 35-59.

GERAY, Haluk (2005c). “Telekomünikasyon’un Ekonomisi”. *İletişim Ağlarının Ekonomisi: Telekomünikasyon, Kitle İletişimi, Yazılım ve İnternet*. İçinde. Der: Haluk Geray ve Funda Başaran. Ankara: Siyasal Kitapevi Yayınları. 75-107.

GOLDING, Peter (2003). “Küresel Köy mü? Kültürel Yağma mı? İletişim Devriminin Eşitsiz Mirası”. *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi* içinde. Ed: Robert W. McChesney, Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster. Ankara: Epos Yayıncılık. Çev: Nil Senem Çınga, Erhan Baltacı ve Özge Yalçın. 85-107.

HILLS, Jill (2003). “ABD’nin Kurallarıyla Okey mi: 1940’lardan Günümüze Telekomünikasyon”. *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi* içinde. Ed: Robert W. McChesney, Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster. Ankara: Epos Yayıncılık. Çev: Nil Senem Çınga, Erhan Baltacı ve Özge Yalçın. 121-149.

<http://www.3weforum.org> (2013). “The Network Readlines Index 2013”. 26.09.2013.

<http://www.alternatifbilisim.org> (2013). “Türkiye’de İnternetin Durumu 2013”. 01.10.2013.

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr> (2012). “Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesine Dair Hizmet Alımı. Teknik Şartname”. 23.09.2013

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr> (2013). “Bilgi ve İletişim Teknolojileri Alanında Gelişmeler ve Hedefler”. 27.09.2013.

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr> (2013). “e-Dönüşüm Türkiye Projesi”. 01.10.2013.

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr> (2013). “Ülkelerin Bilgi Toplumu’na Hazır Olma Durumu”. 24.09.2013.

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr/documents/3/Diger> (2013). “e-Europe+: A-Co-Operative Effort to Impelent the Information Society in Europe: Action Plan”. 20.09.2013.

<http://www.ec.europa.eu> (2013). “Europe 2020: A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth”. *European Commission*. 27.09.2013.

<http://www.ec.europa.eu> (2013). “Lisbon Strategy for Growth: Toward a Green and Innovative Economy”. *European Commission*. 27.09.2013.

<http://www.internetworldstats.com> (2013). “Internet Gender Divide”. 01.10.2013.

<http://www.peppersandrogersgroup.com> (2013). “Client Case Studies: Strategy in Action”. 23.09.2013

<http://www.telkoder.org.tr> (2013). “Telekomünikasyon İşletmecileri”. 01.10.2013.

<http://www.tuik.gov.tr> (2013). “2012 Yılı Bilgi Toplumu İstatistikleri”. 01.10.2013.

<http://www.tuik.gov.tr> (2013). “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması-2013”. 01.10.2013.

<http://www.tuik.gov.tr> (2013). “Yoksulluk Çalışması, 2011”. *Tuik Haber Bülteni*. 01.10.2013.

<http://www.tuik.gov.tr> (2013). *Yenilik Araştırması*. 01.10.2013.

<http://www.turktelekom.com.tr> (2013). “Türk Telekom Grup Şirketleri”. 01.10.2013.

KEYMAN, Fuat (2010). “Modernization, Globalization and Democratization in Turkey: The AKP Experience and its Limits. *Constellations*. Vol: 17 (2). 312-327.

KUMAR, Krishan (1999). *Sanayi Sonrası Toplumdan, Post Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. Çev: Mehmet Küçük. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

LASH, Scott ve URRY, John (1987). *The End of Organised Capitalism*. Chambridge: Polity Press.

MENZIES, Heather (2003). “Siber-Uzayda Kapitalizme Karşı Mücadele: Enformasyon Otobanı, Post-Endüstriyel Ekonomi ve Halk”. *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi* içinde. Ed: Robert W. McChesney, Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster. Ankara: Epos Yayıncılık. Çev: Nil Senem Çınga, Erhan Baltacı ve Özge Yalçın. 107-121.

ÖNİŞ, Ziya (2009). “Beyond the 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase of neo liberal restructuring in Turkey”. *Review of International Political Economy*. Vol: 16 (3). 409-432.

ÖZDEMİR, Önder (2005). “İnternetin Ticarileştirilmesi ve Uluslararası Veri Akışları”. *İletişim Ağlarının Ekonomisi: Telekomünikasyon, Kitle İletişimi, Yazılım ve İnternet*. Der: Haluk Geray ve Funda Başaran. Ankara: Siyasal Kitapevi Yayınları. 205-237.

PAMUK, Orhan (1994). *Yeni Hayat*. İstanbul: İletişim Yayınları.

RADAELLI, M. Claudio (2003). “The Europeanization of Public Policy”. *The Politics of Europeanization*. Ed: Kevin Featherstone ve Claudio M. Radaelli. Oxford: Oxford University Press. 27-56.

TOPAK, Özgün E. (2013). “Governing Turkey’s Information Society”. *Current Sociology*. Vol: 61 (5-6). 565-583.

WAYNE, Mike (2009). *Marksizm ve Medya Araştırmaları: Anahtar Kavramlar, Çağdaş Eğilimler*. Çev: Barış Cezar. İstanbul: Yordam Kitap.

WEBSTER, Frank (2002). “The Information Society Revisited”. *Handbook of New Media*. Ed: Leah A. Lievrouw ve Sonia Livingstone. London, Thousand Oaks ve New Delhi: Sage Publication. 22-34.

WOOD, Ellen Meiksins (2003). “Modernizm, Postmodernizm ya da Kapitalizm?”. *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi* içinde. Ed: Robert W. McChesney, Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster. Ankara: Epos Yayıncılık. Çev: Nil Senem Çınga, Erhan Baltacı ve Özge Yalçın. 39-67.

2000'Lİ YILLARDA GRAMSCI'Yİ ANLAMAK: ORTAK DUYUNUN KAYNAĞI OLARAK TOPLUMSAL HAREKETLERİN ÖNEMİ

Yavuz YILDIRIM*

Aysun GEZEN**

ÖZET

Gramsci'nin kavramları, günümüzde yeni bir toplumsal mücadele ve sosyalizm perspektifi çizmek isteyen düşünürler için hala önemli bir çerçeve sunmaktadır. Toplumsal dönüşümün organizatörü partinin yerini yeni zamanlarda postmodern prens olarak adlandırılan toplumsal hareketlerin alıp almadığı bu alanın güncel tartışmalarından biridir. Gramsci'nin öngördüğü düşünsel ve ahlaki dönüşümde mevzi savaşının sivil toplum katmanını kuşatacak şekilde sürmesi, yeni toplumsal hareketlerin yürüttüğü mücadeleleri anlamakta kullanılabilir. Bu hareketler, özellikle küreselleşme meselesinde, yerleşik hegemonyanın karşısında yeni bir ortak duyu ve dünya algısı geliştirmeye çabalamaktadır. Bu çabaların devrimci bir sürece evrilmesi, hareketlerin işbirliği alanlarının çoğalmasına bağlıdır. Bu yazıda, 2000'li yıllarda Gramsci'nin düşüncelerinin ve özellikle ortak duyu meselesinin toplumsal hareketler nezdinde nasıl karşılık bulduğu incelenmiştir. Çünkü. Gramsci'nin görüşlerinin çoğulcu bir yorumuna dayanan bakış açısıyla, toplumsal hareketlerin özellikle karşı-küreselleşme sürecindeki girişimleri örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gramsci, Ortak Duyu, Küreselleşme Karşıtı Hareket, Yeni Toplumsal Hareketler, Sosyal Forum.

ABSTRACT

TO UNDERSTAND GRAMSCI AT 2000s: THE IMPORTANCE OF SOCIAL MOVEMENTS AS THE SOURCE OF COMMON SENSE

The concepts of Gramsci offer a critical framework for the scholars who want to draw up a new social struggle and socialism perspective. The question of whether the political party as the organisation of social transformation leaves its place to the social movements that are called as postmodern prince is one of the ongoing debate of this issue. The continuity of the war of position in the intellectual and moral transformation foreseen by Gramsci by embracing the civil society can be

* Dr., Niğde Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü (yavuzy82@gmail.com)

** Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı
(aysungezen@gmail.com)

meaningful for understanding the struggles that the new social movements run These movements, especially on globalization issue, make efforts to create a new common sense and a perception of the world against established hegemony. Evolution of these efforts to a revolutionary process depends on the augmentation of the areas of cooperation of the movements. This article examines how Gramsci's thinking and especially the notion of common sense corresponds to the social movements because the point of view based on a pluralist interpretation of Gramsci's thoughts overlaps with the initiations of the social movements especially in the counter globalization process.

Keywords: Gramsci, Common Sense, Anti/Counter-Globalization Movement, New Social Movements, Social Forum.

Giriş

Antonio Gramsci, Marksist siyasi teori içindeki farklı konumuyla, reel deneyimlerin ötesinde yeni bir toplumsal mücadele ve sosyalizm perspektifi çizmek isteyen düşünürlerin sıklıkla başvurduğu bir isimdir. Gramsci'nin 1930'larda geliştirdiği sosyalizm perspektifi, iki kutuplu dünyanın sona erip sosyalizm mücadelesinin yeni bir döneme girdiği yeni yüzyılda halen günceldir. Çünkü Gramsci'deki kavramların temelinde, belirli bir coğrafya ve zaman dilimiyle sınırlı kalmayan temel önermeler bulunmaktadır. Gramsci'nin öngördüğü toplumsal dönüşüm ve devrim analizleri, 21. yüzyılın başında gelişen yeni mücadelelerle de eşleşmektedir. Gramsci'nin modern prens olarak adlandırdığı siyasal organizatörün, yeni zamanlarda toplumsal hareketler tarafından yaratılıp yaratılamayacağı güncel bir tartışma konusudur. Toplumsal hareketlerin siyasal etkileri, farklı coğrafyalarda kendisini yeniden gösterirken bu hareketlerin Gramsci'nin kavramları ile ele alınması da anlamlı bir çaba olacaktır.

Bu çalışmada toplumsal hareketlerin 2000'lerin başından bu yana küreselleşme sürecinin çelişki ve eşitsizliklerine karşı farklı kollardan yürüttükleri mücadeleye Gramsci'nin kavramlarıyla bir çerçeve çizmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Gramsci'nin öngördüğü toplumsal değişimin temelleri ve katmanları incelenerek 2000'li yıllarda bu araçların nasıl bir anlam taşıdığına dair tartışmaya yer verilecektir. Bu çerçevede özellikle ortak duyu ve sivil toplum kavramlarının çoğulcu yorum içerisinde toplumsal hareketler düzleminde nasıl radikalleştirilebileceği tartışılacaktır. Çalışmanın temel tezi, toplumsal hareketlerin, farklılıkları bir arada tutarak siyasal olanı belirlemede önemli bir aktör olduğudur ve temel sorun da hareketlerin farklı boyutlarda ve içerikte yürüttükleri mücadelenin Gramsci'nin kavramlarıyla nasıl anlaşılabilirliğidir. Böylece çalışmada toplumsal işbirliği, dinamik bir mücadele ve yeni bir dünyanın yaratılmasında yeni bir ortak duyu geliştirmek gerekliliği ön plana çıkarılacaktır. Ortak duyu ve onu geliştirecek

pratikler, toplumsal hareketlerin asıl eksenini olarak işaretlenmektedir. Dolayısıyla Gramsci'nin çizdiği çerçevenin Ortodoks Marksizm'e yakın bütüncül yorumlarından ziyade, özellikle 1968 sonrası yeni toplumsal hareketler yaklaşımına da ilham veren yeni Marksist yorumlara yakın bir çizgi izlenmektedir. Toplumsal hareketlerin prens olma potansiyelinin postmodern dönemin dinamikleri içerisinde ele alındığı bu çizgide, hareketlerin yeni dönemdeki siyaseti şekillendirme gücü ön plana çıkarılacaktır.

Siyasal olanın çatışmacı niteliği ve uyuşmazlığa dayanan süreci, yeni dönemde kurumsal siyaset kanalları kadar toplumsal hareketlerin yatay örgütlenmeye dayalı, otonomiye ön plana çıkaran eylemleriyle ifade edilmektedir. Hareketlerin tek bir eksen ya da öncü bir güç etrafında birleşmek yerine, yerel farklılıkları koruyarak özellikle neoliberal küreselleşmeye karşı ortak ve geniş bir cephe geliştirme çabaları son 10 yılın küresel çapta yankı bulan siyaset yapma tarzını simgelemektedir. Yerel, parçalı, farklı ve somut girişimlerin birbiriyle temas kurduğu, birbirinden öğrendiği ve yeni bir güzergâha girdiği bu dönemde küreselleşmenin neoliberal versiyonuna karşı yeni bir hat geliştirilmektedir. Bir önbelirleyen yerine yaparak öğrenmeye dayalı bu hattın, Gramsci'nin geliştirdiği kavramlarla ele alınması, geçmişten öğrenerek geleceğe dair çıkarımlar yapmak açısından önemlidir. Bu noktada özellikle sivil toplum, ortak duyu kavramlarının 2000'li yılların mücadelesi içinde yeniden yorumlanması gerektiği savunulacaktır.

Bu doğrultuda ilk bölümde Gramsci'nin temel kavramları özellikle çoğulcu yorumlarıyla ön plana çıkarılacak, ikinci bölümde bu yaklaşım ekseninde ilerleyen toplumsal hareketlerin toplumsal mücadeleyi güçlendirmek adına kurdukları işbirlikleriyle yeni dönemin prensi olma yönündeki eğilimi aktarılacaktır. Ortak duyunun yaratıcısı olarak işaretlenebilecek toplumsal hareketlerin yeni bir siyaset geliştirmek için atması gerekenler adımlara dair bir tartışma ise üçüncü bölümde ele alınacaktır. Makalenin toplumsal hareketlerin ortak duyuyu kurucu rolüne dair olumlu bakış açısı, geleceğe dair bir yol haritası oluşturmayı hedeflemektedir.

I. Toplumsal Dönüşüm'de Sivil Toplum ve Ortak Duyu'nun Rolü

Gramsci'nin düşüncesinin oluşumunda kapitalizmin krizleri aşma becerisinin nereden kaynaklandığı sorusu önemli bir yer tutar. Çelişkileri derinleşse de kitleler neden kapitalizmden kopamamakta ve çözüm yine kapitalizm içinde aranmaktadır? Bu temel soruya karşı Gramsci, salt ekonomik determinizmle yanıt verilemeyeceğini belirterek ideolojinin rolüne dikkat çeker. Ekonomik etkenler kendiliğinden bilinci getirmede tek başına yeterli değildir, çelişkilerin her zaman

olduğu gibi üst yapıya yansımaları gerekmez; bunların siyasal taleplerle karşılanması gerekir. Dolayısıyla Gramsci, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin kaçınılmazlığını kabul etmekle birlikte bunun kendiliğinden bir kopuşa yol açmayacağını, iradi müdahale, siyasal mücadele yürütülmesi gerektiğini belirtir. Yapının kendisini nasıl onardığını anlamak, onu yıkmak için önem kazanmaktadır.

Alt yapı-üst yapı ayrımı ve buna karşılık gelen iktidar ayaklarının oluşturduğu organik bir bütünlük anlayışı Gramsci'nin düşüncesinde önemli bir yer tutar. Tarihsel blok ise bu parçaların işlevsel eş güdümüdür. Ona göre iktidarın ekonomik ayağını oluşturan ve sınıfsal olarak yapılanmış üretim ilişkileri, alt yapıyı oluşturur. "Tarihsel bloğun üst yapıları ise Gramsci'nin içerisinde bir yanda devlet aygıtını bir araya getiren politik toplum alanı, öte yanda da sivil toplum alanı, yani üst yapının en büyük bölümü olmak üzere iki özsel alanı ayırt ettiği karmaşık bir bütünlük oluştururlar" (Portelli, 1982: 9). Sivil toplum kavramını Marx ve Hegel'den alan Gramsci, bu kavrama büyük önem kazandırmıştır. Hegel sivil toplum ile devleti birbirinden ayırarak sivil toplumu bireysel çıkarın hâkim olduğu rekabete dayalı pazar ilişkilerinin çatışma alanı olarak tanımlarken, Marx bu tanıma belirli bir dönemin toplumsal sonucu olarak ekonomik ilişkiler ağı boyutunu eklemiştir. Gramsci'de ise sivil toplum, üst yapı uğrağı alanına girer. Gramsci'nin sivil toplum anlayışı Hegel'e daha yakın görünmektedir: "sivil toplum, devletin etik (törel, ahlaki) içeriği olarak toplumsal bir grubun, toplumun bütünü üzerindeki kültürel ve siyasi hegemonyası gibi düşünülmelidir". Dolayısıyla Hegel'in siyasal dernekleri, sendikaları ve korporasyonları da sivil toplum içine dâhil etmesi düşüncesinden bir etkilenme söz konusudur. Kurumlar bütünlüğü anlayışını Gramsci'de de görmek mümkündür; toplumsal üretim ilişkilerinin büründüğü biçimleri daha kurumsal açıdan ele alan Gramsci'de ayrı bir sivil toplum kurgusu yoktur. Sınıf temeli olmayan farklı örgütler de bir araya gelebilir. Sivil toplumun kapsadığı alan, ideoloji alanını oluşturur. İdeoloji ise hayatın her anında örtükçe kendini gösteren dünya görüşüdür; üst yapının hemen bütün etkinliklerini kapsamına alır. Sivil toplum, toplumsal iktidar ayağına karşılık gelir; ideolojik hegemonyanın gerçekleştiği, ideolojinin ve kültürel görüşlerin yer aldığı alandır.

Sivil toplumun statükonun aşılacağı, yeni bir toplumun kurulacağı ve bu dönüşümün stratejilerinin geliştirileceği bir yer olarak işaretlenmesi, Gramsci'nin düşüncesine yönelik çoğulcu yorumların kurulduğu zemindir. Bu bağlamda insanlarla siyasal ve sosyal kurumlar arasında yakın bir aidiyet olduğu zaman daralan ancak bu aidiyet zayıfladığında genişleyen bir alan olarak sivil toplum, çatışan farklı güçlerin birleşimi ile özgürlükçü bir hissin gelişeceği alandır (Cox, 1999: 4-5). Egemen hegemonyanın hüküm sürdüğü bu alanın hâkim güçler

tarafından daraltılması ve sabit bir sivil toplum tanımı, mücadele alanını da sınırlar. Buna karşı olarak sivil toplumu, liberal yorumun bağlı kaldığı devlet dışı alan olarak sadece aktörlerin bir araya geldiği yer değil hegemonyanın kurduğu “gerçek”liğin dönüştürüldüğü ve yeni bir toplumun doğacağı yer olarak işaret etmek gereklidir. Bu dönüşüm tarihsel bir sürecin sonunda, “liderlikle aşağıdan yükselen hareketin bir kombinasyonu” ile sağlanacaktır (Cox, 1999: 6). Dolayısıyla sivil toplumu Devlet merkezli bir bakışla değil, tabandan yükselen bir düşünsel ve pratik işbirliğinin ve etkileşimin bir sonucu olarak algılamak gereklidir. Söz konusu yeni toplumun dayanacağı yeni bir ortak duyu (common sense), bu alan aracılığı kurulacaktır. Böylece devlet iktidarını ele geçiren devrimi önceleyen bir sivil toplum devriminin altı çizilir (Cox, 1999: 7-8). Gramsci açısından common sense, “korumaktan ziyade yerine yenisini koymakla ilgilidir”; yeni bir felsefe ve dünya algısı kurmaya dayalıdır (Liguori, 2009: 132-133). Dolayısıyla bu süreç, hegemonya mücadelesinin geliştiricisi olacaktır. Forgacs’ın belirttiği gibi (2010: 230) “bu değişimlerin yaratılmasında can alıcı önem taşıyan siyasal düzlemde elde edilen güç ilişkileridir, muhalif güçlerin siyasal örgütlenme ve savaşkanlık derecesidir, bir araya gelme başarısı gösteren siyasal ittifakların gücüdür”. Toplumsal hareketlerin bu ittifakları geliştirme noktasında rol oynama kapasiteleri vardır. Son 10 yılda yaşanan deneyimleri bunun göstergeleri olarak sunulabilir.

Dönüşümün sağlanacağı zemin tam kesinlik içermez; keskin uçlara ayrılmaz çünkü “ortak duyu, muğlak, çelişkili, çok-biçimli bir kavramdır” (Gramsci, 2010: 428). Ancak bu durum, olumsuz anlamda kullanılan, bir tür yanlış bilinç değil, siyasal hegemonyalar mücadelesinde işe yarayacak kaldıraç bu çelişmeler temelinde gelişecektir (Forgacs, 2010: 511). Gramsci açısından “ideolojiler insanların üzerinde hareket ettikleri, mücadele verdikleri ve kendi toplumsal koşullarının bilincine vardıkları zemini oluşturan, etkin bir biçimde bir biçimde örgütleyici güçler olarak görülmelidir” (Eagleton, 1996: 169). Gramsci’yi Marksist düşünüşte farklı kılan, biraz da onun bu mekanik düşünceden ayrılmış ve sürecin çetrefilliğini öngören vurgusudur. Sınıf ve devrim eksenli bütüncül yorumlar kadar, farklı kesimlerin mücadelesini birleştirmek hedefindeki çoğulcu yorumların Gramsci’yi önemsemesinin nedeni budur. Machiavelli gibi o da geleneğin ve ahlakın çizdiği genel çerçevenin dışına çıkarak araçsal aklın sınırlarına başvurur; devrimci siyasetle kamusal düşünüşü siyasal hayatın gerçeklerine göre birlikte ele alır (Öztürk, 2011: 277-278). Bu pratik akıl, tıpkı savaş stratejileri gibi, adım adım yeni bir dünya görüşü yaratmaya odaklanmıştır. “‘Dünya görüşü’, bir soyut fikirler sisteminden çok, birleştirici, örgütleyici ve ilham verici bir ilke olarak toplumsal ve siyasi bloku bir arada tutan öğedir” (Eagleton, 1996: 173). Bu nedenle ortak duyu, felsefeye içkin olarak ele alınır ancak bu felsefi durum, kitlelerin dünyasına dair bir kavramdır

(Thomas, 2009: 377-379). Bu bağlamda hegemonyanın karşısındaki bireylerin gündelik pratikleri, ilişkileri önem kazanır. Dinamik toplumsal ilişkilerin, toplumsal dönüşümün temeli haline gelmesi, sınıflar arası işbirliği ve dayanışmanın yaratılması, bu ortak duyunun geliştirilmesi ile ilgilidir. Gramsci'nin gerçekçiliğinde “sorunlardan kaçınmak yerine onların üstesinden gelmek” amaç olduğu için kitlelerin ortak duygusuyla temas kurmak önemlidir (Sassoon, 1986: 150). Modern prens olarak parti, bu noktada devreye girecektir. Aşağıda yeniden değinileceği gibi, 2000’li yıllarda postmodern prens olarak toplumsal hareketlere de yine bu tarz bir görev biçilmektedir. Toplumsal hareketlerin toplumsal ve siyasal olan arasındaki birleştiriciliği sağlarken bunu doğrudan eylemler üzerinden geliştirmesi, ortak duyuyu yaratacak zeminleri üretmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla sivil toplumu siyasal topluma çevirmek ve toplumsal mücadelenin zemini haline getirecek olan bu ortak duyuyu ve ortak varoluşu tasavvur edip uygulamaya geçirmek, devrimci bir mücadeledir. Bu mücadele, aynı zamanda şimdiki düzenin devamı ya da reddi değil dönüşümü, bu şekilde yeni insanın kuruluşu ve yeni bir dünya kavramı kuruluşunun temelidir.

Mevzi savaşının başarılı olması için, hegemonun sürekli bir hal alan maddi ve ideolojik baskısına karşı, aktif, müdahaleci, uzun-erimli bir mücadele sürdürülmelidir. Eğer amaç elitlerin hegemonyasına karşı çıkmaksa bu her zaman alternatif fikirlerin ve anlamların yayılması ve desteklenmesi ile üstyapı kademesinde olmalıdır (Butko, 2006: 82). Dolayısıyla sivil toplumun her katmanına ulaşmak önem kazanır. Yeni bir bilgi ve kültür deneyiminin oluşmasında, aşağıda tekrar değinileceği gibi, mücadeleciler hareketlerin çabaları gittikçe belirleyici olacaktır.

Savaşın kazanılması için sivil toplumun fethi, karşı hegemonyanın kurulması, güçlü olduğu inancının ve umudun yaratılması ve gerekli araçlara sahip olunması gerekir. Bu sayede toplumun büyük bir bölümü burjuvaya karşı çevrilmiş olur. Nitekim ideolojik bloğun dağılması, Gramsci’ye göre yönetici sınıftan yalnız aydınların değil, ama temsil ettiği öbür katmanların da ayrılmasına yol açar (Portelli, 1982: 76). İdeolojik bloğun dağılması ve zor kullanılması da hegemonyanın güçsüzleştiğinin göstergeleri sayılabilir. “Gramsci’ye göre bu aynı zamanda bir demokratikleşme süreci olacaktır” (Forgacs, 2010: 503). Sonrasında ise halkın sosyalizme inanması için sivil toplumun devrime inancı ve halkın konsolidasyonu sağlanmalıdır. Bu noktada parti, modern prens olarak devreye girer. “Siyasal parti, *bütün* sınıflar için, devletin daha kapsamlı bir biçimde politik toplumda yerine getirdiğine benzer bir işlevi sivil toplumda üstlenen özel bir mekanizma olarak anlamlandırılır” (Yetiş, 2002: 245). Organik aydınların geleneksel aydınlarla

eklemlenmesini sağlayan siyasal parti, mücadelenin ideolojik bütünlüğünün kurucusudur. Modern prens olarak parti, “mücadelenin organizasyonu” olarak kendini var eder. Ancak organizasyon, ortak duyumu kuracak bilgi ile aktif bir ilişki içerisinde olmalıdır. İşçi sınıfının organik aydınları kitlelerin dünyasıyla temas kurdukça, onların kendi dünyalarını yönetmeleri ve dönüştürmelerinin zeminini sağlamalıdır. Bu da liberal demokratik düzenin değişimini sağlayacaktır (Sassoon, 1986: 144-45). “Organik aydın kategorisi sadece ideologları ve felsefecileri değil, bunların yanı sıra siyasal eylemcileri” ve daha başkalarını da kapsar; “toplumsal yaşama etkin biçimde katılan” organik aydın, örgütleyen, inşa eden, ikna eden kimsedir. Yeni bir ideolojik alanın oluşturucusu olarak modern prens, madun sınıflarla temas halinde yaratacağı hegemonik gücü bu pratik düzleme dayandırmalıdır. Hâkim hegemonyanın gerçeğine karşı savaşıacak bu araç, yeni bir düşünsel alanın yaratıcısı olacaktır. Toplumsal hareketlerin somut konular üzerinde bir araya getirdiği farklı kesimler bu yönde bir aracın yaratılması ve inşa edilmesi için birer unsurdur.

Bu dinamik ve karşılıklı etkileşimli doğasıyla modern prens, tek bir boyuta sıkıştırılamaz. Machiavelli’nin prens’inden farklı olarak onun modernliği, virtu sahibi bir kişilikten öte “kooperatif aktivitenin yeni bir biçimini oluşturacak ya da niteleyecek olan organizasyon” olmasında yatmaktadır (Morera, 2011: 242). Gramsci’nin sözleriyle (2010: 295), modern prens “gerçek bir kişi, somut bir birey değil, toplumun bir organizması, karmaşık bir unsur olabilir”. Bu karmaşıklığın hedefi, belirli katmanları bir araya getirmelidir ve bu süreçte “zayıf ve dağınık bir halde olan kolektif irade”yi, yeniden yoğunlaştırmak için modern prens “düşünsel ve ahlaki reformasyon sorununa” zaman ayırmak zorundadır. Dolayısıyla, “ulusal-halkçı bir kolektif irade” ile “düşünsel-ahlaki reformasyon” çalışmanın bütünü yapılandırmalıdır (Gramsci, 2010: 296-298). Bu bağlamda Machiavelli’nin geleneksel ideolojinin hâkim düşüncesini aşmak için kullandığı prensin gücü, Gramsci için partinin elindedir. Ancak parti, bu dinamiğin taşıyıcısı olarak yeni bir aşamayı işaret eder. Var olan değil olması gereken dünyayı tahayyül eden bu güç, geleneksel olanın karşısında yeni bir düşünsel ve ahlaki düzen öngörür. Machiavelli’nin yerleşik olana karşı olarak kendi gerçekliğini kuran öznesi gibi Gramsci’nin siyasal öznesi de yeni olanı, düşünsel ve pratik etkileşim içinde oluşturur (Fontana, 1993: 148-152). Dolayısıyla parti, yeni bir ideolojik alanın kurucusu olarak felsefi bir gerçektir; yeni bir entelektüel düzenin organizatörüdür (Thomas, 2009: 439).

Gramsci’nin yeniden ele alınmasında, bu uzun erimli ve geniş tabanlı ilişkilerin geliştirildiği fikrîsel süreç önem kazanmaktadır. Sivil toplumun, ortak

duyuyu geliştirerek toplumsal dönüşümün zemini haline gelmesi çoğulculuğu bünyesinde barındıran toplumsal hareketler eliyle sürdürülebilir. Kurumsal siyasetin belirleyiciliğini aşmaya başlayan hareketler, yukarıdan aşağı örgütlenmiş bir organizasyon değil, fikirsel bir alan olarak Gramsci kavramlarının taşıyıcı olabilmektedir. Farklılıkları bir arada tutma kapasitesiyle toplumsal hareketlerin sivil toplum içinden geliştirdikleri siyasal mücadeleler, hegemonik bloğun mevzilerine saldırılmasında ve karşı bir bloğun kurulmasında önemini artırmaktadır. Bu önem, Gramsci'nin praksis vurgusuna atfettiği değerle birleştirilerek, siyasal bir dönüşümün öncüsü olacak düşünsel dönüşümün, diğer bir deyişle toplumsal sorunların siyasal olanla eklemelenmesinin altını çizmektedir. Hareketlerin yeni bir konsensus ve ortak irade geliştirme çabaları, Gramsci'nin kavramlarını yeniden canlandırmaktadır. Bu çerçevede 2000'li yıllarla güçlenen küreselleşme karşıtı hareket, neo-liberal hegemonyaya karşı geliştirilecek siyasal mücadelede post-modern prens kavramı altında analiz edilmektedir.

II. Yeni Ortak Duyu'nun Yaratıcısı Olarak Postmodern Prens

Gramsci'nin kavramlarını daha geniş bir perspektifte yorumlayan düşünürler, bu kavramların yeni mücadeleler için bir çerçeve oluşturabileceğini vurgularlar. Örneğin, Morton (2003) Gramsci'nin belirli bir tarihsel momentte ürettiği görüşlerin bağlamının ötesinde yeniden yorumlanabileceğini savunurken onu günümüz koşulları içinde anlamlandırılabilirliğini belirtir. Bu sayede onun tarih dışı bir şekilde donuklaştırılmasının önüne geçilebilir. Belirgin durumlar ve tarihsel değişimler karşısında Gramsciye bir şekilde düşünmenin yolları kapatılmamalıdır (Morton, 2003: 135-138). Bu bağlamda Hardt ve Negri'nin belirttiği gibi (2011) manevra savaşını değil mevzi savaşını önemsemesiyle, Leninist çizgiden ayrıldığına dair kabul, bu çabanın önemli bir unsurudur. Sivil toplumun kurumlarıyla yaşanacak uzun bir yürüyüş açısından Gramsci'nin kavramları son dönem toplumsal hareketlerin incelenmesinde kullanılmaktadır. Yukarıda değinilen temel kavramlar ve onlara dair farklı yaklaşımlar, hareketlerin son dönem eylemliliklerini anlamada yardımcı olacaktır.

Hareketlerin "yeni" sıfatıyla adlandırıldığı 1968 sonrası süreçte, siyasal olanın alanı genişlerken mücadelelerin kendine konu edindiği olayların sayısı da artış göstermiştir. Bu değişim en genel hatlarıyla, parti ve sendika gibi eski tür siyasal araçların yerini yatay hiyerarşinin egemen olduğu, doğrudan demokrasi unsurunu daha etkili bir şekilde yansıtan toplumsal hareketlerin aldığı yorumuna dayanıyordu. Siyasetin sadece sınıf çelişkileri değil, bunları da etkileyen daha mikro düzeyde konular ve kültürel ilişkilere bağlandığı bu yaklaşımda, gündelik hayatın

dönüşümü ve buradaki eşitsizlikler daha net bir biçimde ele alınmaktaydı. Bu şekilde toplumsal değişim salt bir devrimle ya da silahlı mücadeleyle değil, toplumsal dönüşümle de ilişkilendirmekteydi. Böylece hareketlerin gündemine sadece siyasal ve ekonomik iktidarın el değiştirmesi değil aidiyet, kimlik ve öz-yönetim gibi kavramlar devreye girmektedir. Sınıfın öncülüğü yerine toplumun diğer unsurlarının farklı alanlarda yürüttüğü mücadelelerin tekil önemi vurgulanmaktaydı. Böylece demokratikleşme önemli bir gündem haline gelirken demokratik talepler aktörlerin kendi hayatları üzerinde daha fazla söz sahibi olması ve yaşam biçimlerini kontrol etme sonucunu da getiriyordu (Scott, 1990: 13-37; Johnston, vd., 1994: 6-10; Crossley, 2002: 149).

Esasen Gramsci'nin hegemonya ve sivil toplum analizlerinin yeniden ele alınması, yeni nesil hareketlerin temellerinin atıldığı, yeni bir demokrasi ve sosyalizm mücadelesinin çerçevesinin çizilmeye başlandığı 1980'lerde belirginleşir (Sassoon, 1980; Boggs, 1984; Laclau-Mouffe, 1985). Bu süreçte Gramsci'nin çoğulcu yorumlarının daha baskın olduğu bir yaklaşım gelişti. Bu çerçevede demokrasinin yeniden tanımlanması ve toplumsal değişimin demokratik mücadeleler üzerinden sürdürülmesine yönelik bir bakış açısı geliştirme girişimleri hızlanmıştı. Batı Marksizmi'nin ve devrimci mücadelenin çağdaş toplumlarda yeniden sorgulandığı bu süreçte sivil toplum, kimlik, aidiyet, kültürel çatışmalar kavramları önem kazanmaktaydı. Sınıfsal mücadeleyi sadece ekonomik eksenle değil daha geniş bir perspektifte, özellikle farklı kesimlerin mücadelelerinin eklenmesine bağlayan bu bakış açısı, siyasal iktidarın değişiminden önce diğer dönüşümlerin önemini altını çizmekteydi.

Bu tartışmaların 2000'li yıllardaki yansıması, önemli ölçüde küreselleşme karşıtlığı/alternatif küreselleşme mücadelesi üzerinden yürümektedir. Küreselleşme tartışmaları, ekonomik eksenle, kültürel mücadelelerin yeniden birbirine bağlandığı ve ilk dönemlerdeki kopukluğun aşılma çabı olduğu bir sürece tanık olmaktadır. 1990'ların sonundan itibaren ulusüstü sermaye kuruluşlarının belirlediği politikalarla karşı yerel ve ulusal düzeyde karşı çıkan hareketlerin, işbirliği ve koordinasyonu bu dönemde belirginleşmiştir. Özellikle Seattle, Prag ve Cenova'daki ortak eylemlerle birlikte, artık "ortak düşman"ın neoliberalizm olduğu belirginleşmiştir (Juris, 2008; Starr, 2005). Bu süreçte, daha önce dağıntı bir görünüm sergileyen toplumsal hareketlerin ortak gündemlerle bir araya gelebilecekleri ve etkili olabilecekleri ortaya çıkmıştır. Dahası ekonomik eşitsizliklerin ekolojik, siyasal ve gündelik hayatta yarattığı dolaylı etkiler, bu alanda mücadele eden hareketlerin birbirine eklenmesini ve yeni bir siyasal algı geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu yeni siyaset, tabandan gelişen, halkın kendi hayatları üzerinde söz sahibi olma isteğini

ortaya koyduğu, tek bir çizgide ve prosedürde ilerlemeyen bunun yerine tartışma ve uzlaşmanın daha önemsendiği çatışmalı bir çerçeveye dayanmaktadır. Bu çerçevenin yürütücüsü ya da yansıması olarak ağ-temelli oluşumlar, eski usül dikey hiyerarşiye dayanan parti ve sendikaların yerini alırken, onların meşruiyetini de sorgulamaya başlamıştır. Dolayısıyla yeni siyasal zemin, yeni bir ortak duyu oluşturma çabalarının içinden belirmeye başlamıştır.

Bu bağlamda, modern prens olarak siyasal partinin yerini postmodern prens olarak toplumsal hareketlere ve muhalif mücadelelere bıraktığı düşüncesi 2000’lerden bu yana güçlenmektedir. Tartışmanın temel noktası, Gramsci’nin sivil topluma atfettiği dönüştürücü ve kurucu rol ile burjuva-proleterya çatışması dışındaki madun (subaltern) sınıfların belirleyiciliğinin artmasıdır. Tıpkı Gramsci’de, yeni bir siyaset organize etmek isteyen erdemli prensin “modern” tanımlamasıyla düşünsel ve ahlaki dönüşümün organizatörü olarak partiye evrilmesi gibi, postmodern prens de parçalı mücadelelerin ortak eksenini kuracak bir zemin yaratma gücünü kendinde bulacaktır. Bu haliyle özellikle küreselleşme-karşıtı/alternatif-küreselleşme hareketleri, kapsayıcılıkları ve çeşitli alanlardan farklı kesimleri bir araya getirmeleri ile belirleyici bir güç olma yoluna girmiştir.

Toplumsal hareketlerin yarattıkları etkiler, mevzi savaşı-manevra savaşı kavramları ile incelenebilecek süreçleri yaratmaktadır. Hareketlerin neo-liberal hegemonya ve onun taşıyıcı kurumlarına karşı geliştirdikleri alternatif cephe -her ne kadar keskin bir bütünlük ve ideolojik tutarlılık sergilemese de- devlet ve parti dışında mücadele aracı arayan kesimler için önem kazanmaktadır. Çünkü toplumsal hareketler, yerleşik sistemin dayattığı sınırların dışında, farklı bir düşünsel ve pratik zeminde küresel mücadeleleri bir araya getirme çabası içindedir. Geçen 10 yılda Sosyal Forum’lar bu çabanın somut göstergeleri olmuşlardır. Toplumsal dönüşümün dayanacağı “common sense”i yaratma çabası olarak görülebilecek bu süreç, kapsayıcı, dayanışmacı ve demokratik değerlere dayanmaktadır. Bunun uzun dönemli bir süreç olması açısından Gramsci, hareketin çerçevesini çizmek için başvurulmuş bir düşünür haline gelmektedir. Gramsci’nin aydınlar ve partiye verdiği önem, günümüzde aktivistlerin şekillendirdiği toplumsal hareketlerin yaratmak istediği köklü değişimle uyusmaktadır. Gramsci’nin belirttiği gibi (2010: 54) “sadece fiziksel bir edim değil, aynı zamanda düşünsel bir edim olan” hatta “fiziksel olmadan daima düşünsel” bir edim olan hareket, sistemle uzlaşmazlık alanlarını çoğaltmak ve bu uzlaşmazlıkları yasal ya da resmi zeminlerin ötesine taşımak zorundadır. Dolayısıyla, toplumsal hareketlerin sürdürdüğü mücadeleler, siyasalın sınırlarını zorlarken kurucu bir güce evrilmektedir. Kendi hayatına dair süreçte söz sahibi olmak isteyen ve kendi müdahalelerini gasp etmek isteyen temsilcilere ödün

vermeyen hareketler, mücadelenin en geniş zeminde sürdürülmesi için sadece bir araç olmaktan çıkarak, yeni siyasetin doğduğu alanlar olmaktadır. Toplumsal dönüşümün sağlanmasıyla kendi bilgisini kuran öznenin kendi iktidarını sağlaması, yöneten-yönetilen ikiliğinin aşılması açısından da kritik önemdedir. Bu sayede Gramsci'nin çizdiği çerçeveye uygun olarak, hegemonyanın kurduğu rıza ilişkilerinin tersine çevrileceği ve toplumsal iktidarın kazanılacağı bir süreç belirecektir.

Stephen Gill'in çalışması (2000), bu tartışmanın belirleyici eksenlerinden biri olmuştur. Gill'e göre Seattle sonrası belirginleşen yeni küresel aktörler, tek bir biçim ya da görünüm olarak addedilemez ancak bunlar neoliberal küreselleşmenin alternatifini yaratmak ve esnek, kapsayıcı, çoğulcu, açık-uçlu bir siyaset yapma etkinliğine uygun siyasal biçim geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda küresel hareketlerin -Machiavelli'nin "Prens"i ya da Gramsci'nin "modern prens"i gibi- yeni bir siyaset geliştirme gücüyle "postmodern prens" olarak addedilmesi mümkündür. Postmodern prens, "modernist pratiklerin disiplin ve mitlerine karşı çıkışı başlatmış eğilimleri ve özel olarak sermayenin hakimiyeti altındaki küreselleşme projesini yerleştirmeyi amaçlayanlara karşı direnişi kuşatır" (Gill, 2000: 138). Postmodern prens'le kastettiği olgunun postmodern teoride ya da radikal görecelilikte temellenen siyasal bir özne olmadığını belirten Gill, daha çok siyasal öznde bir değişimin öncülüğü olduğunu vurgular. Buna göre serbest ticaretin demokrasiden ayrı görüldüğü, girişimcilerin çıkarının toplumsal çıkara göre üstte tutulduğu, hükümetlerin sermayenin çıkarına demokratik ilkeleri ikincil konuma getirebildiği bir küreselleşme ve neoliberalizm disiplini içinde, büyük sermaye ile demokrasi arasında bir çelişki oluşmaktadır. Hareketlerin temel çıkış noktası olan bu çelişki, demokrasinin ikincilleştirilmesine karşı halkın sözünün yeniden gündeme getirilmesi ile ilgilidir. Postmodern prens potansiyeli içindeki hareketler, yeni bir siyaset biçimi ile söz konusu çelişkinin üstesinden gelme gücündedir (Gill, 2000: 135-137). Diğer bir deyişle, temel çelişki ulus-üstü kurumların dayattığı ekonomik çerçeve ve ona dayalı yaşam tarzı ile kitlelerin bu dayatmaya karşı yürüttükleri muhalif hareketler arasındadır. Postmodern prens, tam da Gramsci'nin toplumsal oluşum olarak nitelediği şekilde, bir süreç ve hareket olarak nitelendirilmelidir. Gündelik hayatımızı ve yaşam tarzımızı etkileyen bu stratejik duruma (fortuna) karşı, yeni etik ve demokratik kurumlar oluşturmak ve pratik biçimler bulmak (virtu) gerekmektedir (Gill, 2000: 137). Bu bağlamda sermayenin hâkimiyeti altındaki küreselleşme projesinin modernist pratiklerine karşı direniş eğilimlerini birleştirecek post-modern prensin temelleri Seattle'daki savaştan bu yana gelişmektedir (Gill, 2000: 138). Bu hareketler, tutarsızlıkları tutarlı bir hale getirmesi gibi, toplumsal, ekonomik, ekolojik ve siyasi her türlü sorunun

birbiriyle temas kurabildiği bir düşünsel zemin yaratmaktadır. Bu zemin yeni bir siyasal ajan/aracı (agency) yaratarak, var olan eşitsizliklerin ve çelişkilerin yerelden küresele doğru görünür olmasını sağlamaktadır (Gill, 2002: 63). Bu durum, Gramsci'nin siyasal gerçekçiliğine de uygun bir şekilde var olan siyasal sınırları zorlayacaktır ki postmodern prens bu haliyle ilerici güçlerin umut momentini oluşturur (Gill, 2009: 108-109).

III. Küreselleşme Karşıtı Harekette Ortak Duyuyu Kurmak

Postmodern prens önerisi, Gramsci'nin tanımlanabilir ve birleşik bir merkezden kaynaklanan modern prensi yerine, kolektif öznenin daha çoğul biçimini yaratan, mücadelelerin çeşitliliğini birleştiren, güçlerin çokluğundan oluşan bir gücü ifade eder. Bu anlamda Gramsci'nin yaptığı praksis vurgusuna yakın bir konum alır. Yeni bir "common sense" yaratma hedefindeki farklı hareketlerin birleşme noktası, sermayenin küreselleşmesini sağlayan ulus-üstü kurumlara karşı, sadece ulusal çerçevede değil, bir eylem ağıyla birlikte tüm alanlarda karşı koymaktır. Bu anlamda karşı-küreselleşme hareketi, bir karşı-hegemonik blok ideolojisini taşımaktadır. Gramsci'nin amacının sadece belirgin bir sınıfın mesajını değil, mümkün olan en geniş içerikteki karşı-hegemonyayı başarılı bir şekilde kurmak ve onun ideolojisini yaymak olduğunu belirten Butko (2006: 101) açısından, hareketler ulus-üstü hale geldikçe bu hegemonya güçlenecektir. Dünya Sosyal Forumu (DSF), bu karşı-hegemonya kurma sürecinin bileşenlerini bir araya getirdiği için özel önem gösterilmesi gereken bir süreçtir. Sosyal Forum mantığı eski tür yukarıdan yürütülen siyasetin yerine tabandan yürütülen mücadelelerin işbirliğine dayanmaktadır. Buna göre Sosyal Forum, hiyerarşik olmayan, gücün tek elde toplanmadığı, katılımcı ve karar vermede konsensusa dayalı bir öz-örgütlenme; diğerleri üzerinde iktidar sağlamayan bir temsil; dışlayıcılık değil yaygınlaşmak; çeşitliliği ve farklılığı yansıtmak; kapalı kapılar ardında değil kamuya açık alanda toplanmak; mücadelelerin kendi tarihi ve tanıklarının kayda geçmesine önem vermek gibi temel değerlere dayanır (Ferreria, 2006: 11-25). DSF ile başlayan süreç, "gerçekliğin ortak bir yorumunu yapan" toplumsal hareketlerin (Della Porta vd., 2006: 30) kurucu gücünü belirginleştirirken, bu gücün taşıyıcısı toplumsal öznelerin bir araya gelmesini, güçlerini birleştirmesini ve yeni stratejiler geliştirmesini hedeflemektedir. Diğer bir deyişle, aşağıdan küreselleşme hareketi yeni bir aidiyet ve ortak duyu geliştirme noktasında mevzi savaşı yürütmektedir. Hareketin içindeki özneler, gündelik hayatlarında söz sahibi olarak kurdukları kendi alanlarını diğer alanlarla eklemlenerek yerleşik hegemonyanın karşısında bir güç oluşturmaya çalışmaktadır.

Ancak Sosyal forumlar aracılığı ile belirginleşen yatay hiyerarşi içinde çeşitlilik, farklılık ve “tek bir hayır, pek çok evet” birlikteliği, ortak siyasal strateji üretme konusunda aynı gücü gösterememektedir. Matthew Stephen’ın (2009) ifade ettiği gibi, ideolojik zeminde ortaklaşamamaya dayanan bu eksiklik Gramsciye kavramların bu harekette uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Stephen (2009: 492-493), öznelerin çoğulluğunu ve çeşitliliğini sağlasa da bunları ortak bir bilince yönlendiremeyen hareketin, eskinin yerine nasıl bir kurucu moment geliştireceğinin belirsiz olduğunu belirtir. DSF gibi siyasal öznelerin strateji geliştirme ve bir tavır almadaki eksikliği onların Prens olmasının önündeki engeldir. Bu görüşe göre, DSF’nin bir açık alan olarak fikirlerin paylaşılması ve tek bir organ olarak karar alma ve uygulatma mekanizmasının olmaması, yaşanan krizlere karşı DSF’nin etkisini azaltmaktadır.

Bu yönlerdeki kapsamlı bir eleştiri Sanbonmatsu’dan (2004) gelmiştir. Sanbonmatsu (2004: 25), “küreselleşme karşıtı hareketin postmodern prensin maddi ve tarihsel temellerinden biri olduğu konusunda” Gill’e katılsa da “farklı hareketlerin kaynaşmasına yol açacak bir pratikten yana” olduğunu belirtmektedir. Yeni bir bütüncül bilgi kuramına ihtiyaç duyulduğunu vurgulayan Sanbonmatsu için postmodern prens ve yeni toplumsal hareketlerden kaynaklanan tartışmalarda strateji eksikliği öne çıkmaktadır. Ona göre herhangi bir siyasal mücadelede önderlik şarttır ve her hareket öyle veya böyle kendi önderliği geliştirir (Sanbonmatsu, 2004: 191-206). Önemli olan parça ile bütün arasında diyalektik bir ilişki kurarak normatif bir bütüne ışık tutmaktır. Postmodern prens de içinde farklı parçaları birleştirebilen, her birinin veya tamamının karşı karşıya kaldığı şeyleri gösterebilen bir bütün olmalıdır (Sanbonmatsu, 2004: 269, 289). Dolayısıyla bu açıdan, her hareketin kendi farklılığını koruduğu Sosyal Forum süreci postmodern prens olma ihtimalini taşımamaktadır. Benzer bir görüşe göre de Sanbonmatsu’nun yorumu, “dönüştürücü toplumsal iradenin oluşturulması çabasında” Gramsci’nin bütünsel-ilişkisel yöntemine yakın görünürken, diğerleri çoğulcu yaklaşımla bu yöntemden ayrılmış görünür (Ataay-Kalfa, 2008: 46).

McNally ise (2009), alternatif küreselleşme hareketinin ulus-ötesi vurgularını eleştirir ve bu hareketleri Gramsci açısından ele alabilmek için, öncelikle Gramsci’nin vurguladığı ulusal-halkçı iradeyi sağlaması gerektiğinin altını çizer. Ona göre hareketler var olan düzene karşı yeni bir düşünsel çizgi geliştirip eklemlemeleri güçlendirse de, uluslararası bir dayanışmanın koşulu, yerel düzeyde geliştirilecek bir iradenin varlığına bağlıdır. Ancak küreselleşme hareketi, ulusal düzeydeki parti ve sendikaların (eski) siyasetine karşı yeni bir siyaset geliştirirken, Gramsci’nin öngördüğü bu iradeyi ortaya koyamadığını savunur. Bu bağlamda söz

konusu hareket, Gramsci'nin ulusal ve uluslararası mücadelede gösterdiği ikiliyi vurguyu gösteremez; uluslar arası düzeyde kurduğu ağa karşı ulusal düzeyde politikaları etkileyecek durumda ve hedefte değildir (Nally, 2009: 70-75). Schwarzmantel da (2009: 88-90), hareketlerin Gramsci'nin perspektifinden sadece parlamenter düzeni değil, temsil mekanizmasını sorun haline getirerek demokratik düzenin meşruiyetini sorguladıklarını ve yöneten-yönetilen arasındaki ayrımı azalttıkça liberal-demokrasinin dönüşümü için bir zemin hazırladıklarını söyler. Ancak DSF türü gevşek yapıli oluşumlar, Gramsci'nin öngördüğü merkezi bir özne olarak radikal bir dönüşüm için işlev göremezler; bunun yerine daha farklı kurumsal araçlar bulunmalıdır (Schwarzmantel, 2009: 89).

Ancak sorun tam da tek bir eksenin belirlemeciliğini öngören modernist bütünlük algısı ile ilgilidir. Yeni toplumsal hareketlerin köklerinde olan modernizmi sorgulama düşüncesi, 2000'li yıllarla birlikte yeni bir biçim almıştır. Tormey (2006: 217), bu durumu "liderlik, yön ve örgüt" temelli "dikey ilişkiye dayanan çoğunluk mantığı"na karşı "azınlık mantığı siyaseti"nin yerleşmesi olarak nitelendirir. Belirgin avantaj ve dezavantajlarıyla azınlık mantığının amacı, "neoliberal versiyondan farklı muhtemel *dünyaları* inşa etmektir" (Tormey, 2006: 236-240). Bu noktada siyasal olanın tek bir çizgide ve belirgin bir stratejide ilerlemesi yerine, birlikte öğrenilecek bir süreçte gelişmesi arasında bir ayrım gerektiği vurgulanmalıdır. Postmodern prens, zamanın ruhuna uygun olarak dışarıda bırakarak ilerleyen değil, gelişerek genişleyen bir döngüde kendini var kılmaktadır.

Bu noktada yeni siyasal öznelerin eskinin disiplin-strateji ve öncülük tartışmaları içerisinde şekillendiğinin, ancak Seattle'da başlayan süreçle birlikte DSF gibi yatay eksenli hareketlerin bu siyasal pratiğe karşı olduklarının altını çizmek gereklidir. Dönüşümün yaşanacağı araçlar ve kurumlar, sadece şekli bir dönüşümü değil düşünsel bir farklılaşmayı da yansıtmalıdır. Bu durum, yeni toplumsal hareketler çerçevesinde ve özel olarak DSF ekseninde tartışılan konuların sadece teknik-stratejik bir işbirliği olmasından değil epistemolojik boyutunun varlığından kaynaklanmaktadır (Santos, 2006: 13). Küresel bir toplumsal hareket, küresel aidiyetlerin, geleneksel olmayan eylem biçimlerinin ve örgütsel ağların üzerinde yükselirken yeni bir güzergâh belirlemektedir. Bu süreç, harekete geçenlerin yeni aidiyetler kurduğu ve karşı oldukları düşmanı tanımladıkları, var olan örgütsel yapıları eleştirerek yeni katılım ve eylem biçimleri geliştirdikleri, enformel ağların ve üyelik dışındaki bağlılık biçimlerinin geliştiği geniş tabanlı bir süreçtir (Tarrow-della Porta, 2005: 18-20).

Bu bağlamda toplumsal hareketlerin Gramsci'nin kavramlarına dayanarak, yeni bir hegemonik blok kurması onların kamusal taleplerini birbiriyle eklemlemesine bağlıdır. Hardt ve Negri'ye göre de (2011: 337) hareketlerin dayandığı “alter modernite, ortak var oluş ve tekillikler çokluğu arasındaki etkileşimi temel aldığı için devrimin gerçek alanıdır”. İsyen ve devrim sürecinde yeni kurumlar yaratmak, ortak varoluş alanlarını çoğalttıkça yeni öznelerin kendiliğinden geliştireceği bir süreç olacaktır. Artık kurumlar özneleri değil, mücadelenin içinde öz-dönüşüm sürecindeki özneler kurumları belirleyecektir (Hardt-Negri, 2011: 349-350). Bu bağlamda toplumsal hareketlerin siyasal olanda yarattığı kırılma ve akışkanlık, yeni bir dünya görüşü oluşturma yolunda özneleri doğrudan etkilerken, kendi alanlarını kuran kimlikler sadece bu alanla sınırlı kalmaz ve toplumsal dönüşümün taşıyıcısı olurlar. Bu süreç, Gramsci'nin öngördüğü vatandaşların eğitimi ve mevzi savaşının düşünsel ve ahlaki dönüşümüyle büyük oranda örtüşmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin açtığı yeni mevziler, yaşamsal olanın içeriden bir mücadeleyle dönüşümünü öngörürken hareketlerde rol alan öznelerin demokratik düzendeki kontrollerini artırmak düşüncesindedir. Sistemin sınırlarını zorlayan bu mücadeleler, küreselleşme gibi tek bir hatta ilerletilmek istenen ve temsili kurumları dahi devre dışı bırakan işleyişe karşı direnmek ve onu yeni bir hatta yerleştirmek çabasıdır.

Sonuç

Toplumsal hareketlerin siyasal olanı dönüştürücü gücü, farklı adlandırmaları beraberinde getirmektedir. Gramsci'nin kavramlarının çoğulcu bir yorum içerisinde yeniden ele alınması ve bunun toplumsal hareketlerin son dönemlerde artan etkili rolleriyle eşleştirilmesi, güncel tartışmalardan biridir. “Postmodern prens” tanımı da bu süreçte ortaya çıkmıştır. Gramsci, kişisel yetenekleriyle siyaseti yönetecek prensin yerine toplumsal bir oluşumu simgeleyen modern prens olarak partiyi adres göstermişti. 2000’li yıllarda toplumsal mücadelenin yeni bir biçime bürünmesiyle birlikte bu organizasyon, postmodern takısını almıştır. Postmodernite üzerine uzlaşmanın olmadığı bir çerçevede, bu adlandırmanın doğruluğu tabii ki tartışmalıdır. Ancak 1980’lerin sonundan beri toplumsal hareketlerin kadın hakları, çevre sorunları, tanınma pratikleri, kültürel ve siyasal haklar üzerinden yürüttüğü mücadeleler, siyasal olanın tek bir ekseninde değil tersine gündelik hayatın dolayısıyla anlaşılacak çatışmalı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreç, kendi hayatı üzerinde söz sahibi bireylerin, egemen düzenin kurduğu hegemonyayı sorgular hale gelmesinin bir göstergesidir. Bugün dünyanın her yerinde yerel, bölgesel ya da daha geniş düzlemlerde ekonomik ve sosyal krizlere karşı dirençler ortaya konmaktadır. Bu dirençlerin, tutarlı ve anlamlı bir bütün olarak

adlandırılması zor görünmektedir. Mücadelelerin tek bir sabit ekseninde toplanması yerine, bunların eklenerek çoğaltılması daha stratejik görünmektedir. Gramsci'nin çizdiği çerçevede olduğu gibi, siyasal ittifakların bir araya gelme gücü devrimci bir süreci kurmanın önünü açacaktır. Hegemonun gücünü sarsacak ve kurduğu siyasi bloku parçalayacak müdahaleler farklı kesimlerin işbirliğine, eylem kapasitesini artırmasına bağlıdır. Toplumsal hareketler, bu yönde bir güce sahiptir.

Gramsci'nin verili siyasal teoriyle sınırlı kalmak istememesi ve bilgi ile iktidarı birbirine yaklaştıran düşüncesi, pratik mücadelenin önemini artırmaktadır. Devrimci mücadeleyi sadece iktidar meselesi değil düşünsel bir dönüşümle ele alması, 2000'li yıllarda etkisini sürdürmektedir. Gramsci'nin kavramları toplumsal hareketlere rehber olabilecek potansiyeldedir. Ezilenler arası işbirliği, toplumsal mücadelenin dayanacağı pratik işbirliği, yeni bir ortak varoluşa yönelecek felsefi bir dönüşüm ve bunların aracısı olarak aydınların rolüne yönelik analizler, sivil toplumun parçalı bir yapı olarak belirdiği günümüzde toplumsal hareketler aracılığı ile hayata geçirilmektedir. Kurumsal olanın yukarıdan bir yönlendirmeye değil tabandan gelişen demokratik mücadelelerle belirlenme eğiliminde olduğu bu süreçte, kurumlar değil hareketler siyasal bilincin kurulmasında belirleyici olmaya başlamıştır. Neo-liberal hegemonyanın çerçevesini çizdiği küreselleşmeye ve onun taşıyıcısı kurumlara karşı bir direnç söz konusudur. Kendi pratiklerine dayanan karşı-küreselleşme hareketleri, dışarıdan dayatılmış bu çerçevenin sınırlarını zorlayarak kendi alanlarını diğer bir deyişle kendi hegemonik bloğunu değil bloklarını kurmaktadır. Bunların koordinasyon içerisinde iş ve eylem birliğini geliştirmeleri, yine hareketlerin eylemleriyle şekillenecektir. Gramsci'nin tabiriyle, hareketler hem öğretmen hem öğrenci olarak küreselleşme çağında toplumsal dönüşümün belirleyicisi olacaktır.

Gramsci'nin öngördüğü düşünsel ve ahlaki dönüşüm için mevzi savaşının uzun erimli bir mücadeleyle sivil toplum katmanını kuşatacak şekilde sürmesi, yeni nesil toplumsal hareketlerin yürüttüğü mücadelelerle örtüşmektedir. Son dönemlerde dünyanın çeşitli yerlerinde sürdürülen eylemler ve protestolar, yerleşik hegemonyanın karşısında geliştirilmek istenen yeni bir direncin parçalarını oluşturmaktadır. Bu eylemlerin gün geçtikçe artması, birbiriyle temas kurma hale gelmesi karşı-hegemonya kurma sürecinin adımları olarak görülebilir. Kitlelerin kendi hayatları üzerinde söz sahibi olacağı düşünsel ve siyasal dönüşüm, onların pratik mücadelelerinin eseri olacaktır. Bu süreçte örgütlerin ve aydınların sadece öncülüğü değil, bu hareketlere sunduğu destek önem kazanmaktadır. Kitlelerin bilgisi ve dünyasıyla temas kuramayan bir öncülük isteği, hareketlerin başarısını sınırlamaktadır. Toplumsal hareketlerin ikincil konumda bırakılarak kurumların

belirleyiciliğinde ısrarcı olmak, hızla akan ve yeniden üretilen genel geçer bilginin karşısında mücadelenin kendi bilgisini üretememek sıkıntısına neden olacaktır.

Hareketlerin tutarlı bir ideolojik çerçeveye sahip olmaması, tek bir stratejide uzlaşamamaları bu mücadelelerin önemini azaltmaz. Tersine son on yılda olduğu gibi Sosyal Forumlar ve benzeri oluşumlarla, bu hareketlerin temas kurma ve karşı-hegemonya oluşturma iradeleri olduğu görülmektedir. Bu iradenin devrimci dönüşüme olanak sağlaması, devrim düşüncesinin ne olduğu ve nasıl algılandığı ile de ilgilidir. Toplumsal hareketler, devrim sürecini tek bir hatta, bir ülke ya da siyasal iktidara değil daha geniş bir mücadeleye bağlamaktadır. Bu açıdan postmodern prens olarak adlandırılmak, onları yeni bir siyasal aracı olarak belirginleştirse de görevlerini merkezileştirmez; bunun yerine dönüştürücü çabanın çoğaltılmasını sağlar. Hareketlerin kendi alanlarında kuracakları kolektif iradelerin devrimci bir dönüşüme evrilmesi, bu çoğul çabaların birbiriyle temas kurduğu alanların artması ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

ATAAY, Faruk; KALFA, Ceren (2008) “‘Modern Prens’ten ‘Post-Modern Prens’e: Gramsci’nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15: 26-49.

BOGGS, Carl (1984) *Two Revolutions: Antonio Gramsci and the Dilemmas of Western Marxism*, Boston: South and Press.

BUTKO, Thomas J. (2006) “Gramsci and the ‘Anti-Globalization’ Movement: Think Before You Act”, *Socialism and Democracy*, 20 (2): 79-102.

COX, Robert W. (1999) “Civil Society at the Turn of the Millenium: Prospects for an Alternative World Order”, *Review of International Studies*, 25: 3-28.

CROSSLEY, Nick (2002) *Making Sense of Social Movements*, Buckingham: Open University Press.

Della PORTA, Donatella; ANDRETTA, Massimiliano; MOSCA, Lorenzo; REITER, Herbert (2006) *Globalization From Below: Transnational Activist and Protest Networks*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

EAGLETON, Terry (1996) *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FERREIRA, Francisco Whitaker (2006) *Towards a New Politics: What Future for the World Social Forum*, Delhi: Vasudhaiva Kutumbakam Publication Limited.

FONTANA, Benedetto (1993) *Hegemony and Power: On the Relation Between Gramsci and Machiavelli*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

FORGACS, David (haz.) (2010) *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot.

GILL, Stephen (2000) “Toward a Postmodern Prince? The Battle in Seattle as a Moment in the New Politics of Globalization”, *Millenium: Journal of International Studies*, 29 (1): 131-140.

GILL, S. (2002) “Constitutionalizing Inequality and the Clash of Globalizations”, *International Studies Review*, 4 (2): 47-65.

GILL, S. (2009) “Pessimism of Intelligence, Optimism of Will: Reflections on Political Agency in the Age of ‘Empire’”, Joseph Francese (ed.), *Perspectives on Gramsci: Politics, Culture and Social Theory* içinde, New York: Routledge, 97-109.

GRAMSCI, Antonio (2010) *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, David Forgacs (haz.), çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot.

HARDT, Michael; NEGRI, Antonio (2011) *Ortak Zenginlik*, çev. Eflâ-Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.

JOHNSTON, Hank; LARANA, Enrique; GUSFIELD, Joseph (1994) “Identities, Grievances and New Social Movements”, *New Social Movements – From Ideology to Identity*, Philadelphi: Temple University Press.

JURIS, Jeffrey S. (2008) *Networking Futures: The Movements Against Corporate Globalization*, Duke University Press.

LACLAU, Ernesto; MOUFFE, Chantal (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso.

LIGUORI, Guido (2009) “Common Sense in Gramsci”, Joseph Francese (ed.), *Perspectives on Gramsci: Politics, Culture and Social Theory* içinde, New York: Routledge, 122-133.

McNALLY, Mark (2009) “Gramsci’s Internationalism, The National-Popular and the Alternative Globalisation Movement”, Mark McNally-John Schwarzmantel (ed.), *Gramsci and Global Politics: Hegemony and Resistance* içinde, New York: Routledge, 58-75.

MORERA, Esteve (2011) “Gramsci’s Critical Modernity”, Marcus E. Green (ed.), *Rethinking Gramsci* içinde, New York: Routledge, 238-265.

MORTON, Adam David (2003) “Historicizing Gramsci: Situating Ideas in and Beyond Their Context”, *Review of International Political Economy*, 10 (1): 118-146.

ÖZTÜRK, Armağan (2011) “Özne-Nesne Diyalektiğinde Gramsci Uğrağı: Praxis Felsefesi Nereye Doğru?”, Hilal Onur İnce (ed.), *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar* içinde, İstanbul: Doğu-Batı, 255-310

PORTELLI, Hugues (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. Kenan Somer, Ankara: Savaş.

SANBONMATSU, John (2004) *Postmodern Prens: Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasal Öznenin Oluşumu*, çev. Emre Ergüven, İstanbul: Bağlam.

SANTOS, Boaventura De Sousa (2006) *The Rise of the Global Left: World Social Forum and Beyond*, Zed Books.

SASSOON, Anne S. (1980) *Gramsci's Politics*, London: Croom Helm.

SASSOON, Anne S. (1986) "The People, Intellectuals, Specialized Knowledge", *boundary 2*, 14 (3): 137-168.

SCHWARZMANTEL, John (2009) "Gramsci and the Problem of Political Agency", Mark McNally-John Schwarzmantel (ed.), *Gramsci and Global Politics: Hegemony and Resistance* içinde, New York: Routledge: 79-93.

SCOTT, Alan (1990) *Ideology and the New Social Movements*, London: Routledge.

STARR, Amory (2005) *Global Revolt: A Guide to Movements Against Globalization*, Zed Books.

STEPHEN, Matthew D. (2009) "Alter-Globalism as Counter-Hegemony: Evaluating the 'Postmodern Prince'", *Globalizations*, 6 (4): 483-498.

TARROW, Sydney; Della PORTA, Donatella (2005) "Conclusion: 'Globalization', Complex Internationalism, and Transnational Contention", Donatella della Porta-Sydney Tarrow (ed.), *Transnational Protest and Global Activism* içinde, Rowman & Littlefield Publishers, 227-245.

THOMAS, Peter D. (2009) *The Gramscian Moment: Philosophy, Hegemony and Marxism*, Leiden: Brill.

TORMEY, Simon (2006) *Yeni Başlayanlar İçin Anti-Kapitalizm*, çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Everest.

YETİŞ, Mehmet (2002) "Gramsci ve Aydınlar", *Mülkiye*, 236, 217-245.

OECD ÜLKELERİNDE KISA VADELİ SERMAYE AKIMLARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN CARİ AÇIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN STATİK VE DİNAMİK PANEL VERİ MODELLERİYLE TAHMİNİ

Yusuf Ekrem AKBAŞ*
Ahmet UĞUR**

ÖZET

Bu çalışmada 19 OECD ülkesinde 1995-2010 dönemi için diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında cari açık üzerinde kısa vadeli sermaye akımları ve ekonomik büyümenin etkili olup olmadığını alternatif tahmin yöntemlerinden hangisinin daha iyi tahmin ettiği araştırılmıştır. Bu bağlamda statik panel veri modellerinden sabit etkiler ve tesadüfi etkiler yöntemi kullanılmıştır. Dinamik panel veri modellerinden ise Arellano-Bond tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Moment yöntemi ve Blundell-Bond tarafından geliştirilen Sistem Genelleştirilmiş Moment yöntemi kullanılmıştır. Uygulanan bu yöntemler sonucunda çalışma konusunu oluşturan modeli statik panel veri için sabit etkiler yönteminin, dinamik panel veri için ise Sistem Genelleştirilmiş Moment yönteminin daha etkin ve tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sabit etkiler yöntemi ve Blundell-Bond yöntemine göre ise kısa vadeli sermaye akımlarının cari açığı negatif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kısa Vadeli Sermaye Akımları, Cari Açık, Ekonomik Büyüme, Statik ve Dinamik Panel Veri Analizi.

JEL Sınıflandırması: F32, F43, C23, C33.

ABSTRACT

ESTIMATING THE EFFECT OF SHORT TERM CAPITAL FLOWS AND ECONOMIC GROWTH OVER THE CURRENT DEFICIT IN OECD COUNTRIES BY USING STATIC AND DYNAMIC PANEL DATA MODELS

This study aims to investigate, which of the estimating methods is better, among the alternative estimating methods, in determining whether or not the short term capital flows and economic

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, İktisat Bölümü (akbasyea@gmail.com)

* Doç., Dr., İnönü Üniversitesi, İktisat Bölümü (augur@inonu.edu.tr)

growth is decisive on the current account deficit, - under the assumption that other variables are constant - in 19 OECD countries for the period of 1995-2010. In this context, the fixed effects and random effects methods of static panel data models are used. Also from among dynamic panel data models, Generalized Moment method improved by Arellano-Bond and System Generalized Moment method improved by Blundell-Bond are employed. As the final result of using these methods, it is found that the fixed effects method for static panel data and System Generalized Moment method for dynamic panel data are more effective and consistent for the estimation of the model implemented in this research. In addition, according to the fixed effect method and Blundell-Bond method, it is concluded that short term capital flows has a negative impact on the current account deficit.

Keywords: Short Term Capital Flows, Current Deficit, Economic Growth, Static and Dynamic Panel Data Analysis.

JEL Classification: F32, F43, C23, C33.

Giriş

Küreselleşen dünyada cari açık ve kısa vadeli sermaye akımları tüm ülkeler için son derece önemli ekonomik konulardır. Bir ekonomide cari açığın giderek artması, ülkede uygulanan döviz kuru rejimine göre devalüasyona ya da döviz kurunun aşırı derecede yükselmesine sebep olabilir. Bu durum yurtdışında ithal mallarının fiyatını yükselterek para politikasını yürütmekle görevli olan kurumların fiyat istikrarını sağlama amacına zarar verebilir. Bu yüzden cari açık, ülkeler için fazla istenmeyen ancak ekonomik büyümenin gerçekleştiği pek çok ülkede yaşanan bir olgudur.

Ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişki gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, ihracat için gerekli olan ham madde, ara malı ve yatırım malları yeteri kadar olmadığı için bu malların ithal edilmesi gerekir. Dolayısıyla, yeteri miktarda ve kalite de ham madde, ara malı ve yatırım mallarına sahip olmayan gelişmekte olan ülkelerde ihracatın artması için ithalatın da artması gerekmektedir. İhracat ekonomik büyümenin motoru olduğu için ihracat için gerekli maddelerden yoksun olan ülkelerde ekonomik büyüme için ithalata da katlanmak gerekir. Dolayısıyla ekonomik büyüme arttığında ithalat da artmakta ve buna bağlı olarak cari açık da artmaktadır. Gelişmiş ülkeler de ise cari açık kısa vadeli finansal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin ihracat yapabilmek için yaşadığı sorunlarla karşılaşmamaktadır. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi ithalat artışına ve cari açığa bağlı olmamaktadır. Ancak cari açığın artması kısa dönemde döviz ve finansman sorunu yaratacağı için ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yaratabilir.

Bu bağlamda cari açığın finansmanı ve cari açıkla ekonomik büyümenin sürdürülebilirlik sürdürülememesi son derece önemlidir. Son yıllarda özellikle bazı ülkelerde cari açıkla birlikte ekonomik büyümenin görülmesi cari açığın uzun vadede kısa vadeli sermaye akımlarıyla sürdürülemeyeceği yönündeki olumsuz görüşü değiştirmiştir. Bu görüşün değişmesinde uluslararası sermaye akımlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Uluslararası sermaye akımı olarak da bir ülkeye kolayca yönelebilen kısa vadeli sermaye akımlarının cari açığın finansmanında önemli bir yeri vardır. Kısa vadeli sermaye akımları yüksek getiri ve faiz oranına karşı oldukça duyarlıdır. Bu yüzden yüksek getiri oranına sahip olan ülkelerde kısa vadeli sermaye akımlarının oranı yüksektir. Teorik olarak cari açığın finansmanı birkaç yolla sağlanabilir. Bunlardan ilki sermaye akımlarıdır. Bir ülkede cari işlemler dengesi açık veriyorsa ve sermaye işlemleri dengesi cari işlemler dengesinde meydana gelen bu açığı kapatacak kadar fazla veriyorsa cari işlemler dengesinde meydana gelen açık sermaye akımı yoluyla finanse edilmiştir. Cari işlemler dengesinde meydana gelen açığı ödemeler bilançosu dengesinin cari işlemler ve sermaye işlemleri dengesi kalemlerinin dışındaki diğer iki kalemi olan resmi rezervler ve net hata ve noksanlar hesabıyla finanse etmek mümkündür. Bu araçlara başvurulmadığı takdirde dış borçlanma yapılabilir. Ancak, dış borçlanma ülke içerisine yeteri kadar sermaye girmedeği veya merkez bankası rezervlerinin cari açığı kapatmak için yeterli miktarda olmadığı durumlarda tercih edilir. Çünkü dış borçlanma, cari açığı finanse etmek için kullanılan diğer araçlara göre daha maliyetli olabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde sermaye işlemleri dengesi içerisinde kısa vadeli sermaye akımlarının payı gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksektir. Gelişmiş olan ülkeler gelişmekte olan ülkelere göre daha gelişmiş finansal piyasalara sahiptir. Ayrıca alt yapı sorunları bulunmamaktadır. Dolayısıyla, kısa vadeli sermaye akımları miktar olarak da önemli boyutlara ulaşmaktadır.

Kısa vadeli sermaye akımları kâr realizasyonu elde etmek için geçmiş dönemde elde edilen getirilerden ve gelecekte piyasalar hakkındaki yatırımcıların beklentisinden de kolayca etkilenebilmektedir. Belirli bir dönemde kısa vadeli sermaye akımlarının kârı yüksekse bu kârı realize etmek için bir dönem sonra piyasalardan çıkış yaşanabilir. Dolayısıyla kısa vadeli sermaye akımları geçmiş dönem değerlerinden etkilenebilir. Kısa vadeli sermaye akımlarının geçmiş dönem değerlerinden etkilenebilme ihtimali, 19 OECD ülkesi için cari açığın bağımlı değişken olduğu modelimizi tahmin etmede farklı yöntemlerin kullanılmasını gerektirmiştir. Birden fazla ülkenin aynı anda incelenmesi panel veri modelleriyle gerçekleştirilebilir.

Panel veri modelleri statik ve dinamik panel veri yöntemleriyle tahmin

edilebilir. Statik panel veriler geçmiş değerlerinden etkilenmeyen, durağan olan değişkenlerin tahmininde kullanılırken dinamik panel veri analizi ise geçmiş değerlerinden etkilenen ve dinamik olan değişkenlerin analizinde kullanılır. Dolayısıyla analiz edilecek değişkenler geçmiş değerlerinden etkilenebilen değişkenler ise modelin tahmininde statik panel veri analizleri yerine dinamik panel veri analizlerinin tercih edilmesi daha tutarlı ve etkin sonuçlar vermektedir.

Bu çalışmanın amacı 1995-2010 yılları arasında 19 OECD ülkesinde cari açık üzerinde ekonomik büyüme ve kısa vadeli sermaye akımlarının etkili olup olmadığını analiz etmek ve bu analizi panel veri yöntemleri arasında hangi yöntemin daha iyi tahmin ettiğini tespit etmektir. Çalışma, cari açık, ekonomik büyüme ve kısa vadeli sermaye akımlarını eşanlı olarak inceleyen ender çalışmalardan biri olması bakımından literatüre önemli katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca, cari açık ve ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalarda daha çok nedensellik ve eşbütünleşme analizleri kullanılmıştır. Bu çalışmada literatürde kullanılan yöntemlerden farklı olarak panel veri model tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Dolayısıyla yöntem olarak da çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada tahmin edilen modelde cari açık bağımlı, ekonomik büyüme ve kısa vadeli sermaye akımları bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Cari açığın bağımlı değişken olarak kullanılmasının nedeni çalışmanın literatür kısmında belirtildiği gibi yapılan ampirik çalışmaların daha çok bu doğrultuda olmasıdır. Çalışmanın bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir: İkinci bölüm, literatür incelemesini kapsamaktadır. Üçüncü bölüm, çalışmada kullanılan veriler ve yöntemleri tanıtmaktadır. Dördüncü bölüm, çalışmada uygulanan ekonometrik yöntemler sonucunda elde edilen ampirik bulguları kapsamaktadır. Son olarak beşinci bölüm, sonuç ve çalışmayla ilgili değerlendirmeleri kapsamaktadır.

I) Literatür Taraması

Litaratürde, ekonomik büyüme, cari açık ve kısa vadeli sermaye hareketlerini birlikte inceleyen fazla çalışma tespit edilememiştir. Bu üç değişkeni aynı anda incelemek yerine ayrı olarak ya da ikili olarak inceleme yoluna gidilmiştir. Litaratürde; genel olarak cari açığın bağımlı, ekonomik büyümenin bağımsız değişken olduğu modeller ile ekonomik büyümenin bağımlı, cari açığın bağımsız değişken olduğu modeller yer almaktadır. Ancak cari açığı bağımlı değişken olarak inceleyen çalışmalar literatürde daha fazla bulunmaktadır. Bu çalışmalar aşağıda açıklanmıştır:

Debelle ve Faruquee (1996), yirmi bir gelişmiş ülke için 1971-1993 dönemini kapsayan çalışmasında, uygulanan yatay kesit modeli sonucunda

ekonomik büyümeden cari açığa doğru bir nedensellik tespit etmişlerdir. Bagnai ve Manzochi (1998), kırk dokuz gelişmekte olan ülkenin cari işlemler dengesindeki dönüşümleri yapısal kırılma testleriyle belirlemişler ve bu dönüşümler ile ekonomik büyüme dahil diğer makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri panel veri kullanarak analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar Debelle ve Faruquee (1996)'nın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Buna göre büyüme oranındaki artışlar cari işlemler dengesinin negatif vermesine yol açarak cari işlemler açığının artmasına neden olmaktadır. Milesi-Ferreti ve Razin (1999), düşük ve orta gelir gruplarına ait yüz beş ülkede cari işlemler açığındaki sürekli ve büyük oranlı düşüşleri nelerin başlattığını EKK ve Probit modellerini kullanarak incelemişlerdir. Bu inceleme sonucunda büyüme oranındaki düşüşler ile cari işlemler dengesindeki değişimler arasında sistematik bir ilişki bulunmadığını belirlemişlerdir. Calderon vd. (1999), kırk dört gelişmekte olan ülkede 1966-1994 dönemi için temel makroekonomik değişkenlerle cari açık arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla panel veri ve Genelleştirilmiş Moment Metodu kullanarak yapmış oldukları analiz sonucunda büyüme oranı ile cari açık arasında aynı yönlü ve zayıf bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Chin ve Prasad (2000), 1971-1995 yılları arası, gelişmiş ve gelişmekte olan yetmiş bir ülke için cari işlemler dengesinin belirleyicilerini EKK ve Panel Veri yöntemi ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda Debelle ve Faruquee (1996) tarafından yapılan çalışmanın aksine gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere büyüme oranları ile cari açık arasında oldukça zayıf bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Freund (2000), yirmi beş gelişmiş ülke için uygulamış olduğu zaman serisi ve panel veri analizi sonucunda Debelle ve Faruquee (1996) ve Bagnai ve Manzochi (1998) tarafından yapılan olduğu gibi ekonomik büyümeden cari açığa doğru pozitif yönlü bir nedensellik tespit etmiştir. Dornbusch (2001), cari açığın yaklaşan ekonomik krizin temel göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Eğer cari açık/GSYİH oranı % 4'ü bulursa bu durum kriz sinyali olarak algılanması gerektiğini ifade etmiştir. Kandil ve Greene (2002), 1960-2000 dönemini kapsayan çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nde cari işlemler dengesiyle büyüme oranı arasındaki ilişkiyi Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme (VECM) modelleriyle incelemiştir. Yaptıkları çalışma sonucunda büyüme oranı ile cari açık arasında uzun dönemli ve aynı yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmişlerdir. Aristovnik (2002), 1992-1999 dönemi verileriyle, geçiş ekonomisine sahip on üç merkez ve Doğu Avrupa ülkesinin cari işlemler açıklarının belirleyicilerini Panel Veri Sabit Etkiler Metodu ile araştırmış ve Chin ve Prasad (2000)'in sonuçlarına benzer bir şekilde büyüme oranı ile cari açık arasında zayıf bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir. Bussiere vd. (2004), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere cari işlemler dengesinin belirleyicilerini Panel Veri Sabit Sabit Etki, Panel Veri Kukla Değişkenli EKK ve Genelleştirilmiş Momentler yöntemleri ile araştırmışlardır. Bussiere vd. (2004), Chin

ve Prasad (2000)'de olduğu gibi büyüme oranı ile cari açık arasında aynı yönlü ve istatistiksel olarak zayıf bir ilişki saptamışlardır. Freund ve Warnock (2005), 1980-2003 dönemini kapsayan yüksek gelirli OECD ülkeleri için yaptığı çalışmalarında, panel veri analizi sonucu büyüme oranı ile cari açık arasında aynı yönlü ve zayıf bir ilişki tespit ederek Calderon vd. (1999) ile aynı sonuca ulaşmışlardır.

Yukarıda belirtildiği gibi cari açığın bağımlı değişken, ekonomik büyümeyi ise bağımsız değişken olarak inceleyen birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Cari açığı bağımlı değişken olarak inceleyen çalışmalar kadar olmasa da ekonomik büyümeyi bağımlı, cari açığı bağımsız değişken olarak inceleyen ampirik çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalar şu şekilde özetlenebilir: Fisher (1993); Latin Amerika, Doğu Asya, Afrika ve OECD'den olmak üzere toplam 23 ülke yapmış olduğu panel veri analizi sonucunda cari açığın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Malik vd., (2010) Pakistan ekonomisinde cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testiyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda ekonomik büyüme ile cari açık arasında uzun dönemli ilişki tespit etmişlerdir ve cari açıktan ekonomik büyüme doğru nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hepaktan ve Çınar (2012), 1975-2008 yılları arasında, 27 OECD ülkesinde ekonomik büyüme ile cari açık arasında ilişki olup olmadığını panel eşbütünleşme testiyle analiz etmiştir. Araştırmacılar, analiz sonucunda ekonomik büyüme ile cari açık arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Cari açık ve ekonomik büyümeyi inceleyen ampirik çalışmaların dışında kısa vadeli sermaye akımlarını da konu edinen çalışmalar da yapılmıştır. Prasad vd. (2007), Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 56 gelişmekte olan ülkenin cari açık, yatırım ve büyüme ilişkisini 1970-2004 verilerini kullanarak panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda standart ekonomi teorilerinin tahminlerinin aksine, endüstrileşmesini tamamlamamış ülkelere doğru yönelen yabancı sermaye akımının uzun dönemde ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmadığını vurgulamışlardır. Buna karşın endüstrileşmesini tamamlamış ülkelerde yabancı sermaye girişindeki akışkanlığın artışı ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ifade etmişlerdir.

II) Veri ve Metodoloji

Bu çalışmada, 19 OECD ülkesinde cari açık, kısa vadeli sermaye akımları ve ekonomik büyümeye ait 1995-2010 dönemini kapsayan seriler analiz edilmiştir. Çalışmaya konu olan 19 OECD ülkesi şunlardır: Avustralya, Avusturya, Kanada,

Finlandiya, Fransa, Almanya, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere ve ABD. Bu ülkelere ait seriler Dünya Bankası elektronik veri tabanından elde edilmiştir. Değişkenlerde negatif veri çok olduğundan dolayı veri kaybı çok olup etkin tahmin yapmaya engel teşkil edeceği için logaritmik değer kullanılmamıştır. Ayrıca tercih edilen OECD ülkeleri, değişkenlere ait verilerin Dünya Bankası elektronik veri tabanında mevcut olmasına göre tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler aşağıdaki gibidir:

Y: OECD ülkeleri arasından incelemeye konu olan i -inci ülkenin t zamanındaki ekonomik büyüme oranı (%)

CA: OECD ülkeleri arasından incelemeye konu olan i -inci ülkenin t zamanındaki cari açığı (%GSYH)

KSA: OECD ülkeleri arasından incelemeye konu olan i -inci ülkenin t zamanındaki kısa vadeli sermaye akımı değeri (Sadece Portföy Yatırımları dikkate alınmıştır) (%GSYH)

A) Panel Birim Kök Testleri

Panelde zaman boyutu olduğu için değişkenlerin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Durağanlığın sınanmasında Levin-Lin-Chu (2002) ile Im-Peseran ve Shin (2003) tarafından geliştirilen panel birim kök testleri kullanılmıştır.

B) Statik ve Dinamik Panel Veri Modelleri

Statik panel veri modelleri, bağımlı değişkeni açıklamada bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini kullanmamaktadır. Bir başka ifadeyle değişkenlerdeki dinamik yapı modele yansıtılmamaktadır. En temel statik panel veri analiz yöntemi klasik doğrusal regresyon analizidir. Ancak bir panel veri setine klasik regresyon analizi uygulanarak tutarlı tahminlerin elde edilebilmesi için bağımsız değişkenlerle hata terimleri arasında ilişki olmaması gerekmektedir (Baltagi, 2001: 10-35). Statik panel veri modeli, sabit etkiler ve tesadüfî etkiler modeli olmak üzere iki alt başlıkta incelenebilir.

Birçok iktisadi model doğrudan ya da dolaylı olarak dinamik şekildedir. Bir değişkendeki değişimler açıklanmaya çalışılırken çoğu modelde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele açıklayıcı değişken olarak koyulduğu görülmektedir. Bu durumda dinamik panel veri modeli kullanılır. Dinamik panel veri modeli, bir panel veri modelini açıklarken açıklayıcı değişkenlerin geçmiş değerlerini de dikkate alarak oluşturulmaktadır (Arellano ve

Bond, 1991: 248). Çalışmada dinamik panel veri yöntemi kapsamında Arellano-Bond ve Blundell-Bond'un yöntemleri kullanılmıştır. Arellano-Bond ve Blundell-Bond'un yöntemleri Hansen (1982)'nin GMM metoduna dayanmaktadır (Dinardo, 1996: 328-330).

III) Ampirik Bulgular

Modelimizi tahmin etmeden önce panelde zaman boyutu olduğu için değişkenlerin durağanlığı sınanmıştır. Durağanlığın sınanmasında Levin-Lin-Chu (2002) ile Im-Peseran ve Shin (2003) tarafından geliştirilen panel birim kök testleri kullanılmıştır. Sonuçları ek kısımda yer alan birim kök testleri, değişkenlerin üçünün de birim kök içermediğini göstermektedir. Dolayısıyla modelde kullanılan değişkenler seviye değerleriyle kullanılarak model tahmin edilebilir.

Modelimizi tahmin etmek için statik ve dinamik panel veri yöntemleri kullanılmıştır. Statik panel veri yöntemi olan sabit etkiler yöntemi ve rassal etkiler yöntemi arasından hangi yöntemin modelimizi daha iyi tahmin ettiği analiz edilmiştir. Bunun için F_H testleriyle kullanılmıştır. 19 OECD ülkesi için F_H testi sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. F_H Testi Sonuçları

Test	t-ist. değeri	Olasılık değeri
F_{H01}	4.905544	0.000000
F_{H02}	7.678755	0.000000
F_{H03}	2.229810	0.001956

F_{H01} , testi sıfır hipotezi altında gözlenemeyen birim ve zaman etkisi olmadığını, alternatif hipotez altında ise birim ve zaman etkisinden en az birinin olduğunu ifade etmekteydi. Tablo 1'e göre F_{H01} için sıfır hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Pooled OLS yapmanın yolu henüz ilk testte kapanmıştır. Bu testte sıfır hipotezi kabul edilseydi Pooled OLS yapılacaktı. Ancak alternatif hipotez kabul edilerek ilk aşamada Pooled OLS'nin yapılamayağı anlaşılmıştır.

F_{H02} testi, sıfır hipotezi altında gözlenemeyen birim etkisinin olmadığını ve gözlenemeyen zaman etkisinin olduğunu, alternatif hipotez altında ise birim ve zaman etkisinden en az birinin olduğunu ifade etmekteydi. F_{H02} testinde de F_{H01} testinde olduğu gibi sıfır hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Bu aşamada hangi yönteme tam olarak karar verilemediği için üçüncü aşamaya geçmek gerekmektedir.

F_{H03} testi ise, sıfır hipotezi altında gözlenemeyen birim etkisinin olduğunu ve gözlenemeyen zaman etkisinin olmadığını, alternatif hipotez altında ise gözlenemeyen birim ve zaman etkisinin her ikisinin de olduğunu ifade etmekteydi. Tablo 1’den de görüleceği gibi F_{H03} testi için sıfır hipotezi reddedilip alternatif hipotez kabul edilmektedir. Buna göre hem gözlenemeyen birim hem de gözlenemeyen zaman etkisini dikkate alan sabit etkiler modelinin kullanılması gerekir. Bir başka ifadeyle iki yönlü sabit etkiler modelinin uygulanması gerekir.

Çalışmada kullanılan yöntemin doğru olup olmadığını sınamak için sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinin karşılaştırılması gerekmektedir. Dolayısıyla sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemlerine göre tahmin sonuçlarını kıyaslayabilmek için Tablo 2’ye bakılması gerekir.

Tablo 2. OECD’YE Üye 19 Ülkede Statik Panel Veri Bulguları

Değişken	Katsayı	Sabit Etkiler		Katsayı	Rassal Etkiler	
		t-ist. Değeri	Olasılık Değeri		t-ist. Değeri	Olasılık Değeri
Sabit	10175.2	6.22	0.000	-1208.7	-0.09	0.932
KSA	0.88489	8.33	0.000	0.92491	8.73	0.000
Y	365.08	0.34	0.737	266.983	0.24	0.807
R²	0.2287			0.2235		
F Değeri	0.0000			0.0000		
Hausman	20.57		0.047			

Cari açığın bağımlı değişken olduğu model ‘in sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemine göre analizini gösteren Tablo 2 değerlendirildiğinde model, her iki yöntem açısından anlamlıdır. Ancak R² her iki yöntemde de çok yüksek çıkmamıştır. Bu durum açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün düşük olduğunu göstermektedir. Ancak model hem genel olarak anlamlı hem de ekonomik büyüme dışında katsayısı bakımından da anlamlıdır. Kısa vadeli sermaye akımlarının katsayısı pozitif işaretlidir. Buna göre kısa vadeli sermaye akımlarındaki bir birimlik artış cari açığı 0.88 birim arttırmaktadır.

Sabit etkiler ve tesadüfî etkiler modelinin hangisinin tercih edileceği Hausman testiyle belirlenebilir. Aslında içsellik sorununun olup olmadığını test eden

Hausman testiyle de sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinin hangisinin tercih edileceğini de gösterir. Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi bu testin sıfır hipotezi gözlenemeyen etkilerle açıklayıcı değişken arasında ilişki olmadığını ifade etmekteydi. Bu durumda kullanılması gereken yöntem rassal etkiler modeliydi. Hausman testinin alternatif hipotezi ise gözlenemeyen etkilerle açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olduğunu ve sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiğini ifade etmekteydi. Hausman testi sonuçlarına göre sıfır hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilir. Bu yüzden sabit etkiler modeli etkindir.

Statik panel veri yöntemleriyle bağımlı değişkenin geçmiş değerlerinden etkilendiği model tahmin edilememektedir. Dinamik panel veri yöntemlerinde bağımlı değişkenin geçmiş değerleri de modele katılarak tahmin gerçekleştirilebilmektedir. Bu bağlamda modelimizi statik ve dinamik panel veri yöntemlerinden hangisinin daha iyi tahmin ettiğini test edebilmek için dinamik panel veri yöntemleriyle de tahmin ettik. Dinamik panel veri yöntemi olarak Arellano-Bond (AB) ve Blundel-Bond'un SGM dinamik panel veri yöntemleriyle kullanılmıştır. Buna göre AB testi sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Arellano-Bond Dinamik Panel Veri Tahmini Sonuçları

CA	Katsayı	Robust St.Hata	z	Olasılık değeri> z
CA				
L1.	-.01891	0.08295	-1.37	0.033
KSA				
LKSA1	.1644759	.07189	0.7	0.022
Y				
LY1	-.053662	0.20622	-1.19	0.472
Sabit	1.1568	2.9254	0.87	0.383
AR(1)		-2.8195		
AR(1) Olasılık Değeri		0.0023		
AR(2)		-1.00		
AR(2) Olasılık Değeri		0.369		
Sargan Chi2		46.497		
Sargan Olasılık Değeri		0.0749		
Olasılık Değeri		0.0001		

Arellano-Bond testi sonuçlarına göre model genel olarak anlamlıdır. Katsayıların anlamlılığına bakıldığında cari açığın kendi geçmiş değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre cari açık kendisinin bir önceki dönem değerinden pozitif etkilenmektedir.

Modelde yer alan bir diğer değişken kısa vadeli sermaye akımlarıdır. Kısa vadeli sermaye akımları istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Modelde yer alan son değişken olan ekonomik büyüme ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Ardışık bağımlılık testleri sonuçlarına göre AR(1) modelinden elde edilen otokorelasyon katsayısının anlamlı ($E(\Delta u_{it} \Delta u_{i,t-1}) = 0$ varsayımının geçersiz), AR(2) modelinden elde edilen otokorelasyon katsayısının ise anlamsız ($E(\Delta u_{it} \Delta u_{i,t-2}) = 0$ varsayımının geçerli) olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle ardışık bağımlılık olmaması varsayımı için yapılan ar(1) ve ar(2) testi sonuçlarına göre model tutarlıdır.

Son olarak Sargan test istatistiğine ait p olasılık değerinin büyük olması kullanılan araç değişkenlerin dışsal olduğu ve bu teste olan güvenin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Buna göre araç değişkenler dışsaldır. Ayrıca çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı için araç değişkeni olarak kendi yerlerine kullanılan açıklayıcı değişkenler neticesinde oluşturulan modelin güvenilirliği yüksektir. Model için uygulanan bir diğer dinamik panel veri yöntemi Blundell-Bond'un SGM yöntemidir. SGM yöntemine dayalı test sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Blundell-Bond SGM Yöntemine Göre Panel Veri Tahmini Sonuçları

Ca	Katsayı	Robust St.Hata	Z	Olasılık Değeri> Z
L.1	.6643512	0.0216	4.147	0.000
Ksa				
L.1	-.1328783	0.7632	1.67	0.094
Y				
L.1	-.1163716	1254.06	1.77	0.577
Sabit	13721.79	5629.76	2.44	0.015
Ar(1)		-1.41		0.138
Ar(2)		0.53		0.766
Wald Chi2		10680.49		0.000

Hansen Testi: χ^2 (57)=18.13 Olasılık Değeri> Chi2 =0.803

H_0 : Aşırı belirleyici kısıtlar geçerlidir.

Tablo 4'deki SGM tahmin sonuçlarına göre model genel olarak anlamlıdır. Bu sonuç AB yöntemiyle tutarlılık göstermektedir. Buna ilave olarak SGM tahmin yönteminde AB yönteminde olduğu gibi sadece kısa vadeli sermaye akımları istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretlidir.

Modelde otokorelasyon olup olmadığını anlamak için yapılan AR(1) ve AR(2) testleri sonucunda modelde hem birinci dereceden otokorelasyon olmadığını ifade eden hipotez hem de ikinci dereceden otokorelasyon olmadığını ifade eden hipotez reddedilememiştir.

Son olarak araç değişkenlerin dışsallığını analiz eden Sargan testinin dışında diğer bir test olan Hansen testi istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla SGM yöntemine göre araç değişkenler dışsaldır ve model güvenilirlidir.

Sonuç

Cari açık hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için istenmeyen bir olaydır. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde cari açığın ortaya çıkış nedenleri farklıdır. Gelişmekte olan ülkeler, ihracat için gerekli olan ara ve yatırım mallarına ve yeterli düzeyde teknoloji ve beşeri sermayeye sahip değilse bu ülkelerde ihracat ithalata bağımlı olmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik büyüme için son derece önemli olan ihracat artışı ile birlikte cari açık da artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise cari açık daha çok kısa vadeli finansman sorunlarından kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan bazı ülkelerin yukarıda belirtilen sorunlarıyla karşılaşmamaktadır. Bu yüzden, gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme ile birlikte cari açıkta artış yaşanması gerçekleşmemektedir. Çalışmamızda ekonomik büyümeden cari açığa doğru regresyon tahmininde katsayı olasılık değeri istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Bu sonuç ekonomik büyümenin cari açığa herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Çalışmamızda kısa vadeli sermaye akımları ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Bu sonuç gelişmiş cari açığın finansmanında kısa vadeli sermaye akımlarının kullanıldığını göstermektedir. Cari açığı finanse etmenin bazı yöntemleri vardır. İlk olarak cari açık, ödemeler bilançosunun diğer bir kalemi olan sermaye işlemleri ile finanse edilebilir. Sermaye işlemleri cari açığı karşılamada yetersiz kalırsa resmi rezervler kullanılabilir. Ülkenin yeterli miktarda resmi rezervi olmadığı durumlarda ise ödemeler bilançosunun diğer bir kalemi olan net hata ve noksanlar kullanılabilir. Son olarak, Ülkenin toplam döviz kaynakları cari açığı finanse etmek için yeterli değilse IMF, Dünya Bankası vb. kuruluşlardan dış borçlanma yapılabilir. Gelişmiş ülkeler için yaptığımız analizde cari açığın bağımlı, kısa vadeli sermaye akımlarının açıklayıcı

değişken olduğu modelin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve negatif çıkmıştır. Bu sonuç, çalışmaya konu olan 19 OECD ülkesinde kısa vadeli sermaye akımlarının cari açığı finanse etme yollarından biri olarak kullanıldığı sonucunu göstermektedir. Cari açığın finansmanı gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerde daha büyük sorunlar yaratabilmektedir. Sermaye akımları cari açığın finansmanında sık başvurulan araçlardan biri olmasına rağmen uzun vadede cari açık makroekonomik istikrar için tehlike arz etmektedir. Dolayısıyla, cari açığı finanse etmek yerine cari açığın nedenlerinin iyi analiz edilip bu sorunların giderilmesi uzun vadede makroekonomik istikrar için daha yapıcı bir çözüm yoludur. Sermaye her zaman bir ülkeye yönelmeyebilir. Sıcak para olarak ifade edilen kısa vadeli sermaye akımları bir ülkeye ani giriş-çıkış yapabilmektedir. Bu tür yatırımların kalıcılığı tartışma konusudur. Ayrıca, merkez bankasının rezervleri de her zaman yeterli miktarda olmayabilir. Böyle bir durumda da cari açık ekonomi için sorun yaratabilir. Cari açığı finanse etmek için her zaman dış borç kullanmak da mümkün olmayabilir. Dış borç alınan kuruluşların belirli kriterleri vardır. Bu kriterler yerine getirilmediği takdirde kredi kullanımı söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin cari açığı finanse etme yollarını bulmak yerine nedenlerinin bulunup, bu nedenlerin çözülmesi uzun dönemde makroekonomik istikrar için daha yararlıdır.

KAYNAKÇA

Arellano, M., Bond S. R. (1991). "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and An Application to Employment Equations", *The Review of Economic Studies*, Vol. 58, No. 2, pp. 248.

Aristovnik, A., (2006). "The Determinants & Excessiveness of Current Account Deficits in Eastern Europe & The Former Soviet Union", *Transformations, Business & Economics* , Vol. 6, No. 11, (2007): pp. 32-52.

Blundell, R., Bond S., F., Windmeijer, (2000). "Estimation in Dynamic Panel Data Models: Improving on the Performance of the Standard GMM Estimators", *The Institute For Fiscal Studies Working*.

Bagnai A., S., A. Manzocchi (1998). "Current Account Reversals in Developing Countries: The Role of Fundamentals", *Open Economic Review*, No. 10, (1998), pp. 143-163.

Baltagi, B. H. (2001). "Econometric Analysis of Panel Data", Second Edition, John Wiley and Sons, Chichester, United Kingdom.

Bussiere, M., Fratzscher, M., ve Muller, G. J. (2004). "Current Account Dynamics in OECD and EU Acceding Countries: An Intertemporal Approach", *European Central Bank Working Paper*, No. 311.

Calderon, A., Chong, C., Loayzo A. ve Norman, V. (1999). "Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries", *Contributions to Macroeconomics*, Vol. 2.

Chinn, M., Prasad, E.S. (2000). "Medium Term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: An Empirical Exploration", *NBER Working Paper*, No. 7581.

Debelle G., H. Faruquee (1996). "What Determines The Current Account?" *IMF Working Paper*, No. 58.

Dinardo, J.J. (1996). "Econometric Methods", McGraw Hill International Editions *Economic Series*, Fourth Edition.

Dornbusch, R. (2001). "A Primer On Emerging Market Prices" Paper Presented At The NBER Conference On Preventing Currency Crises in Emerging Markets, January, 11-13.

Freund, C. L. (2000). "Current Account Adjustment in Industrialized Countries", Board of Governors of the FED. International Finance Discussion Papers.

Fischer, S., (1993), "The Role of Macroeconomic Factors in Growth" Journal of Monetary Economics 32 (3), pp. 485-511.

Freund, C., Warnock, F. (2005). "Current Account Deficits in Industrial Countries: The Bigger They are, The Harder They Fall?", NBER Working Paper, No. 11823, pp. 1-23.

Hepaktan, E., S. Çınar (2012). "OECD Ülkelerinde Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Panel Veri Analizi" Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi", Sayı: 2, pp. 43-57.

Im, K., S., Pesaran, M., H., SHİN Y. (2003). "Testing For Unit Roots in Heterogeneous Panels" Journal of Econometrics, Vol. 115, No. 1.

Kandil, M., J. Greene, (2002), "The Impact of Cyclical Factors on the U.S. Balance of Payments", IMF Working Paper, No. 45.

Levin A., Lin C. F., C. Chu (2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties," Journal of Econometrics, 108, 1-24.

Malik, S., I. S. Chaudhry, M. R. Sheikh, F. S. Farooqi (2010). "Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis" European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences.

Milesi-Ferretti, G.M. and A. Razin (1996). "Current Account Sustainability", Princeton Studies in International Finance, No. 81.

Prasad, E. S., R. G. Rajan and A. Subramanian (2007). "Foreign Capital and Economic Growth"; Brookings Papers on Economic Activity, Vol. (1), pp. 153-209.

EK**Tablo1: LLC ve IPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları**

LLC Testi Sonuçları			IPS Testi Sonuçları	
Değişkenler	t-istatistiği	Olasılık Değeri	t-istatistiği	Olasılık Değeri
ca	-5.9801	0.0224	-2.345	0.0077
y	-11.234	0.0000	-3.456	0.0000
ksa	-9.756	0.0000	3.678	0.0000

YAZARLARA NOTLAR

1. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, hakemli bir dergidir ve Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
2. Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
3. Dergide yayımlanan tüm yazıların yayın hakları Yakın Doğu Üniversitesine devredilmiş olur. Dergide yayımlanan her türlü yazıdan yapılacak alıntılarda kaynak gösterilmesi zorunludur.
4. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen yazılar özgün olmalı, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Gönderilen yazının bir başka biçimi yayımlanmak üzere incelenmek için bir başka yayımcıya gönderilmiş, ya da yayımlanmış, yada yayımlanacak ise yazar bunu yazısını dergiye gönderdiğinde açıkça belirtmelidir.
5. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından ilk değerlendirmesi yapıldıktan sonra hakemlere gönderilir. Hakemden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, yazardan makalesinde düzeltme istenmesine ya da basılmamasına yayın kurulu karar verir. Yayım kararı yazara (birden çok yazar varsa, adı ilk belirtilmiş olana) en kısa zamanda bildirilir. Yayımlanmayan makaleler yazarlara geri gönderilmez.
6. Hakem değerlendirmesinin tarafsızlığını sağlamak için hakemlere gönderilen yazıda yazarın kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi olmamalıdır. Yazarlar makalelerinin başlığını, ad, soyadı, unvan, bağlı bulundukları kurum adı, posta adresi, telefon ve e-posta adreslerini ayrı bir kâğıda yazarak bir kapak sayfası hazırlayıp makaleleri ile birlikte göndermelidir. Hakemlere gönderilecek metinde makalenin başlığı, makale metni, Türkçe ve İngilizce özetler bulunmalı, kimlik bilgileri yer almamalıdır.
7. Dergide yayımlanması istenilen metinler MS Word dokümanı olarak elektronik ortamda e-mail eki olarak ya da CD olarak aşağıdaki adreste doğrudan Editör'e gönderilmelidir. Yazarlar isterlerse buna ek olarak metnin yazılı kopyasını da gönderebilirler. Yazılı metinler A4 kağıdın bir tarafına 2 aralıkla yazılmalı ve bütün sayfalara birbirini izleyen numaralar verilmelidir.
8. Ana dili İngilizce olmayan yazarlar, İngilizce yazdıkları metinleri göndermeden önce ana dili İngilizce olan bir uzmana okutup gerekli düzeltmeleri yaptırmalıdır.

9. Yazılara yayımlanan yazarlara yayımlanan makalenin 20 adet ayrı basımı ve bir adet dergi bedelsiz olarak gönderilir.
10. YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makalelerin yazım ve biçim koşulları bakımından son denetimlerinin yazar tarafından yapıldığı, yazarın makalenin disketteki ya da CD'deki biçimiyle basılmasına onay verdiği kabul edilir. Makale dergi editörlüğüne teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için yazara geri gönderilmez. YDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi yazım ve biçim kurallarına uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez ve basılmaz.
11. Gönderilen metnin tamamı daktilo harfleri ile tek aralıklı, A4 kâğıdın alt ve üstünde 5cm, yanlarda 4 cm boşluk kalacak şekilde yazılmış olmalıdır.
12. Makaleler için belirlenmiş standart bir uzunluk söz konusu olmamakla beraber 9000–10000 kelime hedeflenmelidir. 10000 kelimeden fazla olan metinler ancak özel koşullarda kabul edilir.
13. Makale, italik harflerle ve içerden yazılmış yaklaşık 100 kelimeden oluşan, temel savını ve varılan sonucu betimleyen bir özet ile başlamalıdır. Özete makale içeriğini karakterize eden 6 anahtar sözcük veya deyim eşlik etmelidir.
14. Metin 12 punto büyüklükte Times New Roman yazı tipi ile yazılmalıdır. Makale başlığı ve ana alt başlıklar 14 punto, Times New Roman yazı tipi, bold ve ana metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıkların altındaki alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve italik olmalı ve paragrafın ilk cümlesinin başında yer almalı ve bir nokta ile sonlanmalıdır.
15. Bütün çizelge, grafik ve diyagramlara şekil denilmeli ve birbirini izleyen numaralar verilmelidir. Tablolar olanaklar elverdiği ölçüde az sayıda olmalı ve sadece çok gerekli bilgiler içermelidir. Her şekil ve tabloya Arap rakamları ile bir numara verilmeli ve numaradan sonra başlığı yazılmalıdır ve metin içinde atıf yapılmalıdır.
16. Kaynaklara gönderiler dipnot biçiminde olmamalı, ilgili kaynak(lar) metinde araç içine alınarak (yazar soyadı, yayım yılı: -gerekliyorsa- sayfa numarası/ ya da ilgili sayfalar/bölüm) biçiminde gösterilmelidir.
17. Metin içindeki gönderiler ve metne ilişkin ek açıklamalar sırayla numaralandırılmalı ve metnin sonunda, kısaltma ve sembol listesinden önce "Notlar" başlığı altında yer almalıdır.
18. Metinde gönderi yapılan kaynakların tümü, makalenin en sonuna yerleştirilecek bir kaynakçada yer almalı, gönderi yapılmayan kaynaklar bu listeye

konulmamalıdır. Dergi, kitap, derleme, sempozyum adları açık olarak ve italik (ya da koyu renkte) yazılmalıdır.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Yakın Doğu Üniversitesi

Lefkoşa/ KIBRIS

e-posta: aykut.polatoglu@neu.edu.tr

Tel : 0(392) 675 1000 / 3112

Fax : 0(392) 675 1051

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. *NEU Journal of Social Sciences* is a refereed journal published twice a year, April and October.
2. Manuscripts should be written in Turkish or English.
3. Copyrights of the articles appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* belong to the Near East University. Authors may use the article elsewhere after publication provided that permission is obtained from Near East University.
4. Articles submitted to *NEU Journal of Social Sciences* should be original contributions and should not be published elsewhere or should not be under consideration for any publication at the same time. If another version of the article is under consideration by another publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should clearly indicate this at the time of submission.
5. Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.
6. The reviewing of manuscripts is based on the anonymity of the author and the confidentiality of readers' and editors' reports. To guaranty the anonymity in the review process, authors should include a separate title page with their name, institutional affiliation, full address and other detailed contact information. The title of the article alone should appear on the top of the first page of the manuscript.
7. Complete manuscripts should be submitted to the editor, as an MS Word document, either electronically via e-mail attachment, or on a high density 3.5-inch diskette, or CD at the address shown below. Authors may submit additional hardcopies, if so desired. These should be typewritten on A4/Letter paper, on one side only, double spaced and with ample margins. All pages (including those containing only diagrams and tables) should be numbered consecutively.
8. For English written articles, authors whose first language is not English should ensure that a draft of their article has been read and corrected by a competent person whose first language is English.

9. Authors whose articles published in the journal are entitled to 20 free off prints and a copy of the issue in which their article appears.
10. Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the journal style. The editors will not undertake retyping of manuscripts before publication.
11. All parts of the manuscript should be typewritten, single spaced, with margins of 5 cm at the top and bottom, and 4 cm on left and right sides of an A4 / paper.
12. There is no standard length for articles, but 9000-10000 words is a useful target. Articles longer than 10.000 words will be accepted only in exceptional cases.
13. The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 6 key words or phrases that characterise the content of the article.
14. All material should be 12-point, Times New Roman type. Article title and principal subheads should be 14-point Times New Roman type, bold and set on a line separate from the text. Secondary subheads should be 12-point Times New Roman, bold and set on a line separate from the text. Sub-subheads 12-point Times New Roman type, bold and italic, run-in at the beginning of the paragraph, and followed by a period.
15. All diagrams, charts and graphs should be referred as figures and consecutively numbered. Tables should be kept to a minimum and contain only essential data. Each figure and table must be given an Arabic numeral, followed by a heading, and be referred to in the text.
16. To cite the works you used in developing your article, use the author-date system. For each work to which you refer, give the author's last (family) name, date of publication of the work cited, a page number(s) if needed.
17. Please do not use footnotes. Use endnotes to elaborate or comment on material in the text and place them at the end of the text under the subhead "Notes". Notes should be numbered consecutively through the article with a numeral corresponding to the list of notes placed at the end.

18. List of references (the bibliography) that follows the endnotes should be given in alphabetical order. Only works actually cited in the text should be included in the references.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

NEU Journal of Social Sciences

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Near East University

Lefkoşa/ KIBRIS

e-mail : aykut.polatoglu@neu.edu.tr

Tel : 0(392) 675 1000 / 3112

Fax : 0(392) 675 1051